

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODELJENJE ZA ISTORIJU

Ivana Z. Pantelić

**JOVANKA BROZ I SRPSKA JAVNOST
OD 1952. DO 2013. GODINE**

Doktorska disertacija

Beograd 2016. godine

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORY

Ivana Z. Pantelić

**JOVANKA BROZ AND SERBIAN PUBLIC
FROM 1952 TO 2013**

Doctoral Dissertation

Belgrade 2016.

Mentorka:

Prof. dr Mira Radojević, vanredni profesor
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

Članovi komisije:

Prof. dr Ljubodrag Dimić, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

Dr Kosta Nikolić, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju

Datum odbrane: _____

JOVANKA BROZ I SRPSKA JAVNOST OD 1952. DO 2013. GODINE

SAŽETAK

Život Jovanke Broz, supruge dugogodišnjeg predsednika jugoslovenske vlade i republike, do sada nije bio predmet sistematskog naučnog istraživanja. Nije objavljena ni njena sveobuhvatna naučna biografija niti istražena uloga u politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Takođe, nisu sa naučnog stanovišta sagledani ni razni aspekti njenog delovanja u javnosti – pre svega sociološki i antropološki.

Odnos srpske javnosti prema supruzi jedinog predsednika SFR Jugoslavije takođe nikada nije bio predmet sistematske naučne analize. Ona bi bila veoma važna za procenu uloge Jovanke Broz u istoriji Srbije i Jugoslavije druge polovine 20. i početka 21. veka. Neformalna i formalna uloga Jovanke Broz u najdugotrajnijem mirnom razvoju Balkana u 20. veku važna je za rekonstrukciju drugih, savremenih istorijskih tema. Uloga Jovanke Broz još je značajnija zato što ona nije bila deo partijske oligarhije iz predratnog ili poratnog vremena, nije imala službene funkcije, ali je tokom dugogodišnjeg bračnog života i nastupanja u javnosti zajedno sa Josipom Brozom stekla toliki značaj da se tokom sedamdesetih godina ponekad u suprotstavljenim krugovima u SKJ i među protivnicima režima spekulisalo da je u SFR Jugoslaviji ustvari uspostavljeno savladarstvo.

Retke su istorijske ličnosti za čije je naučno predstavljanje toliko važan odnos javnosti prema njima, kao što je to bio slučaj sa Jovankom Broz. Tokom više od šest decenija njena uloga bila je manje formalna i zavisila je od slike koja je o njoj stvorena i stava javnosti. Istražujući stav javnosti prema Jovanki Broz na osnovu periodike, memoarske građe, neobjavljenih izvora i medijskih izveštaja u ovoj disertaciji nudimo rekonstrukciju života Jovanke Broz i njenog doba.

Ključne reči: Jovanka Broz, Josip Broz, SFRJ, socijalizam, javno mnjenje, štampa

Naučna oblast: istorija

Uža naučna oblast: istorija Jugoslavije

UDK broj: 323.3-058.12:929 Broz J.

JOVANKA BROZ AND SERBIAN PUBLIC FROM 1952 TO 2013

SUMMARY

The life of Jovanka Broz, the wife of Josip “Tito” Broz, the long-serving president of the Yugoslav government and republic, has not yet been the subject of systematic scholarly research. Neither has her comprehensive scholarly biography been published, nor her role in the politics of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia researched. Additionally, different aspects of her public activity, primarily the sociological and anthropological ones, have not been studied from a scholarly stance.

Furthermore, the attitude of the Serbian public towards the wife of the only president of the SFR of Yugoslavia has never been the subject of a systematic scholarly analysis. However, such a study would be very important for the assessment of the role Jovanka Broz played in the history of Serbia and Yugoslavia in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. The informal and formal role Jovanka Broz had in the longest period of peaceful development of the Balkans in the 20th century is also important for the reconstruction of other contemporary historical topics. The role of Jovanka Broz is even more important because she did not belong to the pre-war or post war party oligarchy and had no official functions. Nevertheless, during her long marriage and public appearances with Josip Broz, she acquired such importance that during the 1970s, sometimes both in the opposing circles within the League of Communists of Yugoslavia and in circles opposing the regime, there were speculations that actually co-ruling was established in SFR of Yugoslavia.

Rarely do we see historical figures whose scholarly presentation depends so much on public opinion as is the case of Jovanka Broz. For more than six decades, her role was less formal depending on the image of her that was created and on public opinion. This dissertation aims to offer a reconstruction of the life of Jovanka Broz and her time by researching the attitude the public had towards Jovanka Broz based on periodicals, memoirs, unpublished sources and media reports.

Key words: Jovanka Broz, Josip Broz, SFR of Yugoslavia, socialism, public opinion, the press

Scientific field: History

Specific scientific field: History of Yugoslavia

UDC number: 323.3-058.12:929 Broz J.

SADRŽAJ

Predgovor	1
Istoriografija o Jovanki Broz.....	6
Uvod	12
Javnost: uslovna definicija.....	12
Jovanka Budisavljević: život do venčanja sa Brozom.....	14
Prve dame u istoriji modernih država.....	18
Socijalistička Jugoslavija 1945–1952.....	23
Javnost o privatnom životu Josipa Broza pre 1952. godine.....	26
1. Prva drugarica	31
Udaja za Josipa Broza.....	31
Status i uloga Jovanke Broz tokom prvih godina braka.....	35
Ko je Jovanka Broz?.....	41
2. Zvanična uloga	48
Javnost i Jovanka Broz od 1952. do 1969. godine.....	50
Dužnosti, prijemi, posete.....	55
Slika Jovanke Broz u inostranstvu.....	59
3. Drug Tito i Jovanka	61
Javnost i problemi u braku.....	61
Vesti o „suvladarstvu” (drugarica Jovanka i madam Mao).....	85
Jovanka Broz umetnost i popularna kultura (zabavne novine, vicevi...).....	97
4. 1980. godina	114
Smrt i sahrana Josipa Broza Tita, poslednji put u prvom redu.....	114
Progon i izolacija Jovanke Broz tokom osamdesetih godina.....	117
Marginalizacija u javnosti borba za nasleđe.....	123

5. Zaborav, javno mučeništvo i rehabilitacija	132
Prvo autentično zanimanje javnosti na početku demokratizacije.....	132
Odnos javnosti – opozicija i Jovanka Broz.....	134
Uspon nacionalizma, demokratizacija i propast SFRJ:	
Samoizolacija i zaborav Jovanke Broz.....	142
Na margini novo zanimanje javnosti u vremenu tranzicije.....	146
U deceniji DOS-a – statusna rehabilitacija.....	159
Pomirenje sa državom.....	220
Poslednja godina.....	241
Smrt i sahrana.....	261
„Poslednja jugoslovenska ikona”.....	265
Zaključak	280

PREDGOVOR

Jovanka Broz, supruga dugogodišnjeg predsednika vlade i republike socijalističke Jugoslavije, do sada nije bila predmet sistematskog naučnog istraživanja. Nije ni objavljena sveobuhvatna biografija niti istražena njena uloga u politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije; takođe, nisu sagledani razni aspekti njenog delovanja u javnosti – pre svega sociološki i antropološki. Pitanje koliki je uticaj imala Jovanka Broz na javnost i kakva je njena uloga kao uzora generacijama koje su stasavale u državi čiji je jedan od tri najsnažnija unutrašnja stuba bio njen vođa, suprug Jovanke Broz – Josip Broz Tito – nije bilo predmet ni naučnog istraživanja ni ocene.

Odnos srpske javnosti prema supruzi jedinog predsednika SFR Jugoslavije takođe nikada nije bio predmet sistematske naučne analize. Ovakva analiza veoma je važna za procenu uloge Jovanke Broz u istoriji Srbije. Uloga *prve dame (prve drugarice)* u komunističkom svetu nije bila zvanična, baš kao što nije bila ni formalna. Uprkos tome, nije bila zanemarljiva i nemoguće ju je proceniti na osnovu istraživanja rada državnih i partijskih ustanova. Supruge predsednika država realnog socijalizma ponekad su imale veliki značaj – počevši od same Nadežde Krupske, supruge Vladimira Ilića Uljanova –Lenjina, pa od Nedžmije Hodže u Albaniji, preko Elene Čaušesku u Rumuniji do Dian Čing (*gospođe Mao*) u Kini. Posebno je važna uloga Jovanke Broz i stava javnosti prema njoj u svetlu „posebnosti” položaja SFR Jugoslavije.

Neformalna i formalna uloga Jovanke Broz u najdugotrajnijem mirnom razvoju Zapadnog Balkana u 20. veku važna je za rekonstrukciju drugih istorijskih tema. U državi bez snažnijih tradicija, kakva je bila Jugoslavija, obnovljenoj posle najvećeg rata u svetskoj istoriji koji je za jugoslovenske narode bio i najveći verski, etnički i građanski rat, ličnost supruge doživotnog predsednika Republike nesumnjivo nosi sa sobom velika i kompleksna pitanja. Reakcija javnosti na ličnost i rad supruge predsednika države takođe je složena u državi čiji je poredak totalitaran, u društvu podeljenom dubokim nacionalnim, verskim i kulturnim međama, raslojenom najvećim pomeranjima stanovništva od osmanskih vremena i u potpunosti neintegrisanom. Uloga Jovanke Broz još je značajnija zato što ona nije bila deo partijske oligarhije iz

predratnog ili poratnog vremena, nije imala službene funkcije, ali je tokom dugogodišnjeg bračnog života i nastupanja u javnosti zajedno s Josipom Brozom stekla toliki značaj da se tokom sedamdesetih godina ponekad u suprotstavljenim krugovima u vladajućoj partiji i među drugim protivnicima režima spekulisalo time da je u SFR Jugoslaviji uspostavljeno suvladarstvo.

Biografija Jovanke Broz svakako zaslužuje pažnju naučnog istraživanja. Svedokinja tri decenije jugoslovenske unutrašnje i spoljne politike, *prva drugarica* u zemlji koju su vodili „novi ljudi”... ona je bila deo establišmenta koji je oličavao vlasti Saveza komunista Jugoslavije i Josipa Broza. Bila je verovatno prvi deo Titovog kulta ličnosti koji je odbačen posle 1980. zato što je jedino on smetao neposrednim političkim naslednicima jugoslovenskog predsednika i osporavao njihov legitimitet.

U hronološkim okvirima disertacija posvećena Jovanki Broz i srpskoj javnosti morala bi da sledi razvoj jugoslovenske države, karijeru Josipa Broza, te uspon i modernizaciju srpskih medija. Od posebne važnosti jesu analize transformacija Jovanke Broz kad je reč o njenoj slici u srpskoj javnosti: od komunističke *Pepeljuge* u razdoblju prvih godina braka, preko uloge predsednikove supruge i *prve dame* u jednoj socijalističkoj zemlji do potpune medijske simbioze bračnog para i konačno njihovog razdvajanja. Odnos prema supruzi doživotnog predsednika zanimljiv je i sa stanovišta poređenja odnosa koji su prema njoj imale javnosti republike i pokrajina.

Predmet istraživanja biće i odnos formalnih ovlašćenja i neformalnih uticaja Jovanke Broz, kao i njeno samostalno prisustvo u javnosti. Iako prisutna uz Josipa Broza, Jovanka Broz je nesumnjivo imala određenu posebnu ulogu u javnosti. Njena posredna pojava je u nekim slučajevima koji nisu bili vezani za politiku, prisustvo u nastajućoj nepolitičkoj štampi, uticaj na emancipaciju žena, činjenica da je dugo služila kao model generacijama svojih vršnjakinja i mlađih žena. U okviru ovog segmenta istraživanja spada i protokolarna uloga Jovanke Broz u spoljnopolitičkim aktivnostima njenog supruga – kako njena stvarna težina, tako i dimenzije koje su joj pridali mediji i srpska javnost.

S obzirom na to da centralni deo istraživanja zauzima analiza javnog diskursa najvažniji istorijski izvori za ovu temu jesu štampa i periodika. Analizom dnevnih

novina, kao i periodike koja se nalazi u Narodnoj biblioteci Srbije, Univerzitetskoj biblioteci *Svetozar Marković*, Biblioteci Matice srpske, Dokumentaciji *Borbe*, kao i u arhivi Radio Beograda postavila sam osnove istraživanja o odnosu javnosti prema Jovanki Broz. Deo rada bazira se na arhivskoj građi Arhiva Jugoslavije, kao i zbirkama iz fonda Muzeja istorije Jugoslavije. U Arhivu Jugoslavije posebnu pažnju sam posvetila analizi dokumenata i sledećim fondovima: Kabinet maršala Jugoslavije, Kabinet predsednika republike kao i Ličnom fondu Josipa Broza, zatim i fondu Predsedništvo SFRJ. Nakon pažljivo pregledanih fondova u Arhivu Srbije, zaključila sam da postojeća građa nije relevantna za analizu javnog mnjenja, iz istog razloga u rad nisu uključeni izvori koji se nalaze u Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova i Vojnom arhivu.

Prateći medije i stav javnosti prema *prvoj dami* ili *prvoj drugarici* socijalističke Jugoslavije, u tezi je obrađeno i šest decenija istorije Srbije i Jugoslavije, koristila sam raznovrsnu literaturu, pomoću koje sam nastojala da što opširnije i preciznije kontekstualizujem temu istraživanja.¹ Kao najvažniji i svakako najobimniji segment izvorne građe, izdvajam upravo štampane medije, časopise i dnevne novine. Analizom ove građe rekonstruisala sam odnos i stav javnosti prema Jovanki Broz i uvidela promene u javnom diskursu, prateći hronološki i sudbinu i nestajanje zemlje koje je Jovanka Broz bila zaštitno lice. U radu sam koristila sledeće časopise i dnevne novine: *Arena*, *Svijet*, *Žena danas*, *Vreme*, *Vijesnik*, *Intervju*, *Bazar*, *Novosti 8*, *NIN*, *Globus*, *Nedeljni telegraf*, *Akter*, *Duga*, *Ilustrovana politika*, *Nedjeljna Dalmacija*, *Novosti plus*, *Svet*, *Blic News*, *Ekspres*, *Evropa*, *Pregled*, *Svedok*, *Blic-novac*, *Nedeljnik*, *Tribuna*, *Pečat*, *Večernje novosti*, *Politika*, *Borba*, *Glas javnosti*, *Kurir*, *Ekspres politika*, *Danas*, *Večernji list*, *Slobodna Dalmacija*, *Blic*, *Čačanski glas*, *Balkan*, *Press*, *Srpski nacional*, *Građanski list*, *Informer*, *Pravda*, *Alo!*, *24 sata*, *Dnevnik*, *Naše novine*. Kako ovaj rad ima za cilj da predstavi sliku o Jovanki Broz, kreiranu u javnosti, u njega nisu eksplicitno uvršteni svi tekstovi u kojima se Jovanka Broz pominje, već je izvršen odabir onih koji oličavaju tipičan narativ, ali nisu izostavljeni ni tekstovi u kojima se

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. I-III (Beograd: Nolit, 1988); Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку* (Београд: Клио, 2013); Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941-1980)* (Београд: Завод за уџбенике, 2011); Дејан Јовић, *Југославија – држава која је одумрла* (Београд: SamizdatB92, Zagreb: Prometej, 2003); Žil Trud, *Etnički sukobi u Titovoj Jugoslaviji* (Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010); Slobodan Antičić, *Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića* (Beograd: Otkrovenje, 2002).

iznose stavovi koji odudaraju od mišljenja većine, kako bi se na taj način postigla izvesna ravnoteža tj. sveobuhvatnije predstavio odnos javnosti prema Brozovoj supruzi i udovici. Što se odabira novina i periodike tiče, za period do 1990. godine uvrstila sam svu raspoloživu građu pošto, usled očiglednih specifičnosti i ograničenja u slobodi štampe, za taj period izvori su svakako oskudni i prilično jednoobrazni, lišeni svakog potencijalnog kritičkog stava. Za period od 1990. do 2013, pak, stanje sa raspoloživom građom sasvim je suprotno. Usled formalne demokratizacije srpskog društva, usledila je i hiperprodukcija štampe, što je dovelo do inflacije izvorne građe, pa je iz tog razloga ovaj period, koji obuhvata dvadeset tri godine, najzastupljeniji u radu. Pri korišćenju štampe i periodike za period od 1990. do 2013, naročito za poslednjih trinaest godina, vršila sam selekciju tekstova prema već navedenim kriterijumima. Takođe sam vodila računa o tome da u rad uvrstim tekstove iz novina i časopisa koji imaju dugu tradiciju izlaženja i visoke tiraže pošto sadržaji iz štampe tog kvaliteta imaju široku i stalnu čitalačku publiku, ali sam morala uvrstiti i članke iz različitih štampanih medija čija je jedina prednost veliki tiraž i visok stepen dostupnosti publici, dok je kvalitet tekstova sveden na nivo banalnosti, senzacije i trača. Ovako širokim i raznolikim uzorkom je pokriven veliki deo javnosti i slika o Jovanki Broz je zasigurno sveobuhvatnija.

Jovanka Broz, kao supruga predsednika republike, bila je aktivna učesnica i svedokinja jedne epohe i zato je često izazivala interesovanje javnosti. Međutim, do sada o njoj nije napisana istoriografska studija, a najveći broj objavljenih radova o njenom životu publicističkog su karaktera, potiču od novinara i uglavnom predstavljaju kompilacije i intervju s Jovankom Broz, što je, s obzirom na temu našeg istraživanja, dodatna prednost ali i profesionalni izazov, pošto je ona živela u izolaciji i uglavnom nije bila dostupna javnosti. Kako arhivska građa nije u potpunosti dostupna, trenutno su dokumenta iz 1985. najmlađa raspoloživa, a mora proći još jedan dug vremenski period da bi sva arhivska građa vezana za život Jovanke Broz bila dostupna naučnoj javnosti, tako u ovom trenutku nije moguće iz pozicije istorijske nauke napisati verodostojnu i pouzdanu biografiju Jovanke Broz. Zbog svega navedenog, analiza javnog diskursa, čini se kao veoma relevantan način pristupanja zadatoj temi.

Posebno je važno staviti predmet analize, kako ličnosti i delovanja Jovanke Broz tako i prirode i razvoja javnosti tokom više decenija u čije okvire je hronološki smešten

predmet istraživanja, u unutrašnji i međunarodni kontekst. Za analizu javnog diskursa u Srbiji odlučila sam se budući da se o „jugoslovenskom” zbog prirode državnog uređenja, te političkih i kulturnih razlika ne može govoriti kao jednoj celini osim sasvim uslovno uzevši. Govoreći o srpskoj javnosti govorim pre svega o Srbiji kao federalnoj jedinici jugoslovenskih država i kasnije samostalnoj zemlji. Priroda Beograda kao jugoslovenskog i regionalnog, između ostalog i medijskog, središta učinila je da ova tema bude prilično razučena i složena. Sama Jovanka Broz nametala se, već prilikom početnih istraživanja radi formulisanja teme kao pojava koja prevazilazi vreme političkog života njenog supruga i to je fenomen koji karakteriše srpsko društvo u vreme političke tranzicije i demokratizacije države. Hronološki okvir takođe je veoma širok, jer zahvata šest decenija i nekoliko država na istim geografskim odrednicama, pa stoga smatram da je tumačenje reprezentacije Jovanke Broz kroz medije u Srbiji, a u toliko dugom hronološkom kontekstu dovoljno da se uoče određene pravilnosti, procesi i izvuku zaključci. I pored toga što je teza ograničena na prostor Srbije, u njoj je ipak postavljen širi interpretativni okvir, zasnovan na radovima posvećenim drugim temama društvene istorije, kao i komparativne analize sa uticajnim ženama u komunističkom svetu. Važno je napomenuti da pod stavom javnosti podrazumevam sve ono što se o Jovanki Broz moglo čitati u štampi, periodici, kao i u memoaristici. Na osnovu iscrpne analize i suočavanja svih ovih izvornih materijala može se prilično precizno sastaviti mozaik koji bi predstavljao materijal na osnovu koga su građani Srbije dobijali informacije o Jovanki Broz, pa samim tim možemo uočiti kakav je dominantan narativ i stav o njoj preovladavao u različitim vremenskim okvirima. O jasnom stavu prosečnog građanina Srbije nažalost ne možemo govoriti, pošto su istraživanja javnog mnjenja, o Jovanki Broz, iako nekoliko puta sprovedena nedostupna u integralnom obliku, pa tako i o tim rezultatima saznajemo iz različitih novina, koje za svoje potrebe koriste, a ponekad i pogrešno interpretiraju rezultate istraživanja javnog mnjenja. U ovom radu stav javnosti zapravo predstavlja analiza javnog diskursa iz pozicije štampanih medija. Analiza elektronskih medija nije uključena pošto je uloga Jovanke Broz u javnim nastupima bila sasvim objektivizovana, pa su stoga i njena pojavljivanja na televiziji predstavljala samo nemu pratnju Josipu Brozu.

Nastojala sam da prilikom istraživanja razrešim pitanje izvora i prirode uticaja na karijeru i delovanje Jovanke Broz, od ličnih zamisli i stremljenja, preko partijskog

uticaja na medije i javnost do autentičnih očekivanja, stavova, predrasuda i procena javnosti.

Istoriografija o Jovanki Broz

Tokom dugotrajnog javnog života Jovanke Broz kako njenu ličnost i delovanje, tako i literaturu o njoj nemoguće je razdvojiti od ličnosti njenog supruga ali i velikog broja dela koja su posvećena njegovom životu. Razume se, ova povezanost je, kao što je očigledno na osnovu građe predstavljene u ovoj disertaciji, uslovna. U biografijama Josipa Broza jedva da primećuju njegovu suprugu. Brozov najpoznatiji biograf, Vladimir Dedijer² u trećem tomu Titove biografije obrađuje period od 1945. do 1955, pretežno se baveći pitanjem odnosa Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, te i Broza posmatra u tom kontekstu, a novoj supruzi predsednika ne posvećuje nimalo prostora. Britanski istoričar Stevan K. Pavlović³ pak pominje venčanje Brozovih, a o Jovanki Broz piše još nekoliko rečenica, zaključivši da je ona imala veliki neformalni uticaj na Tita ali i da je nisu voleli ni njegovi saradnici ni sinovi, i da nikada takođe nije bila popularna u narodu.⁴ Proučavanjem Brozovog života bavio se i britanski publicista Džasper Ridli, ali ni on ne posvećuje pažnju njegovoj poslednjoj supruzi, osim u delu u kojem govori o njihovom venčanju i poseti Entoni Idna.⁵ Institut za noviju istoriju Srbije i Arhiv Jugoslavije organizovali su 2010. godine veliku naučnu, međunarodnu konferenciju koja je za temu imala upravo život Josipa Broza. Nakon konferencije štampan je i zbornik radova, ali je indikativno da se nijedan rad ne bavi direktno Jovankom Broz i njenim mestom i ulogom ni u socijalističkoj Jugoslaviji, niti u postsocijalističkim državama.⁶ Ako je na snimcima i u novinskim vestima nema pratilja, u literaturi, koja se odnosi na razdoblje pre smrti supruga, Jovanka Broz je gotovo

² Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, tom 3 (Beograd: Rad, 1984); Treći tom je jedino potencijalno relevantan za temu istraživanja pošto obuhvata period od 1945. do 1955. godine, prva dva idu do 1945. godine.

³ Stevan K. Pavlović, *Tito the Yugoslavia's gerat dictator: Reassessment* (London: Hurst&Company, 1992).

⁴ *Isto*, 75–76.

⁵ Džasper Ridli, *Tito* (Novi Sad: Agencija Mir, 1998), 285.

⁶ Olga Manojlović Pintar (ur.), *Tito – viđenja i tumačenja* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije, 2011).

neprimetna i uglavnom se spominje u kontekstu vezanom za njihovo venčanje 1952. i tajnosti istog, kao i velikog iznenađenja, prvenstveno strane javnosti, zbog razlike u godinama supružnika.⁷ Pominje se uglavnom u sećanjima partijskih i državnih činovnika, koji su u različitim periodima obavljali funkcije u kabinetu predsednika Republike, ili bili zaposleni u protokolu, kojim je nezvanično rukovodila upravo Jovanka Broz.⁸ Ta sećanja činovnika iz protokola i kabineta Predsednika SFRJ, uglavnom su veoma ujednačena tj. prilično slična, a skoro sasvim negativno opisuju i ocenjuju Brozovu suprugu i njen odnos prema zaposlenima.

Prva otvorena interesovanja za Jovanku Broz i njenu ulogu javljaju se sredinom osamdesetih godina. Ipak, prve knjige objavljene krajem te decenije i početkom 1990. uglavnom su publicističke: *Jovanka Broz – život na dvoru*, *Jovanka Broz– vreme izolacije*. *Udovica komunizma*.⁹ Novinari ne prestaju da se interesuju za životnu priču *prve drugarice* socijalističke Jugoslavije ni kasnije, pa tako je 2011. izašla knjiga *Jovanka Broz vreme izolacije*, a neposredno pred njenu smrti 2013. *Šta mi je pričala*

⁷ Isto.

⁸ Blažo Mandić, *S Titom, Četvrt veka u kabinetu* (Beograd: Dan Graf, 2012); Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1969/1971* (Beograd: Jugoslovenska revija, 1984); Mira Šuvar (prired.), *Vladimir Velebit svjedok istorije* (Zagreb: Razlog d.o.o., 2001); Miladin Adamović, *"Galeb" mira i razdora, 72 dana oko Afrike, najskuplje Titovo putovanje* (Beograd: Autorsko izdanje, 2001); Miladin Adamović, *Brozovi strahovi, Kako je čuvan Tito i pokušaji atentata (Prema kazivanju i dnevniku generala Milana Žeželja, komandanta Titove garde i maršalovog adutanta)* (Beograd: Autorsko izdanje, 2004); Miladin Adamović, *Brioni, raj i pakao, I tom* (Beograd: Autorsko izdanje, 2004); Koča Popović, Aleksandar Nenadović, *Razgovori s Kočom* (Zagreb, Ljubljana: Globus, Delo, 1989); Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945–2005* (Zagreb: Prometej, 2006); Milovan Đilas, *Druženje s Titom* (Beograd: Svedočanstva, 1990); Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori, Prilozi za biografiju Petra Stambolića* (Beograd: JP Službeni glasnik, 2010); Добрица Ћосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*. књ. 1 (Beograd: Филип Вишњић, 2000); Добрица Ћосић, *Пишчеви записи (1969–1980)* (Beograd: Филип Вишњић, 2001); Marko Vrhunec, *Šest godina sa Titom (1967–1973)* (Beograd: Društvo za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, 2000); Vojin Lukić, *Brionski plenum: obračun sa Aleksandrom Rankovićem – sećanja i saznanja* (Beograd: Stručna knjiga, 1990); Vjenceslav Čenčić, *Titova poslednja ispovijest* (Beograd: Orfelin, Ecological world medi, 2001); Александар Ранковић, *Дневничке забелешке* (Beograd: Југословенска књига, 2001)

⁹ Nataša Marković, Dragan Vlahović, *Jovanka Broz–Život na dvoru* (Beograd: Autorsko izdanje, 1990) Knjiga, kao publikacija kojom bi nam bio sveobuhvatno predstavljen život Jovanke Broz od 1952. do 1980, nema veliku vrednost, ali je dragocena kao neka vrsta sekundarnog izvora, pošto je uglavnom sastavljena od delova drugih knjiga u kojima se fragmentarno, uz Broza, pominje i njegova poslednja supruga. Takođe sadrži i izvode iz strane štampe, o reakcijama javnosti na njihovo venčanje; Milorad Miša Antonić, *Udovica komunizma* (Beograd: Generalpublic, 1990) Sam naslov ukazuje na period koji pokriva knjiga i tako se hronološki naslanja na prethodnu. Takođe je vredna više kao zbirka odabranih novinskih članaka, koji su se nakon 1980. bavili slučajem Brozove udovice, i to je jedini kvalitet ove knjige. Autorski delovi su metodološki neutemeljeni i nedosledni pa tako imaju veoma malu, zapravo skoro nikakvu vrednost.

Jovanka Broz osuđena bez suđenja.¹⁰ Iako su savremenici primetili da je „i poslednji vrtlar“ objavio makar novinsko svedočenje o Jovanki Broz, značajnija memoarska dela koja se na nju odnose pojavljuju se kasnije tokom devedesetih i posebno u vreme demokratske tranzicije početkom druge decenije 21. veka.¹¹ Ona nije bila predmet naučnog istraživanja. Izuzetak predstavljaju muzejske postavke i njihovi katalogi koji se

¹⁰ Младен Гверо, *Јованка Броз – време изолације* (Београд: Правда&ЈМГ 2011) Ова knjiga по својој структури замишљена је као новинарски интервју (али не с Јованком Броз). Методолошки је неутемељена, писана сензационалистички, без имало херуистичког рада, заиста не завређује пажњу, а није релевантна чак ни као публицистичка студија. Из два разлога сам је уврстила у овај списак: 1. главна тема рада јесте Јованка Броз, па је из тог разлога неизоставна, 2. како је издавач недељник *Pravda*, knjiga се продавала, по веома повољној цени, на kioscima, а штампана је у тиражу од 5000 примерака, што је за српско тржиште веома завидна бројка, те стога сматрам да нисам могла да је заобидем, пошто је svakako овај текст, колико год био irelevantan, uticao i uticaće на слику Јованке Броз у јавности у Србији 21. века; Миро Симчић, *Žene u Titovoj sjeni* (Zagreb: VBZ, 2008) Аутор, slovenački новинар, веома острашчено, негативно пише о Јованки, за разлику од осталих Брозових жена које приказује сасвим умерено и са дозом научне незainteresovanosti, док у случају Јованке Броз доминира жеља да је прикаже као апсолутни негатив. С обзиром на то да је knjiga у оригиналу штампана на slovenačkom, а преведена је на hrvatski и distribuirana по бившим југословенским републикама, njen uticaj на јавност је неоспоран.

Vladan Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz osuđena bez suđenja*, Beograd: Novmark, 2013. Ова knjiga по структури такође је претежно састављена од интервјуа, али овога пута с Јованком Броз. Аутор у уводу наводи да основу knjige чини разговор који је он с колегом из *Večernjih novosti*, водио 1993. с Јованком Броз. Као доказ веродостојности прилаже и фотографије на којима су Јованка Броз и он заједно! Велики део разговора с Јованком Броз односи се на период njenog живота након Брозове смрти и на све недаће и непријатности које је проживљавала, али велики простор је остављен и за njena сећања на породично порекло, детинство, рат и наравно период живота с Титом. У knjizi је прештампано још неколико текстова из недељника из региона а који говоре о Јованки Броз, као и Dinićев текст у којем он жустро брани тезу да је заправо тај интервју из 1993. био njeno прво јавно иступање у Србији, после Титове смрти, пре Мире Аданје-Полак и наравно много пре Жарка Јокановића. С обзиром на чињеницу да је штампана у 12.000 примерака и да је ишао непосредно пред смрт Јованке Броз, ова компилација неколико новинарских интервјуа несумњиво је uticala i uticaće на формирање става јавности према животу и друштвеној улози Јованке Броз.

¹¹ Aleksandar Matunović, *Jovanka Broz Titova suvladarka* (Beograd: Interpress, 2007) Ова knjiga представља сећање једног од Брозових лекара. Matunović велики део текста посвећује приватним односима и догађајима из дома Брозових, затим расправља о Јованкином менталном здрављу у време раставе 1975, али већто избегава да до краја дефинише став о томе, позивајући се на чињеницу да психијатрија није njегова специјалност. Титове супруге се сећа donekle позитивно, али заправо има доста места на којима се уочава јасан анимозитет према Јованки Броз, што сам у основном тексту тезе и пренела. Важно је напоменути да је 2007. knjiga feljtonizovana у *Večernjim novostima* и на тај начин svakako много шире uticala на став јавности; Сећања Наде Будисављевић, рођене сестре Јованке Броз, приредио је Жарко Јокановић: Жарко Јокановић, *Moja sestra Jovanka Broz* (Beograd: Laguna, 2015) Сећања су, очекивано, апсолутно позитивна и осликавају емотивне моменте сестринског односа, али нам дају и интересантан преглед супруничког живота Брозових. Занимљив податак, vezan за ову knjigu, јесте начин на који је најављивана тј. reklamirana у електронским медијима. Наиме издавач се одлучио да направи трејлер тј. кратак филм као најаву knjige, што је заиста неsvakidašnji и веома skup начин reklamiranja (prim I.P.); Последња, по времену издања, у низу memoarskih дела о Јованки Броз јесу сећања njenog dugogodišnjeg правног заступника, Томе Фила: Тома Фила, *Завршна реч* (Београд: Вукотић медиа, 2015), (knjiga је ишао у октобру 2015, неколико месеци после сећања Наде Будисављевић, prim. I. P.). Фила једно поглавље у knjizi посвећује управо првој дами социјалистичке Југославије. Он говори о njihovom односу, како је заступао и борио се за njena права пред судовима свих држава које су након raspada SFRJ настajале, postojale и nestajale. Фила сећања испуњена су искреном емпатијом и поштовањем према жени која је сама била своје битке. Он веома умерено и одмерено, без trunkе патетике, без прекора, јасним и читљивим стилем представља Јованку Броз.

pre svega odnose na Jovanku Broz kao svedokinju epohe, modnu ikonu...¹² Publicističke knjige o Jovanki Broz su malobrojne, a njihov značaj za istorijsku nauku je ograničen. Posebno je važna činjenica da su autori u kasnijim izdanjima mnogo više trpeli uticaje javnosti prilikom predstavljanja života Jovanke Broz. Najvažnija takva knjiga je delo Đure Zagorca, koje je objavljeno 1990. godine. Autor nas hronološki vodi kroz biografiju Jovanke Broz, trudeći se da odabirom imena poglavlja mapira najznačajnije momente i aktivnosti iz života Jovanke Broz. Knjiga je uglavnom afirmativna po glavnu junakinju, ali postoje i delovi u kojima Zagorac otvoreno kritikuje luksuzan život Brozovih. Značajan deo biografije posvećen je i njenoj sudbini posle Brozove smrti, progonu, životu u strahu i izolaciji. Kako knjiga nema ni uvodnu studiju, a ni klasičan zaključak, interesantan je deo, koji se nalazi na samom kraju knjige, a u kojem autor Jovanku Broz upoređuje sa Semiramidom. Time je i simbolički društveno pozicionira: „Višestrukost Jovankine blizine u životu Josipa Broza, neki svode i na priču o čuvenoj Semiramidi, golubici, koja je ulepšala Vavilon i zahvaljujući ljubavi svog muža Nina, osvojila ogromnu političku i vladarsku moć”.¹³ Na ovom mestu treba spomenuti i knjigu slovenačkog istoričara Jože Pirjeveca.¹⁴ On o Jovanki Broz govori u poglavlju posvećenom Titovim ženama, pod simboličnim naslovom *Jovanka i ostale*. Ovo svakako ne možemo smatrati biografijom, ali je važan prilog za biografiju Jovanke Broz, pošto je Pirjevec, između ostalog, radio na građi iz Slovenačkog državnog arhiva tj. dobio je na uvid i korišćenje lični fond istoričara i Brozovog biografa, Vladimira Dedijera, te je iz te perspektive tekst vredan pažnje. Iako u delu u kojem piše o mestu i ulozi Jovanke Broz u SFRJ, obilato koristi ovu građu, veoma malo, ili skoro nimalo ne koristi građu Arhiva Jugoslavije, u kojem se nalaze i Titov lični i predsednički arhiv, a građa je dostupna na korišćenje istraživačima, pa stoga ni njegova analiza nije sveobuhvatna. Knjiga koju takođe moramo neizostavno pomenuti jeste *Jovanka Broz, Moj život, moja istina; Od rođenja do bolničkih dana*.¹⁵ Nastala je na osnovu, kako autor u uvodu napominje, višegodišnjih razgovora s Jovankom Broz. Kao i knjiga Vladana Dinića, i ova je zapravo derivat zbira novinskih

¹² Мирослава Менковић, *Савремена жена, однос међу половима у Србији у XX веку у светлу антрополошких проучавања одевања и женске штампе*, докторска теза одбрањена 2013. на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

¹³ Đuro Zagorac, *Jovanka* (Beograd: Dosije, 1990), 248.

¹⁴ Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2 (Beograd: Laguna, 2013).

¹⁵ Žarko Jokanović, *Jovanka Broz, Moj život, moja istina; Od rođenja do bolničkih dana* (Beograd: Blic, 2013).

intervjua. Tako su i Jokanovićeви razgovori s Jovankom Broz prvo objavljeni u nizu feljtona u *Blicu*, ali za razliku od Dinića, iste godine kada i knjiga tj. 2013. godine. Jokanović je i u samom naslovu naznačio sveobuhvatnost knjige. On je zapravo u formi intervjua prošao kroz ceo život Jovanke Broz i tako načinio svojevrsnu, metodološki nestandardnu, autobiografiju. Sagovornica sasvim svesno i suvereno vlada razgovorom, vršeći automatski autocenzuru, a samim tim i cenzuru teksta, sve to naravno uz saglasnost i dopust autora tj. novinara. Bez obzira na sve mane, ipak je značajno da je neko uspeo da zabeleži toliko detaljan razgovor s Jovankom Broz, pošto je poznato da ona nije bila naklonjena, niti poverljiva prema novinarima, a ni istraživačima koji su bili zainteresovani za razgovor i beleženje sećanja iz njenog života.

Jovanka Broz, uprkos mnogobrojnim sumnjama tadašnjeg režima predsedništva i spekulacija u javnosti nikada nije napisala memoare. Sećanja je napisala njena sestra Nada Budisavljević, uz pomoć Žarka Jokanovića, a objavljena su tek posle smrti Jovanke Broz.

Arhivska dokumenta za istraživanje života i istorijske uloge Jovanke Broz od velikog su značaja. Svakako su od najveće vrednosti državni i partijski fondovi pohranjeni u Arhivu Jugoslavije. Za ovaj rad bili su otvoreni fondovi do 1984. godine, što zauzima najveći period vremena u kojem je Jovanka Broz bila deo državne strukture ili predmet interesovanja najviših ustanova socijalističke jugoslovenske države.¹⁶ Na konstrukciju slike Jovanke Broz u javnosti, veoma je uticao dokument koji se kolokvijalno naziva *Bela knjiga*. Nalazi se u fondu Predsedništva SFRJ Arhiva Jugoslavije, a čuva se u fascikli pod nazivom *Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978, 1980*; Dokument je štampan u svega 15 primeraka i nije bilo predviđeno da se iznosi u javnost. Štampan je, kako na koricama stoji, 15. marta 1987, i u sebi sadrži skraćenu verziju tj. neku vrstu sublimiranog analitičkog izveštaja rada Komisije SKJ, napravljene 22. januara 1974, koja je imala za zadatak da utvrdi da li je, i ako jeste u kojoj meri ponašanje i delovanje Jovanke Broz loše i opasno po samog Broza. Ova *Bela knjiga* pripremana je dugo, njoj su posvećene 7 zajedničkih sednica ili sastanaka Predsedništva SFRJ i Predsedništva CK SKJ, 24 sednice Predsedništva SFRJ, 9 sednica Predsedništva CK SKJ, 10 sednica Saveznog saveta za zaštitu ustavnog

¹⁶ Reč je o fondu Arhiva Jugoslavije (AJ), broj 803, Predsedništvo SFRJ – Josip Broz i Jovanka Broz (1980–1986).

poretka, nekoliko sednica Saveznog izvršnog veća i drugih organa i tela u federaciji. Odluka o izradi ovog dokumenta doneta je 5. marta 1981. na sednici Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka u Zagrebu, a kojom je predsedavao Vladimir Bakarić. U uvodnoj napomeni navedeno je šta bi sve trebalo da sadrži i koji su razlozi za postojanje ovakve studije: „...zaključeno je da se o Jovanki Broz pripremi 'Bela knjiga' koja će obuhvatiti sva raspoloživa saznanja o njenom odnosu prema drugu Titu, njenom ponašanju prema osoblju u rezidencijama Predsednika Republike, o sukobima sa pojedinim ličnostima i postupcima koji su doveli do toga da je drug Tito morao da de facto prekine zajednički život sa njom”.¹⁷ Takođe je navedeno da je potrebno pribaviti materijal iz što većeg broja raspoloživih izvora i razgovora sa relevantnim ljudima, ali je jasno naglašeno da sve to mora biti urađeno: „...vodeći strogo računa o tome da se ne učini ništa što bi moglo da šteti ugledu ličnosti druga Tita.”¹⁸

Iako to nije bilo predviđeno, dokument se ipak našao u javnosti i novinari su ga koristili za pisanje senzacionalističkih tekstova, ali nikada ne navodeći pravi izvor informacija. U radu sam koristila i dokumenta iz Titovog arhiva, koji se takođe nalazi u Arhivu Jugoslavije.¹⁹ I strane države pokazivale su interesovanje za Jovanku Broz. Za njen život i rad od nesumnjivog značaja su sovjetski arhivi, arhivi SAD, Britanije i velikih nesvrstanih zemalja.

¹⁷ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 3.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Titov arhiv se sastoji iz tri fonda: 836, Kabinet maršala Jugoslavije (KMJ); 837, Kabinet predsednika Republike (KPR); 838, Lični fond (LF). U okviru Ličnog fonda JBT postoji deo po popisniku pod rednim brojem IV, u kojem se nalaze dokumenta o članovima Titove porodice. Tu je i jedna arhivska jedinica o Jovanki Broz (IV-4). Čitava građa iz tog dela Fonda nije dostupna na uvid javnosti! U popisniku postoji navedeno šta se nalazi u ovim fasciklama: IV-4/1 Pismo Frana Barbieria, glavnog i odgovornog urednika „Vjesnika“ iz Zagreba, Jovanki Broz, u kojem je moli za intervju listu, i Prepis pisma Tihomira Stanojevića, sa odgovorom „Vjesniku”, 10. X 1952. Primedba J.B. Tita: "Neka drug Tića odgovori u moje ime da žalim što Jovanka ne može dati intervju s obzirom na njen sadašnji položaj i dužnosti koje je mnogo opterećuju. Svaki odgovor značio bi presedan, jer ona ne bi mogla odgovoriti svima. Jedino se po želji može poslati koja slika. T.”

IV-4/2 Pisma Jovanke Broz – Josipu Brozu, 25. VI 1952 - 19. XII 1955.

IV-4/3 Pisma, telegrami i razglednice Josipa Broza – Jovanki Broz, 9. VI 1952 - 14. IX 1960.

IV-4/4 Naredba i rešenje Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu o prestanku aktivne vojne službe Jovanke Budisavljević Broz, s propratnim pismom Nikole Ljubičića, dostavnicom i rešenjem Zavoda za socijalno osiguranje vojnih osiguranika o starosnoj penziji Jovanke Budisavljević Broz, 18. IX 1978.

UVOD

Javnost: uslovna definicija

Prema brojnim prihvaćenim definicijama javnost je višeslojan i višeznačan pojam. Sâm pojam javnosti²⁰ u prvo vreme imao je dva značenja: prvo je označavalo „opštu dostupnost i otvorenost narodu” (javnog mesta, politike, informacija...), u drugom slučaju tumačenje je prošireno pa se odnosilo i na stvari od opšteg interesa, zvanične i državne poslove.²¹ Jedno tumačenje iz još uvek nedavne 2003. godine definiše javnost kao „mozaik sačinjen od različitih etničkih, rasnih, verskih, geografskih, političkih, profesionalnih, socijalnih i drugih grupacija, od kojih svaku valja uzeti u obzir”.²²

Jirgen Habermas verovao je da je javnost: „... sfera privatnih ljudi okupljenih u publiku... u kritičnom polju napetosti između države i društva, ali tako da ona sama ostaje delom privatne oblasti (kao) organ samoposredovanja građanskog društva s državnom vlasti koja odgovara njegovim potrebama”.²³

Međutim, u ovoj tezi nije svrsishodno opredeljivati se za jednu definiciju javnosti, niti javnog mnjenja, budući da je tokom istraživanog perioda društvo prošlo kroz više faza i lomova koji su se odrazili na shvatanje i formiranje javnog mnjenja i javnosti. Promenilo se mnogo faktora koji direktno utiču na javnost: ime i teritorija države, društveni, ekonomski i ideološki poredak... Zapravo, neka vrsta periodizacije javnog mnjenja u velikoj meri se podudara sa ključnim fazama iz života Jovanke Broz:

²⁰ Potiče od latinske reči *publicus*, dok u savremenim evropskim jezicima biva preveden na engleskom „*public*”, francuskom „*publique*”, nemačkom „*öffentlichkeit*”.

²¹ Zoran Tomić, Iko Skoko, Zdeslav Milas, „Odnosi s javnošću: javnost i javno mišljenje”, *Godišnjak fakulteta političkih nauka*, br.2, (2007), 212.

²² Skot Cutlip, Alen Center, Glen Broom, *Učinkoviti odnosi sa javnošću* (Zagreb: Mate, 2003), 268.

²³ *Isto*.

1. Od 1952. do 1954. period liberalizacije, mada Agitprop još uvek postoji, ali posle rezolucije Informbira njegova pozicija i uticaj u javnosti, u najširem smislu ovoga pojma, osetno se liberalizuje i otvara ka zapadnim državama i kulturama.²⁴

2. Od pada Milovana Đilasa do smene Aleksandra Rankovića (1954–1966)

3. Od Rankovićevog pada do marginalizacije Jovanke Broz iz javnog života (1966–1975)

4. Od marginalizacije Jovanke do Brozove smrti (1975–1980)

5. Od posmrtnog perioda do erozije kulta (1975–1989)

6. Od raspada države do rata (1989–1991)

7. Devedesete godine – rehabilitacija neprijatelja i zaborav *prve drugarice*

8. Dvehiljadite – demokratske promene u zemlji i rehabilitacija *prve drugarice*.

Kao što je već spomenuto u ovom radu predstavljen je odnos srpske javnosti prema Jovanki Broz – supruzi i udovici doživotnog predsednika SFR Jugoslavije Josipa Broza Tita. Javnost je u ovom razdoblju prošla brojne, složene i korenite promene. U prvo vreme opšta javnost je posedovala tek oskudne i delimične informacije o novoj predsednikovoj supruzi. Interesovanja javnosti nije moguće analizirati zbog autoritarne i zatvorene prirode real-socijalističkog režima. „Aktivna javnost”, koju je činila vladajuća oligarhija, bila je itekako zainteresovana za Jovanku Broz, posebno u vremenu krize odnosa bračnog para Broz i sukoba koje su imali s njom kao udovicom. Kasnije se samo šira javnost zanimala za Jovanku Broz. Jovanka Broz je nastojala da izbegava javnost, ali je s njom u stvari vodila izvesnu često nejasnu borbu opstajući kao stalna tema u demokratskoj Srbiji, sve do svoje smrti 2013. godine.

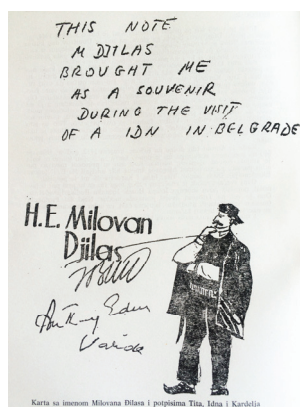
Mišljenje javnosti o Jovanki Broz menjalo se pod uticajem istorijskih događaja, ali i elite, medija i slike prošlosti koja je značajno evoluirala od vremena kada je javnost počela u većoj meri samostalno da definiše svoje interesovanje (krajem osamdesetih

²⁴ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952* (Beograd: Rad, 1988), 255–263.

godina 20. veka), pa do godina u kojima je odnos postao sličan opsesivnom zanimanju javnosti kakvo javnost nekih zapadnih država neguje prema posebnim članovima kraljevske porodice ili superzvezdama filma i muzike.

Jovanka Budisavljević: život do venčanja sa Brozom

Prilikom posete šefa britanske diplomatije, Entoni Idna, 19. septembra 1952. na večeri se u ulozi domaćice, uz predsednika vlade FNRJ Josipa Broza Tita pojavila i Jovanka Broz, njegova nedavno venčana, mlada supruga. Pojava Brozove supruge izazvala je interesovanje stranih gostiju i medija. Interesovanje jugoslovenske i srpske javnosti iako je nesumnjivo postojalo nije bilo iskazano niti ga je moguće tačnije proceniti budući da je država bila totalitarna i zatvorena, a mediji strogo kontrolisani. Štaviše, čak ni britanska obaveštajna služba nije uspjela da dođe do ove informacije. Idn je bio siguran da dolazi u „dvor udovca“, a zapravo ga je sačekalo prilično iznenađenje, kada je na pozivnici za svečanu večeru pročitao i ime Jovanke Broz.²⁵ Jedino što je, ali veoma posredno, moglo da jugoslovenskom političkom vrhu ukaže na prisustvo Brozove nove supruge, bio je dizajn pozivnica za svečanu večeru. Po rečima Vladimira Dedijera, na pozivnicama je bio nacrtan „jedan brkati Ličanin“²⁶, a to u čast mlade Brozove supruge i same poreklom iz Like.

Slika br. 1: Pozivnica za svečanu večeru
(Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, Beograd 1991, 369)

²⁵ Anthony Eden, *Full Circle* (Boston: Houghton Mifflin, 1960), 200–201.

²⁶ Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, (Beograd: Prosveta, 1991), 369.

Jovanka Budisavljević rođena je u selu Pećani u Lici 7. decembra 1924. godine. Detinjstvo je provela u rodnim Pećanima, a 1941, sa sedamnaest godina, postala je članica Saveza Komunističke Omladine Jugoslavije (SKOJ). Na početku rata je bila borkinja Prve ženske partizanske čete da bi kasnije u Šestoj ličkoj diviziji, 1942, bila primljena u komunističku partiju, prema sopstvenom svedočenju: „Bila sam prva žena koja je u Šestoj ličkoj bila primljena u partiju.”²⁷ Sada već članica partije, u Šestoj ličkoj diviziji obavljala je posao bolničarke, a prema rečima njenog biografa Đure Zagorca: „Jovanka je bila jedna od prvih pripadnica ženske čete koja je prihvatila da opremu aktivnog borca zameni bolničkom, čemu su sigurno doprinela lična i porodična stradanja.”²⁸ Ona će do završetka rata ostati u sanitetskoj službi, da bi pred sam kraj rata postala komesarka Interne bolnice u Drvaru a zatim i Hirurške bolnice I armije.²⁹ Tokom rata dva puta je bila ranjavana, a kasnije zbog zasluga u ratu odlikovana *Spomenicom 1941*, a iz rata je izašla sa činom majora. Po završetku rata, od kraja 1945. do 1952. radila je u Kabinetu maršala Jugoslavije i brinula o svojim maloletnim sestrama Zori i Nadi, koje je nakon oslobođenja pronašla u sirotištima. U tom periodu je završila gimnaziju, zatim započela studije književnosti, koje nikada nije završila. Tokom rada u Kabinetu maršala, prema mišljenju većine istraživača koji su se bavili životom Jovanke Broz, došlo je do zbližavanja Josipa Broza i mlade saradnice. S tim što se interpretacije njihovog najranijeg odnosa razlikuju kod različitih autora. Od onih sasvim romantičnih, prema kojima je njihova ljubav nastajala spontano tokom zajedničkog rada, a kulminirala dok se Broz 1951. oporavljao nakon operacije žuči, kada je Jovanka upotrebila sve bolničarske veštine, stečene tokom rata³⁰, pa do onih koji tvrde da su Aleksandar Ranković³¹ i Ivan Stevo Krajačić³² izabrali i nametnuli Brozu

²⁷ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 29.

²⁸ Tokom Drugog svetskog rata Jovanka Broz izgubila je oba brata (prim I. P.), Đ. Zagorac, *Jovanka...*, 16.

²⁹ *Isto*; J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 405.

³⁰ Đ. Zagorac, *Jovanka...*, 28–29.

³¹ Aleksandar Ranković (1909–1983), političar. Za zasluge u ratu odlikovan je Ordenom narodnog heroja. U KPJ je primljen 1929. godine, čiji je bio aktivan član. Zbog ilegalnog rada uhapšen je neposredno po uvođenju šestojanuarske diktature. U zatvoru je proveo šest godina. Nakon robije postaje sekretar PK za Srbiju i član privremenog rukovodstva KPJ, zbog čega od 1939. živi u ilegali. Učestvovao je u podizanju ustanka 1941, da bi jula iste godine bio uhapšen od strane Gestapoa. U zatvoru je okrutno mučen, pa je zbog teških povreda prebačen u bolnicu odakle su ga oslobodili beogradski komunisti na čelu sa Spasenijom Babović. Prešao je na oslobođenu teritoriju. Bio je član vrhovnog štaba NOV i organizacioni sekretar KPJ, član AVNOJ-a i potpredsednik ASNOS-a. Posle rata zauzimao je najviše državne funkcije. Od 1946. do 1953. bio je potpredsednik Savezne vlade i ministar unutrašnjih poslova FNRJ, zatim od 1963. do 1966. potpredsednik SFRJ. Njegova uspešna karijera tekla je do leta 1966. kada je na

Jovanku, zbog njene mladosti i neobične lepote, računajući da će se devojka dopasti Titu.³³ Sama Jovanka Broz prosidbe i venčanja seća se sa neskrivenim emocijama i krajnje romantično, ali i spontano opisuje doživljaje vezane za te događaje.³⁴ Nakon udaje za Josipa Broza, aprila 1952, Jovanka Broz postaje deo visokog državnog i društvenog establišmenta i svaka njena buduća aktivnost i istupanje u javnosti, sve do Brozove smrti, bili su pažljivo i sasvim isplanirani, bez mogućnosti improvizacije ili originalnog doprinosa same *prve drugarice* socijalističke Jugoslavije.³⁵

Biografije koje su više privlačile strance nego još uvek zatvorenu i u svojoj suštini nepoverljivu jugoslovensku javnost isticale su činjenicu da je reč o oficirki Jugoslovenske armije, veteranki partizanskog rata, osobi kojoj je veći deo porodice stradao u Drugom svetskom ratu.³⁶ Jugoslovenskoj javnosti vest o udaji dvadeset

Brionskom plenumu CK SKJ, jula 1966, optužen za zloupotrebu pozicija u partiji i državi. Brionskom plenumu prethodila je takozvana „afera prisluškivanja”. Navodno su u Brozovoj rezidenciji u Užičkoj 15 pronađeni aparati za prisluškivanje; Broz je za takve aktivnosti optužio Službu državne bezbednosti i Aleksandra Rankovića kao njenog prvog čoveka. Savremenici ovih događaja u smenu Rankovića i „afere prisluškivanje” neizostavno uključuju i Jovanku Broz, smatrajući da u smeni Rankovića postoji i njen doprinos. Lišen je svih partijskih funkcija, a na sednici CK SK Srbije isključen je iz SKJ; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 7, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 41.

³² Ivan Krajačić, (1906–1986), političar. Član KPJ postao je 1933. godine. Bio je borac u španskom građanskom ratu i istaknuti ilegalni aktivista u Hrvatskoj u međuratnom periodu. Tokom Drugog svetskog rata nalazio se na važnim političkim i vojnim funkcijama. Po oslobođenju, postavljen je na čelo novoformiranog Odeljenja za zaštitu naroda (OZNA), biran je za narodnog poslanika savezne narodne skupštine i narodnog zastupnika Sabora NRH u svim sazivima. U vladi NRH obavljao je dužnost ministra unutrašnjih poslova, zatim je bio član izvršnog veća Sabora NRH i njegov potpredsednik. Odlikovan je Ordenom narodnog heroja. Bio je Brozov saradnik ali i blizak prijatelj Jovanke Broz; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 5, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 370.

³³ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 406–407.

³⁴ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 44–45.

³⁵ Tokom priprema za Brozovu posetu Francuskoj 1956, u kojoj je Jovanka Broz prvi put bila u svojstvu zvanične pratnje tj. kao supruga predsednika republike, pored velikog broja informacija o Francuskoj, kratkih biografija zvaničnika sa kojima je bilo predviđeno da se Broz sastane, u arhivskom fondu Arhiva Jugoslavije postoje i biografije supružnika Broz, koje su bile namenjene francuskom političarima, domaćinima posete. Zvanična biografija Jovanke Broz, izgledala je ovako: „Broz Jovanka, rođena u selu Pećani u blizini Titove Korenice i Plitvičkih jezera, na području Južne Hrvatske koje je nastanjeno Srbima-Ličanima. Okupacija Jugoslavije 1941. godine i narodni ustanak koji je u julu mesecu iste godine zahvatio i njen kraj, Liku, zatekli su je u rodnom mestu. Sa ostalom omladinom aktivno je pomogala Narodnooslobodilački pokret, a avgusta 1942. godine, kao mlada devojka-borac, stupila je u Narodnooslobodilačku vojsku. Roditelje i većinu članova njene porodice Budisavljević ubili su okupatori i njegovi saradnici u toku rata. Jovanka Broz bila je najpre borac u Prvoj omladinskoj četi, a zatim u III bataljonu II brigade VI divizije i jedinicama pri štabu Prvog korpusa, postupno dobijajući vojne činove i različite dužnosti. U vreme završetka rata, 1945. godine, bila je komesar hirurške bolnice I armije i mala je čin poručnika. U Armiji je ostala sve do 1952. godine, kada je kao major JNA demobilisana. Kao hrabar borac i za svoje zasluge u ratu uopšte odlikovana je sa više odlikovanja. Završila je osnovnu i srednju školu s položenim višim tečajnim ispitom. 1952. godine udala se za Predsednika Tita.”; AJ, 837 KPR I-2/6

³⁶ Ovako strukturisana biografija nalazi se među dokumentima poslatim u Pariz, a povodom posete Josipa Broza Francuskoj, 7–12. maj 1956. To je ujedno bila i prva zvanična poseta u kojoj je Jovanka Broz

osmogodišnje Jovanke Budisavljević za trideset dve godine starijeg maršala Jugoslavije, prvog čoveka vlade, partije i vojske, plasirana je uzgredno, kao svršen čin. Tek kasnije specijalizovani časopisi prenosili su intervju Jovanke Broz, koji su za cilj imali da objasne njenu ličnost i ulogu. U prvo vreme, sve do kraja šezdesetih godina ta uloga bila je veoma slična ulogama prvih dama ili kraljica u konzervativnim društvima. Njeno delovanje i ličnost bili su strogo u funkciji kontakta predsednika sa ženama i decom, otvaranja pojedinih društvenih tema koje nisu imale prvorazrednu političku važnost i konačno negovanja određenih segmenata tradicija „narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije”. Govorkanja u javnosti uglavnom su se odnosila na veliku razliku u godinama između Broza i njegove treće supruge, a nesumnjivo su u Srbiji i Hrvatskoj mnogi mislili i na njeno zavičajno, regionalno poreklo i etničku pripadnost. Strani posmatrači primećivali su i da je Jovanka Broz, nova „gospođa Tito”³⁷ i lepa mlada žena.

Život Jovanke Broz pre udaje rekonstruisan je za javnost uglavnom u godinama posle smrti njenog supruga. U to vreme širile su se i razne fame o njenom poreklu, mladosti i obrazovanju. Zvanična biografija Jovanke Broz govorila je o seoskom poreklu i skromnom obrazovanju, učešću u ratu i zaslugama, zadržavanju u armiji i napredovanju ka višim činovima, upoznavanju s Josipom Brozom na službi i nevinom pretvaranju poslovnog odnosa u prijateljstvo i potom u brak.

Kasniji autori, ali i sećanja Jovanke Broz razilaze se oko uloge koju je ona imala tokom posleratnog razdoblja. Tokom poznih osamdesetih i ranih devedesetih javile su se teorije o tome kako je Jovanka Broz bila u službi sovjetske obaveštajne službe. Tada je u njenu biografiju koju su ponavljale novine unesen i podatak o školovanju u Sovjetskom Savezu.³⁸ Tumačenja prema kojima je bila domaćica Belog dvora, koja je sama dala³⁹, smenjivale su teze o tome da je tamo radila kao „higijeničarka”.⁴⁰ Omraza koju je prema Jovanki Broz gajio veći deo osoblja predsednika Republike i nosioci

sudelovala, a desila se četiri godine nakon što je zvanično postala prva dama socijalističke Jugoslavije. AJ, 837 KPR I-2/6.

³⁷ „*Jovanka Tito*” glasio je naslov kratkog teksta u jednim holandskim novinama, a bio je posvećen Jovanki Broz; AJ, LF (Lični fond) 283 III-1/2.

³⁸ S. Prlina, „Špijunka iz mašte; Kada će Jovanka Broz postati obična građanka”, *Novosti* 8, 29.6.1989.

³⁹ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 39.

⁴⁰ M. Milutinović, „Tito i porodica”, *Intervju*, 29.9.1989, 64–66; J. Keser, V. Dinić, „Odlazak u Beli dvor”, *Večernje novosti*, 5.8.1993, 7; N. Marković, D. Vlahović, *Jovanka Broz—Život na dvoru...*, 19.

vlasti koji su ga nasledili samo su doprineli mistifikaciji ranih godina supružničkog staža Jovanke Broz.

U cilju prodaje novina i mistifikacije retkih sagovornika Jovanke Broz iz sveta novinarstva, tokom devedesetih godina razvijani su različiti narativi o upoznavanju Jovanke⁴¹ i Tita. Navodno ju je on spasao od podivljalog jelena koga je lično odstrelio kada je mladoj osobi iz njegovog obezbeđenja ugrozio život. Ranija tumačenja same Jovanke Broz govorila su drugačije. Vesti o motivima venčanja i njegovim pripremama, koje su u javnosti prestale da se spominju tokom osamdesetih i devedesetih godina, zavisile su od političkih okolnosti i motiva onih koji su ih tumačili. Sama Jovanka je poznanstvo sa Brozom u prvo vreme smeštala u kasne četrdesete godine dvadesetog veka. Kasnije, kako se interesovanje javnosti menjalo i kako je starila, spominjala je susret koga oboje nisu bili svesni u vreme Sedme ofanzive i pokušaja Nemaca da unište vrhovni štab NOV-a i ubiju Tita.⁴² Tokom poslednjih godina života mediji su pisali kako je Jovanka Broz tvrdila čak i da je navodno organizovala Titov susret sa generalom Dragoljubom Mihailovićem i to 1943. na slobodnoj teritoriji u Hrvatskoj.⁴³ Godine su učinile i da se Jovanka Broz priseti svojih predaka i njihovih srpskih tradicija, mada će se razlikovati njena tumačenja data 1993. i 2012. o ovim pitanjima.⁴⁴

Prve dame u istoriji modernih država

Pojava *prve dame* tj. *prve drugarice* u komunističkoj državi bila je novina i u ovoj disertaciji o Jovanki Broz i srpskoj javnosti treba nešto reći i o tom fenomenu. U državama realnog socijalizma u početku nije postojao status *prve dame*. Supruge šefova država bile su praktično nevidljive. Jedan od razloga bila je i činjenica da formalni

⁴¹ Iako neuobičajeno i možda neprimereno ovakvoj vrsti rada, u doktorskoj tezi sam, radi dinamike i sklada u tekstu ponekad koristila samo vlastito ime Jovanke Broz, pošto se zbog prirode teme njeno ime pojavljuje više puta na svakoj strani teze.

⁴² J. Keser, V. Dinić, „S Titom u Drvaru”, *Večernje novosti*, 24.8.1993, 7; Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 30.

⁴³ D. Žarković, „Srbija u očima američke ambasade”, *Vreme*, 8.9.2011.

⁴⁴ J. Keser, V. Dinić, „Udovica predsednika Tita, prvi put, 13 godina posle izolacije, govori za *Novosti*”, *Večernje novosti*, avgust 1993; V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz, Osuđena bez suđenja* (Beograd: Svedok, 2013).

poglavari država nisu bili i nosioci najveće moći. Takvi su recimo bili Jakov Mihailovič Sverdlov i Mihail Ivanovič Kalinjin u Sovjetskom Savezu. Supruge prve generacije revolucionarnih vođa bile su i same revolucionarke ili su bile decenijama mlađe, a i same aktivne u politici. Asketska spoljašnost Vladimira Iliča Uljanova – Lenjina i Josifa Visarionoviča Staljina, koja je brižljivo negovana, učinila je da njihove supruge, iako društveno aktivne faktički nemaju status *prve dame*. Slično je bilo i u državama „lagera”. Pored velikog broja šefova država čije su supruge ostale nezapažene, baš kao i supruga sovjetskog lidera Nikite Hruščova dominantan model su supruge albanskog predsednika Envera Hodže i rumunskog Nikolaea Čaušeskua. Obe su pripadale komunističkom establišmentu, imale su zvanične funkcije i velike ambicije i bile su na različite načine povezane i naknadno povezivane sa svojim supruzima. Jovanka Broz je i u ovom slučaju izuzetna pojava. Njen suprug je bio stariji i samostalnija i značajnija pojava od albanskog i rumunskog kolege. Na drugoj strani, njena uloga je bila drugačija, a ambicije – formulisane tek početkom sedamdesetih godina – prilično zatamljene. Uloga Jovanke Broz, decenijsko izbegavanje samostalnog nastupa u javnosti tokom prvog perioda njenog braka s Titom, kao i drugorazredni značaj njenog delovanja u unutrašnjoj politici govori u prilog tome da se, pored verovatnih intimnih razloga, kao najvažniji politički motiv za neočekivano Brozovo venčanje, nametala spoljna politika, protokolarnе obaveze i sve prednosti koje oženjeni šefovi država imaju prilikom poseta inostranstvu.

U novinskim tekstovima u Srbiji su u vreme poslednjeg, velikog talasa zanimanja i najveće popularnosti Jovanke Broz, autori ipak poredili SFR Jugoslaviju s njenim nesvrstanim afričkim saveznicima. Čak i u „ozbiljnim” novinama moglo se pročitati i sledeće: „Žan-Bedel Bokasa imao je sedamnaest suprugа i, da ga nije omeo prevrat, u svom haremu napravio bi Ujedinjene nacije u malom. Žene kojima je Idi Amin Dada zadao frakture imale su mnogo više sreće od onih koje su bile pod prismotrom njegove tajne službe. O intimnom životu diktatora zna se veoma malo. Većina od njih nije se čak ni javno pojavljivala sa suprugama, sem u iznimnim slučajevima, kada su to protokolarnе okolnosti zahtevale. Ali i tada su njihove žene bile samo deo svite koja ih je okruživala, a oficijelni snimatelji s takvih skupova jedva da su i registrovali njihovo prisustvo. Izuzeci u tom pogledu mogli bi da se nabroje na prste jedne ruke: Broz (u poznijim godinama), Huan Peron, Nikolae Čaušesku, Ferdinand

Markos i Čang Kaj-Šek. Ako se zna da su Elena Čaušesku, Imelda Markos i gospođa Čang pored bračnih dužnosti obavljale i državničke, privilegiju da bude stalno „u kadru” uživala je samo Jovanka Broz. Objašnjenje za diktatore iz muslimanskog sveta nije neophodno, a što se ostalih tiče možemo zaključiti samo jedno – nisu bili spremni da svoju slavu, popularnost i divljenje nacije (svejedno koliko je ono bilo iskreno) dele ni sa kim, pa ni sa njima. Titov nesebični gest na tom planu ostali diktatori su pakosno tumačili potrebom da vremešnog lidera treba neko da pridržava za vreme njegovih dugih i zamornih turneja po zemlji i inostranstvu, a ko će to da uradi stručnije od jedne bolničarke, aludirajući na vojno-sanitetsku karijeru Jovanke Budisavljević pre nego što je postala *prva dama*. Josip Broz se ženio, zvanično, tri puta (o čemu će kasnije biti više reči). Nema sumnje da je on i mimo toga imao uspeha kod žena. Međutim, zbir njegovih donžuanskih podviga razlikuje se od autora do autora (koji su se bavili i ovom vrstom njegove delatnosti).

Rekorderi po broju sklopljenih brakova jesu diktatori islamske veroispovesti, kojima su to državne blagajne i vera dopuštale. Centralnoafrički diktator i car Žan-Bedel Bokasa imao je sedamnaest žena. On je tu imponantnu kolekciju planirao da dopuni, kako je sam tvrdio, s još stotinu žena, tako da bi njegov oficijelni harem predstavljao UN u malom... Drugi afrički diktator Idi Amin imao je nešto manje žena ali ih je suprotno Bokasi maltretirao, tukao i ubijao. Aminovi biografi uspeli su da nabroje sedam njegovih oficijelnih supruga, trideset ništa manje zvaničnih ljubavnica i pedesetoro dece.”⁴⁵

Interesantna, energična i nadasve obožavana u javnosti bila je Evita Peron, supruga argentinskog predsednika Huana Perona. Između nje i Jovanke Broz postoje sličnosti ali i suštinske razlike. Obe su bile dosta mlađe od svojih supružnika i imale su veoma veliki uticaj na njih; međutim, ta sličnost ih ujedno i veoma razlikuje tj. razlikuje njihovu reprezentaciju u javnosti. Evita Peron bila je aktivna političarka, ministarka za rad, deklarisan feministkinja, javno se zalagala za prava žena, naročito za pravo glasa, takođe je veliki trud i vreme ulagala u humanitarne aktivnosti vezane za zdravlje uopšte, a naročito se zalagala za poboljšanje zdravstvene zaštite devojčica i žena.⁴⁶ Za razliku od nje Jovanka Broz imala je neformalni uticaj na Broza, ali formalno nije zauzimala

⁴⁵ Ž. Rečković, „Buljuk Bokasinih žena, Diktatori bez šminke”, *Večernje novosti*, 24.7.2006, 31.

⁴⁶ Paul L. Montgomery, *Eva, Evita: Život i smrt Eve Peron* (Beograd: Pešić i sinovi, 1997), 45–96.

nikakvo mesto u komunističkoj nomenklaturi. Odbijala je da se bavi humanitarnim radom. Prema rečima Titovog lekara Aleksandra Matunovića, kada je Broz predložio da Jovanka Broz stane na čelo Crvenog krsta Jugoslavije, ona je to kategorički odbila, pozivajući se na svoju boračku tj. partizansku prošlost, smatrajući da bi takva javna delatnost za nju bila degradirajuća.⁴⁷ Dok je Evita Peron samostalno obilazila evropske zemlje, na *putu duge*,⁴⁸ Jovanka je bila verna, nema Brozova pratilja na *putu mira*, i skoro svim ostalim zvaničnim diplomatskim posetama do 1977. godine. Iako postoje suštinske razlike u životima i javnoj reprezentaciji ove dve *prve dame*, načina na koji je autor biografije Evite Peron u nekoliko rečenica predstavio taj, jasno dihotoman odnos javnosti prema njoj, sa izuzetkom dela o feminizmu, neodoljivo podseća ili se čak može i primeniti za opisivanje odnosa javnosti prema Jovanki Broz: „Istraživači koji su proučavali i pisali o njenom životu, bili su podstaknuti intrigantnim i golicavim podacima vezanim za njenu ličnost. Tako su je različiti pisci različito doživljavali: za jedne je Eva bila Parižanka poznata po odajama prepunim krzna, garderobe, cipela i šešira, kao i kolekciji dragulja koje je dobijala na poklon; za druge je bila Evita poniženih, ona koja je hranila i brinula se o siromašnima. Za neke je bila žena sa bičem koja je terorizovala i zastrašivala čitavu zemlju... ali i mama Eva-heroj feminizma, koja je Argentinkama dala pravo glasa i novi status u njihovim životima. Naročita pažnja, što se tiče novinara, bila je posvećena njenom intimnom životu. Po njima, ona je bila primer blistave seksualnosti.”⁴⁹

Prirodu uloge Jovanke Broz i njenog mesta u javnosti moguće je definisati na osnovu poređenja sa drugim suprugama šefova država, ali i sa srpskim i jugoslovenskim kraljicama u daljoj prošlosti. Za razliku od dve spomenute grupe supruge šefova država narodnih demokratija, Jovanka Broz verovatno ima određenih sličnosti samo sa dve supruge predsednika socijalističkih država: s Ninom Hruščovom, trećom ženom sovjetskog predsednika Nikite Hruščova, i poslednjom suprugom Mao Cedunga.

Baš kao i u Brozovom slučaju i Hruščovu je ovo bio treći brak. Upravo kao i Jovanka i Nina Hruščova imala je prethodno uspešnu karijeru, istina ne u vojsci nego u prosveti. Za razliku od Broza Hruščov u vreme sklapanja trećeg braka nije bio šef

⁴⁷ Aleksandar Matunović, *Jovanka Broz Titova suvladarka* (Beograd: Interpres, 2007), 158.

⁴⁸ P. L. Montgomery, 61–71.

⁴⁹ *Isto*, 9.

države već republički funkcioner u SSR Ukrajini. Za razliku od Jovanke Broz, Nina Hruščova nije imala glamurozni život posvećen karijeri supruga. Ni razlika u starosti između Hruščova i njegove supruge nije bila prevelika, svega šest godina. Imala je troje dece i ostala u sličnom statusu i posle Hruščovljevog stupanja na čelo države. Do promene je došlo prilikom posete Hruščova Sjedinjenim Državama kada je uprkos predrasudama i kritikama osvojila američku javnost šarmom i jednostavnošću.⁵⁰

Kriza u odnosima supružnika Broz sredinom sedamdesetih godina bila je savremena vrhuncu moći i padu Džiang Čing. Džiang Čing je takođe bila mnogo mlađa od svog supruga Mao Cedunga. Bio je to poslednji Maov brak, bez dece, s više od dvadeset godina mlađom Džiang Čing, bivšom glumicom, koja je istina još 1937. napustila udoban život i prešla na slobodnu teritoriju pod kontrolom gerilskih jedinica KP Kine. U vreme Kulturne revolucije Čing je bila zamenica direktora Središnje grupe za kulturnu revoluciju. Tri godine kasnije, 1969, izabrana je u Politbiro – uprkos značajnoj razlici u ulozi i činjenici da je izvan vremena hysterije koja je pratila Kulturnu revoluciju Čing bila uglavnom nepopularna u kineskoj javnosti. Mizogine tradicije iz vremena carstva – prema kojima je imperatorskim suprugama pripisivana krivica za sve greške načinjene tokom njihove vladavine – njoj su posle Maove smrti oduzeli vlast i na montiranom suđenju pripisali mnogobrojne zloupotrebe, kršenje zakona i ekstremizam, pa je zbog toga osuđena na smrt. Ova kazna je kasnije preinačena u doživotnu robiju. Pored razlike u godinama, poslednjeg braka (za razliku od Jovanke Broz, Čing je iza sebe takođe imala dva braka kao i Broz, dok se Mao ženio četiri puta). Sličnost je bila u težnjama Jovanke Broz, tokom poslednje decenije Brozovog života, da i sama stupi u redove komunističke nomenklature, ali i optužbe koje su članovi vladajuće oligarhije pripisivali Jovanki Broz kada su je marginalizovali i progonili posle suprugove smrti.⁵¹

Jovanka Broz je, međutim, od Džiang Čing i Elene Čaušesku – supruge od Broza po godinama tri a predsedničkom stažu dve decenije mlađeg rumunskog predsednika Nikolaea Čaušeskua – bila posve različita po javnoj ulozi i ambicijama. Čak da je, kako je sumnjiče njeni kritičari i neprijatelji, i želela da se domogne visokih funkcija i učestvuje u političkom nasleđu, Jovanka Broz nije na taj način bila uključena

⁵⁰ A. Krebs, „Nina Khrushchev is Dead at 84”, *The New York Times*, 22.8.1984.

⁵¹ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 118–119; Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori, Prilozi za biografiju Petra Stambolića* (Beograd: JP Službeni glasnik, 2010), 92.

u javni život. Takođe, mada je bila učesnica NOB-a ona nikada nije bila u toj meri i politička partnerka svoga supruga,⁵² kako su bile supruge prvih ljudi kineskog i rumunskog režima.

Socijalistička Jugoslavija 1945–1952.

Tokom razdoblja od 1945. do 1952. godine FNR Jugoslavija prošla je ubrzani razvoj uspostave real-socijalističkog državnog uređenja „narodne demokratije”. Nacionalizacija i kolektivizacije, progone neistomišljenika i uspostave totalitarizma, ali i ubrzani razvoj i temeljna promena društvenih odnosa obeležili su ovaj period.⁵³ U okvirima procesa obnove kojem je usledila i izgradnja u prvom Petogodišnjem planu milioni građana pokrenuli su se iz sela seleći se u gradove. Industrijalizacija nije bila dovoljno velika za tako opsežan urbani rast.⁵⁴ U političkom smislu to novo društvo bilo je modelirano po uzoru na Sovjetski Savez. Birokratske ustanove vladavine partije „avangarde radničke klase” uključile su deo novog sveta – boraca i radnika – u proces upravljanja državom, koji je i dalje bio pod monopolom malobrojne partijske oligarhije na čelu s Josipom Brozom. Nova država, po mnogo čemu je u sebi spajala nespojive

⁵² Slavoljub Đukić, *Političko groblje* (Beograd: Službeni glasnik, 2010), 211.

⁵³ Videti Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije..... O uspostavi narodne demokratije* piše Marija Obradović, „*Narodna demokratija*” u *Jugoslaviji: 1945–1952* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995); Svi ovi trendovi su temeljno istraženi u postjugoslovenskim historiografijama, a naročito u Srbiji.. Političke progone u ovom periodu sistematski je istražio Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića* (Beograd: Institut za savremenu istoriju 2006); Promenama društvenih odnosa bavila se Ivana Dobrivojević, *Selo i grad, Transformacija agrarnog društva Srbije 1945–1955* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013) a promenama u kulturi Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945– 1952*, (Beograd: Rad, 1988).

⁵⁴ ...već prvi popis stanovništva u socijalističkoj Jugoslaviji 1948. godine iskazao je pad udela poljoprivrednog stanovništva u ukupnoj populaciji i apsolutni pad broja poljoprivrednog stanovništva. Ipak, pad poljoprivrednog stanovništva u apsolutnim brojevima posledica je velikih ratnih stradanja seoske populacije. U pogledu udela poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu, taj pad je, u odnosu na procenu iz 1938. iznosio 7,7% (sa 74,9 na 67,2%). Trend se nastavio i kasnije, pa je popis stanovništva 1953. pokazao pad udela poljoprivrednog stanovništva za 6,3% u petogodišnjem periodu, što je za 62% više nego u periodu od 1921–1938. Ove promene bile su deo procesa izgradnje socijalističkog društva, a činjenica da je radnička klasa postala vodeća društvena snaga, sa svim posledicama ovakvog statusa, značila je „snažan zaokret” koji je seljaka podstakao da „direktnim transferom” prelazi u industriju i u grad.; Срђан Милошевић, *Аграрна политика у Југославији (1945–1953)*, Докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду 2016. године, 516–518.

elemente, represiju s jedne i emancipaciju građanstva sa druge strane. Taj novi svet zahtevao je svoje ustanove, modele i idole.

U prvim godinama komunistički režim u Jugoslaviji insistirao je i na modelu strogosti i zatvorenosti Sovjetskog Saveza. „Ikonoboračka” logika ideološke periferije govorila je protiv očuvanja modela koji podsećaju na prethodni režim. Kako je Federativna Narodna Republika Jugoslavija sebe zvanično videla kao autohtonu revoluciju, samostalnu socijalističku državu odanu Sovjetskom Savezu, koja je pritom odlučna da širi komunizam dalje na Zapad, sukobljava se na severnim i zapadnim granicama i sama objedinjuje susedne države narodne demokratije.

Ipak, čak i u vreme razdoblja svedenog staljinizma FNR Jugoslavija imala je jedan značajan izuzetak – predsednika vlade i kasnije predsednika republike Josipa Broza Tita. Broz je bio državnik i revolucionar koji je 1952. već spadao u iskusne evropske vođe starije generacije. Misao Milovana Đilasa u memoarima o Brozu, veoma jasno i u najkraćoj formi opisuje Broza i njegove sposobnosti. Đilas je naime istakao da je Broz bio osoba bez posebnih talenata, osim jednog a to je talenat za politiku!⁵⁵ „Čak i u trenucima rasonode i samozaborava u Titu se osećala dominacija onog drugog, ’pravog’, političkog Tita. Zato se o privatnom Titu može govoriti samo uslovno – kao o nečem svakako izdvojenom i neizostavnom – jer i on je ljudsko biće! ali i kao nečem neodvojivom od njegove politike i politizovanosti.”⁵⁶ Potekao je iz hrvatsko-slovenačke porodice velike sirotinje, bio je veoma oskudno obrazovan, završio je mašinbravarski zanat. Uoči Prvog svetskog rata lutao je Austrougarskom tražeći posao i planirajući odlazak u Sjedinjene Države. Prvi svetski rat doneo je promene u Brozovom životu, koje su opredelile njegov pravac i odredište. Nakon godina ratovanja na srpskom i ruskom frontu Broz je ranjen, unapređen u podoficira carske vojske, ali je na kraju i zarobljen. Revoluciju je doživeo u Rusiji. Tokom tih prilično maglovitih godina Broz je, pristupivši boljševicima, uzeo učešća u njoj. U to vreme oženio se izvesnom Pelagijom Belousovom i s njom zasnovao porodicu. Po povratku u Kraljevinu SHS Broz je postao aktivan u zabranjenoj Komunističkoj partiji Jugoslavije. Posle radikalizacije i osamljivanja partije Broz je postao jedan od partijskih i sindikalnih vođa u Zagrebu. Osuđen je na „Bombaškom procesu” na pet godina robije, a kasnije odlazi u Sovjetski

⁵⁵ M. Đilas, *Druženje s Titom...*, 27.

⁵⁶ *Isto*, 121.

Savez. U Moskvi je uspeo da stekne snažne pozicije u Kominterni. Preživeo je i verovatno delom usmeravao uništenje velikog dela vođstva KPJ za vreme Velike čistke. Učestvovao je i u Španskom građanskom ratu. Broz se, zatim, vraća u Kraljevinu Jugoslaviju gde je 1937. preuzeo vođstvo KPJ, kao njen generalni sekretar. Drugi svetski rat, poseban položaj Jugoslavije na Balkanu „novog svetskog poretka” i niz odličnih strateških odluka učinili su partizanski pokret – NOV, najmoćnijom gerilom u Evropi, a podela Evrope iz Teherana i Jalte učinila je sve tri savezničke sile njihovim saveznicima. Posle ulaska jedinica Crvene armije u Jugoslaviju partizani su prevladali i do maja 1945. objedinili Jugoslaviju i uspostavili režim narodne demokratije.⁵⁷

Posle rata Jugoslavija je postala prva saveznica i najodaniji satelit Sovjetskog Saveza. Međutim, autohtona revolucija, radikalni ciljevi u spoljnoj i unutrašnjoj politici i nezavisan položaj u odnosu na Moskvu uspostavljen za vreme rata učinili su da već do 1948. godine dođe do raskida između FNR Jugoslavije i globalnog, svetskog komunizma.⁵⁸ U sukobu koji će potrajati do 1956. socijalistička Jugoslavija će se postepeno opredeliti za novu, nesvrstanu politiku, njeno državno uređenje postepeno je reformisano, a društveno počelo da poprma nove, hibridne obrise izgrađene na posebnoj ideologiji „socijalističkog samoupravljanja”. U tom sistemu Tito je postepeno postao okosnica i oličenje režima. Starosna razlika između Tita i njegovih saradnika bila je i za vreme rata velika – čitavo jedno pokolenje. Posle 1945. taj vremenski jaz se samo produbljavao, a Brozova ličnost poprimala mitske dimenzije.⁵⁹ Moglo bi se reći da je venčanjem s Jovankom Budisavljević Titov lik, koji je već bio deo grandioznog kulta ličnosti, na neki demagoški način, ponovo približen narodu. Ipak, priroda njegovog

⁵⁷V. Dedijer, *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*, (Beograd: Kultura, 1953); Dž. Ridli, *Tito* (Novi Sad: Agencija Mir, 1998); J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 1 (Beograd: Laguna, 2013); Nikita Bondarev, *Misterija Tito, Moskovske godine*, (Beograd: Čigoja štampa, 2013.); Pero Simić, *Tito fenomen 20. veka*, (Beograd: službeni glasnik 2012.); Predrag J. Marković, Vladimir Kecmanović, *Tito, pogovor* (Beograd: Službeni glasnik, 2012); Olga Manojlović Pintar (prir.), *Tito – viđenja i tumačenja* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011)

⁵⁸ Vladimir Dedijer (prir.), *Dokumenti 1948* (Beograd: Rad, 1980); *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1999), Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu* (Zagreb: Globus, 1990).

⁵⁹ Rane faze ovog razvoja istražio je Kosta Nikolić, *Tito govori šta narod misli. Kult Josipa Broza 1944–1949*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2006. Njegovu podmaklu formu čine članci u tematskom broju *Obogotvorenje Titovog kulta* časopisa *Hereticus*, 2005/1, 7–113.

braka i zvanična, a potom i nezvanična, uloga Jovanke Broz vremenom će se menjati, s planom ali mnogo više bez njega.⁶⁰

Javnost o privatnom životu Josipa Broza pre 1952. godine

Savremenici su još primetili kako je od rane faze njegova vlast podrazumevala kult ličnosti i imidž koji se značajno razlikovao od Staljinovog ili Lenjinovog. Enver Hodža je kasnije, u uspomenu na svog prvog zaštitnika govorio o tome kako se iznenadio zbog luksuza koji je zatekao prilikom prve posete Beogradu: „Kao što nam rekoše, i kao što smo videli kasnije, on je živeo i radio u pravnom dvoru bivših kraljeva Srbije... Rekoše nam da ćemo ići da učinimo kurtoaznu posetu Titu u Belom dvoru. Za Jugoslovane koji su se vrzmali oko nas stvar je bila vrlo složena: Kakva odela je trebalo da nosimo za prijem kod Tita? Te nosite ova, te ona odela. Protokol je baš u to vreme bio počeo u „Titovom dvoru“. Dok je za nas stvar bila vrlo prosta. Imali smo dva para odela: čuvenu vojnu uniformu, o kojoj sam pre govorio i jedno civilno odelo. Stoga smo obukli civilna odela. Na kraju krajeva mi smo odlazili kod svog druga, i on je bio komunista kao i mi!... Ušli smo u veliki dvorski salon. Kakva raskoš!”⁶¹ Prilikom te posete Hodža je odnos stanovništva prema kultu Brozove ličnosti uporedio sa zaklinjanjem Musoliniju, vođi fašističke Italije: „Pošto smo završili razgovor, pre ručka, Tito je meni i Žujoviću, kojeg je kasnije likvidirao zajedno sa Hebrangom kao staljinistu, predložio da napravimo jednu šetnju po jezeru. Nisam odbio iako nisam znao ni da plivam, ako bi se slučajno čamac prevrnuo. Motor je stavljen u pogon i čamac je počeo da klizi. Pratio nas je plivajući i Titov pas. 'U najmanju ruku – govorio sam u sebi, – ovome će se ohladiti...'. Na obali jezera skandirali su muškarci, žene i deca: – Heroj Tito, družo Tito, naš Tito! Stekao sam utisak da smo ove poklike čuli od

⁶⁰ Коста Николић, *Србија у Титовој Југославији (1941–1980)* (Београд: Завод за уџбенике, 2011); Вранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*. књ. 3. (Београд: Нолит, 1988); Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, књ. 3. (Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак, 2001); Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика: поглед с краја века* (Београд: Стубови културе, 1998)

⁶¹ Enver Hodža, *Titoisti, Istorijski zapisi*, Tirana 1982. (prevod na srpsko-hrvatski za internu upotrebu), 287–289, (pristupljeno 28.2.2015): http://www.enverhoxha.ru/Archive_of_books/SerboCroatian/enver_hodza_titoisti_pic_srb_hrv.pdf

italijanskih fašista, kada su skandirali kao *Duče a noi*. Ja sam se čudio kako sa to dozvoljava.”⁶²

Milovan Đilas takođe govori o Brozovom građenju kulta ličnosti, zaključivši da je to svakako dvosmeran proces partijskog marketinga i narodnog prihvatanja apsolutnog vladara: „Titov *kult* nije samo njegovo delo, nego organizovana politička akcija. On je produkt titovske frakcije koja se vremenom učvrstila i poklapala s vođstvom. To je produkt i raspoloženja u narodu, narodu vođenom jednom totalitarnom partijom, a uz to naviklom na harizmatične monarhe.”⁶³

Takav Josip Broz je od početka preuzeo kraljevski dvor, rezidencije na Dedinju i u drugim važnim gradovima, dao da budu sašivene uniforme i uspostavljena etikecija u to vreme sasvim strana komunističkim šefovima država. Đilas u sećanjima na Broza ne zaobilazi da spomene njegovu izraženu sklonost ka luksuznom životu, ističući naročito slabost prema velelepnim kućama. Sećajući se rata naglašava kako bi Tito u svakom mestu gde se duže zadržavao, pronašao i odabrao da boravi u najlepšoj građevini. Pa je tako, na primer, 1941, u vreme trajanja Užičke republike, za sedište Vrhovnog štaba izabrao zgradu Užičke Narodne banke, koja je prema Đilasovim rečima bila impresivna a ujedno i praktična, pošto su im podzemni tuneli, koji su se u zgradi nalazili, služili kao sklonište.⁶⁴ Đilas takođe ukazuje na Brozovo preseljenje u kraljevski dvor i činjenicu da su realni troškovi održavanja rezidencije i plate za zaposlene, umnogome prevazilazili troškove koje je imao kralj Aleksandar, iako je nominalno Brozova mesečna plata bila manja od kraljevih primanja. Zaključivši da je Brozov izbor luksuznog života štetio komunističkoj partiji i ideologiji više od bilo čega drugog. Dok je za „običan svet” ovakva pojava bila sasvim prihvatljiva. Moć je uvek podrazumevala određene simboličke predstave u javnosti, pa tako ni građanima Brozov preterani luksuz nije predstavljalo problem, oni su, kako Đilas kaže, shvatali to kao prirodno i neizbežno: „... ako uz bogatstvo retko ide sjaj, uz vlast uvek ide, makar i lažan”, zaključuje Đilas.⁶⁵ Dok je Vladimir Dedijer istoričar, Brozov i Đilasov biograf, baš u knjizi o Đilasu, citirajući samog Broza, pokušao na veoma populistički način da objasni i opravda

⁶² *Isto*, 306–307.

⁶³ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, (Zagreb: Novi Liber, 2009), 66.

⁶⁴ M. Đilas, *Druženje s Titom...*, 99–100.

⁶⁵ *Isto*, 101.

ovakvo ponašanje komunističkog vođe: „Često sam se pitao gde su koreni ove Titove sklonosti prema luksuznom životu. Jednom prilikom, kada je bio raspoložen postavio sam mu pitanje o njegovim raznim bleštavim uniformama. Mnogi naši prijatelji – pisci u svetu – čudili su se toj Titovoj pompeznosti. Neki su ga poredili s Geringom, a drugi s južnoameričkim diktatorima. Kasnije Žan Pol Sartr otvorio je pitanje Titovih uniformi. Bio je milosrdniji nego drugi: 'Tito mi je ličio na krisbaum u Beču.' Tito je opet imao svoje razloge: 'Znaš, bio sam jedno od četrnaestoro seljačke dece. Nijedno od nas nije imalo cipele. Morao sam da ustajem rano i vodim kravu na pašu. Bilo je veoma hladno: put je bio zaleđen. Preklinjao bih kravu da se izbalega kako bih mogao u njenom toplom izmetu da ugrijem promrzla stopala. Onda sam se zakleo da ću jednoga dana učiniti sve da se izvučem iz tog bednog života.'”⁶⁶

Promene do kojih je došlo posle Rezolucije IB i sukoba između Jugoslavije i ostalih komunističkih država na čelu sa Sovjetskim Savezom učinile su Broza ne samo okosnicom otpora, nego i najvažnijim protagonistom jugoslovenskih međunarodnih odnosa. Za takvu dužnost, ukoliko bi želeo da je obavlja u punom kapacitetu, pre svega radi zvaničnih poseta inostranstvu i prijema šefova država, bila mu je potrebna supruga.

Odranije neurednog privatnog života šezdesetogodišnji Josip Broz se do 1952. ženio dva puta i imao veliki broj vanbračnih veza. Svaka od Titovih žena bila je vidno mlađa od njega i kako biografi, memoaristi i istoričari pišu sve su bile neobično lepe. Zajednička im je bila neizmerna ljubav prema Brozu, a kako Aleksandar Matunović kaže „Tito je svaku od njih voleo posebnom ljubavlju, ali ni jednu više od sebe.”⁶⁷ Prvi brak zasnovao je u Sovjetskom savezu, 7. januara 1920, sa tada maloletnom Pelagijom Belousovom.⁶⁸ U braku su dobili petoro dece, ali je samo jedno preživelo, dok su ostala umrla po rođenju ili posle nekoliko meseci života. Žarko Broz je dete iz prvog braka Josipa Broza. Belousova i Broz su najveći deo zajedničkog života proveli u Jugoslaviji. Broz kao radnik i već veoma aktivan član Komunističke partije, a ona kao majka i domaćica, ali takođe aktivna u ilegalnom radu KPJ, zbog čega je dva puta bila hapšena.⁶⁹ „Iz njezinih kasnijih pisama vidi se da je riječ o veoma skromnoj, plahoj,

⁶⁶ V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas...*, 295.

⁶⁷ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 14.

⁶⁸ N. Bondarev, *Misterija Tito...*, 38.

⁶⁹ Ivan Očak, *Jugoslovenski oktobarci, likovi i sudbine*, (Zagreb: Školska knjiga, 1979), 23.

jednostavnoj i bojažljivoj osobi, koja je među ostalim veoma ovisna o suprugu.”⁷⁰ Nezadovoljna životom u Jugoslaviji, i pre svega uplašena za svoj i sinovljev život, nakon hapšenja Josipa Broza, novembra 1928, i osude na pet godina zatvora, odlučila je da se sa sinom vrati u Sovjetski savez; to je ujedno bio i konačan razlaz supružnika. Njihov brak će i formalno biti okončan 1936, kada je Broz ponovo došao u Moskvu. Po povratku u SSSR Pelagija Belousova studirala je na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina Zapada, a kako su pravila nalagala da tokom studija tj. života u studentskom domu dete ne može biti sa njom, odlučila je da sina Žarka zbrine u domu za kominternsku decu. Prema rečima slovenačkog istoričara Jože Pirjevca, po dolasku u Moskvu, Broza je ta informacija veoma ražalostila, a činjenica da Pelagija Belousova nije znala gde se tačno nalazi njihov sin ga je i sasvim razljutila, što je bio i glavni razlog za razvod braka.⁷¹ Belousova je zbog veza sa Jugoslovenskim komunistima, koji su kritikovali Staljinovu tiraniju, hapšena kao *trockistkinja*, i internirana u Sibir, gde je usled razlaza SSSR i Jugoslavije, ostala sve do 1956. godine. Umrla je 1968. ne uspevši da poseti komunističku Jugoslaviju. Prema kazivanjima Mira Simčića i Jože Pirjevca, Broz nije želeo da govori o ovoj vezi i takođe, nakon razvoda, nije se nikada više sreo sa Pelagijom Belousovom. Majka drugog Brozovog sina, Aleksandra Miše Broza, bila je Slovenkinja Herta Haas. Članica Komunističke partije postaje 1936. u dvadeset drugoj godini. Tada je već, kao studentkinja Više ekonomsko-komercijalne škole, bila veoma aktivna članica Omladinske sekcije ženskog pokreta u Zagrebu.⁷² Ubrzo potom, po partijskom zadatku, odlazi u Pariz gde upoznaje Broza. Kada je reč o Herti Haas, svi Brozovi biografi saglasni su da je ona bila veoma inteligentna žena, neobične lepote: „Herta Haas je neobično dostojanstvena žena.”⁷³ „Mekanih formi, toplih, beličastih i braonkastih boja, Herta je zračila i unutar njom toplinom.”⁷⁴ „Zapravo je bila izuzetno privlačna, elegantna i inteligentna žena, kojoj se nije moglo prebaciti da nije predana Partiji. Fotografije iz mladosti pokazuju je kao vedru, nasmejanu devojkicu privlačnih očiju, kao kod glumice Beti Dejvis.”⁷⁵ „Njena produhovljenost, otmenost i šarm pleni

⁷⁰ M. Simčić, *Žene...*, 93.

⁷¹ J. Pirjavec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 396.

⁷² Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke: Društvena emancipacija partizanki u Srbiji (1945–1953)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011), 145.

⁷³ V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza*, tom 2, (Rijeka, Zagreb: Liburnija, Maldost, 1981), 952.

⁷⁴ M. Đilas, *Druženje s Titom...*, 144.

⁷⁵ J. Pirjavec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 400.

su okolinu.”⁷⁶ „Lijepa mariborska studentica” glasi naslov poglavlja o Herti Haas u knjizi o Brozovim ljubavima, autora Mira Simčića. Sa Brozom je živela u Zagrebu sve do početka aprilskog rata 1941, kada on odlazi a ona u devetom mesecu trudnoće ostaje sama u kući u kojoj se nalazila kompletna arhiva KPJ. Svesno rizikujući svoj i život tek rođenog sina, ona ostaje u kući na periferiji Zagreba, upravo zbog arhive KPJ. Međutim, nakon jednog upada ustaša morala je pobeći, a sina je dala na čuvanje prijateljima i sledeći put ga je videla tek po oslobođenju 1945. godine.⁷⁷ Godine 1943. pala je u ustaško zarobljeništvo, ali nakon nekoliko meseci biva oslobođena. Tada odlazi u centralnu Bosnu, gde se nalazio i Vrhovni štab. Broz je tada, već duže vreme, bio u veoma strasnoj i intenzivnoj emotivnoj vezi sa mladom skojevkom Davorjankom Paunović. Shvativši da je ostavljena Herta Haas odlazi u Sloveniju gde ostaje do kraja rata. Po oslobođenju dolazi u Beograd, gde nastavlja da živi sa sinom Aleksandrom. Sa Brozom se sreća još jednom. Naime, Davorjanka Paunović, je nakon kratke bolesti, 1946. preminula, a Broz, u nastojanju da reguliše svoj privatni život, pokušao je da se vrati ranijoj supruzi Herti Haas, ali njen odgovor je bio jasan i rezolutan: „Dragi moj, Herta Has pred muškarcem kleči samo jednom!”⁷⁸ Slovenački publicista Miro Simčić, spekuliše šta bi bilo da je Haas pristala da se vrati Brozu, zaključivši da bi, od svih Brozovih žena „... sve govori u prilog tome da bi Herta Haas bila idealna žena jednog političara svjetskog kova, kakav je Tito postao za života.”⁷⁹ Pošto to nije uspelo, ostala je mogućnost ženidbe trećom ženom. Pojedini autori čak tvrde da je ovaj brak Brozu nametnut od strane moćnih koterija režimske oligarhije.

⁷⁶ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 15.

⁷⁷ I. Pantelić, *Partizanke kao građanke...*, 173.

⁷⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 404.

⁷⁹ M. Simčić, *Žene...*, 130.

1. PRVA DRUGARICA

Udaja za Josipa Broza

Svetska javnost doznala je o Titovom venčanju pre jugoslovenske. Iako godinama u Brozovom okruženju, Jovanka Broz je i posle udaje ostala neko vreme u drugom planu, uz ostatak svite. Venčanje, koje je neko vreme bilo neobjavljeno, obelodanjeno je na pozivnicama za prijem prilikom posete državnog sekretara za spoljne poslove Britanije Entoni Idna. O venčanju je javila poluzvanična jugoslovenska novinska agencija *Jugopres*. Vest je bila svedena i kratka:

„Maršal Josip Broz Tito i njegova žena Jovanka Broz prirediće prijem u četvrtak uveče 18. septembra britanskom potpredsedniku vlade i ministru inostranih poslova Entoni Idnu.”⁸⁰ Britanski književnik Džasper Ridli, jedan od Brozovih biografa, navodi kako je Idn „bio ozlojeđen. On se ponovo oženio, posle razvoda od prve žene i poveo bi novu gospođu Idn da je znao da se Tito ponovo oženio i da će na banketima i prijemima biti i domaćica”.⁸¹ U arhivskoj građi, koja se nalazi u Arhivu Josipa Broza, čuvaju se dokumenta kojima je detaljno opisan proces priprema za dolazak britanskog diplomate, međutim Jovanka Broz se u tim dokumentima nigde ne spominje. Njenog imena nema ni na spisku za svečani ručak koji je priređen 18. septembra, u čast Idnove posete Belom dvoru. Jedino se u delu naslovljenom kao *Primedbe*, navodi:

„U petak 19. septembra u Belom dvoru je večera, jer će se na njoj držati govori. Večera se produžuje u svečani prijem na koji su zvani razni naši rukovodioci da g. Idn

⁸⁰ „AP (Asošijeted pres) o ženidbi maršala Tita”, Dokumentacija *Borbe* (DB), Beograd, 17.9.1952.

⁸¹ Dž. Ridli, *Tito...*, 285; Ridli na sledeći način opisuje novu Brozovu suprugu, poredeći je sa njegovim prethodnim ženama: „Posle zagonetne Polke, intelektualke Lucije Bauer i Herte Has, i neobuzdane Zdenke, ova jednostavna, prirodna i ne naročito dobro obrazovana seljanka, koja je bila mlađa od njega nekih trideset godina, postala je nova Titova žena”.

ima prilike da upozna glavne naše ljude. Na prijem su pozvane i žene (dakle i onih drugova i Engleza koji su na večeri), kao i šefovi diplomatija sa ženama.”⁸²

Po povratku u London Idu je poslao protokolarno pismo zahvalnosti u kojem se zahvaljuje na gostoprimstvu Brozu i gospođi Broz, takođe im prenosi zahvalnost njegove supruge za poklone koje je dobila i njeno žaljenje što nije i sama posetila Beograd.⁸³

Miroslava Menković, prenosi tekst iz londonskog *Tajma*, iz kojeg shvatamo da je venčanje zaista držano u tajnosti i da domaća javnost nije bila informisana:

„Po pisanju *Tajma* od 29. novembra te godine venčanje je čuvano u tajnosti. Jugoslovenska štampa o tome do tada još ništa nije ništa bila objavila. Na samom prijemu, zabeležila je štampa, Jovanka Broz je ulogu domaćice odigrala 'šarmantno i dostojanstveno'. Jedan od četiri stotine prisutnih gostiju, po istom izvoru, napravio je kompliment gospođi Broz, rekavši da 'privlači više pažnje nego sam Idu'.“⁸⁴

Za razliku od jugoslovenskih, britanske, francuske i italijanske agencije prenele su čitaocima službenu biografiju Jovanke Broz, koju im je prenela zvanična jugoslovenska ustanova.⁸⁵ Za razliku od domaćih izvora zapadni su imali slobodu da ponešto dodaju i već pridaju malo glamura novoj ličnosti na „dvoru“ sa koga su događaje još odranije pokušavali, ako ne da prate a ono makar da razaberu. *Junajted pres* je tako dodao i sledeće: „Nova gospođa Broz je visoka, crnomanjasta i lepa.“⁸⁶

U pojedinim listovima iskazana je i mala ironija što je jugoslovenske cenzore navelo da u internim izveštajima tome posvete pažnju:

„Kod nekih listova, kao na primer kod *Momenta sera* oseća se laka ironija, dok ostali listovi daju podatke o Jovanki Budisavljević, koje je objavila Direkcija za informacije, dodajući da je ona „neobično živahna i lepa“ i da je ranije radila u sekretarijatu Ministarstva finansija.

⁸² AJ, 836 KMJ (Kabinet maršala Jugoslavije) I-2-a/140

⁸³ AJ, 836 KMJ I-2-a/140

⁸⁴ Мирослава Менковић, *Савремена жена, однос међу половима у Србији у XX веку у светлу антрополошких проучавања одевања и женске штампе*, докторска теза одбрањена 2013. на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 351.

⁸⁵ „AP (Asošijeted pres) o ženidbi maršala Tita“, DB, Beograd, 17. septembar 1952.

⁸⁶ *Isto*.

„U Belom dvoru”, piše *Momento sera*, „Tito je predstavio Jovanku Idnu i započeo razgovore”. List napominje da je ovo u stvari „neki slatki manevar”, jer je i ministar inostranih poslova Velike Britanije mladoženja i još sve vidi „u ružičastom svetlu”.

„Danas će – nastavlja list – Idn upoznati mladu gospođu koja nosi maršalovo ime i s poznatom engleskom galantnošću odaće joj poštovanje.”

Momento sera napominje da je treća maršalova žena neobično lepa i da „za čoveka od akcije kao što je maršal Tito predstavlja izuzetan tip ženske lepote – njegove je visine i zajedno čine divan par”.⁸⁷

Isti italijanski list naglasio je naposljetku: „Tek sinoć narodi jugoslovenskog mozaika saznali su za treću maršalovu svadbu.”⁸⁸

Građani Jugoslavije nisu imali prilike da vide ili čuju javne komentare o ženidbi šezdesetogodišnjeg predsednika države. Milovan Đilas se nekoliko decenija kasnije sećao ovoga događaja, kao i komentara jedne strankinje o Brozovom novom braku: „Jovanka se inače prvi put javno pojavila povodom posete britanskog ministra Idna: bila je ustreptala i preplašena kao šiparica iz ruskih romana na prvom balu. Žena francuskog ambasadora Bodea, dama fantastičnog šarma i slobodnog izražavanja, dobacila mi je na nekom prijemu: A kod vas zaredali medeni meseci.”⁸⁹

Za zapadne medije, kakav je bio *Dornale D' Italija*, Brozovo venčanje bilo je velika i važna vest. U vesti koju je preneo i *Tanjug* dopisnik iz Beograda javio je o potrebi režima da predstavi Josipa Broza i posebno nepoznate i kontroverzne delove njegovog života što lepšim i umivenijim. Novinar o venčanju piše kao o „bombi koja je odjeknula u beogradskom društvu”, a u podnaslovu ističe „posle maršalove žene Polke Belousove i Slovenke učiteljice Herte, major Jovanka naći će mesta u legendi o maršalu koju piše Vladimir Dedijer.”⁹⁰ Očekivao je da bude objavljena knjiga o njemu ili nekakav dnevnik koji je narod trebalo da uveri „da ne živi u diktaturi”. Za Jovanku je

⁸⁷ „Italijanski listovi o ženidbi maršala Tita”, DB, *Tanjug*, Beograd, 18.9.1952.

⁸⁸ *Isto*.

⁸⁹ Francuskinja je aludirala na činjenicu da su se za kratko vreme oženili i Broz, Đilas i Ivan Ribar, Milovan Đilas, *Druženje s Titom...*, 152.

⁹⁰ Italijanski novinar očigledno je bio dobro informisan, pošto je prvi tom Dedijerovih *Priloga za biografiju Josipa Broza*, izašao već iduće, 1953. godine. (prim I.P.)

napisao da je „neočekivana gospođa Broz” dodajući da je „veoma šarmantna i da je dobar major i odlična dama koja ume sa najvećom neusiljenošću da nosi skupoceni nakit, tako da je i on lično prilikom posete Beogradu ostao 'zapanjen njenom pojavom’”.⁹¹

Štampa neutralne Austrije precizno je definisala značaj pojave Jovanke Broz kao *prve dame* socijalističke Jugoslavije. Novinar *Di Presea* zaključio je da je „partizanski kapetan Jovanka Broz prva probila led.”⁹²

Američka štampa takođe posvećuje pažnju Brozovom venčanju. Njujorški list *Dejli kompas*, 18. septembra, dan pre premijernog pojavljivanja u javnosti *prve drugarice*, donosi članak sa naslovom *Razgovori sa Titom između njegovih ženidbi*. Američki novinar ne skriva oduševljenje sagovornikom, iako ističe veliku razliku u godinama među supružnicima, zaključuje: „Josip Broz Tito, bez obzira na ulogu koju igra na međunarodnoj pozornici i na njegov dramatični uspon na vlast, jedan je od najimpresivnijih ljudi koje sam ikada susreo. Ja mogu sasvim da razumem što jedna mlada žena, 32 godine mlađa od njega, nalazi da je on veoma privlačan primer vladalačke virilnosti nasuprot njegovih 60 godina. Čak i njegovi neprijatelji priznaju da je on čovek sa magnetskom silom, sa očima koje su i blage i prodorne i širokim ramenima ispod plavosede grivaste kose. On se lako smeje i ima mekan, somotast smeh. Tito je ličnost koja može da inspiriše ljude i elektrizira žene.”⁹³

Američka medijska kuća, Asošiejted pres (AP) je u vreme kada je sklopljen brak između nje i Josipa Broza objavio anketu prema kojoj je Jovanku Broz, pored egipatske faraonke Nefertiti i Merilin Monro svrstao među tri najlepše žene u istoriji sveta.⁹⁴

⁹¹ Članak *Dornale D' Italia* o privatnom životu maršala Tita, DB, *Tanjug*, Rim, 7.10.1952.

⁹² „Prva dama“, *Di Press*, DB, 11.10.1952.

⁹³ V. Gejlmor, „Razgovarao sam s Titom između njegovih ženidbi”, *Dejli kompas*, DB, *Tanjug*, 18.9.1952.

⁹⁴ „Američka štampa o Titovoj ženidbi“, DB, 19.9.1952.

Status i uloga Jovanke Broz tokom prvih godina braka

Od samih početaka javne uloge supruge predsednika jedno od zapaženih zaduženja Jovanke Broz bilo je delovanje u prilog zaštiti i afirmaciji prava žena a sve u cilju podržavanja partijsko-ideološkog diskursa o ženskoj ravnopravnosti, koji je komunistička partija od svog nastanka baštinila. Kako je *prva drugarica* postala svega godinu dana pre ukidanja Antifašističkog fronta žena Jugoslavije (AFŽJ)⁹⁵ nova supruga, zapravo koncept po kojem su bile zamišljene njene javne društvene aktivnosti, donekle je trebalo da pokrije, a delimično i nadomesti ulogu i mesto koje je AFŽJ zauzima u javnoj sferi komunističke Jugoslavije. Njene redovne posete ženskim udruženjima i časopisima često su beležile novine i o njima izveštavali mediji. Takvu jednu posetu upriličila je tridesetdvo godišnja supruga predsednika FNRJ časopisu *Žena danas*⁹⁶. Novine su javile samo da je Jovanka Broz u redakciji provela dva časa interesujući se za „problem časopisa i uopšte rad ženskih društava”.⁹⁷ Jovanka Broz je zvanično posetila redakciju časopisa *Žena danas* povodom 8. marta 1956. godine, a na naslovnoj stranici ovoga časopisa bila je nekoliko puta, ali nikada samostalno. Prvi put našla se 1954. na zajedničkoj fotografiji s Titom, i to u majskom izdanju, povodom njegovog rođendana, zatim još jednom leta iste godine bila je na naslovnoj strani, ponovo sa Brozom i Indrom Gandi, 1955. takođe je bila na naslovnici majskog izdanja fotografija bračnog para Broz, dok je marta 1956. na naslovnoj ona sa urednicama i novinarkama *Žene danas*. Izveštaj o poseti Jovanke Broz, redakciji lista, nalazi se na 4. strani. Iz teksta se jasno može iščitati zvanična državna politika i stavovi o pitanju položaja žene. Tako saznajemo da je Jovanka Broz primetila kako se sadržaji vezani za položaj žene mogu naći skoro isključivo u standardizovano ženskim časopisima, a da se u dnevnoj štampi skoro i ne spominje ništa o statusu žena, i zaključuje da: „Pitanja

⁹⁵ Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku* (Beograd: Devedesetčetvrta, *Žene u crnom*, 1996); Gordana Stojaković, *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena: (1945–1953)* (Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova, 2012); Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke: Društvena emancipacija partizanki u Srbiji (1945–1953)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011)

⁹⁶ *Žena danas* je bio časopis s najdužom tradicijom rada i izlaženja, koji je za ciljnu grupu imao prvenstveno žene. Počeo je da izlazi 1936. u okviru Omladinske sekcije Ženskog pokreta. Uređivale su ga i pisale u njemu mlade komunistkinje, skojevke, koje su većinom bile i studentkinje. Posle rata *Žena danas* postaje glasilo Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, i kasnije po ukidanju AFŽJ nastavlja da izlazi u okviru ženskih organizacija nastalih nakon 1953. godine.

⁹⁷ „Jovanka Broz u poseti našoj redakciji”, *Žena danas*, februar-mart, 1956.

političkog i društvenog položaja žena i ostale probleme u vezi sa ovim smatram da treba da se tretiraju kroz ostale stranice na kojima se piše o pitanjima našeg unutrašnjeg života, jer ovo kao što je poznato, nisu neki posebno ženski problemi, nego zajednički problemi čitavog našeg društva i kao takve ih treba i tretirati kroz štampu.”⁹⁸ Jedan od glavnih argumenata za ukidanje AFŽJ, 1953, bio je baš ovaj, da su žene dobile sva politička i socijalna prava i da se njihov status sada ne treba posmatrati izolovano od položaja ostalih članova društva, te stoga nije potrebno ni postojanje ženske političke organizacije.⁹⁹ Prema pisanju novinarkе, Jovanka Broz je takođe primetila kako se smanjio broj politički aktivnih žena, što je povezala s manjim brojem kandidovanih i izabranih žena na poslednjim izborima.¹⁰⁰ Aleksandar Ranković je na Četvrtom plenumu CK SKJ, održanom marta 1954, detaljno govorio o problemu osipanja žena u SKJ.¹⁰¹

Slika br. 2 i 3: Naslovne strane časopisa *Žena danas* (februar–mart 1956. i maj 1954)

Diplomatija Jovanke Broz imala je izvesne nesumnjive uspehe. Tako je posle zemljotresa u Skoplju velika pomoć iz Meksika stigla upravo zahvaljujući i posredstvom tamošnje *prve dame*, supruge predsednika Lopeza Mateosa.¹⁰² Između ostalog u Jugoslaviju je stiglo i 80.000 dečijih odela. Zahvaljujući se meksičkoj

⁹⁸ Isto, 4.

⁹⁹ I. Pantelić, *Partizanke kao građanke...*, 126–127.

¹⁰⁰ „Jovanka Broz u poseti našoj redakciji”, *Žena danas*, februar-mart, 1956, 4.

¹⁰¹ I. Pantelić, *Partizanke kao građanke...*, 115.

¹⁰² Adolfo López Mateos (1910–1969), 48. predsednik Meksika od 1958. do 1964. godine, kandidat Institucionalne revolucionarne partije.

koleginici Jovanka Broz je na sebe uzela odgovornost za blagovremenu i ispravnu distribuciju.¹⁰³

„Kad se Josip Broz 1952. godine po treći put oženio nekadašnjim srpskim partizanskim kapetanom Jovankom, ta rasna i privlačna žena, uvek odevena po najnovijoj pariskoj modi, nalazila se u središtu svih velikih priredbi i zvaničnih prijema. Veoma šarmantna, za jezike talentovana Jovanka ubrzo je postala, kao što se u Beogradu shvatilo, najbolji spoljnopolitički „propagandni artikal” režima. Kuda god je Tito putovao u zvanične posete, Jovanka je (uvek, prim. I. P.) bila s njim.”¹⁰⁴

Kada je 1956. otvoren Atelje 212, svečanom činu nije prisustvovao predsednik Tito, ali jeste njegova tridesetdvođodišnja supruga. Novine su donele sledeću vest : „U Beogradu je sinoć otvorena kamerna scena – Atelje 212 – koncertnim izvođenjem Geteovog „Fausta”, uz učešće beogradskog dramskog kvarteta – Marije Crnobori, Mate Miloševića, Ljubiše Jovanovića i Viktora Starčića. Delo je režirala Mira Trailović. Svečanom otvaranju Ateljea 212 prisustvovali su potpredsednik Saveznog izvršnog veća Rodoljub Čolaković, predsednik Saveznog veća Savezne skupštine Vlada Zečević, predsednik Narodnog odbora Beograda Miloš Minić, predsednik komisije za kulturne veze sa inostranstvom Marko Ristić. Predstavi je takođe prisustvovala supruga predsednika Republike Jovanka Broz. Na prvoj predstavi zapažen je i veći broj kulturnih i javnih radnika.”¹⁰⁵

Jedna od osobenosti Brozove vladavine jesu bila brojna, raskošna, ponekad i megalomanska putovanja. Nakon izbora za Predsednika SFRJ 1952, njegova diplomatska delatnost postaje sve intenzivnija. Pa je tako, iako se brojke razlikuju, za vreme provedeno na čelu države iz zemlje zvanično putovao 193 puta, lično je predvodio 160 državnih delegacija, proputovavši 70 zemalja na svim kontinentima, sem Australije. Van zemlje je proveo oko hiljadu dana, što čini gotovo desetinu njegovog dugogodišnjeg vladalačkog staža.¹⁰⁶ Iako se godina venčanja Jovanke i Josipa Broza poklapa sa godinom kada počinju Brozove učestale diplomatske aktivnosti, Jovanka

¹⁰³ „Posredstvom supruge Lopeza Mateosa u Meksiku prikupljena obimna pomoć Skopju”, *Borba*, 16.9.1963.

¹⁰⁴ „Istok otkriva svoje 'prve dame’”, 23.8.1964, *Die Presse* 15.6.1964, DB, *Tanjug*.

¹⁰⁵ „Listajući Politiku”, *Politika*, 13.11.2006, A10.

¹⁰⁶ Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija; Studije, dokumentarni i prilozi*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010), 11.

ipak ne prati supruga na putovanjima u prve četiri godine braka. Razlog ovakve Brozove odluke nije poznat pa nam ostaje samo da nagađamo razloge zbog kojih *prva drugarica* nije bila pratnja suprugu prvih godina zajedničkog života.¹⁰⁷ Slovenački historičar, Jože Pirjevec, mišljenja je da Jovanka nije bila uvrštena u spisak putnika za Veliku Britaniju 1953, na dvor kraljice Elizabete II, zbog njenog skromnog porekla i nesnalaženja u formalnim procedurama državnih protokola: „Jovanka nije otišla na put, jer se očito nije osećala doraslom ulozi. Valja uzeti u obzir da je poticala iz nadasve skromnih prilika, da takoreći nije imala nikakvo obrazovanje pa je kao bivša partizanka verovatno bolje znala da barata mitraljezom nego da nastupa u društvu. Marija Vilfan, žena Titovog sekretara, među prvima joj je objasnila da se riba ne jede nožem i da se nož ne liže.”¹⁰⁸ Ovakav, može se reći, elitistički Pirjevčev stav nema sasvim čvrsto opravdanje, pošto su svi članovi Brozovog kabineta bili bivši partizani i partizanke, pa tako teza da je Jovanki bolje pristajao mitraljez nego društvena prezentnost, mogao bi se onda odnositi i na gotovo sve ostale članove jugoslovenske delegacije. Ono što je javnosti poznato jeste činjenica da je početkom 1952, neposredno pre venčanja, na Brozovo insistiranje, tada još uvek samo dvorska činovnica, Jovanka Budisavljević, boravila u Rimu, kao gošća bračnog para Velebit, tj. kao gošća jugoslovenskog ambasadora u Italiji. Tog događaja seća se i Vladimir Velebit, tadašnji ambasador u Italiji: „Nije bila potrebna velika domišljatost da dođem do zaključka da Tito želi da njegova buduća supruga neko, makar i kraće vrijeme, boravi u jednoj sređenoj obitelji i uz to osjeti nešto od života i ponašanja u inozemstvu.”¹⁰⁹ Koji god razlozi bili, Jovanka Broz, do maja 1956, zvanično je prisustvovala protokolarnim ceremonijama isključivo u zemlji. Tada, od 7. do 12. maja 1956. desilo se njeno prvo putovanje kao članice zvanične državne delegacije prilikom Brozove posete Francuskoj. Stotine stranica zvanične prepiske između članova kabineta Predsednika SFRJ i osoblja jugoslovenske ambasade u Parizu svedoče o ozbiljnosti i značaju posete, kao i o obimu priprema za istu.¹¹⁰ Prisustvo *prve drugarice* u Predsednikovoj pratnji bilo je neizvesno skoro do samog polaska, dugo se čekala potvrda njenog prisustva, ali je 10. aprila 1956. konačno

¹⁰⁷ U periodu 1952–1956. Josip Broz je išao na sledeća putovanja: 1953: Velika Britanija, 1954: Turska, Grčka; 1955: Indija, Burma, Egipat, Etiopija, 1956: Egipat; *Isto*, 16.

¹⁰⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 411.

¹⁰⁹ Mira Šuvar (prired.), *Vladimir Velebit svjedok istorije*, (Zagreb: Razlog d.o.o, 2001), 181.

¹¹⁰ Prva dokumenta o pripremama za Brozovu posetu Francuskoj, nalaze se u Arhivu Jugoslavije, i datiraju još iz januara 1955. godine, AJ, 837 KPR I-2/6

i dobijena.¹¹¹ Minuciozno pripremana poseta, organizovana je do najsitnijih detalja. Sve je isplanirano: put, aktivnosti, smeštaj, garderoba, pokloni koje će nositi u Francusku, lični frizeri i stilisti bračnog para Broz... Interesantan detalj u organizaciji ovoga putovanja je taj da je pitanje frizerke Jovanke Broz rešavano razmenom tajnih depeša. Pa je tako generalni sekretar Predsednika Republike, Jože Vilfin, šifrovanim telegramom, obavestio ambasadora FNRJ u Parizu, dr Aleša Beblera i šefa protokola Predsednika Republike Slavena Smodlaku, da je, iz bezbednosnih razloga, predloženi frizer odbijen, i da „... će specijalnim vozom doći frizerka Marica Lukić”.¹¹² *Prva drugarica* je svojom pojavom, držanjem i stilom ostavila veoma jak i upečatljiv utisak u javnosti: „Fotografije iz Opere, posete Versaju svetskoj, ali i jugoslovenskoj javnosti prikazale su pun sjaj odeće prve dame – savršene večernje toalete od najfinije svile, brokata i čipke, dnevne kostime, ali i večernje haljine izrađene u 'duhu narodnih tradicija' jugoslovenskih naroda.”¹¹³ Domaća štampa detaljno je prenosila aktivnosti Predsednika Republike tokom posete Francuskoj. U *Politici* i *Borbi* od 7. do 14. maja, na prvim stranama izlazili su tekstovi sa sadržajima vezanim isključivo za ovaj događaj. Tekstovi su se uglavnom odnosili na razgovore Broza i francuskih zvaničnika, pa se stoga Jovanka Broz skoro da i ne spominje. Fotografije međutim pripovedaju sasvim drugu priču. Na velikom broju fotografija nalazi se i Jovanka Broz, neizostavno široko nasmejana, pa čak i pored kreveta bolesnog dečaka u Dečjoj klinici u Parizu, njoj osmeh ne spada! Na svakoj zajedničkoj fotografiji Jovanka je, besprekorno i primereno prilici, stilizovana. Najglamuroznije jesu fotografije načinjene pri poseti pariske Opere. Međutim, interesantno je da se na samo dve fotografije, jednoj iz posete Luvru, a drugoj iz već pomenute posete Dečjoj klinici, ona nalazi sama – sve ostale su sa Brozom. Na njima ona iako savršeno stilizovana i perfektno, do izveštačenosti nasmejana, ipak pada u suprugovu senku i čini deo maršalovog „dekora”. Što se tekstova tiče samo je u *Politici* jedan podnaslov, sa četiri rečenice, posvećen isključivo njoj, a odnosi se na posetu Luvru. Napomenuto je da je Jovanka Broz posetila muzej Luvr i da se u njemu zadržala sat i po vremena, razgledajući kulturno blago.¹¹⁴ Francuska javnost nije izostavila da svojim građanima predstavi suprugu Predsednika socijalističke

¹¹¹ *Put Josipa Broza u Francusku 7–12.5.1956*, AJ, 837 KPR I-2/6

¹¹² *Isto*.

¹¹³ М. Менковић, *Савремена жена, однос међу половима у Србији у XX веку...*, 361.

¹¹⁴ „Jovanka Broz posetila Luvr”, *Politika*, 9.5.1956, 3.

Jugoslavije. Jovanka Broz dala je intervju novinarki Radio Pariza. Postavljena pitanja uglavnom su se odnosila na emancipaciju žena u Jugoslaviji: uloga žena u ratu, borba za ženska prava, sifražetska borba, položaj radnica, da li se povećava broj aktivnih političarki i intelektualke u socijalističkoj Jugoslaviji... Ovako strukturiran intervju, bez pominjanja Broza i njene uloge *prve dame*, zaista je Jovanki Broz pružio priliku da govori o temama, veoma bitnim ne samo za emancipaciju žena već i za prikazivanje nove zemlje u potpuno drugačijem kontekstu od prethodnog, monarhističkog uređenja, a za šta je upravo rešavanje *ženskog pitanja* bilo odličan teren. Međutim, sudeći po sadržini odgovora, intervju je bio kratak i obilovao je floskulama, opštim mestima, lišen detalja i veoma važnih informacija o vidno poboljšanom položaju žena u Jugoslaviji, makar se i sve svelo na pravnu regulativu. Nasuprot tome, Jovanka Broz je u par rečenica, stiče se utisak, prilično nezainteresovano, objasnila da su Jugoslovenkama data sva prava i da su one sada izjednačene sa muškarcima. Čak je taj deo intervjuja, vezan isključivo za prava žena, započela čini se pomalo iznenađena i uvređena postavljenim pitanjima: „Nisam mislila da ćete mi postavljati pitanja čisto političke sadržine, jer smatram da ima pozvanijih od mene koji bi na njih mogli odgovoriti – ali kao građanin Jugoslavije mogu Vam i u tom pogledu pružiti neka obaveštenja. Pre rata žene u Jugoslaviji bile su u podređenom položaju i bez osnovnih političkih i drugih prava... Danas su žene i u radu i u svemu drugom ravnopravne s muškarcima...”¹¹⁵ Ovaj intervju, zapravo odgovori koje je Jovanka Broz dala, na neki način, simbolično predstavljaju njenu ulogu u javnom, zvaničnom, društvenom diskursu. Neodređene forme, uopšteni odgovori simbolišu njenu ulogu pasivnog objekta i stalne Brozove „senke”.

Nakon ove prve zvanične posete inostranstvu Jovanka Broz je putovala sa suprugom prilikom velikog broja njegovih državnih poseta. Uglavnom ga je pratila sastajući se uzgred s pojedinim zvaničnicima, a još češće njihovim suprugama. Posećujući muzeje, fabrike ili kulturne ustanove.

¹¹⁵ *Put Josipa Broza u Francusku 7–12.5.1956*, AJ, 837 KPR I-2/6.

Ko je Jovanka Broz?

Jovanka Broz, govoreći o poreklu svoje porodice Budisavljević, u intervjuima koje su objavili Vladan Dinić¹¹⁶ i Žarko Jokanović¹¹⁷, insistirala je na kosovsko-metohijskom porodičnom poreklu i vezama s Nemanjićima (posebno carem Dušanom), dok njeni biografi, sa izuzetkom Aleksandra Matunovića¹¹⁸, ne spominju ove detalje vezane za porodičnu istoriju. Jedan čitalac *Politike* poslao je 2005. pismo prema kome je majka Nikole Tesle rođena kao Budisavljević i da su Budisavljevići starinom iz sela Pećani kod Suve Reke, pa je Jovanka Broz čak prilikom muževljeve posete SAP Kosovu tražila da poseti selo iz koga su došli njeni preci.¹¹⁹

Početakom 21. veka novinarka nedeljnika *Vreme* ovako će prikazati mladu Jovanku Broz: „Nejasno je i kako je tačno mlada Ličanka postala supruga 32 godine starijeg vođe jugoslovenskih komunista. Prema jednoj verziji, tadašnji ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković zahtevao je odmah posle rata od podređenih republičkih sekretara da mu pošalju više proverenih devojaka za rad u Titovom kabinetu. Od pristiglih 50 kandidatkinja, Ranković je lično odabrao pet i predstavio ih Titu, a njemu se najviše svidela lepa lička partizanka Jovanka Budisavljević. Tu verziju potkrepljuje i priča generala Đoke Jovanića, tadašnjeg načelnika vojne Kontraobaveštajne službe (KOS), prema kojoj je upravo on odgovorio na Rankovićev zahtev i predložio Jovanku za Titovu saradnicu. Prema drugim tvrdnjama, Jovanku je za Titovu saradnicu izabrao Ivan Krajačić Stevo, obaveštajni poverenik NKVD-a za Jugoslaviju; od te verzije vuče korene potonja teorija o Jovanki kao sovjetskom špijunu. Neki izvori, opet, povezuju Jovanića i Krajačića...”¹²⁰ Ovakva interpretacija po svemu je saglasna sa savremenim studijama o načinu na koji je Jovanka Budisavljević postala Jovanka Broz.¹²¹

¹¹⁶ V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz...*, 42.

¹¹⁷ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz ...*, 20.

¹¹⁸ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 19.

¹¹⁹ P. Stefanović, „Budisavljevići sa Kosmeta”, *Politika*, 28.12.2005, MN1

¹²⁰ V. Didanović, „Tajna sa Dedinja”, *Vreme*, 4. maj 2006, 21.

¹²¹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi, tom2...*, 406; M. Simčić, *Žene...*, 168–169; Vjenceslav Cenčić, *Titova poslednja ispovijest* (Beograd: Grafos, Orfelin, EWM, 2001), 184–185.

Što se enciklopedijskih i leksikografskih publikacija tiče, biografija Jovanke Broz ne postoji u *Jugoslovenskoj enciklopediji* iz 1955, takođe je nema ni u Srpskom izdanju *Who is Who* iz 2011–2013, u *Ko je ko u Jugoslaviji* iz 1957. i 1970. postoji odrednica o Jovanki Broz. Tekst je identičan u oba izdanja, u nekoliko rečenica predstavljeno je njeno učešće u Drugom svetskom ratu i pobrojana su odlikovanja koja je za taj segment života dobila. Interesantan je samo još jedan detalj iz ove biografije. Naime nakon imena osobe na koju se odrednica odnosi, navodi se obrazovanje ili titula, dok u biografiji Jovanke Broz u tom delu stoji „supruga Predsednika Republike Josipa Broza Tita”, što jasno govori o njenom mestu i dominantnoj ulozi koju je u društvu zauzimala.¹²² U *Srpskoj enciklopediji* iz 2010. takođe postoji odrednica o Jovanki Broz. Pisana na osnovu Dedijerove knjige *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, veoma svedene forme, sa osnovnim podacima. U prvom delu navode se njene aktivnosti kao učesnice u Drugom svetskom ratu, dok je drugi deo namenjen ulozi Brozove supruge, gde su takođe nabrojane sve afere u koje je Jovanka Broz bila upletena, zahvaljujući neistinama ili poluinformacijama koje su u javnost plasirali razni političari s kojima ona nije bila u dobrim odnosima, i na taj način veoma uticali na stav javnosti i na sliku koja je o njoj u javnosti stvarana.¹²³ Navedene činjenice ukazuju da, iako je prošlo skoro četiri decenije od Titove smrti, pa tako i od aktivne društvene uloge Jovanke Broz, veoma je teško rekonstruisati njen život, aktivnosti, postupke, razumeti određene odluke i poteze koje je ona činila. Baveći se njenim životom, istraživači će se često naći u zoni spekulacija, nagađanja, mistifikacije... što umnogome otežava rad, ali ga ujedno čini i izazovnijim.

Bilo kako bilo, Jovanka Budisavljević, partizanka iz Šeste ličke divizije, prema svedočenju bivšeg generala JNA Marijana Kranjca, već 1945. dodeljena je Maršalatu kao higijeničarka, zadužena za kontrolisanje hrane, čistoće i zdravlja osoblja. Posle smrti Davorjanke Paunović, Titove prethodne i velike ljubavi, Jovanka je 1946. godine postala njegova lična sekretarica. „Tako je od 1946. spadala u najuži krug fizičke zaštite opšteg bezbednosnog sistema oko Tita. Pre toga je u svakom slučaju morala da potpiše

¹²² *Ko je ko u Jugoslaviji – Biografski podaci o Jugoslovenskim savremenicima*, (Beograd: Udruženje novinara Srbije, 1957), 88; *Ko je ko u Jugoslaviji – Jugoslovenski savremenici*, (Beograd: Hronometar, 1970), 128.

¹²³ Ljubodrag Dimić, „Jovanka Broz”, u *Srpska enciklopedija*, tom I, knjiga 2, (Novi Sad, Beograd: Matica srpska, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike, 2011), 565.

obavezu o tajnoj saradnji sa Službom državne bezbednosti. Takav je bio ‘zakon’, objašnjavao je general Kranjc.¹²⁴

Prema svedočenju Milovana Đilasa, njihov predbračni odnos za Jovanku je bio mučan i razoran. „Nigde i nikad se nije pojavljivala izvan kruga Titove lične pratnje. Mnogo puta smo je viđali kako satima dežura u nekom predsoblju, dok on ne ode na počinak. Stoga je surevnjivost i nepoverenje osoblja prema njoj bilo gotovo neizbežno. Njena bliskost s Titom mogla se tumačiti na sto načina, nijedan povoljan za nju: karijerizam, udvorištvo, podmukla ženska raskalašnost, zloupotreba Titove usamljenosti, koristoljublje...”,¹²⁵ pisao je Đilas. I tako šest godina, dok iz statusa lične sekretarice nije prešla u status supruge. „Tito je za nju bio partijsko i ratno božanstvo, kome su svi bili dužni sve da žrtvuju. A ona je bila i žena koja je spoznavala Tita kao muškarca i sve se predanije zaljubljujivala u njega. Rešena, ako treba, da sagori i svene, neznana i nepriznata, kraj božanstva o kome je sanjala i kome je jedino mogla pripadati, kad ju je već odabrao”, veruje Đilas. Prema njegovom sećanju, obnarodovanje njihove veze bilo je nepredviđeno, zahvaljujući njenoj nemoći da sakrije jecaje tokom jednog napada žuči koji je Tito, „moćni hedonista, koji se, uprkos savetima lekara, nikako nije odricao omiljenog suvog mesa”, imao 1951. godine. „Uoči Titove operacije zaseli smo u salonu. Uz lekare i čitav Politbiro našla se i Jovanka, prvi put uzdignuta iz lažne i neprirodne uloge pratioca, tiha i pomalo postidjena”, beleži Đilas. Venčali su se sledeće, 1952. godine i tako se, kako kaže Đilas, „rodila Jovanka iz protokola’ – uvek s ’jugosmehom’ i odevena, obavezno toliko bogato i tako ekskluzivno da ne samo nijedna Jugoslovenka nego i malo koja kraljica tako nešto može da sanja. Ta Jovanka je u svemu svom imala nešto prejako, prenglašeno, previše nakićenosti, previše samozadovoljnog izraza, previše... Jovanka kakva je odgovarala Titovim predstavama o vlastitom prestižu – Titovoj formi vlasti. Jovanka se tome podredila – odana supruga, i sama zaneta sjajem i uverena da baš tako treba.”¹²⁶

Titova diplomatska misija u zemlje Afrike 1961. bila je zamišljena kao *Put mira* i realizovana je dugim i komplikovanim putovanjem brodom „Galeb“. Trajala je oko dva i po meseca, od 14. februara do 27. aprila 1961. Tokom nje Broz je sa brojnom

¹²⁴ Marijan F. Kranjc, *Zarote in atentat na Tita*, (Grosuplje: Grafis trade, 2004), 371.

¹²⁵ M. Đilas, *Druženje s Titom...*, 149–150.

¹²⁶ M. Đilas, *Druženje s Titom...*, 152–153.

pratnjom obišao devet zemalja: Gana, Togo, Liberija, Gvineja, Mali, Maroko, Tunis, Alžir i Egipat.¹²⁷ O kompleksnosti puta govori i činjenica da se na brodu „Galeb“, u Brozovoj pratnji nalazilo 56 ljudi.¹²⁸ Ovo putovanje može poslužiti kao interesantna studija slučaja pomoću koje ćemo videti kakva je zapravo bila zvanična slika o aktivnostima Jovanke Broz tokom višemesečnog putovanja i, nasuprot tome, kakvom je pamte memoaristi, takođe akteri tog putovanja.

U dnevnoj štampi, svakodnevno, na prvoj strani izdanja, nalaze se izveštaji sa *Putu mira*. Svaka zvanična i nezvanična Brozova poseta je praćena tekstom, koji najčešće zauzima oko četvrtinu strane. Naslovi su sasvim neutralni i jasni. Tako u *Politici* i *Borbi* nailazimo na sledeće sadržaje: *Poseta predsednika Tita ojačaće odnose između Gvineje i Jugoslavije, Veliko interesovanje u Togou za posetu predsednika Tita, Počeli Jugoslovensko-gvinejski razgovori, Prijatno veče sa Jugoslovenima u Akri...* Svaki tekst neizostavno počinje rečenicom „Danas je predsednik Tito sa suprugom posetio...“, retko se navodi ime supruge. Za čitav taj period izašla je jedna vest od tri rečenice, vezana za aktivnosti Jovanke Broz: *Jovanka Broz posetila dečju bolnicu i obdanište u Akri*.¹²⁹ U svim ostalim tekstovima ona je isključivo deo pratnje tj. Brozovog „dekora“. Da je njeno prisustvo bilo bitno radi prezentnosti i vizuelnog efekta, jasno se vidi i na fotografijama koje prate novinske članke. Broj fotografija sa putovanja u dnevnim novinama nije tako veliki, međutim ipak postoje. Pretežno su formalne i na njima se uglavnom nalaze državnici uslikani u neformalnom ili formalnom razgovoru. Međutim na nekim fotografijama nalazi se bračni par Broz, i tako je zapravo Jovanka Broz najvidljivija. Iako ponovo u drugom planu u odnosu na Tita, ipak je pojavom, interesantnim i osobenim stilom, prenaplašenim osmehom, neizostavno upečatljiva figura na svakoj fotografiji. Za razliku od tekstova gde je

¹²⁷ Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–1961*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), 249–363; Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija; Studije, dokumentarni i prilozii*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010), 174–175; Blažo Mandić, *Tito u dijalogu sa svijetom*, (Novi Sad: Agencija Mir, 2005), 27–61; Лука Божовић, *Двадесет година на обезбеђењу Тита*, (Београд: Цицеро, 2004), 177–218; Добрица Ћосић, *Пишчеви записи (1951–1968)*. књ. 1 (Београд: Филип Вишњић, 2000), 166–214; Zvonko Štaumbringer, *Maršal mira*, (Zagreb: Globus, 1980), 110–117.

¹²⁸ U ličnoj pratnji Predsednika Republike bili su: Zdenko Štambuk, šef protokola Predsednika Republike, Miloš Šumonja, načelnik vojnog kabineta, Milan Žeželj, Brozov ađutant, dr Isidor Papo, dr Radivoje Berović, lekar, dr Svetislav Piščević, lekar, dr Vívko Rebernišek, lekar, Mirko Milutinović, savetnik u Kabinetu Predsednika Republike, Mlađo Bogunović, lični sekretar Predsednika Republike, Nada Budisavljević, sekretarka Jovanke Broz; Л. Божовић, *Двадесет година...*, 179.

¹²⁹ „Jovanka Broz posetila dečju bolnicu i obdanište u Akri“, *Politika*, 2.3.1961, 1.

potpuno nečitljiva, na fotografijama je izuzetno vidljiva i upečatljiva! To je nekako postao i model njene reprezentacije u javnosti čitavo vreme Brozove vladavine.

Na *Putu mira* u Titovoj pratnji našao se i Dobrica Ćosić, tada mlad pisac i svakako perspektivan i siguran partijski kadar. Kako i sam svedoči na put je pozvan u ulozi pisca posmatrača. U Ćosićevim sećanjima sa ovog svakako živopisnog putovanja, pisac Jovanku Broz doživljava i prikazuje prilično neafirmativno po prvu damu: „Jovanka: eksplozivni, snažni smeh smenjuje izraz neke paćenosti i inata, pa onda ozbiljnost u posvećenosti jednom čoveku. Ta joj posvećenost daje autoritet, značaj i neku službenu patetiku. Ona nosi nekakav teret. U svemu što čini tu ženu i što ona hoće od sebe, oseća se neodmerenost. Vidan napor da bude Titova žena. Pomodnost njene odeće i frizure čini je nesimpatičnom.”¹³⁰ Ali ipak ne ostaje dosledan ovakvoj naraciji i tako u kasnijem delu teksta ipak donekle abolira Jovanku Broz, kao ljudsko biće, prikazujući je zapravo kao žrtvu vremena: „Moj politički savremenik i prijatelj, koji je pročitao rukopis ovih zapisa, upitao me je: 'Zašto u beleškama s „Galeba“ nema ni reči o svađi Tita i članova delegacije, o svađi koja ga je pratila?'... Svoje duboko razočaranje u istočnjačko-dvorski, bahanalno luksuzni, galepski život Tita i njegove supruge, pokušao sam da iskažem posrednim književnim govorima o svojim psihičkim stanjima, nadam se s podtekstom naslutljivog značenja. O tome neću ni sada da govorim, jer smatram nečasnim taj govor danas, u kome mora biti i naknadne pameti. Govorom o pojedinostima života na „Galebu“ i brodovima koji su nas pratili povredio bih Jovanku Broz, što nikako ne želim u danima njenog poniženja, koja su inače stigla sve silnike i moćnike Titovog *socijalizma*. Na ovome svetu, ne znam zašto, ne umire se nekažnjeno.”¹³¹

O dogodovštinama s *Putu mira* piše i Miladin Adamović, u knjizi „*Galeb mira i razdora*“, koju je napisao na osnovu dnevničkih beleški i razgovora sa generalom Milanom Žeželjem¹³². U Žeželjevim sećanjima postoji i jedna komična situacija koja na

¹³⁰ Д. Ћосић, *Писачеве записи* (1951–1968.)..., 173.

¹³¹ *Isto*, 213.

¹³² Milan Žeželj (1817–1995), član Partije postao je 1941. godine; sve vreme rata bio je u borbenim jedinicama na visokim pozicijama: komandant I proleterskog bataljona Hrvatske, komandant 13. proleterske brigade, komandant Gardijske brigade. Za angažovanje u ratu odlikovan je najvišim odlikovanjem – Ordenom narodnog heroja. Posle rata ostao je aktivan u vojsci i obavljao veoma odgovorne poslove kao komandant Gardijske divizije i Garde JNA, zatim kao načelnik štaba Graničnih

zanimljiv način i nadasve nekonvencionalan prikazuje Brozov i Jovankin odnos, kroz jedan dijalog Tita i Žeželja:

„Broz: Jeste li se, drugovi, naspavali? Bogami smo sinoć i jutros pretresli ceo Balkanski, pa onda Prvi svetski rat, i zatim, naš Narodnooslobodilački. Video sam da odavno pantimo. Ne samo ja, nego i svi ostali.

Smeh

Žeželj: Pijemo vitamine "B".

Broz: Pa da, to jedete umesto hleba. Svejedno vam je ako hleb ne jedete. Tu ima više kalorija. Ti Jovanka, jedeš i hleb i vitamine. Šta će biti sa tobom?”¹³³

Zvanična arhivska dokumenta međutim ne daju nam nikakvu sliku o mestu Jovanke Broz na ovom putovanju. Iako postoji veoma obimna građa o pripremama za put, i samom putu supruga predsednika Republike pominje se tek fragmentarno i veoma retko, te iz čitave te dokumentacije možemo zaključiti samo da je ona održala jedan pozdravni govor u Togou,¹³⁴ dok za posetu Maroku imamo sedeću zabeležku: „Drugarica Broz ima rang ženešefa (u tekstu je spojeno!!! pr. I.P.) države to jest participira u svemu u njegovom rangu, prema opštoj praksi sudelovaće u svim tačkama programa gde žene mogu da idu, ići će i na obilaske zemlje, ali neće sudelovati u razgovorima i čisto političkim formulacijama. Treba za nju predvideti kraći program obilaska neke škole, obdaništa, industrije sa ženskom radnom snagom i slično, posebno u vreme kad je Predsednik zauzet političkim funkcijama.”¹³⁵ Ovaj dopis je interesantan i vredan pomena pošto veoma verno, a u svega nekoliko rečenica, opisuje mesto Jovanke Broz u Brozovim diplomatskim misijama. Njena uloga je protokolarna i nadasve ceremonijalna, formalnu, suštinsku važnost i značaj *prva drugarica* zapravo i nema, ali njena neformalna moć i uticaj na Broza, prema sećanjima nekih od prisutnih na „Galebu“, svakako je postojala i bila je vidljiva. Tako Adamović, citira navode iz Žeželjevog dnevnika:

jedinica i lični pratilac Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ. Penzionisan je u činu general-pukovnika; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 8, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 642.

¹³³ M. Adamović, "Galeb" mira i razdora, 72 dana oko Afrike..., 83.

¹³⁴ Put Josipa Broza Tita u Togo, 4–7.3.1961, AJ, KPR 837 I-2/13-3.

¹³⁵ Put Josipa Broza Tita u Maroko, 1–6.4.1961, AJ, KPR 837 I-2/13-6.

„Broz: Žeželju, ne bih prihvatio u celini onaj tvoj predlog u vezi sa poklonima... Zašto Lazi (Koliševskom) da dajem, kad on od mene beži i ne mogu nikako da ga uhvatim i sa njim razgovaram... Zakačili smo se kad je pokrenuo budžet Makedonije i ja se u celini nisam složio sa njegovim stavom. Od tada se on meni zamerio.

Žeželj: Ne družite Maršale, mislim da nije od tada već od Gane... Sećate li se kad smo došli u Ganu? Izlazili ste iz kola i rekli Jovanki da hoćete da sačekate Lazu i drugove. Laza kaže da je čuo svojim ušima da Vam je Jovanka rekla: 'Ma ajdemo! Šta ćeš ih čekati!' To ga je, kako kaže, ubilo i od tada on pati.

Broz: Nije tačno da je Jovanka to rekla...¹³⁶

U *Beloj knjizi*, međutim, nalazi se svedočanstvo Mirka Milutinovića¹³⁷, koji je tada bio na dužnosti savetnika za spoljnopolitičke poslove u Kabinetu Predsednika Republike. Milutinović potvrđuje da je Jovanka Broz bila veoma angažovana oko priprema za *Put mira*. Svedoči kako se ona prema članovima delegacije ponašala kao prema „sviti”, i da je posebno bila nezadovoljna radom tadašnjeg generalnog sekretara Lea Matesa i šefa protokola Zdenka Štambuka, javno govoreći da je sam Broz nezadovoljan njihovim radom, a sama je oštro kritikovala odnos generala Žeželja prema njoj. Milutinović ukazuje da su, neposredno po povratku sa putovanja, Mates i Štambuk smenjeni sa funkcija, a nakon Prvog samita nesvrstanih, iste godine, smenjen je i general Milan Žeželj. Milutinović smatra da su i u tome udela imale njegove nesuglasice sa Jovankom Broz, tokom pripreme Samita.¹³⁸

Ovo putovanje svakako je bilo uzbudljivo i interesantno a mesto i uloga Jovanke Broz u njemu, sudeći po sećanjima ljudi iz Brozove pratnje, svakako se uklapa u opšte sećanje na suprugu predsednika SFRJ i kao i mnoga druga svedočenja ne vide je u pozitivnom svetlu, niti opravdavaju njena ponašanja i poteze. Takođe, na primeru ovog putovanja uočavamo očigledno veliku razliku u pisanom materijalu koji nam je dostupan iz štampe toga vremena u odnosu na naknadno objavljene memoarske spise koji za temu imaju *Put mira* iz 1961. godine.

¹³⁶ M. Adamović, „*Galeb“ mira i razdora...*, 202.

¹³⁷ Mirko Milutinović se od 1952. do 1977. godine, uz povremene prekide zbog obavljanja drugih dužnosti, nalazio na dužnosti ličnog sekretara, šefa protokola i šefa Kabineta Predsednika Republike.

¹³⁸ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 16.

2. ZVANIČNA ULOGA

Početak jula 1989. Mirko Milutinović objavio je sećanja na vreme provedeno u službi predsednika SFR Jugoslavije.¹³⁹ U nastojanju da sistematizuje svoja sećanja Milutinović je uspostavio hronologiju aktivnosti predsednikove supruge. Prvo razdoblje od 1952. do 1962. bilo je prema njegovom mišljenju posvećeno brigama o rezidencijama – privatnim i zvaničnim – i osoblju koje je tamo radilo. U tom periodu nisu bile brojne javne aktivnosti Jovanke Broz. Drugo razdoblje trajalo je od 1964. do 1969, odlikovalo ga je daleko veće prisustvo Jovanke Broz u javnosti i njena daleko izraženija aktivnost i uloga. Postoje mišljenja da je upravo tokom trećeg razdoblja od 1969. do 1974. postojalo nastojanje da Jovanka Broz uđe u vlast kao pripadnica rukovodstva Saveza komunista Jugoslavije. Titov lekar, Aleksandar Matunović, u knjizi posvećenoj Jovanki Broz, navodno se seća njenih reči, koje sasvim potvrđuju ovu tezu: „Dok drugi kao Čaušesku, svoje supruge favorizuju, on moju političku i državničku ličnost sputava. Ne vidim razloge zbog kojih ja ne bih mogla zauzimati neku značajnu funkciju u partijskom aparatu ili državnim organima. Mislim da niko ne može nastaviti Titovu politiku bolje od mene, pošto smo tu politiku zajedno osmišljavali i sprovodili... da bih do značajne političke funkcije došla najznačajniji korak koji treba da napravim je izbor za člana CK SKJ. Uskoro će XI kongres, zbog čega mislim da mi je ovo poslednja prilika koju ne smem propustiti.”¹⁴⁰ Jovanka Broz u razgovoru sa Žarkom Jokanovićem, potpuno delegitimizuje vrednost Matunovićevih sećanja, tvrdeći da je on: „... teški lažov koji je došao u Titovo okruženje i koji je svakakve gadosti izmislio da bi sebi dao na značaju, da je, tobože nešto bio važan i bitan... A od Tita su ga izbacili jer ga je pokrao. I onda, kada Tita više nije bilo on je krenuo svašta da izmišlja i o njemu i o meni. Pisao je to tako kao da je bio najbliži Titu i da mu se Tito poveravao, a to nema veze s mozgom.”¹⁴¹

¹³⁹ M. Milutinović, S. Momčilović, „U gostima kod Čerčila, Putovanje Josipa Broza Tita u Veliku Britaniju”, (2), *Intervju*, 7.7.1989, 59.

¹⁴⁰ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 125.

¹⁴¹ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 157.

Međutim, kao što je odbijao da prihvati izbor supruge u rukovodstvo države, navodno protivan nepotističkoj praksi mnogih socijalističkih država, Tito je tako odbijao i da učestvuje i u dodeljivanju odlikovanja svojoj supruzi. Tako su Vladimir Bakarić¹⁴² i Edvard Kardelj¹⁴³ predložili da Jovanka Broz bude odlikovana Ordenom jugoslovenske zvezde sa lentom¹⁴⁴ (samo je Orden velike jugoslovenske zvezde bio viši od ovog odlikovanja) koje je do tada dodeljeno svega osam puta. Broz je dozvolio da odlikovanje bude dodeljeno, ali je insistirao da ne potpiše ukaz niti učestvuje u procesu.¹⁴⁵ Jovanka Broz je u poslednjem trenutku odbila da primi ovo odlikovanje. Mirko Milutinović svedoči o ovom događaju: „... ona je odbila da primi odlikovanje. Pri tome je iznosila da je ona 'dugo vremena gažena i ponižavana' i da je dodelom ovog odlikovanja 'žele da potkupe'”.¹⁴⁶ Matunović navodi kako je Jovanka ovu inicijativu prokomentarisala sledećim rečima: „Odlikuju me za ono što je svaka brižna supruga dužna da radi, a ne za moj stvarni doprinos kao glavne Titove saradnice i kreatora mnogih njegovih najznačajnijih poteza.”¹⁴⁷ Drugi autori tvrde da problem nije bio u

¹⁴² Vladimir Bakarić (1912–1983), političar, državnik, teoretičar marksizma. Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1937. godine. Od 1933. bio je član KPJ. Za vreme rata obavljao je dužnost političkog komesara glavnog štaba NOV Hrvatske. Posle rata obavljao je najviše državne funkcije: bio je prvi predsednik vlade NRH, Predsednik skupštine, bio je član najviših partijskih organa i blizak Brozov saradnik, posle ustavnih promena iz 1974. i član kolektivnog Predsedništva Jugoslavije. Bavio se agrarnim pitanjima i problemima razvoja sela uopšte, bio je podržavalac samoupravnog socijalizma; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 1, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 427–430.

¹⁴³ Edvard Kardelj (1910–1979), političar, revolucionar, idejni tvorac modela samoupravnog socijalizma. Rođen je u Ljubljani, po zanimanju je bio učitelj. Veoma rano se uključio u akcije Komunističke partije, pa je tako 1928. postao član KP. Kao član partije bio je više puta hapšen. Tokom rata aktivno je učestvovao u organizovanju glavne komande partizanskih jedinica u Sloveniji. Učestvovao je u najvišim organima revolucionarne vlasti. Po završetku rata zauzimao je veoma visoke položaje u političkoj nomenklaturi: obavljao je dužnost potpredsednika Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, zatim je bio ministar spoljnih poslova, zatim je ponovo bio potpredsednik Vlade, pa predsednik Savezne skupštine, član Predsedništva SFRJ. Uporedo sa ovim visokim državnim funkcijama bio je i veoma visoko pozicioniran u partijskim organima. Bavio se naučnim radom, a u središtu njegovih interesovanja i istraživanja bila su pitanja teorijskih istraživanja razvoja društva, naročito proizvodnih odnosa i političkih sistema. Radovima o nesvrstavanju dao je osnove za stvaranje i dalje funkcionisanje Pokreta nesvrstanih, takođe se bavio kako teorijski tako i politički osnovama socijalističkog samoupravljanja; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 6, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1990), 698–700.

¹⁴⁴ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”,

Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz, 113;

Ovaj orden se do tada dodeljivao isključivo stranim premijerima, prestolonaslednicima, potpredsednicima republika.

¹⁴⁵ M. Milutinović, S. Momčilović, „U gostima kod Čerčila, Putovanje Josipa Broza Tita u Veliku Britaniju”, (2), *Intervju*, 7.7.1989, 62.

¹⁴⁶ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 113.

¹⁴⁷ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 119.

prirodi nagrade, već da je Jovanka zapravo odbila da primi Orden zato što je insistirala da joj ga Broz lično uruči a on je to odbijao.¹⁴⁸

Javnost i Jovanka Broz od 1952. do 1969. godine

Jedan od, inače retkih, intervjua Jovanke Broz sa istinskim programskim aspiracijama bio je onaj koji je dala sarajevskom *Svijetu* marta 1969. godine.¹⁴⁹ Verovatno nigde nije bila u punoj meri predstavljena ideološka matrica *prve drugarice* SFR Jugoslavije. Sâm intervju predstavljao je značajnu senzaciju, a izašao je povodom Dana žena. Izvesno je da se novinarska ekipa dugo spremala za put na Brione i razgovor s Jovankom Broz. Zato su prvi pasusi bili posvećeni opisu ostrvskog raja u kome su primljeni. Zanimljivo je kako su opisali Jovanku Broz. Na osnovu naslovne strane časopisa i uvodnih rečenica reklo bi se da je Jovanka Broz na čelu neke ustanove socijalističke Jugoslavije. U svedenom predstavljanju ona je označena kao „drugarica Jovanka Broz” koja prima novinare kako bi im dala intervju. Tek pošto im je predstavila Brione, Istru i njihovu istoriju novinari su primetili kako supruga Predsednika Republike ima mnogo obaveza, a ipak ih je primila i u razgovoru zadržala čak tri umesto jednog sata. Intervju je strukturiran u tri segmenta: prvi je predstavio Jovanku Broz kao partizanku, revolucionarku i rezervnog majora JNA. Posebno su važna njena sećanja na Bosnu za vreme rata i njena radost kada male gradove i sela kojima je prolazila uporedi sa savremenim stanjem i prilikama. Čini se da je za uredništvo ratni staž Jovanke Broz – njeno učešće u borbama, komesarska dužnost u partizanskoj bolnici, obezbeđivanje Drugog zasedanja AVNOJ-a – bio važan segment njenog društvenog legitimiteta. Njen odnos prema Bosni bio je njena spona sa čitaocima. Druga dva segmenta govorila su o njenoj javnoj ulozi. Kompatibilna sa suprugom, ona je po funkciji pokrivala one segmente politike kojima se on nije bavio. Govoreći o tome, dala je jasnu sliku njene zvanične uloge, kao supruge predsednika, u javnosti: „... kada se nađem u ulozi domaćice. Ja se osećam veoma srećnom ako je našim gostima prijatno.

¹⁴⁸ Nataša Marković, Dragan Vlahović, *Jovanka Broz – Život na dvoru...*, 138–139.

¹⁴⁹ D. Pavičić, L. Softlić, „Jugoslovenka – odlučna i hrabra; društvo i buduće generacije”, *Svijet*, Nedeljni ilustrovani list, br. 563, Sarajevo, 14. mart 1969, 2–5.

Cijelim bićem se angažujem da bi gostima boravak u našoj zemlji ostao u što ljepšoj uspomeni. Za mene su svi gosti jednako dragi – i poznate ličnosti, i obični ljudi. Pri tome uvijek polazim od jednog: ako mi je u nekoj zemlji bilo prijatno, utisak ostaje trajan. Zato želim da i naši gosti ponesu takve utiske iz Jugoslavije... Moje dužnosti na putovanjima su slične kao i kod kuće. Ali i nešto teže, jer je put uvijek naporan a program obiman. Ja učestvujem u cjelokupnom programu zvanične posjete, ali ima i svoj odvojeni program. Dok šefovi država vode službene razgovore, ja tada obično imam susrete sa predstavnicama ženskih organizacija, posjećujem socijalne i prosvjetne institucije, muzeje, galerije i druge znamenitosti.”¹⁵⁰ Novinarskim pitanjima su brzo, u tren oka obišli svet. Iznela je utiske sa poseta Čileu, Boliviji, Japanu i Finskoj. Pouke iz dalekih zemalja, od njenih napora i uspeha (kao kada je u dva ujutro primila grupu Jugoslovenki koje su iz zabačenog dela Čilea došle da je posete) do utisaka iz industrijski razvijenog Japana... Konačno Jovanka Broz je iskazala svoje mišljenje o emancipaciji žena: „Kada je riječ o našim ženama, one su se – kako se kaže – i oružjem i perom borile za ono što je danas stvarnost. Ta odlučnost i hrabrost u borbi, osnovne su osobine Jugoslovenki.”¹⁵¹ Pored uverenja da se žene, bez obzira na otpore i predrasude, nikada neće vratiti u kuću kao nekada, iznela je stav da će partija i nadležne ustanove znati da unaprede položaj žena, ali da su žene često i same odgovorne za neravnopravnost zato što su pasivne. Jasno se protivila „kvotama” kada je govorila o učešću žena u politici i zalagala za izbor najboljih. Iznela je stav da je borba za ženska prava dug i mukotrpan proces i da se što veći broj žena mora u njega neprestano uključivati i zaključila da štampa i televizija ne pridaju dovoljnu pažnju i podršku ovim pitanjima. Interesantno je, međutim, da je ideja za emancipaciju, koju je ponela iz posete Finskoj, svedena na modernu domaćićku školu: „U Finskoj sam na primjer, imala priliku da posjetim jednu vanredno dobro organizovanu domaćićku školu koju učenice pohađaju četiri godine. One se pripremaju za univerzalne domaćice; nauče da obavljaju sve poslove u domaćinstvu i ugostiteljstvu. Pored kulinarstva one uče sve o povrtlarstvu, o aranžiranju cvijeća, uređivanju stanova, raznim vrstama namještaja, čišćenju različitih tkanina i predmeta.”¹⁵² Tek ovlaš Jovanka Broz govorila je o svojoj ulozi domaćice uglednim gošćama iz sveta – recimo Sirimavo Bandaranaike i Indira

¹⁵⁰ Isto, 3.

¹⁵¹ Isto, 4.

¹⁵² Isto, 5.

Gandi – koje su skoro po pravilu bile predsednice vlada ili republika. Razgovor je završila konstatacijom da je stepen emancipacije Jugoslovenki dosegao određen nivo ali da to nije još uvek dovoljno i da bi se žene same morale više angažovati u javnom i političkom radu, kako im muškarci ne bi zauzimali mesta zasluženost stečena u socijalističkom društvu.

Zanimljivo je da Josip Broz jedva da je spomenut u intervjuu. Dva uzgredna spominjanja odnosila su se na njegovu tehničku ulogu. Ipak, sama Jovanka Broz nije formulisala svoj poseban program, niti je, za razliku od supruge bivšeg predsednika Meksika Eve Lopes Mateos, o kojoj govori kao društveno izuzetno aktivnoj, imala nekakvu samostalnu humanitarnu ili političku aktivnost. Sâm naslov intervjuja odavao je formalni i programski karakter njegovog sadržaja. Ako je Broz bio „Socijalistička Jugoslavija” – što će se kasnije pokazati više nego istinito – njegova supruga bila je „Jugoslovenka”. Tako i glasi naslov: *Jugoslovenka – odlučna i hrabra; društvo i buduće generacije.*

Dužnosti Jovanke Broz malo su se razlikovale od dužnosti prvih dama zapadnih država. Ona se prvi put pojavila u ulozi „kume”, ali nije kao Brozu, kumovala deci, već je avgusta 1955. u splitskom brodogradilištu kumovala jednom brodu, dala mu je ime *Jugoslavija*. Ovaj podatak veoma je bitan za naše istraživanje, pošto je to bilo prvo samostalno istupanje u javnosti drugarice Broz.¹⁵³ Kada je u Splitskoj luci, oktobra 1969, porinut u more džinovski supertanker *Džavaharlal Nehru*, Jovanka Broz bila je i njegova „kuma”. Ovaj brod sa 88.000 bruto registarskih tona nosivosti bio je najveći brod sagrađen na obalama Jadrana. U ime „kume” brod je pozdravio direktor brodogradilišta.¹⁵⁴ Da bi čuli kako uživo zvuči glas *prve drugarice* Jugosloveni su morali da sačekaju još čitavu deceniju. General Mirko Milutinović, šef kabineta Predsednika Republike, prisećao se, kako su građani Jugoslavije, prvi put bili u prilici da čuju njen glas 1976. godine: „Posle sednice Saveta za narodnu odbranu na Brionima 24. aprila (1976. prim I. P.)... Tito i Jovanka su napustili Brione i početkom maja otišli u Karađorđevo... Taj boravak je u stvari iskorišćen za prvo javno Jovankino istupanje preko TV i drugih sredstava javnog informisanja u vezi sa svečanim otvaranjem dečjeg

¹⁵³ Đ. Zagorac, *Jovanka Broz...*, 91.

¹⁵⁴ „Super tanker 'Nehru' isplovi”, *Vijesnik*, 16.9.1969.

sela u Sremskoj Kamenici, u saradnji sa Unicefom... Zahvaljujući snalažljivosti i agilnosti novinara RTB Mire Adanje Polak, koja je inače duže vreme nastojala bez uspeha da dobije intervju od Jovanke – i to samo delimično uspela ovom prilikom, zahvaljujući svojoj odvažnosti – glavni momenti ove prigodne priredbe ostali su zabeleženi i na filmskoj traci i tada je, koliko se sećam, prvi put naša javnost čula glas Jovanke Broz.”¹⁵⁵ Ovog događaja tj. prvog pojavljivanja na televiziji, na isti način se seća i Jovankina sestra Nada, ali dodaje i razloge zbog kojih se Jovanka odlučila da prisustvuje i učestvuje u takvom događaju: „Jovanka inače nije govorila na televiziji, nije davala intervjue. Ona nije bila takva vrsta medijske ličnosti. Bila je u svemu tome otprilike statista. Govorila je samo jednom, na otvaranju dečjeg sela u Sremskoj Kamenici. To je bila neka nova vrsta dečjeg doma. A pošto je ona odgajila nas, a bila je prisutna i u Titovom odgajanju njegovog sina i unuka, smatrala je da ima pravo da otvori to selo i da nešto kaže prilikom tog otvaranja... U toj televizijskoj priči bila je samo statista. Tačnije, kao glavni glumac bez teksta. Kao u nemom filmu. Svuda se pojavljivala ali bez reči.”¹⁵⁶

Ovakve i slične humanitarne aktivnosti bile su tada, a i danas su, prepoznatljive i tipične za mesto i ulogu supruge predsednika. Ipak, deo njenih uloga značajno se razlikovao od uloge prvih dama, posebno u demokratskim državama. Od početka deo sistema obezbeđenja Josipa Broza, Jovanka je od vremena 8. i 9. kongresa SKJ¹⁵⁷ počela da prisustvuje kongresima, da stoji pored supruga u automobilu prilikom svečanih ulazaka u neki grad. Po imenu su je pominjali posle supruga, a od osoblja je zahtevala da joj se obraćaju sa „drugarica Jovanka”.¹⁵⁸ U to vreme je po odluci supruga imala redovan uvid u materijale *Dokumentacije Sekretarijata za inostrane poslove* (DSIP).

¹⁵⁵ N. Marković, D. Vlahović, *Jovanka Broz – Život na dvoru...*, 146.

¹⁵⁶ Žarko Jokanović, *Moja sestra Jovanka Broz* (Beograd: Laguna, 2015), 335.

¹⁵⁷ Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije održan je u Beogradu od 7. do 13. decembra 1964. godine. Na kongresu je usvojen novi statut SKJ i rezolucija o narednim zadacima. *Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Komunist, 1964; Janko Pleterski, Danilo Kecić, Miroљub Vasić... (priređ.), *Istorija Saveza komunista Jugoslavije* (Beograd: Izdavački centar Komunist, Narodna knjiga, Rad, 1985), 397; Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije održan je u Beogradu od 11. do 15. marta 1969. godine. Pored verifikovanja tj. ponovnog izbora Josipa Broza za predsednika SFRJ, delegati su na skupu u plenumima raspravljali o aktuelnim društveno-ekonomskim, zdravstveno-socijalnim, obrazovnim temama, kao i o odnosima između republika. Branko Stošić (ur.), *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*, (Čačak: Čačanski glasnik, 1969).

¹⁵⁸ M. Milutinović, „Događaji u beloј vili na Brionima, Josip Broz nezvanično”, *Intervju*, 10.11.1989, 61.

U isto vreme kada je izašao intervju u sarajevskom *Svijetu*, povodom Osmog marta, praznika žena, marta 1969. godine, Jovanka Broz je dala intervju i beogradskom *Bazaru*¹⁵⁹. Teme su se u velikoj meri podudarale sa onima iz *Svijeta*.¹⁶⁰ Centralni deo razgovora zauzimala je priča o ravnopravnosti žena, shodno prazniku koji je bio povod intervjua. Govoreći u ovom, takođe programskom intervjuu ona se postavila kao zastupnica zaposlenih žena. I ovog puta pratila je aktuelne teme. Nezadovoljna što ih u privrednim reformama otpuštaju iako zaslužuju ne samo poštovanje već i divljenje: „Zaposlenoj ženi nije nimalo lako. Naročito me pogađa kada čujem kako su zbog privredne reforme, u nekom preduzeću otpuštene – žene. Pogrešno je kada se na spisku za otpuštanje nađu baš one. Naša zaposlena žena zaslužuje puno poštovanje. Čak neću preterati ako kažem i divljenje.”¹⁶¹ Javno se založila za razbijanje patrijarhalnih tabua, navodeći kako su zaposlene žene premalo društveno aktivne izjasnila se protiv ranog udavanja zaposlenih žena: „Kod nas je sasvim normalna pojava da se devojka, čim završi školu, udaje, a ponekad i pre završetka škole. U isto vreme, ona se i zapošljava, a često odmah i rađa. Tako se najčešće dešava da u jednoj godini devojka završi školu, uda se, zaposli i rodi dete. A čemu ta žurba?”¹⁶² U nedostatku ustanova za čuvanje dece predškolskog uzrasta žalila je što su „olako ukidane domaćičke škole”.¹⁶³ Porodici su zaposlene žene trebalo da makar prvih godina pretpostave praktičnu obuku. Govorila je o uspesima jugoslovenske modne industrije, prirodnim lepotama zemlje, Beogradu kao gradu kome se uvek najradije vraća. Novinari su na samom kraju teksta Jovanku Broz izjednačili sa tipičnom Jugoslovenkom, na taj način, u javnosti, kreirajući poželjnu sliku *prve drugarice*: „Oprostili smo se od Jovanke Broz. Njen i Predsednikov dom ostao je

¹⁵⁹ *Bazar*, visokotiražni magazin, izdanje beogradske *Politike*, pokrenut je 1964. godine. Od samog početka izdvajao se po sofisticiranijem i uglađenom grafičkom stilu, sa lingvistički bogatim tekstovima. Štampan je na luksuznom, uvoznom papiru. Na naslovnim stranama su popularisane poznate žene ali ne i one sa estrade. Na prvoj naslovnoj strani 1964. bila je tada mlada glumica Milena Dravić. Ciljna čitalačka grupa ovog časopisa bila je žena sa najmanje srednjoškolskim obrazovanjem. Tiraži ženskih časopisa u Jugoslaviji bili su između 250 000 i 350 000 primeraka. Po tome su ženski časopisi, prema Nedi Todorović, bili apsolutno dominantni u odnosu na ostala periodična izdanja; Neda Todorović Uzelac, *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*, (Beograd: Naučna knjiga, 1987), 9, 80.

¹⁶⁰ Ova dva intervjua su, uz tekst o bašti i cveću Jovanke Broz, koji je izašao 1970, u zagrebačkom *Vijesniku u srijedu*, jedina dva intervjua koja je Jovanka Broz dala za vreme Brozovog života.

¹⁶¹ Z. Mutavdžić, D. Protić, „Kuća stoji na zemlji, Intervju Jovanke Broz *Bazaru*”, *Bazar*, 15.3.1969, 6

¹⁶² Isto, 7.

¹⁶³ Isto.

otvoren za nove susrete. U njemu dominira duh i šarm jedne prirodne, ljubazne i jednostavne žene – kakva je uopšte žena Jugoslavije.”¹⁶⁴

Dužnosti, prijemi, posete...

Tek u kasnijim godinama mediji će otkriti i druga zaduženja Jovanke Broz. *Politika* je skoro pola veka kasnije procenjivala da je imala zaduženje da kontroliše 60 rezidencija jugoslovenskog predsednika i oko 2.000 zaposlenih. Odnos prema službenicima bio je navodno takav da joj ga hiljade porodica, navodno, nikada nisu oprostile.¹⁶⁵ Ovakva sećanja nalazimo i u memoarskoj građi. Tako i, Brozov šef Kabineta, Marko Vrhunec¹⁶⁶ piše kako je nadzirao neke radove na Brionima i kako mu je Jovanka dosta pomogla savetima i uopšte svojim angažovanjem... i seća se šta mu je Tito rekao: „Dobro je što se Jovanka bavi pitanjima domaćinstva i upravama, jer mora nešto da radi. Međutim vodite računa da ima svoju mrežu špijunčića koji je o svemu obaveštavaju. Naravno, vi radite kako mislite da je ispravno.”¹⁶⁷ Seća se kako je Jovanka neprekidno kritikovala poslovanje uprave i izražavala nezadovoljstvo osobljem, koje navodno ne radi dovoljno i nije odgovarajuće osposobljeno. Davala je nove dužnosti, a tražila da se ukidaju radna mesta i samovoljno otpuštala radnike. Zaključuje da je ona takvim potezima više kočila poslovanje, nego što je doprinosila njegovom poboljšanju. Tako su se teškoće, umesto da se rešavaju, samo još gomilale: „Navešću njen zahtev da preko noći otpustimo 50 radnika, jer su navodno suvišni. Tito se slagao sa mnom da to ne učinim; tim pitanjima treba da se bavi uprava, odnosno SIV. I pored toga, Jovanka je postigla da nekoliko ljudi iz rezidencije i protokolarnih objekata, moraju napustiti radna mesta. Uprava im je dodelila druga radna mesta na

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ D. Vlahović, „Igra sudbine”, *Politika*, 27.8.2006, A9.

¹⁶⁶ Marko Vrhunec je od 1967. do 1973. radio u Kabinetu predsednika, prvo kao pomoćnik generalnog sekretara, a kasnije kao savetnik za ekonomska pitanja i tri godine kao šef Kabineta.

¹⁶⁷ M. Vrhunec, *Šest godina sa Titom (1967–1973)*, (Beograd: Društvo za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, 2000), 40.

ostrvu, a u pomenutim objektima bilo je sve manje osoblja, što je otežavalo poslovanje.”¹⁶⁸

I Miladin Adamović, u svojim knjigama, prenoseći sećanja generala Žeželja govori o sličnom ponašanju *prve drugarice*, ali navodi i Brozovu reakciju na takav njen odnos prema osoblju: „Neka ide Jovanka do đavola! Puna mi je glava njenih kriterija. Popela mi se na vrh glave! Ne sviđa mi se njen stav ni prema njenim sestrama Zori i Nadi. Meni je toga već dosta i ne znam više šta da radim. Toliko sam iscrpljen, a ona to ne vidi. Mnogo doprinosi da se nerviram, i ti to, Žeželju, znaš. Moram, kada se vratim sa Krfa, negde pobeći na 10 dana i da se bez Jovanke pošteno odmorim. Ona nekada strašno osuđuje žene, a nekad muškarce! Ne znam koji joj je đavo? Ali, nije trebalo da menjate sobarice, a još manje istragom da na njih vršite pritisak.”¹⁶⁹

Takođe i Gavro Dotlić, dugogodišnji činovnik i upravnik poljoprivrednih dobara koji su Brozovi koristili, u knjizi sa već veoma pretencioznim naslovom, *Nepoznato o Brozovima, Rasipništvo i zloupotrebe Josipa i Jovanke*, govori o svojim sećanjima na ponašanje Jovanke Broz prema radnicima, poredeći je, očigledno po surovosti sa despoticom Irinom Kankakuzin Branković u narodnoj tradiciji poznatoj kao „prokleta Jerina”, baš po njenoj navodnoj surovosti i okrutnosti tokom zidanja srednjovekovnog grada Smedereva.¹⁷⁰

Jedan od biografa Jovanke Broz, koji joj je u knjizi veoma naklonjen, takođe navodi neke primere njenog mešanja u rad protokola i intervencija kada je u pitanju raspored službenika u pomoćnim službama: „U jednom trenutku Jovanka je, nezadovoljna radom svojih guvernanata, dala svima – otkaz! Neke su cvilele, ali jedna je bila i srećna što pored Titove supruge, pokazuju i okolnosti, u kojima je plakala ona koja je pratila Jovanku na nekom putovanju, a radovala se ona koja je ostajala kod kuće.”¹⁷¹

Aleksandar Šokorac, koji je obavljao dužnost šefa Kabineta predsednika Republike, takođe svedoči o Jovankinom lošem ponašanju prema osoblju. Tako u

¹⁶⁸ Isto, 42.

¹⁶⁹ M. Adamović, *Brozovi strahovi, Kako je čuvan Tito i pokušaji atentata ...*, 208.

¹⁷⁰ Gavro Dotlić, *Nepoznato o Brozovima, Rasipništvo i zloupotrebe Josipa i Jovanke*, (Beograd: ABC-produkt 1990), 48.

¹⁷¹ Đ. Zagorac, *Jovanka Broz...*, 83.

dokumentu pod nazivom *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*¹⁷², koji se nalazi u Arhivu Jugoslavije stoji: „... Šokorac navodi da mu je u jesen 1973. godine Jovanka naredila da se otpuste sve radnice koje su obavljale poslove održavanja u Beloj vili i Vangi na Brionima, iako se radilo o vrlo dobrim i sposobnim radnicama, koje su te poslove obavljale godinama. Tom prilikom Jovanka Broz mu je rekla da ovim radnicama saopšti da se 'od tog momenta smatraju otpuštenim, jer nisu na potrebnom nivou'... Šokorac navodi da je Jovanka Broz, svakom prilikom kad je tražila novo osoblje za rad u rezidencijama, insistirala na svojim 'kriterijumima' i da je gotovo uvek odbijala sve predloge koji su joj podnošeni, iako se zaista radilo o najkvalitetnijim i najproverenijim ljudima, koji su pronalazeni po celoj Jugoslaviji, i uz najneposredniju pomoć i angažovanje državnih i partijskih rukovodilaca u republikama i pokrajinama i najodgovornijih rukovodilaca u federaciji. Kada bi najzad nekog i prihvatila, 'taj se ne bi dugo zadržavao, već bi, kao i ostali pre njega, i po kratkom postupku bio otpušten kao nesposoban'.“¹⁷³

Sredinom 1970. godine Jovanka Broz je dala još jedan intervju u kratkom razdoblju, ovaj put zagrebačkom *Večernjem listu*. Povod ovog intervjuja dao je ton čitavom razgovoru, približavajući se zanimanju zapadnih medija za supruge šefova država. Budući da je bila pokroviteljka Sajma cveća u Zagrebu prva pitanja odnosila su se na njen odnos prema cveću – od ove manifestacije, preko cveća koje je donosila iz dalekih zemalja do suprugovog običaja da joj povremeno poklanja cveće. Tek u drugom delu intervjuja pokrenute su teme vezane za ravnopravnost žena i njene partizanske dane u Prvoj ženskoj četi NOV-a. Konačno uloga koju ima u delovanju supruga bila je tema završnih pitanja. Na pitanje o njenom radnom danu opisala je radni dan predsednika Republike. Međutim, osim da ustaju u šest, ništa približnije nije rečeno o rasporedu. Zato je, međutim, naglasila da svakog jutra upravo Josip Broz njima dvoma kuva kafu u italijanskom espresso aparatu.¹⁷⁴ U odgovoru postoji i jedna nelogičnost: navodeći da sa suprugom živi u kući koja je i njihov privatni dom i rezidencija podvukla je da im nedostaje privatnost. Ipak, tvrdila je da bi u tim časovima sa suprugom rado želela „...

¹⁷² Ovaj tekst je zapravo ono što javnost prepoznaje kao *Bela knjiga o Jovanki Broz*.

¹⁷³ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 39–40.

¹⁷⁴ O Brozovoj pažnji prema supruzi, govori i sama Jovanka, kao i njena sestra Nada Budisavljević; Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 160; Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 102–104.

da s Titom razgovaram o raznim pitanjima koja su aktualna u tako burnom razvitku u našoj zemlji”.¹⁷⁵

Boračka i antifašistička prošlost davala je u vreme Hladnog rata Jovanki Broz poseban značaj. U zemlji je kao mlada partizanka i oficirka sa višegodišnjom službom svakako uživala veliko poštovanje i pre udaje za Josipa Broza.¹⁷⁶ U inostranstvu je odnos prema ovome bio različit, od mondено-tabloidnog na zapadu do ceremonijalno-solidarnog na istoku. Na dvadesetu godišnjicu pobeđe nad fašizmom Jovanka Broz je primljena u Istočnom Berlinu. Tamo je u pratnji Lote Ulbriht¹⁷⁷, supruge Valtera Ulbrihta predsednika Državnog saveta Nemačke Demokratske Republike, pred najistaknutijim rukovoditeljicama ove države primila Medalju za borbu protiv fašizma od 1933. do 1945. godine.¹⁷⁸

Dok su pedesete godine bile posvećene uglavnom sporednim pitanjima, a Jovanka Broz bila vest sama po sebi i pratilja svog supruga, predsednika Republike u raznim prilikama, šezdesetih godina *prva drugarica* socijalističke Jugoslavije počela je da daje intervju sa, kako smo videli, sasvim jasno određenim programom. Sedamdesete godine donele su promenu u poziciji Jovanke Broz, odnosu njene okoline prema njoj, kao i njenom shvatanju te uloge. Takav odnos javnosti neće se promeniti sve do trenutka njene marginalizacije.

¹⁷⁵ V. Gerovac, „Zagreb – grad cvijeća, Ekskluzivni intervju Jovanke Broz Večernjem listu”, *Večernji list*, 14.6.1970.

¹⁷⁶ Do kraja rata u NOVJ stupilo je čak oko 100.000, što je činilo oko 12% od ukupnog broja partizanske vojske. Tokom rata poginulo je ili umrlo oko 25.000 a ranjeno oko 40.000. partizanki. Po završetku rata, veoma brzo, za nepune dve godine ogroman deo partizanki se demobilisao, pa je tako 1947. broj žena u vojsci spao na 0,3% i uglavnom su radile u administraciji ili vojnim bolnicama; Ivana Pantelić, „Yugoslav Female Partisans in World War II”, *Cahiers Balkaniques* 41 (2013), <http://ceb.revues.org/3971> (preuzeto 16. februara 2016).

¹⁷⁷ Šarlota Lote Kun-Ulbriht (1903–2002) bila je funkcionerka Nezavisne socijalističke partije, kasnije Komunističke partije Nemačke i Partije socijalističkog jedinstva. Kao radnica i daktilografinja ušla je u rukovodstvo KP Nemačke. Boravila je u Moskvi gde je obavljala razne dužnosti u Komunističkoj internacionali. Bila je članica CK KP Nemačke i kasnije Politbiroa PSJ. Posle rata je bila lični pomoćnik Valtera Ulbrihta, dugogodišnjeg predsedavajućeg Državnog saveta NDR, s kojim će se venčati. Kasnije je bila zaposlena u Institutu marksizma-lenjinizma u Istočnom Berlinu.

¹⁷⁸ „Jovanki Broz predata medalja za borbu protiv fašizma od 1933–1945”, DB, *Tanjug*, 9.6.1965.

Slika Jovanke Broz u inostranstvu

Sedamdesete godine su bile vreme aktivnosti moćnih i uticajnih žena u svetskoj politici. Upravo krajem sedamdesetih godina, posle smrti Mao Cedunga, njegova supruga vodila je jednu od struja u borbi za vlast. U to vreme je trajao prvi mandat Indire Gandhi kao premijerke Indije. Konačno, Margaret Tačer je krajem sedamdesetih godina postala prva premijerka u istoriji Velike Britanije. Činilo se da u prelomnim godinama uspostavljanja ustavnog uređenja predviđenog da omogući produžetak postojanja režima nije bilo mesta za pojedinačnog naslednika Josipa Broza. Ipak počasti koje su učinjene Jovanki Broz, kao i sumnja okoline u njene vladalačke pretenzije otvarali su prostor za špekulacije.

Jovanka Broz je krajem 1976. primila visoko odlikovanje švedskog kralja Karla Šesnaestog Gustava – Orden polarne zvezde s lentom. Visoko odličje uručio joj je na Belom dvoru švedski ambasador, a pored predsednika Republike prisustvovali su član Predsedništva SFRJ i članica Saveznog izvršnog veća.¹⁷⁹

Pet meseci kasnije pedesetogodišnja *prva drugarica* SFR Jugoslavije odlikovana je i od strane danske kraljice Margarete Druge. Dodeljivanje ovog visokog danskog odlikovanja ustanovljeno je još sredinom 17. veka, a od 1950. su počeli da ga dodeljuju i ženama. Dodela je upriličena povodom kraljičine posete Jugoslaviji.¹⁸⁰

I Francuska je odlikovala Jovanku Broz. Po svemu sudeći, nije to bilo samo protokolarno, uljudno odlikovanje prve dame jedne države. Kada joj je uručio Orden Legije časti, najviše odličje republike, francuski predsednik Žiskar d'Esten rekao je: „A Vaše zasluge, gospođo, poznate su...”¹⁸¹

¹⁷⁹ „Jovanki Broz uručeno visoko švedsko odlikovanje”, *Borba*, 21.12.1976; Ovaj orden ustanovljen još u 18. veku od 1975. promenio je izgled, uzdignut je u rangu i počeo je da se dodeljuje članovima kraljevske porodice i strancima koji obavljaju neku visoku dužnost (izrikom premijerima i ministrima važnijih resora). Sudeći prema ovoj vesti Jovanka Broz je primila ovaj orden u najvišem stepenu.

¹⁸⁰ „Jovanka Broz odlikovana Velikim krstom reda Daneborg”, *Borba*, 20.4.1977; Zanimljivo je da u dostupnim zvaničnim spiskovima nismo našli da je Jovanka Broz jedna od odlikovanih spomenutim danskim i švedskim odličjima.

¹⁸¹ S. Ignjatović, „Udovica iz sjajne senke, Sudbina udovice”, *Novosti* 8, 26.4.1990.

Iako nesporno veoma važna i laskava odlikovanja i počasti koje je Jovanka Broz dobijala od stranih državnika, stiče se utisak da na nju nisu previše uticali. Tako ih ona u razgovorima sa novinarima uopšte i ne spominje, osim ako to nije direktno pitanje, a i tada veoma kratko i šturo govori o dobijenim odlikovanjima. Stiče se utisak da je ona to zaista shvatala kao deo protokola i nije pridavala naročit značaj toj vrsti počasti.

3. „DRUG TITO I JOVANKA”

Javnost i problemi u braku

Prema mišljenju Rajka Đurića, autora teksta u NIN-u, do sukoba novog establišmenta s Jovankom Broz došlo je 1974. godine. Kao povod za napad uzeti su njeni kontakti s profesorom Veljkom Koraćem koga je znala iz mladosti (navodno ju je krstio njegov otac – sveštenik), koji je upozorio profesore Filozofskog fakulteta da će ih izbaciti sa katedri.¹⁸² O Koraćevoj pomoći, profesorima izbačenim sa Filozofskog fakulteta, nakon studentskih demonstracija 1968, sami profesori ne govore,¹⁸³ čak ni Mihailo Marković u svojim dvotomnim sećanjima. Kada govori o tome, navodi da tadašnji političari, koji su se nalazili na čelu partije i državnih organa u Srbiji nisu želeli da ih hapse niti teraju sa posla, a kontaktirali su sa njima isključivo posredno: „Povremeno su nam slali poruke preko naših kolega koji su kod njih uživali poverenje, a od nas su se distancirali. Kao što su bili profesor etike Vuko Pavićević i profesor sociologije Mihailo Popović.”¹⁸⁴ Što se odnosi Jovanke Broz sa profesorom Koraćem tiče, na sednici Predsedništva SKJ iz marta 1974, Rato Dugonjić govorio je o čestim posetama i kontaktima Jovanke Broz i profesora Koraća, zaključivši da nije isključeno da je Korać povezan sa britanskom obaveštajnom službom.¹⁸⁵ To isto potvrđuje i Josip Broz lično u razgovoru sa Ratom Dugonjićem.¹⁸⁶ U to vreme se, na sednicama kako vrha Partije, tako i države, uveliko raspravlja o postupcima i potezima koje je činila Jovanka Broz, a koji su, kako se smatralo, bili pogubni po Brozovo zdravlje i bezbednost.

¹⁸² R. Đurić, „Titov život s njima”, *NIN*, 25.3.1990, 59.

¹⁸³ Milan Kangrga, Zagorka Golubović, Ivan Kuvačić, Božidar Jakšić, Nebojša Popov, Ante Lešaja, *Sloboda i nasilje, Razgovori o časopisu Praxis i Korčulanskoj letnjoj školi* (Beograd: Res Publica, 2003);

¹⁸⁴ Михаило Марковић, *Јуриши на небо*, том 1 (Београд: Просвета, 2008), 68–69.

¹⁸⁵ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, Josip Broz Tito i Jovanka Broz 1974–1975, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974.godine*, 46. (dalje: AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974.godine*)

¹⁸⁶ AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana na Karađorđevu, 9.3.1974.godine*, 7.

Hrvatski novinar Darko Hudelist¹⁸⁷ na osnovu analize pre svega *Bele knjige*, a zatim i još nekoliko dokumenata iz fonda Predsedništva SFRJ, koji se nalazi u Arhivu Jugoslavije, tvrdi da je 1987. Predsedništvo SFRJ zaista bilo zabrinuto zbog slučaja Jovanke Broz. Verovali su da ona, iako izolovana, piše memoare i da namerava da ih objavi u inostranstvu. U poslednjem, desetom poglavlju dokumenta, pod naslovom *Aktivnost Jovanke Broz na pripremi memoara*, govori se, s mnogo detalja, upravo kako je i zašto, s kojim namerama i uz sugestiju, nagovaranje ili asistenciju kojih ljudi, Jovanka Broz odlučila da napiše uspomene. Na početku poglavlja piše: „Služba državne bezbednosti raspolaže podacima i materijalima na osnovu kojih se može pretpostaviti da Jovanka Broz priprema širu građu za memoare. Svi materijali su u rukopisu i, prema proceni, ima ih oko hiljadu stranica, od čega je fotodokumentovano oko šest stotina... Utvrđeno je da Jovanka Broz piše o nekim periodima svoga života, kao i iz zajedničkog života sa drugom Titom. Tako, na primer, u materijalu ‘Pećani’ (Jovankino rodno selo u Lici), piše o detinjstvu, prvim školskim danima i o roditeljima, a u materijalu ‘Naš brak i život u njemu’, opisuje neke detalje iz braka sa drugom Titom. U materijalu ‘Kako je nastala ideja da drug Tito počiva među cvećem’, navodi da je to njena ideja i da je nastala u razgovorima koje je vodila sa drugom Titom u Kumrovcu...” Pobrojani su i drugi naslovi navodnih poglavlja: „Ivan Mišković”, „Intrige”, „Poseta Kosovu”, „Hrvatsko rukovodstvo”, „Vrhovec”, „Dolanc”... U ovim materijalima Jovanka Broz navodno optužuje pojedine najviše rukovodioce da su je iz ‘karijerističkih i prljavih pobuda’ odvojili od druga Tita, stavili u kućni pritvor, da je žrtva srpsko-hrvatskog

¹⁸⁷ Darko Hudelist (Zagreb, 1959) hrvatski, kako na njegovoj zvaničnoj internet prezentaciji stoji, „novinar, publicist, istraživač suvremene povijesti“. Po osnovnom obrazovanju politikolog, novinarstvom je počeo da se bavi krajem sedamdesetih godina 20. veka u omladinskom listu *Polet*. Kao stalni saradnik i član redakcije radio je u magazinu *Start* 1980–1991, a u tom periodu pratio je događaje koji su prethodili raspadu SFRJ, iz čega je proistekla njegova prva knjiga *Kosovo – bitka bez iluzija* (1989) u kojoj piše o sukobima Srba i Albanaca. Za tu knjigu je dobio nagradu *Sedam sekretara SKOJ-a*. U vreme raspada Jugoslavije objavio je još dve knjige: *Banket u Hrvatskoj* (1991) u kojoj je, specifičnim stilom, opisao razvoj hrvatskog višestranačja 1989–1990. i ličnosti koje su obeležile taj period; i *Novinari pod šljemom* (1992) kojom je opisao ratno novinarstvo na početku sukoba u Hrvatskoj 1991. Sarađivao je u časopisima *Les Temps Modernes*, *Republika* i *Erazmus*. Kao savetnik za Hrvatsku učestvovao je u stvaranju veoma poznatog BBC-jevog dokumentarca *The Death of Yugoslavia* (1994). Od 1995. zaposlen je u redakciji uticajnog hrvatskog nedeljnika *Globus*. U nizu tekstova koje je objavio na stranicama tog lista ističu se serijali u kojima su predstavljeni ratni memoari generala Martina Špegelja, kanadski životopis Gojka Šuška i dr. Više godina je proučavao život prvog hrvatskog predsednika iz čega je proistekla knjiga *Tuđman: biografija* (2004) koju je *Jutarnji list* 2005. proglasio knjigom godine u oblasti publicistike. Trenutno radi na višegodišnjem projektu o odnosima i sukobima Hrvata i Srba u 20. veku. Iz istraživanja obavljenih u sklopu tog projekta proistekla je knjiga *Moj beogradski dnevnik: susreti i razgovori s Dobricom Ćosićem* (2012).

sukoba i da je u pitanju vrlo krupna – prljava politička igra, a ne bračno-kućni sukob, kako je zvanično saopšteno”.¹⁸⁸

U razgovoru sa Žarkom Jokanovićem, Jovanka Broz ne govori o ovoj temi, iako veoma interesantnoj za javnost, jedino u delu u kojem opisuje provalu u njenu kuću navodi: „U ovoj poslednjoj provali koja se desila, ukradeni su mi nakit, ušteđevina, zabeleške o tome šta mi se događalo, kopije pisama koje sam upućivala raznim državnim i partijskim organima.”¹⁸⁹ O pomenutim „zabeleškama” ona nije opširnije govorila, niti je autor knjige insistirao na pojašnjenju. Njena sestra, Nada Budisavljević, u memoarima objašnjava kako su joj 1985. na putu za London, radi stručnog usavršavanja, detaljno pretresali prtljag, što ona povezuje jedino sa činjenicom da su očekivali da ona nosi sestrine memoare u London. Takođe navodi da nakon toga šesnaest godina nije išla u inostranstvo na usavršavanje, iako su njene kolegice i kolege naravno odlazili, i to takođe povezuje jedino sa činjenicom da je ona bila viđena, u bezbednosnim krugovima, kao osoba koja bi mogla te „memoare” odneti u inostranstvo. A što se postojanja istih tiče, Nada Budisavljević, kao i njena sestra, kategorički negira: „Inače, što se tiče priče o Jovankinim memoarima, verujte ja ne znam za njih, jer ih nema. Jer ja znam za svako slovo koje je napisala – jer sam ga ja kucala. Ona je kucala jedino svoj spisak obaveza i neke stvari vezane za organizaciju kuće.”¹⁹⁰

Vladan Dinić u knjizi *Šta mi je pričala Jovanka Broz* ne zaobilazi ovu temu naprotiv dao joj je prilično vidno mesto, tako što je u sklopu knjige objavio ponovo intervju koji je s Jovankom Broz uradio za *Večernje novosti* 1993. godine. Međutim tekst intervjua dodatno je kontekstualizovao, ogradivši se o neke tvrdnje koje je, kako sam priznaje nesmotreno i izmanipulisan od strane medija izneo devedesetih godina, u tekstovima o Jovanki Broz. Pozivajući se na drugi tom Dedijerovih *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita*, iz 1981, u kojima autor govori, po Dinićevim navodima,

¹⁸⁸ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 213–220; (dalje: AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*); D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, *NIN*, 31.5.2007, 98–105; (dalje: D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”); D. Hudelist, „Jovankina urota protiv Tita i države, Serijal o Jovankinom sukobu sa Titom 1974–1980”, *Globus*, br. 857–859, 11–25.5.2007; S. Dautović, *Ne pišem memoare, i ne nameravam*, *NIN*, 6.7.2007, 6.

¹⁸⁹ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 152.

¹⁹⁰ Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 321–323.

da je Jovanka napisala memoare, ali da ih je, zbog straha za svoj život, dala na čuvanje Indiri Gandi.¹⁹¹ Takođe navodi i Jovankin stav o „slučaju memoari”, citiravši je: „Kada sam je u Zrenjaninu, avgusta 1993. godine pitao upravo to – kad će memoari, Jovanka se iskidala od smeha. I, pokazujući prstom na svoju glavu, rekla: 'Moja istina je ovde sakrivena.'”¹⁹²

Prema saznanjima službi navodno je Vladimir Velebit predložio Jovanki Broz da piše memoare i svoja sećanja za koja bi dobila milione dolara i da pisma koja je u vezi sa svojim statusom uputila najvišem rukovodstvu čuva da bi ih proturila u inostranstvo gde bi izazvala pravi bum. Navodno je pomoć oko izdavanja tih memoara u inostranstvu Jovanki ponudio i novinar *Politike* Miroslav Radojčić, kojem je „Jovanka Broz 23. februara 1984. godine detaljno govorila o svom položaju i situaciji u kojoj se nalazi”.¹⁹³ O tome da li je Jovanka Broz ostavila iza sebe zabeležena sećanja u javnosti se često spekulisalo. Neretko se ta tema pojavljuje i u knjigama koje za temu imaju ulogu Jovanke Broz u socijalističkoj Jugoslaviji,¹⁹⁴ takođe i u memoarskoj građi vezanoj za Tita, a često i Jovanku nalazimo u svedočanstvima savremenika, koja donekle mogu ići u prilog ovoj tezi. Tako Marko Vrhunec u svojim sećanjima izdvaja i beleži sledeće: „Odnosi Jovanke prema kabinetu i upravi Briona su bili uvek isti. Još uvek je insistirala da moram imati kancelariju u Beloj vili i da broj osoblja na Brionima treba smanjiti. Da smirim atmosferu radio sam u dve kancelarije... Tada sam primetio da Jovanka piše svoje memoare. Ordonans mi je, naime, saopštio da Jovanka želi da joj donesem program za septembar. Otišao sam na prvi sprat i zakucao na vrata, iza kojih se čulo kucanje na mašini. Kad sam ušao za pisaćim stolom je sedela Jovanka. Rekla je da kuca svoje zapise koji će joj koristiti kao memoari i dodala: U njima ćete biti Vi.”¹⁹⁵

¹⁹¹ V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz...*, 163–169; U drugom tomu *Novih priloga* Dedijer isključivo piše o Brozovom životu do 1945. godine, pa i dokumenta štampana na kraju knjige vezana su isključivo za ratni period. Čak i sam autor u delu *Razmišljanja na kraju ovog toma* navodi sledeće: „Ispisujući ove poslednje redove Drugog toma, koji govori o životu i borbi Tita do 1945. godine, znam da već sutra moram pristupiti oblikovanju Trećeg toma, to jest Titovoj borbi sa Staljinom.” V. Dedijer, *Novi prilozima za biografiju Josipa Broza Tita* (Rijeka: Liburnija 1981), 979. Iz svega ovde navedenog, stiče se zaključak da Vladan Dinić nikako nije mogao podatke o navodnom postojanju memoara Jovanke Broz pronaći u Drugom tomu Dedijerove biografije Josipa Broza!

¹⁹² Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 171.

¹⁹³ D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 98.

¹⁹⁴ M. M. Antičić, *Udovica komunizma* (Beograd: Generalpublic, 1990)

¹⁹⁵ M. Vrhunec, *Šest godina sa Titom...*, 197.

Osim s Vladimirom Dedijerom, Miškom Mićunović (suprugom diplomate Veljka Mićunovića), urednikom časopisa *Duga* Dragoljubom Golubovićem, poznatom novinarkom Darom Janeković (koja je „tokom 1986. godine u dva navrata posetila Jovanku Broz i sugerisala joj da piše svoja sećanja”), Jovanka je, osamdesetih, prema saznanjima Predsedništva stupila u kontakt i sa srpskim iseljenikom u SAD Stevanom Strelićem, koji je „krajem 1980. godine uputio pismo Jovanki Broz u kome joj je ponudio filmovanje storije o njenom životu i pisanje memoara”.¹⁹⁶

Predsedništvo SFRJ pratilo je advokate Jovanke Broz. Saznanja do kojih je u razgovoru sa njom došao, Fila Filota je izneo u posebnom razgovoru sa oficijom bezbednosti dok se lečio na VMA. Prema ovim saznanjima, Filota Fila je tvrdio: „Ona je velikosrпкиnja, žena sa velikom inteligencijom, jačom i od mene. To je jaka ličnost, kakvu u karijeri nisam sreo. Vidi se da ona nije seljačko dete, već da potiče iz buržoaske porodice”.¹⁹⁷ Filota je, tom prilikom, navodno izneo da je Jovanka Broz napisala memoare i da ih je dala na čuvanje Indiri Gandi. Filotin sin Toma je u memoarima objavljenim 2015. izneo saznanja da su njegovog oca ispitivali dok je na VMA u delirijumu čekao smrt od kancera: „Oca smo smestili na VMA... u njegovoj blizini je stalno bio jedan oficir bezbednosti, koji je tamo radio i pokazivao posebnu brigu za mog oca... Jedan čovek, kome sam učinio neku uslugu, želeo je da mi se revanšira, pa mi je pokazao bezbednosne izveštaje iz tog perioda. Iz izveštaja se videlo da su mog oca, u vreme kada mu je rak jetre metastazirao, a on trpeo nenasnosne bolove i upadao u faze buncanja – ispitivali! Svake večeri pošto odemo kući, saslušavali su ga o Jovanki Broz, pitali ga šta misli o ovome i onome, pitali ga o važnim ličnostima koje je poznavao. Kada sam video te snimke pobeleo sam. Nisam očekivao da pripadnici bezbednosti od bolesnika izvlače informacije u trenucima kad on ne zna za sebe!”¹⁹⁸

U Zagrebu je u izdanju *24sata*, 2012. izašla knjiga *Titovi transkripti – Zabranjena ljubav*, koju kao urednik potpisuje novinar i pesnik Alen Galović. Jasno se uočava da je tekst sastavljen na osnovu dokumenata iz Arhiva Jugoslavije fonda *Predsedništvo SFRJ*, međutim nigde u knjizi se ne navodi ovaj fond niti Arhiv

¹⁹⁶ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 196; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 98–99.

¹⁹⁷ AJ, *Isto*, 198; D. Hudelist, *Isto*, 99.

¹⁹⁸ Тома Фила, *Завршна реч* (Београд: Вуковић медиа, 2015), 404–405.

Jugoslavije, a takođe citirana su i dokumenta iz 1985, 1986, 1987. godine, koja 2012. svakako nisu bila dostupna javnosti! Knjiga je osmišljena veoma pretenciozno, metodološki neutemeljena, a činjenice su namerno istrgnute iz konteksta. Sudeći po uvodnim napomenama cilj je bio sledeći: „U ovom radu učinjen je napor da se, što je moguće celovitije, izlože činjenice i sagledaju uzroci i posledice neprihvatljivog i destruktivnog ponašanja i delovanja Jovanke Broz. Zaista se nedopustivim, razornim i rušilačkim moraju nazvati pokušaji mešanja Jovanke Broz u državne i društvene poslove posle Titove smrti...”¹⁹⁹ Poslednje poglavlje u knjizi posvećeno je navodnim Jovankinim pripremama za pisanje memoara. Pa čak, krajnje senzacionalističko poglavlje započinje rečenicom: „Prema saznanjima kojima se raspolaže, Jovanka Broz intenzivno radi na pripremi i sakupljanju memoara.”²⁰⁰ Ovde se citiraju identični delovi dokumenata iz fonda Predsedništvo SFRJ, koje i Darko Hudelist navodi, s tim da se u napomenama pozivaju na „Specijalnu informaciju SSUP” iz oktobra 1985. godine. Još jednom moram napomenuti da arhivska građa iz 1985. nikako nije mogla biti dostupna 2012. godine! Takođe se navode i već pomenuti, navodni, Jovankini „saveznici” tj. ljudi koji su je ohrabivali na „pisanje memoara”, a poglavlje završava zaključkom da je ona živela sama tri godine u Užičkoj 15, te je lako mogla otuđiti deo Titovih poverljivih dokumenata koje je svakako koristila u pisanju memoara, a zaključuje se da bi ta dokumenta, ma kakva i koja ona bila svakako samo štetila Brozovom imidžu u inostranstvu.²⁰¹

Izgleda da je sumnja kako je napisala memoare motivisala Predsedništvo SFRJ da naloži izradu *Bele knjige* o njoj. Deseto poglavlje ove knjige završava se sledećim zaključkom: „Postoji realna opasnost da se dokumenti ili drugi pisani materijali koje eventualno poseduje Jovanka Broz dostave određenim licima ili izdavačima, radi objavljivanja u zemlji ili inostranstvu, što bi, bez obzira o kakvim se dokumentima radilo, u svakom slučaju štetilo ugledu Josipa Broza Tita, a i zemlje u celini.”²⁰²

¹⁹⁹ Alen Galović (ur.), *Titovi transkripti – Zabranjena ljubav* (Zagreb: 24sata, 2012), 25.

²⁰⁰ Moramo imati u vidu da je reč o 2012. godini, samo godinu dana pre smrti Jovanke Broz, kada je ona bila već veoma stara i prilično bolesna, tako da je malo verovatno da je „intenzivno radila” na objavljivanju rukopisa; *Isto*, 159.

²⁰¹ *Isto*, 164.

²⁰² AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 222; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 99.

Prvi jasniji znaci da Jovanka Broz sebe smatra mnogo važnijom osobom od 'obične' Titove supruge izbili su na videlo na velikoj Titovoj turneji *Put mira* po zemljama zapadne Afrike i Magreba, u prvoj polovini 1961. godine. O tome je opširnije bilo reči u poglavlju *Ko je Jovanka Broz?*. Iako Jovanka na toj turneji nije imala status člana državne delegacije, ona se upravo tako ponašala, kao osoba koja je i u političko-državnom smislu broj dva, odmah iza Josipa Broza Tita, što je punopravne članove državne delegacije, poput Lazara Koliševskog i Veljka Mićunovića, strahovito iritiralo (i zbog čega su se oni tada čak i otvoreno sukobili s Titom). Takvo ponašanje Jovanke Broz još je više dolazilo do izražaja u vreme priprema Prve konferencije pokreta nesvrstanih zemalja 1961, nastavljalo se, u sve jačim amplitudama, idućih godina, da bi „početkom 1974. godine prilikom posete Indiji, Bangladešu i Siriji”, kako piše u dokumentu Službe Predsedništva SFRJ – Jovanka, „u prisustvu Predsednika Republike, tražila ne samo smenjivanje lekara, nego je i rešavala pitanje smeštaja, ishrane, poklona, pa čak određivala ko će ići u prethodnicu i slično”.²⁰³

U razgovoru sa članovima Komisije, Mirko Milutinović, izjavio je „da je Jovanka Broz za vreme X kongresa SKJ bila jako neraspložena. Ne zna razloge, ali ističe da je Tito za vreme jedne pauze, u prisustvu Jovanke Broz i još nekih drugova, rekao da ‘Jovanka obavlja korisne poslove, pomažući mi u obavljanju mojih dužnosti’, ali da on nije Mao Cedung ili Nikolae Čaušesku koji su svoje supruge stavljali u Centralni komitet.”²⁰⁴ Deseti kongres održan je krajem aprila 1974, nekoliko meseci po donošenju „polukonfederativnog” Ustava SFRJ, a glavni razlog za Jovankino nezadovoljstvo bilo je što ona nije izabrana za člana CK SKJ, iako su joj to neki obećavali. Smatrala je da to mesto sasvim zaslužuje, s obzirom na njeno apsolutno angažovanje i zalaganje oko pomoći u radu Predsedniku države. Predlog je trebalo da iznesu Stane Dolanc²⁰⁵, Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić, ali nakon razgovora sa

²⁰³ AJ, *Isto*, 103; D. Hudelist, *Isto*, 100.

²⁰⁴ AJ, *Isto*, 17.

²⁰⁵ Stane Dolanc (1925–1999), političar, pravnik. Član KPJ postao je 1944. godine. Tokom Drugog svetskog rata bio je aktivan u ideološko-političkom segmentu kao zamenik referenta za propagandu u Židanšekovoj brigadi. Posle rata bio je predavač i direktor na Višoj političkoj školi u Ljubljani. Paralelno je imao i veoma aktivnu i uspešnu političku karijeru. Više puta je bio poslanik u saveznoj skupštini, a od X kongresa SKJ sekretara IK predsedništva CK SKJ, od 1982. do 1984. obavljao je dužnost saveznog sekretara za unutrašnje poslove, a od 1984. bio je član Predsedništva SFRJ; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 3, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1984), 507–508.

Brozom, shvatili su da on tu inicijativu ne podržava, odustali su.²⁰⁶ Aleksandar Matunović detaljno opisuje taj događaj i ponašanje *prve drugarice*: „Kada se Tito ipak kandidovao, svi delegati do poslednjeg glasali su za njega. Rezultat glasanja bio je praćen frenetičnim aplauzom. Kada se aplauz malo stišao salom se razlegao lelek koji je bio praćen plačem, a dolazio je iz prednjeg dela sale gde je sedela Jovanka. Delegati su Jovankin plač shvatili kao odraz njenog zadovoljstva zbog Titovog ponovnog izbora i razrešenje velike nedoumice da li će se ponovo kandidovati. Zbog toga su ovaj Jovankin gest propratili aplauzom. Da to nisu bile suze radosnice, nego sasvim nešto drugo, pokazuju dešavanja na koktelu kongresne dvorane. Ulazeći u prostoriju još uvek plačnih očiju, ona je osula žestoku paljbu na pojedine članove Centralnog komiteta, posebno Rata Dugonjića, Vladimira Bakarića i Staneta Dolanca, nazivajući ih lažljivcima, prevarantima i nemoralnim ljudima... Tito, okrenut leđima prema mestu događaja, pravio se da ništa ne čuje i nastojao je da se što dalje odmakne od Jovanke.”²⁰⁷

Mirko Milutinović, kako se navodi u izveštaju Predsedništva, „zaključuje da je mešanje Jovanke Broz u rad Kabineta iz godine u godinu uzimalo sve više maha. Ona se mešala u izbor kadrova i materijalno-finansijsko poslovanje Rezidencije. Samo na radu u rezidencijama promenjeno je više od 100 ljudi, a u Kabinetu Predsednika Republike i Kabinetu Vrhovnog komandanta, glavnog ađutanta, Komande objekta na Brionima, Karađorđevu, Dobanovcima i delimično na Brdu kod Kranja promenjeno je više stotina ljudi. Dolazilo je i do čestih promena ličnih lekara i timova lekara koji su pratili Predsednika Republike prilikom poseta u zemlji i inostranstvu. Do toga je u većini slučajeva dolazilo na insistiranje Jovanke Broz ...”²⁰⁸

Šef Kabineta predsednika Republike od marta 1973. do septembra 1975, Aleksandar Šokorac, u pismenoj izjavi Komisiji, datoj 1983. godine tvrdi da je „Jovanka Broz ispoljavala ambicije da se meša u politička pitanja i poslove Predsednika Republike; zahtevala je da se redovno obaveštava o političkim pitanjima, a više puta je ustanovljeno da je neovlašćeno pregledavala poštu Predsednika Republike”; štaviše, „ona je primala i pokušavala da prima pojedince van Rezidencije (pukovnik Dušan

²⁰⁶ J. Pirjevec, *Tito i drugovi, tom 2...*, 428; M. Simčić, *Žene...*, 185.

²⁰⁷ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 147–148.

²⁰⁸ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 18; M. Milutinović, „Događaji u Beloj vili na Brionima, Josip Broz nezvanično 11”, *Intervju*, 10.11.1989, 62–63.

Rusić²⁰⁹), da njihova mišljenja i ocene o pojedinim pitanjima plasira Predsedniku Republike i da na taj način utiče ili pokuša da utiče na njegove odluke, posebno kada je reč o kadrovskoj politici u JNA i drugim sferama”.²¹⁰

Šokorac je u svom svedočenju značajnu pažnju posvetio i specifičnom stilu ponašanja Jovanke Broz, pa je naveo da je za nju bila karakteristična „opsesija ceremonijalom i raskošću, iz čega su proizlazili mnogi preveliki i nepotrebni troškovi, kao i moralno-političke posledice u smislu kompromitacije ugleda Predsednika Republike i državnog rukovodstva uopšte. Tako je prilikom svih poseta stranih državnika Jugoslaviji ili poseta Predsednika Republike inostranstvu, Jovanka Broz insistirala na preobimnim programima i ceremonijalu, na preobimnim i preskupim ručkovima, večerama i prijemima koji su se po neskromnosti i velikom broju učesnika često upadljivo razlikovali od inostranih (kao kontrast bila je, na primer, karakteristična neobično skromna večera belgijskog kralja i kraljice prilikom njihove posete Beogradu).”²¹¹

Još je direktniji bio pukovnik Miodjub Kušić, jedan od četvorice ličnih Titovih lekara u periodu 1973-1976. Naglasio je da „iz stava, oblačenja i ponašanja Jovanke Broz izbijao lični osećaj veličine. Najveći broj haljina bio je sašiven u stilu oblačenja krunisanih glava, uključujući i krzna od leoparda i hermelina. Više fotografija je, u pogledu zauzete poze i izabrane haljine i ogrlice, neodoljivo podsećalo na portret-fotografije kraljice Marije Karađorđević ili rumunske kraljice.” Kušić je posebno istakao da je Tito „posle brojnih insistiranja i pritisaka, a u ime civilizovanog ponašanja i poštovanja prema ženskom polu” (ovo je, po Kušiću, bila lična Titova izjava) – „morao da prihvati da Jovanka Broz u toku zvaničnih putovanja stoji u kolima, i to sa desne strane, pa i da otpozdravlja”.²¹²

²⁰⁹ Pukovnik Dušan Rusić bio je načelnik Kontraobaveštajne službe Uprave bezbednosti JNA u vreme Brionskog plenuma CK SKJ 1966, na kojem je Broz politički likvidirao Aleksandra Rankovića. U godinama nakon Plenuma zastupao je mišljenje da je Ranković bio nepravedno optužen i uklonjen.

²¹⁰ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 24.; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 100.

²¹¹ AJ, *Isto*, 31; D. Hudelist, *Isto*, 101.

²¹² AJ, *Isto*, 31; D. Hudelist, *Isto*, 101.

U materijalu Predsedništva SFRJ stoji i: „Uz isticanje ideje veličine i porekla²¹³ paralelno se, po zapažanju dr Kušića, vezuje i ideja ‘istorijske misije’. Ističe da je Jovanka Broz u više navrata, u vezanom i nevezanom kontekstu, izjavljivala da je aktivno i značajno učestvovala u pripremama i pisanju odgovora vezanih za Rezoluciju Informbiroa, da je dala veliki doprinos u stvaranju pokreta nesvrstanih” itd.²¹⁴

Posebno kritičan prema Jovanki Broz bio je penzionisani general-pukovnik Ivan Mišković, u doba Brionskog plenuma načelnik Uprave bezbednosti Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, a kasnije Titov specijalni savetnik za pitanja bezbednosti. Piše u izvornom materijalu: „Mišković iznosi da je Jovanka Broz činila sve da Predsedniku Republike onemogući dobijanje objektivnih informacija. Nastojala je (‘ne samo ona’) da razbije i u svoje ruke uzme (preko pukovnika Rušića) Kontraobaveštajnu službu JNA i slično, što joj je delimično bilo i uspelo. Navodi da je Jovanka Broz jednom prilikom od njega tražila da izvrši ‘jedan posao’ suprotno stavu Predsednika Republike. Kada joj je on odgovorio da je na dužnosti kod Predsednika Republike i da izvršava samo njegova naređenja i odluke, a da njoj stoji na raspolaganju kao supruzi Predsednika Republike i da će učiniti sve da u domu u kome živi bude bezbedna, Jovanka Broz je zajapureno rekla: ‘A tako, družo!’ Dodaje da se od tada ispoljava njena netrpeljivost prema njemu.”²¹⁵

Broz je 22. januara 1974. lično formirao komisiju, koja je, kako stoji u dokumentu, „imala zadatak da utvrdi pokušaje pojedinaca izvan Rezidencije, koji posećuju Jovanku Broz, da utiču na atmosferu i odnose u Rezidenciji, da sagleda i oceni optužbe koje je Jovanka Broz iznosila o specijalnom savetniku Predsednika Republike i Vrhovnog komandanta oružanih snaga za pitanja bezbednosti, general-pukovniku Ivanu Miškoviću”, kao i „da sagleda opšte stanje i odnose u Rezidenciji”.²¹⁶ Predsedniku Komisije Rati Dugonjiću (potpredsedniku Predsedništva SFRJ), pre nego što je Komisija počela s radom, Tito je „ukazao na delikatnost i složenost rada Komisije, na mogućnost postojanja klapa koje pokušavaju da utiču na Jovanku Broz”, zahtevajući „da se ispita ko stoji iza toga i sa kakvim ciljem”. Čim je razgovarao s Titom, Dugonjić

²¹³ Jovanka Broz je i kasnije, uvek, govoreći o porodici, isticala poreklo i korene.

²¹⁴ AJ, *Isto*, 67; D. Hudelist, *Isto*, 101.

²¹⁵ AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974.godine*, 72; D. Hudelist, *Isto*, 101.

²¹⁶ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 27; D. Hudelist, *Isto*, 102.

se sastao s Jovankom Broz. Jovanka mu je „iznela svoje mišljenje da je Služba bezbednosti SR Srbije (Slavko Zečević) u dosluhu sa Službom bezbednosti Armije, u kojoj je Ivan Mišković i dalje prisutan. Jovanka Broz je tvrdila predsedniku Komisije da ima dokumentaciju koja sadrži teške optužbe na rad generala Miškovića... Smatra da je Ivan Mišković nacionalista, da je njegov brat Milan (bivši savezni ministar policije) takođe nacionalista i produžena ruka svoga brata... Tom prilikom Jovanka Broz je pravila aluzije i na saveznog sekretara za narodnu odbranu, generala armije Nikolu Ljubičića²¹⁷ ...”²¹⁸

Komisija se svojski dala na posao. Članovi su bili: Stevan Doronjski, Todo Kurtović, članovi Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, a kao predstavnici JNA general-pukovnici Miloš Šumonja, Džemal Šarac i Van Kukoč.²¹⁹

Dobrica Ćosić, pozivajući se na izveštaje rada Komisije, navodi: „... o Jovanki Broz i supružnicima Broz raspravljano je, dakle, na 59 sednica najviših državnih i političkih foruma Jugoslavije”, zaključivši: „Jovanka Broz je, zaista, tresla Jugoslaviju dve decenije.”²²⁰

Komisija je završila svoj rad bez značajnijih rezultata.

Marko Vrhunec, lični sekretar i šef Kabineta predsednika Republike, izjavio je članovima Komisije „da se Stevo Krajačić vrlo često javljao telefonom Jovanki Broz i dolazio kod nje”. A Nikola Ljubičić, savezni sekretar za narodnu odbranu, rekao je „da je za Jovanku glavni autoritet bio Stevo Krajačić koji je u Rezidenciju mogao dolaziti u svako doba; ona ga o svemu konsultuje i sa njim saraduje”.²²¹ Takve optužbe na račun

²¹⁷ Ljubičić Nikola (1916–2005), general armije JNA. Pristupivši NOV u leto 1941, ubrzo postaje i član KPJ. Tokom rata bio je u borbenim jedinicama kao komandant čete Užičkog odreda, komandant bataljona u I i II proleterskoj brigadi. Kraj rata dočekaio je kao zamenik komandanta KNOJ-a. Posle rata bio je na dužnosti komandanta divizije, korpusa i Graničnih jedinica Jugoslavije. Što se političkih funkcija tiče u periodu 1967–1982. bio je Savezni sekretar za narodnu odbranu, a 1982–1984. predsednik Predsedništva SR Srbije; Za angažovanje u ratu odlikovan je Ordenom narodnog heroja; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 5, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 567.

²¹⁸ AJ, *Isto*, 28.

²¹⁹ AJ, *Isto*, 27; Dok Hudelist daje nešto drugačiji sastav Komisije: Dobrivoje Vidić, Jure Bilić, Stevan Doronjski, Todo Kurtović i Fadilj Hodža, te visoki funkcioneri JNA Miloš Šumonja, Džemil Šarac i Ivan Kukoč; D. Hudelist, *Isto*, 102.

²²⁰ Добрица Ћосић, *Пишчеви записи (1969–1980)* (Београд: Филип Вишњић, 2001), 302.

²²¹ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, Josip Broz Tito i Jovanka Broz 1974–1975, *Zabeleške iz razgovora sa drugom Nikolim Ljubičićem dana 26.2.1974. godine*.

Krajačića Brozu, međutim, nisu mogle biti od veće koristi; čini se da je on očekivao neka druga ili mnogo 'dublja' otkrića.

Vrlo zanimljivu izjavu dao je članovima Komisije general Nikola Ljubičić. On je tvrdio da mu je „Jovanka Broz jednom prilikom govorila o situaciji u Hrvatskoj (maspokret, prim. I. P.). Isticala je da je situacija teška i da je Milka Planinc dolazila kod Predsednika Republike da spase Miškovića²²² koga hoće da dovede za šefa države, a da eliminiše Dragosavca”. Pri tom je „pojedince iz rukovodstva SR Hrvatske optuživala za nacionalizam (Jakova Blaževića)”.²²³

Neki zaposleni u Titovoj rezidenciji žalili su se članovima Komisije SKJ kako „Jovanka Broz nije dozvoljavala da se Predsedniku Republike pruža potrebna zdravstvena zaštita, čak i u periodima kada mu je bilo ozbiljno narušeno opšte zdravstveno stanje”.²²⁴ Tako se i Brozov lekar Aleksandar Matunović u sećanjima osvrće na Jovankinu ulogu u organizaciji njihovog bračnog života i njegovo viđenje njenih postupaka u vezi sa brigom o Titovom zdravlju, veoma je kritično i optužujuće po Jovanku Broz: „Na preseljenje i smeštaj u gore uslove stanovanja, života i rada,²²⁵ Jovanka je Titu prikazala kao njenu veliku brigu za njegovo zdravlje, a prava suština je bila u njenoj izopačenoj psihi, koja je veće zadovoljstvo osećala činjenjem zla nego dobra.”²²⁶ A Mirko Milutinović posebno je upozorio na činjenicu da je „Predsednik Republike u pojedinim periodima bio bez kuvara, jer je Jovanka Broz odbacivala sve predložene kandidate za ovaj posao, pa su hranu za Predsednika Republike pripremali dežurni lekari i medicinski tehničari, ili je donošena iz ‘Metropola’ ili ‘Kluba poslanika’”.²²⁷ O ovome piše i Miro Simčić, pozivajući se na dokumenta, za koje navodi da ih je dobio od „jednog visokog slovenačkog rukovodioca”²²⁸, ali da je taj političar insistirao da ostane anonimn: „Najgore je bilo u to vrijeme, sredinom sedamdesetih, kada su Tito i Jovanka živjeli zajedno, a njihov se sukob intenzivirao iza zatvorenih vrata. Jovanka je tada rastjerala osoblje pa danima nije imao ni sobarica, ni kuharica, ni

²²² Ovde se misli na Milana Miškovića, mlađeg brata Ivana Miškovića Brka.

²²³ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 112; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 102.

²²⁴ AJ, *Isto*; D. Hudelist, *Isto*, 102.

²²⁵ Objašnjava kako je Jovanka prisilila lekare da se presele u manji prostor.

²²⁶ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 90.

²²⁷ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 102.

²²⁸ M. Simčić, *Žene...*, 210.

liječnika. Jovanka ih je sve najurila. Hranu su mu u rezidenciju donosili iz najbližeg hotela, Metropol (očito bez ikakvih uobičajenih sigurnosnih provjera), a liječnici i agenti iz službe sigurnosti bili su prisiljeni da mu katkad sami kuhaju prema svojim mogućnostima. Jednom je Titu u bilijarnici pozlilo, pao je na pod i Jovanka ga je ostavila ležati cijela tri sata, a osoblje nije ni obavijestila.”²²⁹

Titov šef Kabineta Aleksandar Šokorac požalio se na odnos Jovanke Broz prema članovima Titove najuže porodice, napomenuvši da su mu „pojedini drugovi iz okoline Predsednika Republike stavili do znanja da Jovanka Broz ne želi da viđa u blizini Predsednika Republike članove njegove porodice (njegove sinove i njihove supruge, njegove unuke i druge)”, te kao primer naveo „slučaj da se iznenadio kada je, prilikom rođendana Predsednika Republike 1973. godine, video da Predsednik Republike želi da se vidi sa svojom decom, unucima i drugima sam, bez Jovanke Broz, i to u Belom dvoru, a ne u svojoj Rezidenciji u Užičkoj 15”.²³⁰

Ivan Mišković je istakao da je Jovanka „nastojala da dozna sve o čemu je Predsedniku Republike referisano” pa je „otvarala sporedna vrata i prisluškivala, a po nekim indikacijama čak je bila postavila prislušne uređaje kako bi pratila referisanja i razgovore koji su vođeni u Kabinetu Predsednika Republike”. Štaviše, kao ilustraciju Mišković je naveo „da se Predsednik Republike, ne jedan put, dizao sa stolice, odlazio do sporednih vrata svog Kabineta i ljutito ih zatvarao (lupio), koja bi ona odškrinula i naslonila na njih uvo u pokušaju da čuje o čemu se razgovara”.²³¹

U nalazima *Komisije* još piše: „Mišković, takođe, iznosi da je Jovanka Broz nastojala da sebe prikaže kao mučenika u Rezidenciji i kao ličnost koja na svojim leđima nosi teret državnih poslova... pa je tako jednom prilikom generalu Valteru (za vreme posete Predsednika Republike Indiji) otprilike rekla: ‘Ja sam ta koja sve vodim, šta on više može, on je star, ja mu moram čak i šlic zakopčavati...’”²³² Ni pukovnik Pepo Šeparović, načelnik Odeljenja bezbednosti u Kabinetu Josipa Broza Tita, nije štedito reči kritike na račun Jovanke Broz: „Ona je nemoguća, uništiće ga, grozno je

²²⁹ *Isto*, 210–211.

²³⁰ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 78; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 102.

²³¹ AJ, *Isto*, 78; D. Hudelist, *Isto*, 102.

²³² AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974.godine*, 54.

stanje u kući i celoj organizaciji... Mislim da ovo ipak ne može u beskonačnost, jer će ga ubiti. Znete kako se on za sve to sekira. Sam pravi krevet, nema ko da mu ga napravi, ona nikome ne da u kuću, ja sam mesecima kuvar, i drugi, a šta ja znam kuvati, znate – što i vi. Svi smo špijuni, izdajnici, niko ne valja...”²³³

Marko Vrhunec, Titov lični sekretar, izjavio je pak „da je Titu pozlilo zato što je otišao bez doručka na Treću konferenciju nesvrstanih”.²³⁴

Komisija SKJ pretresla je sve činjenice najpre na internom sastanku 5. marta 1974, zatim se o njima raspravljalo na proširenoj sednici Izvršnog biroa Predsedništva SKJ 7. marta, a samo dva dana kasnije, 9. marta 1974. na sednici u Karađorđevu, ti su zaključci predočeni Josipu Brozu Titu. Na sednici 7. marta 1974. Rato Dugonjić se, da bi ilustrovao svu složenost i težinu situacije, gotovo uhvatio za glavu: „Međutim, to je nemoguće rešiti, drugovi! Nemoguće redovnim i normalnim putem. I ja ne znam šta je toj ženi! Ne znam! To je bilo četiri sata razgovora, od imena do imena... Dobro, ako ćeli sve političke stvari da drži u rukama, ali pitanje Tita kao ličnosti, čoveka, zašto mu ne da lekare? Ja pravo da vam kažem, ako bih još jedan ovakav razgovor imao, ja bih poludeo! I nikakvog rešenja, molim vas!”²³⁵ Dugonjiću se pridružio Stane Dolanc. Ispričao je da kad su Dugonjić i on jednom razgovarali s Jovankom Broz u Karađorđevu, on ju je upitao da li je tačno da je rekla da će ona i Tito pre da crknu nego da kuvara puste u kuću. Umesto da pusti kuvara, Jovanka je, po Dolancovim rečima, „drugi dan vodila istragu ko mi je to rekao”. Dugonjić je dodao: „Ali zašto je ona barijera da dođu lekari...? Tito je, kako se saznalo, ležao tri sata u bilijarnici, a niko nije imao pristupa do njega i svašta se moglo desiti.”²³⁶

Na istoj sednici Edvard Kardelj je predložio najhitnije mere da se Tito iščupa iz ralja „pomahnitale Jovanke”. Odlučio se za opreznu i proračunatu taktiku, da se Tito ne bi osetio pogođenim vrlo direktnim savetima koje mu on i ostali članovi Izvršnog biroa Predsedništva SKJ budu servirali u Karađorđevu: „Sada su stvari otišle toliko daleko da bi Jovanku Broz trebalo potpuno izolovati... Možda bi bilo dobro da vidimo šta će Tito reći, pa u najgorem slučaju da mu predložimo da se nekako izoluje od nje. No, Tito se

²³³ AJ, *Isto*, 61.

²³⁴ AJ, *Isto*, 70; M. Vrhunec, *Šest godina sa Titom...*, 121.

²³⁵ AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974. godine*, 6.

²³⁶ AJ, *Isto*, 21; M. Simčić, *Žene...*, 210–211; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 103.

boji skandala... On nju još (kažem ‘još’) nije zamrzeo... Ako bi Tito sam ponovo postavio ovo pitanje, da se na neki način rastaje, onda da ga se podrži u tome i reći mu: ‘Ako si ti za to, ako si se za to rešio, mi ćemo ti pomoći da se to na najbolji način, bez skandala, izvrši.’...”²³⁷ Na to je Stane Dolanc prepričao šta mu je sam Josip Broz, upravo na tu temu, nedavno rekao: „Ma čuj, ja bih mogao da radim još dugo i osećam se sposobnim da radim, ali zbog nje ja ne mogu. Ostaje mi jedino da se razvedem ili da ostavim sve ove funkcije, jer ja neću da sam sebe sramotim... Ja od nje ne mogu da živim, a mogao bih, bolje se osećam, šećer mi je pao, puls mi je normalan...” Celu raspravu je začinio Mitja Ribičič: „Ja sam duboko uveren da je drugarica Jovanka... težak bolesnik... i zbog toga mislim da je rešenje u lečenju drugarice Jovanke. Ona nikad ne uzima lek, ona nikad nije bila kao normalna žena ginekološki pregledana – to je nenormalno stanje, sramota je da to moramo da konstatujemo.”²³⁸ Aleksandar Matunović takođe navodi kako je Jovanka Broz, na njihovom prvom susretu, od njega zahtevala da se angažuje u procesu da se kazne i posmenjuju lekari sa VMA (pošto je on odatle došao da bude Titov lični lekar, prim I.P.) koji su, prema njenim tvrdnjama, nju hteli da proglase nervno labilnom „ludom”!!! Prema njegovim rečima, uspeo je da je ubedi da ne bi bilo pametno da se diže medijska gužva oko toga, niti da se povlači po sudovima, posto bi sve to naškodilo Titovom ugledu. Ona je insistirala da se ne ide na sud već da se oni kazne po komandnoj odgovornosti, pošto su bili vojna lica.... Na kraju je pristala da odustane od tužbe!²³⁹ Dok Venceslav Glišić prenosi sećanja Petra Stambolića, uočavamo da je tema Jovankinog psihičkog zdravlja bila sveprisutna u političkom vrhu: „Ja sam taj lekarski izveštaj predao Titu na brodu „Galeb“. Jovanka ga je našla i komentarisala da ja hoću da je pošaljem u ludnicu. Ja sam joj govorio da je premorena i nervozna i da bi bilo dobro da razgovara sa nekim psihologom a ne psihijatrom kako je ona shvatila. U Igalo smo otišli kod Tita Dolanc, Ljubičić, Bjedić i

²³⁷ AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974. godine*, 21; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 103.

²³⁸ AJ, 803, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana u Beogradu, 1.3.1974. godine*, 62; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 103.

²³⁹ Brozov lekar Aleksandar Matunović tvrdio je u feljtonu koji je izlazio i 2007. da mu je njegov uticajni pacijent poverio kako je Jovanka Broz žrtvovala materinstvo jer se lišila začetog deteta pošto njemu nije odgovaralo da pod stare dane ima decu. A. Matunović, „Domaćica u status ljubavnice”, *Večernje novosti*, 13.3.2007, 31; A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 62–63.

ja da razgovaramo o Jovanki. Jedne noći je dugo šetala sa mnom i Ljubičićem između vila i obale i tada je srbovala.”²⁴⁰

Na sednici u Karađorđevu, 9. marta 1974. Broz nije dozvolio da ga suviše impresioniraju nalazi Komisije SKJ. U jednom trenutku je rekao: „Špijunirali su i drugaricu (naravno, Jovanku; mislio je na vreme pre Brionskog plenuma), nju su pratili... ispitivali su šofera kuda je vozio... i to je nju strašno uzбудilo... To su jako teške stvari, koje psihološki deluju na čoveka, i toga se kod nje nakupilo mnogo, pa ona sada ne može da čuje o bezbednosti i kontraobaveštajnoj službi. Ona smatra da je sve sad upereno protiv nje, a ponekad kaže da je to upereno i protiv mene. A to je tačno.” A onda je Josip Broz Tito odlučio da žrtvuje nikog drugog do svog ličnog savetnika za bezbednost Ivana Miškovića: „Pod ovakvim uslovima”, rekao je, „ja raditi ne mogu... Ja sam bio na putu... u Nepal... I čitav put me nije toliko iznurio. A kad sam došao kući – gotovo je, i tu je sad opet Mišković! I, bogami, već mi zuji u ušima – Mišković, pa Mišković... Jeste, bogami! Pa znaš, to je svaki dan... Miškovića treba dati u penziju, meni ga je žao, ali tako mora da bude.” Onda: „Na te Titove reči, Rato Dugonjić je rekao: ‘Samo, drugarica Jovanka se neće zadovoljiti time’, a drug Tito je dodao: ‘E, pa ja mu ne mogu glavu seći, i neću! Nikome nisam glavu sekao, pa neću ni njemu.’...”²⁴¹

U izveštaju Službe za zaštitu ustavnog poretka Predsedništva SFRJ, na strani 118, piše: „U svojoj izjavi Mirko Milutinović kaže da je do kulminacije u lošim odnosima između Predsednika Republike i Jovanke Broz došlo za vreme boravka Predsednika Republike na Brionima u prvoj polovini januara 1975. godine, zbog čega je Predsednik Republike odlučio da napusti Brione i da ode u Rezidenciju u Igalu, dok se Jovanka Broz vratila za Beograd...”²⁴² Milutinović je ovu izjavu potvrdio i u novinskom feljtonu iz 1989. godine: „Mnogima je tada ostalo ne zapaženo da se ni u vestima niti na fotografijama ne nalazi Titova supruga Jovanka. Ona se, u stvari, sa Briona vratila sama u Beograd.”²⁴³

²⁴⁰ V. Glišić, *Susreti i razgovori...*, 92.

²⁴¹ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, Josip Broz Tito i Jovanka Broz 1974–1975, *Zapisnik sa proširene sednice Predsedništva SKJ, održana na Karađorđevu, 9.3.1974. godine*, 6; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 103.

²⁴² AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 123.

²⁴³ M. Milutinović, „Složeni porodični odnosi”, *Intervju*, 8.12.1989, 63.

U izveštaju piše i zašto je došlo do novog pogoršanja odnosa između Tita i Jovanke : „... Do prvog oštrog sukoba između njih došlo je krajem 1974. godine, kada je kao fizioterapeutkinja kod Predsednika Republike angažovana Darijana Grbić. Odnosi su pogoršani za vreme boravka Predsednika Republike na Brionima početkom 1975. godine...” U vezi s time šef Titovog kabineta Aleksandar Šokorac detaljno je istražiteljima opisao „slučaj kada je Jovanka Broz krajem 1974. godine na Brionima, u prisustvu Pepce Kardelj, generala Rape, ađutanta Vrhovnog komandanta, ordonans-officira i još nekih lica, najgrublje napadala lično Predsednika Republike i fizioterapeutkinje Radojku i Darijanu Grbić, insistirajući otvoreno da postoji ‘nedozvoljena veza’ između njih i Predsednika Republike. Ove devojke je, vičući glasno, nazivala i najpogrdnijim imenima, a od tada ih je Jovanka Broz stalno proganjala. One su svoj terapijski posao... morale da obavljaju krijući se od Jovanke Broz...”²⁴⁴

„Slučaj maserke” pominje se i u literaturi. To je jedna od nezaobilaznih tema kada god se pisalo o Jovanki Broz. Većina autora bilo da je memoaristika u pitanju ili biografije za taj problem u bračnim odnosima krive isključivo Jovanku objašnjavajući njene postupke i ponašanje velikom, nekontrolisanom ljubomorom. Pa tako i Miro Simčić, u knjizi *Žene u Titovoj sjeni*, o fizioterapeutkinjama iznosi dramatična saznanja: „Prilike su bile više nego dramatične. U svakom trenutku moglo se dogoditi da rastrojena predsjednikova supruga uleti s pištoljem u kabinet za masažu i ustrijeli predsjednika i njegove maserke. Upozoravala je osoblje da nešto učini, i to odmah. Tražila je da se uklone maserke. 'U protivnom, biće pokolj, sposobna sam svašta učiniti', prijetila je Jovanka otvoreno. Masaže su se izvodile ujutru i navečer i predsjednikov život onda je bio u najvećoj opasnosti.”²⁴⁵ A Brozovu naklonost prema fizioterapeutkinjama takođe, pravda i racionalizuje mizogino-šovinističkim argumentima, koji se svi na kraju svode na Jovankine nedostatke i njenu apsolutnu krivicu i odgovornost: „Zašto se Tito psihički vezao za njih? Možda je prije svega bila riječ o duboku suosjećanju s nesrećom čovjeka kojeg je vlastita supruga neštedimice ugnjetavala i svakodnevno terorizirala. Sestre su mogle vidjeti i čuti sve ono što drugi

²⁴⁴ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 54; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 104.

²⁴⁵ M. Simčić, *Žene...*, 210.

nikako nisu mogli, o čemu javnost nije ni sanjala. Htjele – ne htjele, bile su prisiljene slušati Titove ispovjedi i poistovjetiti se s patnjom starca koji se našao u užasnoj situaciji, a nije se imao komu povjeriti.”²⁴⁶ Doktor Matunović, s druge strane objektivnije tj. manje pristrasno govori o „slučaju maserke” mada ne spori Jovankinu ljubomoru i nenaklonost ka sestrama Grbić,²⁴⁷ dok Jovanka Broz u razgovoru sa Žarkom Jokanovićem veoma kratko se zadržava na ovoj temi i konstatuje da ona zaista nije imala razloga biti ženski ljubomorna s obzirom na Titove godine, smatrajući da su maserke bile „poturene” Titu da bi nju kompromitovali: „Hteli su od mene da naprave ludu i histeričnu ženu, a ja sam reagovala kao što bi svaka druga normalna žena reagovala. Nisam dala da me niko ponižava i da me zlostavlja. Nisam dala da udaraju na moje dostojanstvo i to je sasvim normalno.”²⁴⁸

U izveštaju je citirano alarmantno svedočenje doktora Miroljuba Kušića– kako se Jovanka Broz „uvek energično suprotstavljala da Predsednik Republike prima u okviru lečenja bilo kakve injekcije, a i pružala je energičan otpor do poslednjeg časa da se započne sa insulinskom terapijom, iako je Predsednik Republike u tom trenutku imao težak poremećaj glikoregulacije i postojala je opasnost da padne u dijabetičku komu. Uočljivo je bilo da bi, ako se slučajno promenilo pakovanje, oblik ili boja nekog leka (obično se radilo o vitaminskim preparatima), odmah usledila intervencija Jovanke Broz i traženo je objašnjenje... Dr Kušić dalje iznosi da je Predsednik Republike u više mahova izjavljivao da ga je Jovanka Broz sprečavala da uzme lek, govoreći mu: ‘Ne uzimaj! Evo sada te truju...’...”²⁴⁹

„Posle kraćeg vremena Jovanka Broz je došla kod Predsednika Republike u Igalo, i prema izjavi Aleksandra Šokorca, tada je došlo do daljeg zaoštavanja odnosa između Predsednika Republike i Jovanke Broz.”²⁵⁰

Šokorac je 10. februara 1975. požurio u Igalo da vidi šta je, i sastaje se s Brozovim ađutantom general-majorom Markom Rapom i Titovim lekarima Kušićem,

²⁴⁶ Isto, 220.

²⁴⁷ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 192–206.

²⁴⁸ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 75.

²⁴⁹ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 118–119; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 104.

²⁵⁰ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 114.

Krstićem, Mihailovićem i Lazićem. Kad tamo: „Šokorac”, piše, dalje, u izveštaju, „navodi da su ga navedeni drugovi tom prilikom detaljno upoznali sa nastalim odnosima između Predsednika Republike i Jovanke Broz i zatražili od njega da o tome obavesti najviše državne i partijske rukovodioce: drugove E. Kardelja, S. Dolanca, P. Stambolića, Dž. Bijedića i N. Ljubičića... Zajednički su se saglasili da su, zbog mogućih postupaka Jovanke Broz, život i zdravlje Predsednika Republike direktno ugroženi. Potkrepljujući to primerima iz razgovora sa Jovankom Broz poslednjih dana, izneli su da postoji realna opasnost da ona učini nešto Predsedniku Republike što bi direktno ugrozilo njegov život – konkretno da puca u njega, da ga napadne nekim tupim predmetom ili nečim drugim, a nisu sigurni da ona pri sebi, u tašni ili negde drugde, nema i revolver... Takođe su izneli svoja zapažanja da je Jovanka Broz najviše opsednuta idejom da joj pretila opasnost da će biti odbačena kao supruga Predsednika Republike, pogotovo zbog prisustva fizioterapeutkinja Radojke i Darijane Grbić. Uvredljivo je govorila o fizioterapeutkinjama i isticala da su one kod Predsednika Republike podmetnute od strane Udbe, ‘koja pomoću njih hoće mene da likvidira i odstrani od Tita’; da su one iz Hrvatske, pa da iza toga verovatno stoji i hrvatsko rukovodstvo; i slično. Uvredljivo se izražavala i o Predsedniku Republike. Jovanka Broz je Šokorcu rekla: ‘Ja se osećam odbačena kao žena i supruga... Molim vas, pomozite mi da se ova situacija reši i da se ove devojčure odstrane, a umesto njih nađe neki muškarac... Ova situacija mora da se reši tokom ove nedelje, a ako se ne reši – biće pokolj! Ja sam u stanju da napravim svašta... Ja ga imam u rukama... Ja imam dokumenta kojima mogu da dokažem kakvo je držanje imao u vreme euforije u Hrvatskoj. Osim toga, on je loš i kao čovek. To više nije onaj Tito od ranije...’²⁵¹

Petar Stambolić, Stane Dolanc, Džemal Bijedić i Nikola Ljubičić došli su u Igalu 12. februara 1975. godine. Broz ih je primio na brodu „Galeb“ u luci Zelenika. Dolanc je o tome na zajedničkoj sednici Predsedništva SFRJ i Predsedništva CK SKJ 8. jula 1980. rekao: „... Razgovor nije vođen u Rezidenciji u Igalu već na brodu „Galeb“ na zahtev Predsednika Republike koji je tom prilikom rekao: ‘Došla bi i ona.’”

²⁵¹ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 122–124; P. Simić, Z. Despot (ur.), *Tito strogo poverljivo* (Beograd: Službeni glasnik, 2011), 586; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 104.

(Naravno, mislio je na Jovanku.) Dalje navodi da je Predsednik Republike zamolio drugove koji su došli da Jovanku odvedu za Beograd.²⁵²

Svedočanstvo o sastanku u Igalu, preneo je Venceslav Glišić u razgovorima s jednim od učesnika, Petrom Stambolićem. Stambolić Jovankino mesto u ovom događaju ovako vidi: „Niko ozbiljan se neće baviti Jovankom Broz. Ona je mala epizoda u životu Josipa Broza. Ja sam dosta ostavio u svojim beleškama o toj 1974/75. godini, kada sam bio predsedavajući u Predsedništvu SFRJ. Bio sam umešan u odnose supružnika, kada im je brak bio u najdubljoj krizi, odnosno, kada su u Herceg Novom ti odnosi ušli u alarmantnu krizu. Tražio sam od Šokorca da pošalje lekarski izveštaj o Jovanki. To je bio obiman izveštaj i zadržao sam ga kod sebe, ali mi ga je neko uzeo. U tom izveštaju je pisalo da nisu stručni da ocene njeno psihičko stanje, ali misle da pati od manije gonjenja i manije veličine. Povodom dana mimoze držala je govor u Herceg Novom, kada je rekla da je jedan njen predak, Budisavljević, major austrougarske vojske, oslobodio Herceg Novi od Turaka.”²⁵³ Jože Pirjevec govori o ovom događaju nazivajući Jovanku Broz *Jugoslovenska Ksantipa*: „... Tito na tajnom susretu na „Galebu“, priznao je da je u teškom položaju jer će morati da odstupa sa svih funkcija ako ne uspe da obuzda Jovankinu strahovladu. Jugoslovensku Ksantipu su takoreći uhapsili pa je iz Igala sprovedli u Beograd, gde je osnovana posebna političko-lekarska komisija koja je trebalo da proveri njeno duševno stanje. Burna ispitivanja završena su uz konstataciju da Jovanka nije upletena ni u kakvu zaveru, da je samo paranoična i da bi za Tita bilo najbolje da se s njom rastane. To nije učinio, nego se s njom ponovo pomirio i čak joj dopustio da se osveti 'neprijateljima'. Isti slučaj bio je i s lekarima kojima je Tito zamerio što su u izveštaju koji su predložili Predsedništvu „grubo vređali i blatili“ njegovu suprugu i proglasili je ludom.”²⁵⁴

Posle toga je Jovanka Broz suštinski „deportovana” u Beograd, a u izveštaju Službe Predsedništva SFRJ o tome stoji: „Sukob između Predsednika Republike i Jovanke Broz kulminirao (je) aprila 1975. godine, kada je Predsednik Republike odlučio da napusti Rezidenciju u Užičkoj 15 i da se preseli u Beli dvor. Jovanka Broz je u prvo

²⁵² AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 128; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 105.

²⁵³ V. Glišić, *Susreti i razgovori...*, 92.

²⁵⁴ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 425.

vreme bila iznenađena takvom odlukom Predsednika Republike, ali je kasnije iznosila svoju verziju događaja, tvrdeći da su Predsednika Republike ‘kidnapovali’ Šokorac i Rapo.”²⁵⁵

U Izveštaju, međutim, još stoji: „Stane Dolanc je, u diskusiji na sednici Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka, 23. maja 1980. godine, između ostalog rekao da je, zajedno s Petrom Stambolićem (tadašnjim potpredsednikom Predsedništva SFRJ), bio prisutan kada je Predsednik Republike ‘u kućnim papučama pobjegao iz Užičke 15 u Beli dvor’. Te noći Predsednik Republike ih je pozvao i zamolio da obezbede da Jovanka Broz ne dolazi kod njega, ‘jer da on ne može da živi od nje’. Dodao je da su on i Petar Stambolić iste noći razgovarali sa Jovankom Broz, da su joj ‘rekli sve’ i da posle tog razgovora počinje veoma nekorektan odnos Jovanke Broz prema njemu.”²⁵⁶

Broz je, međutim, kasnije odlučio da se vrati u Užičku 15 ali je zbog toga navodno zažalio. U Izveštaju o tome stoji: „... Ljubičić takođe iznosi da mu se Vrhovni komandant u nekoliko navrata žalio, na postupke Jovanke Broz – da je nepodnošljiva, da je svadljiva, da je od seljačke čobanice postala supruga Predsednika Republike i da je sve to njoj ‘udarilo u glavu’. Pri tome je govorio kako razmišlja da napusti sve funkcije i da se razvede, ali su položaj i godine smetnja da to učini... kaže da je Predsednik Republike očekivao da će vreme, i to što nije zajedno sa Jovankom Broz, uticati da ona promeni svoje držanje i da je zato povremeno dolazio u Užičku 15. Jednom prilikom kada je došao, Jovanka Broz je toliko vikala i grdila da je Predsednik Republike bio primoran – kada je ona popodne zaspala – da pozove ađutanta general-majora Marka Rapu i lekara da ga, pošto je bio bolestan, u pidžami izvedu iz kuće i prebace u Beli dvor.”²⁵⁷

Jože Pirjevec, takođe, ovom događaju posvećuje pasus, čini se s namerom da opravda Brozove odluke i prikaže Jovanku kao osobu odgovornu za njihovu rastavu: „Aprila 1975. godine kasno uveče Tito je čak pobjegao iz svoje rezidencije u Užičkoj 15

²⁵⁵ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 126; P. Simić, Z. Despot, *Tito strogo poverljivo...*, 587; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 105.

²⁵⁶ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 129; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 105.

²⁵⁷ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 134–135; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, 105.

i u papučama se sklonio u Beli dvor, gde je pozvao Stambolića i Dolanca da ga zaštite. Od tada je živeo odvojeno od Jovanke, iako mu je još uvek bila toliko draga da je njeno ponašanje opravdavao njenom „teškom mladošću"... Stalno joj je slao velike bukete crvenih ruža i savetovao joj da se ne bavi politikom, kabinetom i rezidencijama, nego prigodnim javnim svečanostima i humanitarnim akcijama. (Ovu poslednju rečenicu citira od Dobrice Ćosica, *Piščevi zapisi* (1969–1980), prim. I.P.) A za to Jovanka nije htela ni da čuje.”²⁵⁸

Publicisti Pero Simić i Zvonimir Despot u zbirci manje poznatih dokumenata vezanih za Brozov život, objavili su i dokument *Jovanka rastrojena oseća se odbačeno kao žena i kao supruga* (Beleška Aleksandra Šokorca od 11. februara 1975), u kojem Šokorac, tada na funkciji šefa kabineta Predsednika SFRJ, opisuje šta se dogodilo u Igalu u zimu 1975. Jovanku opisuje kao, citirajući mišljenje Titovih lekara, paranoidnu osobu, koja je kao takva opasna po bezbednost maršala i zaključuje, opet pozivajući se na lekare, da je pod hitno treba udaljiti od Broza. Veliki deo toga izveštaja posvećen je njenim navodnim destruktivnim emocijama, koje je prema Šokorčevom mišljenju ispoljavala ka Brozovim maserkama, sestrama Grbić.²⁵⁹ Nakon ovog dokumenta sledi još šest dokumenata, posredno vezanih za Jovanku, a nastali su takođe kao direktna posledica rastave Brozovih.²⁶⁰ To su zapravo diplomatske depeše naših diplomata u kojima se postavlja pitanje da li će Broz u određene posete ići sam ili sa suprugom,²⁶¹ pa se tako nameće zaključak da je ovaj, nadasve ličan trenutak i događaj, u slučaju Brozovih postao diplomatsko pitanje i problem. Tako je istoričar Kosta Nikolić,

²⁵⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 427.

²⁵⁹ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, Josip Broz Tito i Jovanka Broz 1974–1975, *Jovanka rastrojena oseća se odbačeno kao žena i kao supruga* (Beleška Aleksandra Šokorca od 11. februara 1975), P. Simić, Z. Despot, *Tito strogo poverljivo...*, 584–587.

²⁶⁰ P. Simić, Z. Despot, *Tito strogo poverljivo...*, 588–599.

²⁶¹ Interesantni su naslovi depeša, na osnovu kojih se jasno vidi da je ovaj događaj stvorio prilično problema kada je diplomatski protokol u pitanju: *Žiskar D'Esten traži da mu se odgovori da li će s Titom u Pariz doći Jovanka* (Depeša generalnog konzula SFRJ u Štutgartu od 5. oktobra 1977. o raspadu braka Brozovih); *Tito i Jovanka su glavna tema u Diplomatskom koru u Beogradu* (Depeša ambasade SFRJ u Bernu od 12. oktobra 1977); *Prirodno je da se gospođi Broz nazdravi iako je nema* (Depeša ambasade SFRJ u Lisabonu od 14. oktobra 1977, u kojoj se prenosi pitanje portugalskog predsednika hoće li u zdravici u čast Tita spomenuti i Jovanku); *Hitno nam pošaljite instrukcije kako da postupamo kad nas pitaju za Brozove* (Depeša ambasade SFRJ u Kanberi od 26. oktobra 1977. o pisanju australijske štampe o raspadu Titovog braka)..., *Isto*, 588–597.

analizom ovih dokumenata zaključio da je odluka o njihovoj rastavi donesena u ime „Partije i države”.²⁶²

Da je 1975. godine bilo velikih problema u braku Brozovih, javnost je mogla još i tada da se u to uveri. U zagrebačkom listu *Arena*, na naslovnoj strani, a u čast Titovog rođendana, 25. maja 1975. štampana je porodična fotografija sa proslave rođendana prethodne 1974. godine. Interesantno je da se na njoj nalazi čitava porodica, deca, unuci, unuke, praunuci, praunuke ali ne i Jovanka Broz!²⁶³

Slika br. 4: Naslovna strana časopisa *Arena* (maj 1975)

Jugoslovenska javnost imala je čak i određene zvanične informacije o problemima u braku predsednika Republike i njegovom odvajanju od supruge. Pored glasina, koje su u totalitarnim režimima uvek prisutne i često podsticane sa zvaničnih mesta, upravo su jedne od zvaničnih novina, *Borba*, objavile izjavu predstavnika SSIP-a. Istina, nije bila odluka vlasti da obaveste javnost o ovom pitanju, ali je zanimljivo da su zahtev novinara *Dejli telegrafa* i *Morning posta* za objašnjenje „dužeg odsustvovanja Jovanke Broz” ipak preneli javnosti. Odgovor službenika SSIP Mirka Kalezića bio je sveden i škrt. Rekao je da Jovanka Broz nije bolesna i da živi u predsedničkoj rezidenciji. Tako je opovrgao vesti o razvodu. Ipak, pitanje njenog učestvovanja u

²⁶² K. Николић, *Србија у Титовој Југославији...*, 393–394.

²⁶³ *Arena*, 25.5.1975.

javnom životu ticalo se, prema Kalezićevim rečima, samo predsednika Republike - njenog supruga.²⁶⁴

U literaturi takođe nailazimo na teme vezane za ovaj segment života bračnog para Broz. Tako Dušan Bilandžić, beleži razgovor sa Darom Janeković, Jovankinom ratnom prijateljicom, na osnovu kojeg zaključuje da je Jovanka uticala na Broza i da su se često prepirali, ali da je podnosila velike žrtve u toj vezi, a kao jednu od najvećih ističe njeno dobrovoljno odricanje od majčinstva.²⁶⁵ Jože Pirjevec, pišući o 1975. godini, navodi kako je Titu, iako je živio odvojeno od supruge, ona još uvek bila draga, a njeno hirovito ponašanje opravdavao je „teškom mladošću”.²⁶⁶ Dok Miro Simčić, analizirajući događaje iz februara 1975. tj. Titov sastanak sa Dolancom, Ljubičićem, Bijedićem i Stambolićem, zaključuje da je on tada po savetu lekara pristao da se rastane od Jovanke, pošto su mu oni navodno potvrdili da je njeno psihičko stanje opasno po okolinu tj. po maršala. Dok pregled rastave Jovanke i Tita završava, zaključkom, krajnje šovinističkim i mizoginim: „U to vreme Broz je počeo poboljevati i pokazivao je znakove fizičke i mentalne slabosti”, kaže Eterović. To nije zabrinulo samo Jovanku već i Staneta Dolanca i generala Nikolu Ljubičića, koji su imali političkih pretenzija na nasleđe Tita. Dolanc je bio na čelu Partije, a Ljubičić na čelu vojske. Politički su bili moćniji od Jovanke Broz, koja je bila okružena osobljem koje je dovodila i nametala vojna služba sigurnosti. No, do smrti najmoćnija osoba u SFRJ bio je Tito... A Jovanka, koja, doduše, nije imala veliku formalnu vlast, opravdano je tvrdila da Tita drži u šaci. Jednostavno nije imao snage i volje suprotstaviti se njezinoj, prije svega, ženskoj agresivnosti i prkosu.”²⁶⁷ Dobrica Ćosić, iz nešto drugačije perspektive, u memoarima, tumači probleme u braku Brozovih, a Jovanku Broz posmatra kroz prizmu političkog vrha i percepcije javnosti, zaključivši da je ona sukobom sa Brozom u očima običnih ljudi postala nacionalna heroina, braniteljka Srpstva u Jugoslaviji: „Šta je šestojanuarska kriza 1929. prema bračnoj krizi Brozovih? Jovanka je postala 'Orleanka', njen razlaz sa Titom tumači se nacionalnim motivima: posvađala se sa Josipom Brozom zbog proganjanja Srba u Hrvatskoj i Armiji. Jovanka, birokratska carica, jedna od najslavnijih

²⁶⁴ M. Milivojević, „Konferencija za štampu u SSIP – odgovori predstavnika za štampu SSIP-a Mirka Kalezića”, *Borba*, 12.10.1977.

²⁶⁵ D. Bilandžić, *Povijest izbliza...*, 270–272.

²⁶⁶ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 427.

²⁶⁷ M. Simčić, *Žene...*, 210–214.

po luksuzu u novijoj istoriji – postaje 'nacionalni mučenik' i simbol otpora; ... Ta 'silna Jerina', kako su je prozvale srpske seljanke, sada je opšta briga; celo Srpstvo o njoj govori, brine, misli...”²⁶⁸

Čitajući literaturu u kojoj se spominje bračna kriza Brozovih, lako se nameće zaključak, da sem Bilandžića, koji kroz Daru Janeković, pušta i dopušta da se čuje i ženski glas i tako donekle pokazuje i objašnjava Jovankinu stranu priče, mada ni on kao ni ostali autori u ovom sukobu nikako ne vidi i Brozovu odgovornost, već ga isključivo prikazuje kao žrtvu jedne „histerične, plahovite, bezdušne” žene. Bez obzira na sve aktere ovog događaja, njihova sećanja, sudove, analize istoričara i publicista, ipak ne možemo a da se ne zapitamo može li muškarac, koji je decenijama uspešno vodio jednu veliku, složenu i višenacionalnu zemlju, a svoju vlast često bazirao i na upotrebi sile, biti baš toliko nemoćan i beznadežan pred jednom ženom?!

Vesti o „suvladarstvu” (drugarica Jovanka i madam Mao)

Sledeće 1976. godine nastavljena je kriza braka šefa jugoslovenske države. Titov šef kabineta Mirko Milutinović „navodi da je Jovanka Broz, u razgovoru od 26. oktobra 1976. godine, ‘u jednom vrlo depresivnom stanju’, govorila ‘da će ona proći ili kao supruga Staljina²⁶⁹, ili će biti raščerečena kao supruga Mao Ce Tunga’... Istom prilikom Jovanka Broz je tvrdila da su Nikola Ljubičić i Franjo Herljević (tadašnji savezni ministar unutrašnjih poslova) u leto 1976. godine dali Predsedniku Republike neke materijale protiv nje i da se tada čvrsto uverila da se radi o smišljenoj akciji, ‘čak i delovanju nekih neprijateljskih elemenata’, te da je ‘akcija usmerena’, pre svega, na to da se iznudi razvod braka između nje i Predsednika Republike’. Dodala je ‘da je admiral (Tihomir) Vilović sada doveden za ađutanta sa tim zadatkom’.”²⁷⁰ O strahovima Jovanke Broz i sopstvenom poistovećivanju sa sudbinom supruge Mao Ce Dunga, svedoči i

²⁶⁸ Д. Ћосић, *Пишчеви записи (1969–1980...)*, 295–296.

²⁶⁹ Nađa Staljin je izvršila samoubistvo 1930. godine.

²⁷⁰ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 103; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, *NIN*, 31.5.2007, 98.

Aleksandar Matunović, citirajući razgovor sa Jovankom Broz: „Mao Cedunga sahranjuju, uz najveće državne počasti, nazivajući ga 'velikim vođom', i prvim čovekom kineske revolucije, a njegovog najbližeg saradnika i suprugu Čijang Čing proglašavaju vođom 'četvoročlane bande', hapse i zatvaraju kao najvećeg kriminalca pripisujući joj najgnusnija dela. I ja sam u sličnoj situaciji kao supruga Mao Cedunga. mene mnogi ne vole zbog moje otvorenosti, principijelnosti i istinoljubivosti.”²⁷¹

U drugoj informaciji, pak, kaže se da „u periodu posle 1975. godine... Jovanka Broz... mnogo očekuje od testamenta, nadajući se nečemu van okvira Ustava; da ona misli da preuzme veliku dužnost – slično Evi Peron, Indiri Gandi i Sirimavo Bandaranaike, da ima svoj uži štab koji praktično vodi politiku...; ... da se stavlja u zaštitu nekih generala (Radojica) Nenezića, (Rade) Bulata i sl.”²⁷²

Stane Dolanc je, sa svoje strane, „naveo slučaj kada je za vreme Konferencije nesvrstanih u Kolombu (avgust 1976. godine) Predsednik Republike priredio veliki prijem na brodu „Galeb“ i pošto nije mogao dočekati goste zbog srčane slabosti – Jovanka Broz je, uz postrojenu vod mornara, primala sve šefove država, umesto da Predsednika Republike zameni Cvijetin Mijatović koji je zbog toga i putovao sa Predsednikom Republike... Ponašala se kao šef države...”²⁷³

U maju 1978, kada se Josip Broz Tito spremao na veliku međunarodnu turneju – na tzv. Put mira u SSSR, Severnu Koreju i Kinu, trebalo je, kao što je to bilo i uobičajeno, i da Jovanka pođe na put. Ali, baš uoči polaska između supružnika je došlo do nove svađe. O tome je prvi put javno pred užim partijskim vođstvom SFRJ progovoreno na sednici Predsedništva CK SKJ 6. maja 1981: „...Dolanc je govorio i o slučaju kada je Jovanka Broz odbila da putuje sa Predsednikom Republike u Sovjetski Savez, Severnu Koreju i Kinu, posle čega je Tito odlučio da živi odvojeno od nje. Ističe da je, u prisustvu Predsednika Republike, jedan sat ubeđivao Jovanku Broz da putuje sa Predsednikom Republike, ali da je ona to odlučno odbijala i svoje putovanje

²⁷¹ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 118–119.

²⁷² AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 140; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, *NIN*, 31.5.2007, 98.

²⁷³ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 132; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, *NIN*, 31.5.2007, 98.

uslovljavala da sa Predsednikom Republike ne putuju neka lica koja su bila predviđena. Na to je Predsednik Republike rekao: 'Nikakvih uslova, ti ne putuješ.'...²⁷⁴ Aleksandar Matunović takođe prenosi Dolančeva sećanja: „Svađa između supružnika Broz bila je tako oštra i tako žučna da se on (Dolanc, prim. I.P.) morao nekoliko puta postavljati između njih da ne bi došlo do fizičkog obračuna. Ona ga je nazvala 'starkeljom', 'izopačenom budalom', 'razvratnikom', 'bludnikom', a on nju 'bestidnicom', 'ličkom bukvom', 'paranoikom', 'lažljivicom'.²⁷⁵

Poslednji pokušaj pomirenja Tita i Jovanke neslavno je propao odmah posle Titovog povratka s tog puta. Tito je opet 'pružio ruku': „Kada se vratio sa tog puta, doneo joj je poklon koji je ona bacila na njega.” „...Posle toga, Predsednik Republike je izabrao srednje rešenje – ne razvod, ne napuštanje funkcija, nego je otišao da se odmori van Užičke i od tada do svoje smrti Predsednik Republike se sa njom skoro nije ni video.”²⁷⁶

Pirjevec, pozivajući se na Brozovog biografa, Džaspera Ridlija, navodi kako je na Titov poziv da zajedno proslave doček 1979. Jovanka odbila s obrazloženjem da je „ponižena kao čovek”.²⁷⁷ Dok Slavoljub Đukić, pozivajući se na najbliže Brozove saradnike zaključuje da je Jovanka zapravo napustila Tita, te da se on po povratku sa svakog puta, prvenstveno interesovao da li ga na aerodromu čeka Jovanka, kao i da je bio vidno uznemiren ako bi odgovor bio negativan.²⁷⁸

Pre smrti, Josip Broz se mesecima lečio u Ljubljani. Jovanka Broz nije ni jednom bila u poseti u bolnici. Došla je na sahranu u Beogradu. „Za vreme sahrane Predsednika Republike”, piše u izveštaju, „ili neposredno posle toga, Jovanka Broz je primila više stranih ličnosti. U razgovorima sa njima ona je opravdavala sebe za razdvajanje od Predsednika Republike, a za to okrivljivala državno i partijsko rukovodstvo zemlje. Tako je u razgovoru sa Indiroom Gandi, kada se ona interesovala za njen razilazak od Predsednika Republike, njeno obezbeđenje i uopšte njen položaj posle

²⁷⁴AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 132; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, *NIN*, 31.5.2007, 98.

²⁷⁵A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 172.

²⁷⁶M. Simčić, *Žene...*, 229.

²⁷⁷J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2..., 426.

²⁷⁸Slavoljub Đukić, *Političko groblje...*, 212.

smrti Predsednika Republike, Jovanka Broz rekla da joj je drug Tito ‘još ranije’ pominjao pritiske koji su, u vezi s njom, na njega vršeni, ali u novije vreme ne, da su ‘iz njega govorili drugi’. Jovanka Broz je dalje tvrdila Indiri Gandhi da je ona predstavljena ‘kao osoba koja škodi Predsedniku Republike, zbog koje se on umara i koja je opasna po njegovo zdravlje’. Iznela je i da joj nije bilo dopušteno da vidi svoga muža za vreme poslednjih meseci njegove bolesti, da je mogla samo da se dva puta dnevno telefonom interesuje za njegovo zdravlje, dodavši da se ‘zbog situacije u koju je stavljena’ sama povukla, ‘uviđajući da je to jedino moguće’.²⁷⁹

U izveštaju još piše: „Na pitanje Indire Gandhi da li je nju Predsednik Republike na bilo koji način obezbedio, Jovanka Broz je, plačući, rekla: ‘Ne’, a na dalje pitanje: ‘Šta će sada biti s vama?’, Jovanka Broz je, i dalje plačući, odgovorila: ‘Ne znam.’...”²⁸⁰

Godinama kasnije, hrvatski istoričar Dušan Bilandžić, u memoarskom spisu o Jovanki Broz napisao je sledeće:

„1–3.11.1979.

U Skopju sudjelujem na trodnevnom znanstvenom skupu o formiranju makedonske nacije. Nakon toga poduži razgovor s Krstom Crvenkovskim, koji mi je prije mjesec dana uputio oštro pismo zbog mog krivog prikaza njegove uloge u partijskom vrhu od 1968. do 1974. Uspjeli smo taj spor izgladiti. Crvenkovski mi priča da ga je Tito uoči govora u Esplanadi pozvao da s njim ide u Kumrovec. Prije polaska iz Zagreba u Kumrovec razgovarao je sa Savkom, Mikom i Pirkerom. Mi smo krenuli u Kumrovec, a Jovanka je ostala u Zagrebu radi posjeta svojim poznanicima. Sutradan, ona upada u kuću u Kumrovcu i vrlo burno reče: 'Dokle ćeš ti, Tito, slušati Miku, Savku i njihove! Ja sam sada detaljno razgovarala s borcima i poštenim ljudima – Srbi su već naoružani, Hrvati se naoružavaju, mi smo pred građanskim ratom, a ti šutiš!'” Tito je dosta grubo odbio njen ispad. Jovanka je zatim pokrenula i „svoje pitanje”, rekavši: ‘Što

²⁷⁹ O prijateljstvu sa Indrom Gandhi i pomoći koju joj je Gandhi pružila, govori sama Jovanka Broz u razgovoru sa Žarkom Jokanovićem; Ž. Jokanović, 86; AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 144–147.

²⁸⁰ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, „Josip Broz program sahrane i drugi materijali 1974–1978”, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 147; D. Hudelist, „Kako je odstranjena Jovanka Broz”, *NIN*, 31.5.2007, 98.

sam ja ovde, da li samo tvoja supruga, ja sam prvoborac i zašto ja ne bih bila u Centralnom komitetu ili nekom forumu?’ Na to je Tito dreknuo: ‘Šuti, šuti, dosta!’”²⁸¹

„ 20.1.1980.

Ovih dana razgovaram s generalom Milanom Bastom²⁸², organizatorom ustanka u Lici, gdje je bio komandant Jovanki Broz. Sada su njihovi odnosi nepodnošljivi. On tvrdi da je Tito 1975. postao zarobljenik jedne grupe u vrhu – Kardelj, Dolanc, Ljubičić. Započela je borba za naslijeđe. Edvard Kardelj već godinama je nervozan – dosta mu je bilo da bude 40 godina Titov pomoćnik. Jovanka je već godinama uključena u politički život i preko Tita ima veliku moć. Za vrijeme maspoka u Hrvatskoj dobivala je dnevno po 2.000 pisama pa je angažirala dvije sekretarice. Postala je Titu važan izvor informacija. Pod utjecajem supruge on se 1975. odlučio na razbijanje te grupe. Ministra obrane Ljubičića smijenio je i odredio za predsjednika Predsjedništva Srbije. Ovaj je to odbio i ponudio umirovljenje. Tito je planirao generala Đoku Jovanića²⁸³ za ministra obrane, a generala Sušu za komandanta ratnog zrakoplovstva. Nastupio je demarš Kardelja s tezom da smo tek jučer (1974) formirali rukovodstva, proglasili monolitnost Jugoslavije i kako sada objasniti javnosti Ljubičićev pad. Uz to, poslije udara 1971/72, Titova dilema bila je kako otvoriti novu krizu udarom na Kardelja, što je nemoguće, jer je on bio inkarnacija sistema, njegova historija, njegova sadašnjost, a u očima većeg dijela Saveza komunista i njegova budućnost. Zato je odlučio radije žrtvovati Jovanića, a sačekati „osipanje” antititovske grupe, i tiho je razbiti, i to pomoću „prirode” i rotacije. Borba se nastavlja. Sada napada Jovanka. Prilikom puta za SSSR i Kinu 1977. ona ultimativno traži isključenje sekretara Partije Dolanca iz delegacije. Tito smatra da je preuranila i to privremeno „žrtvuje”, povlači se pred pritiskom – pošteđen je i Kardelj

²⁸¹ D. Bilandžić, *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945–2005.* (Zagreb: Prometej, 2006), 192.

²⁸² Milan Basta (1921–2007), general-major, publicista. Član KPJ postao je 1941. godine. Aktivno je učestvovao na podizanju ustanka u Lici. Tokom rata obavljao je dužnost političkog komesara. Posle rata završio je Višu vojnu akademiju JNA, pisao je ratnu publicistiku. Bio je član Saveta SR Hrvatske od 1975. godine; Milan Apostolski, *Mihailo Basta, Rat je završen 7 dana kasnije* (Zagreb: Globus, 1976), 3–6.

²⁸³ Đorđe – Đoko Jovanić (1917–2000), general-pukovnik JNA. Član KPJ postao je 1936. godine. Tokom rata komandovao je Šestom ličkom divizijom, u kojoj se nalazila i jedinica Jovanke Budisavljević. Posle rata bio je komandant korpusa, načelnik štaba armijske oblasti, načelnik uprave GŠ JNA, komandant armijske oblasti. Penzionisan je 1977. godine, u vreme najvećih sukoba između supružnika Broz, pod sumnjom da je najbliži podržavalac Jovanke Broz i da zajedno sa njom sprema zaveru protiv Broza. Za zasluge u Drugom svetskom ratu odlikovan je najvišim odlikovanjem Ordenom narodnog heroja; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 5, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 103.

i Dolanc, jer on već zna za Kardeljev rak. Rak će ukloniti glavu opozicije, a poslije toga grupa se mora raspasti. Vrijeme prolazi. Kardelj je pred smrću! Tito 1978. uvodi kolektivno rukovođenje i na toj osnovi već 1978. u jesen smjenjuje Dolanca i dovodi Branka Mikulića za predsjedavajućega SKJ. Tako su obojica pala. Ostao je Ljubičić. Kolektivnim rukovođenjem razbija okoštalu rukovodeću strukturu koja se nije mijenjala od 1972. godine. Konceptija kolektivnog rukovođenja dala mu je u ruke sredstvo za sve moguće manevre. Kada to učini, pomirit će se sa ženom. Krajem 1979. otišao je i general Potočar, načelnik Generalštaba. Grupa je nestala, ali Jovanka se ne vraća. Prvog dana Nove 1980. Tito pada u smrtnu postelju. Sve je ovo možda izmišljena Bastina priča. Moguća je suprotna teza – da je on želio razbiti i Jovanićevu grupu. Problem ostaje za povjesničare i naknadne analize.”²⁸⁴

(...) 25.4.1983.

„Istog dana sretah povjesničare (Branka) Petranovića i (Đuro) Stanisavljevića, koji sasvim otvoreno govore da Hrvatska ima snažan međunarodni oslonac zato što je jedina katolička nacija na Balkanu, a nalazi se na vratima ulaska u Srednju Evropu. Ona ne pripada Balkanu u kulturno-civilizacijskom smislu. Potvrda te pozicije je i činjenica da je od rata do danas imala tri kardinala. Nasuprot takvoj poziciji, Srbija se ne može oslanjati na neki pravoslavni centar, pored ostaloga i zato što se dugo nalazi u sukobu s Bugarskom... Znaju oni i za sukob Tito – Jovanka. Stanisavljević, inače rodom iz Like, ima veze s Jovankom. *On tvrdi da ona ima na vezi oko 150 ljudi. To su njeni doušnici koji „prate” najbliže Titove suradnike – Kardelja, Dolanca, Bakarića, Ljubičića*(istakla I.P.).Ona ih smatra Titovim protivnicima i radi na njihovoj likvidaciji. Oni su to saznali i 1977. godine prisilili Tita da odbaci Jovanku. Imala je „agente” po cijeloj zemlji, a najviše u Hrvatskoj i u JNA (R. Bulat, Đ. Jovanić, general Hamović itd). Što se tiče budućnosti, smatraju da za narednih desetak godina nitko neće moći formirati političke stranke. Sve će se lomiti unutar struktura koje će životni problemi dijeliti na frakcije, i to će biti dinamit razvoja, a ne pokreti izvan Saveza komunista.”²⁸⁵

Večernje novosti su 2007. godine, u nastavcima prenosile delove izvoda iz sećanja lekara Josipa Broza Aleksandra Matunovića. Ovaj feljton je izlazio kao najava

²⁸⁴ D. Bilandžić, *Povijest izbliza...*, 198.

²⁸⁵ *Isto*, 266–267.

Matunovićeve knjige *Jovanka Broz Titova savladarka*, koja je štampana iste godine.²⁸⁶ Najveći deo ovih sećanja odnosio se upravo na privatni i bračni život jugoslovenskog predsednika. Matunović je predstavio Jovanku Broz kao ličnost koja želi vlast i koja je ljubomorna na supruga zbog njegove naklonosti prema mladoj fizioterapeutkinji Darijani Grbić. Takođe, tvrdio je da je bila netrpeljiva i čak nasilna prema zaposlenima i prema njemu. Prilikom predstavljanja Matunovićevih sećanja u *Večernjim novostima* naveli su deo:

„Jovanka je bila kategorična. Rekla je Titu da neće ići u Kinu ako ide maserka i 'pokvareni admiralčić', kako je zvala Titovog ađutanta Tihomira Vilovića. Nije ih podnosila. Kad je Dolanc rekao Jovanki da je ljubomorna na Tita, ona mu je odgovorila: 'Pobogu, gde ja mogu da budem ljubomorna na starca od 85 godina'.

Posle te svađe Tito je otišao uznemiren, a kardiolog se bojavao za njegov pritisak. Popodne, priča Matunović, odemo u šetnju. Kod jezera Crnog labuda Tito ostavi ordonansa, a mi sednemo podalje na klupu. Fiksirao me je onim svojim čeličnim pogledom. Rekao da će me pitati nešto, a da mu ja odgovorim iskreno.

– Da li je Jovanka luda žena? – bilo je Titovo pitanje. – Vaše kolege, pre vas, okarakterisale su je kao paranoidnu osobu sa sumanutim idejama, koja ugrožava i mene.

– Brzo sam razmišljao šta da mu kažem – priča Matunović. – Druže Tito, Vi najbolje poznajete Jovanku, rekao sam. Ja ću da vam navedem simptome paranoje, a vi sami zaključite. Kada mu je lični doktor opširno ispričao šta je paranoja, Tito je kazao: – Ima tu, bogami, izvesnih elemenata. Na to sam mu, priča Matunović, rekao da ako kod Jovanke postoji ludilo, to je onda ludilo vlasti.

Moje reči su očigledno naljutile Tita, ali me je ipak pitao za savet, da li da se razvede. Kazao sam mu da nisam dorastao da mu dajem bračne savete, ali da ako me već pita, da mislim da ne treba da se razvede od Jovanke, jer bi to imalo mnogo loših posledica. On treba Jovanku da stavi u poziciju supruge, a ne suvladarke.

²⁸⁶ Kako je tiraž knjige bio 10 000 primeraka a *Večernje novosti* su u vreme kada je feljton štampan, februara 2007. godine, izlazile u tiražu 19 900, jasno je da je na javnost mnogo veći uticaj mogao imati feljton, u trenutku izlaženja, ali se mora imati u vidu i činjenica da je život knjige ipak mnogo duži od feljtona u dnevnim novinama, i da jedan primerak knjige čita više ljudi u velikim vremenskim razmacima, pa se zato ni uticaj Matunovićeve knjige ne sme zanemariti.

Tito je tu prelomio da Jovanka neće ići u Kinu. Bilo mi je žao, priča Matunović, jer se ona za taj put spremala godinu dana. Ali Tito je bio kategoričan. Neće ići, govorio je, jer neću dozvoliti da me ucenjuje.

– Kada smo završili razgovor – kaže Matunović – krenuli smo parkom prema vili, kada smo spazili Jovanku kako žustro ide prema nama. Kada je stigla, stala je ispred mene i rekla: Matane, za vas, i za ovu kuću bilo bi najviše sreće kada biste se smesta izgubili odavde.

– Zašto ga vređaš, šta pričaš? – pitao je Tito.

– Pokušao sam da objasnim, ali me je Tito gurao napred, da idemo – nastavlja sagovornik. – Primetio sam, sve vreme išao je iza mene, iako sam se ja trudio da stanem pored njega. Shvatio sam kasnije da se bojavao da me Jovanka ne ubije. Jer, bilo je poznato da je ona najbolji strelac ličke devojačke čete i da uvek nosi mali pištolj u torbi, govoreći da je ona „poslednja Titova odbrana”.

Jovanka nije išla u Kinu. Pošto je i ličnog lekara stavila na spisak nepoželjnih, bilo je dogovoreno da se Matunović posle povratka iz Kine vrati na VMA, radi mira u kući. Po povratku u Beograd, Tito je naložio da se poređaju pokloni koje je baš Matunović kupio za Jovanku u Kini.

– Bili su tu kimono, lepeze i svila – kaže Matunović. – Svi su lepo bili poređani na stolu. Tito je pozvao Jovanku da dođe i rekao joj: Ovo su pokloni za tebe.

– Tvoje mi ništa ne treba – rekla je ljuto, zgrabila čaršav, pobacala poklone, a onda napustila salon.

Nije prebolela što je Tito u Kinu umesto nje poveo maserku Darijanu Grbić.²⁸⁷

U knjizi Matunović opširnije opisuje ovaj događaj, sa više obzira i empatije prema Jovanki Broz. Ne kaže da je ona paranoidna, već da ima neke simptome ali da više to koristi kako bi osigurala određenu moć: „Ona glumi paranoidnu osobu jer joj to

²⁸⁷ D. Dimitrovska, „Ljubav jača od ljubomore”, *Večernje novosti*, 9.2.2007, 24; U knjizi Matunović opširnije opisuje ovaj događaj, sa više obzira i empatije prema Jovanki Broz. Ne kaže da je ona paranoidna, već da ima neke simptome ali da više to koristi kako bi osigurala određenu moć: „Ona glumi paranoidnu osobu jer joj to odgovara”.

odgovara... Drugarica Jovanka jeste ljubomorna ali njena ljubomora nije patološka već dobro proračunata.”²⁸⁸

O turbulentnim vremenima bračnog života Brozovih, svedoči i hrvatski historičar Dušan Bilandžić, koji u tekstu za *NIN* rekonstruiše supružnički sukob uglavnom oslanjajući se na sećanja njihove porodične prijateljice, Dare Janeković:

„Motiviran istraživačkom strašću za pisanje povijesti, tražim osobu koja će mi objasniti sukob između Tita i Jovanke. Nema boljeg izvora od Dare Janeković, koja s njom prijateljuje još od NOB-a do danas. Ona ističe da je Jovanka stalno čuvala svog supruga. Jovanka je 1966. godine pozvala Stevu Krajačića i u strogom povjerenju zatražila da nađe povjerljive tehničare koji će „snimiti” prislušne aparate u njihovoj rezidenciji. Zahvaljujući tome, Tito je imao argumente za sjednicu Politbiroa CK SKJ i bitka protiv Rankovića je dobivena. Rekla je da je gnusna Dedijerova tvrdnja u drugoj knjizi *Priloga za biografiju o Titu* kako je Jovanka s Rankovićem prisluškivala Tita. Jovanka je 1971. godine odigrala drugu važnu ulogu u slamanju hrvatskog maspoka, a kasnije srpskih liberala, i to joj ni jedni ni drugi nisu oprostili. Sukob Jovanke s Titom bio je žestok. 'Bila sam u proljeće 1977. godine s njom i bilo mi je jako neprijatno čuti kako se Tito na nju dere.' Na odlasku i povratku Tita iz SSSR-a i Kine Dara je pratila Tita i vidjela da je taj brak pukao. Krajačić me je slao kod Jovanke da ju se izgrdi zato što se tako ponaša, što nije htjela ići u Kinu. Jovanka je na to rekla: 'Nije točno da nisam htjela, oni su mi dali program da u Moskvi posjećujem neke institucije koje sam ranije već vidjela i tražila sam druge posjete. Nakon toga, šef kabineta Bere Badurina mi je pismeno javio da ne idem na put’”.²⁸⁹

Bilandžić se priseća i Jovankine strane priče:

„Stalno plače dok priča svoje priče. Dara ju je upućivala na razgovor s Kardeljem, Bakarićem, Dolancom, Doronjskim, da joj pomognu u normalizaciji odnosa s Titom, Jovanka međutim kaže: 'Ja se njih bojim da me ne otruju, a osim toga, oni Titu ne smiju ništa prigovoriti'. Još prije tog slučaja imala je niz neugodnosti. Na prijemu Ljubičić joj je u oči rekao: 'Vi hoćete vlast, vlast, vlast'. A ona je odgovorila: 'Što će meni vlast, ja znam kako se u nas dolazi na vlast'. Saznala je Jovanka od svoje odane

²⁸⁸ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 175–176.

²⁸⁹ D. Bilandžić, „Rađanje palestinskog sindroma”, *NIN*, 3.8.2006, 69.

službenice da je šef Vojnog kabineta admiral Vilović rekao: 'Ja ću nju srediti!' Pozvala ga je i to mu rekla, a on je kleknuo, s riječima: 'Nemojte mi uništiti karijeru zbog moje djece'. Jovanka mu je replicirala: 'Tko ste vi i zašto hoćete mene uništiti? Zar zato što ja nemam djece?' Dara taj slučaj komentira riječima da se Jovanka odrekla i djece, iako ih je mnogo i željela imati, i to samo zbog Tita koji nije htio djecu. Jednom je upao Dolanc i vičući rekao: 'Razvod, razvod, morate se razvesti!' Skoro provokativno komentirao sam Darine informacije, rekavši da je Jovanka kao borac i komunist trebala upozoravati svoga supruga i ukazivati na budućnost zemlje, i u tom smislu razumijem da ga je nagovarala da prije smrti odredi svoje nasljednike. Dara je odgovorila: 'Ona je to i činila'. Dakle, priznaje da nije baš toliko naivna. No, negira da je išla dalje od savjeta.

Dalje navodi da je Jovanka Titu 1976. godine rekla da će prvo buknuti na Kosovu, a zatim u Hrvatskoj. Neke moje informacije govore da tvrdnje Dare Janeković nisu baš točne. Tako, na primjer, ministar vanjskih poslova Mirko Tepavac je na referiranju Titu dobio zadatak da povuče ambasadora Bogdana Crnobrnju iz Vašingtona, ali on to nije učinio. Prilikom trećeg referiranja Tito ga je upitao: 'Zašto niste povukli Crnobrnju iz Vašingtona?' On mu je rekao: 'Druže predsjedniče, on je dobar ambasador'. Tito ga je zatim upitao: 'Imate li vi ženu?' Bilo je, dakle, jasno da to traži Jovanka.

Leo Mates, koji se prije rata družio s Titom u malom stanu u Zagrebu, a poslije rata dugo bio njegov generalni sekretar, ambasador, pomoćnik ministra vanjskih poslova, priča mi, nezavisno od razgovora s Darom, takve stvari o Jovanki da ih je gotovo sablasno objaviti. Zato samo bilježim: 'Jovanka je bila toliko zla žena prema osoblju Belog dvora da je zaslužila doživotni zatvor'²⁹⁰.

Bilo je i drugih tumačenja sukoba Broza i Jovanke. Primer onih koji su tvrdili da je pored bračnih postojao i politički sukob bio je hrvatski umetnik Žorž Skrigin koji je četvrt veka kasnije govorio za srpske medije: O Jovanki Broz Skrigin je izjavio:

„... Krivokapić: Snimili ste i jedan dokumentarni film o Titu?

²⁹⁰ D. Bilandžić, Isto, 69; D. Bilandžić, *Povijest izbliza ...*, 271–272.

Skrigin: Prikazivao se dok Jovanka Broz nije „umrla” (1977). To sam radio zajedno sa Arnesenom, Norvežaninom, mužem ambasadorke Stane Tomašević. Upao sam, iskreno da kažem, zbog para. Silne pare su tu ubacili.

Krivokapić: Tita ste snimali direktno, uživo?

Skrigin: Naravno. To je bila simfonija Titovog života sa Jovankom. Ali, izgleda da sam imao dobar nos. Nisam se tu mnogo zaletao.

Krivokapić: Kako se Jovanka Broz ponašala: da li kao „carica”?

Skrigin: Ne, imam drugo mišljenje o njoj. O Jovanki ne mogu ništa loše da kažem. Druga je stvar, da li je ona u pravu? U pravu je Tito, ne možete u današnjoj situaciji davati Lici nekakvu autonomiju .

Krivokapić: Mislite da je Jovanka Broz to tražila?

Skrigin: Nego šta! Nego, šta mislite, da nije možda sukob na seksualnoj bazi! Ma, nemojte, molim vas.²⁹¹

U *Ninu* su objavljeni delovi zapisnika sa 65. sednice Predsedništva SFRJ kada je odlučena sudbina Jovanke Broz. Raspravljajući 8. jula 1980. o regulisanju statusa memorijskog muzeja Josip Broz Tito general Nikola Ljubičić je rekao: „Do donošenja zakona ne produžiti *status quo* za pola godine ili godinu dana. Dajte vi da ja predam nekome, pa vi donosite zakon kako hoćete. Molim vas, ona tamo napada oficire, one koji obezbeđuju, vređa ih itd. Oni moraju da ćute i da stoje mirno pred njom, nemojte nas dovoditi u nezgodnu situaciju, napravićemo skandal nekakav. S druge strane mi nismo zaduženi da budemo protokol, da organizujemo čitavu tamo stvar, treba neko da preuzme, da se stvori uprava. Dajte nešto da krenemo. Nju treba što prije iseliti otuda, šta tu ima.

Predsedavajući: Pa dobro, iselite je, što je ne iselite.”²⁹²

Početakom 1974. učestale su bile žalbe Jovanke Broz na odnos prema njoj i na navodno delovanje ostataka onih snaga koje su prema zaključcima partijskih ustanova

²⁹¹ B. Krivokapić, „Slika na poternici (iz knjige) Bes/konačni Tito (i Krležine ‘masne laži’), *Večernje novosti*, 12.5.2006, 31.

²⁹² R. Đurić, „Titov život s njima”, *NIN*, 25.3.1990, 59.

špijunirali predsednika Tita. Komisija, koja je oformljena da ispita ove navode, ispitivala je brojne pripadnike osoblja i „osumnjičene”. U obimnim spisima koje je iza sebe ostavila ova komisija niti jednom nije spomenula ulogu javnosti u odnosu prema predsedniku SFRJ i njegovoj supruzi ili spomenutim optužbama.

Komisija je započela sa istragom navoda o prisluškivanju predsednikovog domaćinstva o kome je govorila Jovanka Broz. Nastavila je ubrzo da prati bračne razmirice predsednika i njegove supruge. Jedan izveštaj krajem 1976. pokazivao je napetu atmosferu predsedničkog doma u kojoj Jovanka Broz zahteva da određeni članovi osoblja ne prisustvuju pojedinim događajima (u to vreme ceremoniji uručivanja švedskog odlikovanja koje joj je dodeljeno ili sastanku sa ženama iz DDR). Optužbe na račun velikog broja članova osoblja bile su brojne i ozbiljne, a bračni par je, prema oceni autora izveštaja, zajedno nastupao samo na važnim javnim događajima.²⁹³ Jovanka Broz je, prema ovom izveštaju, bila uverena da čitavo rukovodstvo, osim Edvarda Kardelja, radi na tome da je razvede od Tita. Optužbe na račun gotovo čitavog okruženja od lične ljubomore prema Brozovim mladim fizioterapeutkinjama do sumnji na račun lekara, sekretara, zavera u koje je navodno upleten general Mišković, sličnih namera Dolanca, Ljubičića... ukazivale su ne samo na poremećene odnose supružnika već i velike lične probleme Jovanke Broz.

Prijatelji Jovanke Broz tvrdili su kasnije da u vreme kada u zemlji nije bilo mnogo disidenata, odnos javnosti prema supruzi doživotnog predsednika nije bio mnogo više nego ličan. Prijatelj Brozovih, fotograf Ivo Eterović, ocenio je da su Tita „svi obožavali”, a Jovanku „ogovarali”. Iako se pričalo da se za anegdote ili viceve o Jovanki Broz moglo završiti u zatvoru, izgleda da se to u praksi nije dogodilo.²⁹⁴ Srđan Cvetković navodi samo jedan primer hapšenja izvesnog Franje Mihajla iz Pančeva, osuđenog na godinu i po dana zatvora 1975: „... zbog toga što je u toku 1975. u Dobrici širio nacionalnu netrpeljivost, psujući Mađarima majku i preteći da *'će pobiti sve Mađare i istovremeno vređajući J. B. Tita i Jovanku, SKJ i državne organe'* i pogrđnim psovkama dodajući da će svima pokazati *'jer ima direktive iz Švedske'*.”²⁹⁵ Jasno je da

²⁹³ Podsetnik, *U vezi sa situacijom u kući, Beograd 20.12.1976*, A.J. Predsedništvo SFRJ, 803.

²⁹⁴ Istraživanja o represiji u vreme socijalističke Jugoslavije nisu do sada potvrdila ni postojanje presude niti bilo kakvog policijskog gonjenja zbog uvrede supruge predsednika SFRJ.

²⁹⁵ Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića – Politička represija u Srbiji 1953–1985*, tom 2 (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Službeni glasnik, 2011), 468.

ovo nije bilo hapšenje zbog Jovanke lično, već da je ona ovde sasvim usput pomenuta, te da uvreda, njoj upućena, nema nikakvu težinu u ovoj presudi.

Prisećajući se kako mu je, razgledajući knjigu u pripremi, Jovanka 1977. zahvalila što na slikama ne izgleda debelo, Eterović se seća i njenog glasnog smeha koji je izazvao odgovor: „Drugarice Jovanka, ko kaže da ste vi debeli, taj je državni neprijatelj!”²⁹⁶

Jovanka Broz umetnost i popularna kultura (zabavne novine, vicevi...)

Tokom postojanja SFRJ, ali naročito nakon raspada zemlje, mnogi umetnici su se s ponosom, setom i dozom nostalgije prisećali kada i kako su zabavljali Tita. Tako postoji mnoštvo anegdota sa čuvenih novogodišnjih proslava, koje je Broz priređivao u svojim rezidencijama, ili sa letovanja na ostrvu Vanga... i u svakoj od tih interesantnih dogodovština centralna ličnost i aktivan subjekt priče jeste upravo Broz, dok je njegova supruga gotovo uvek izostavljena iz priča ili se pak podrazumevalo njeno pasivno prisustvo. U štampi, ali prvenstveno u literaturi, koja se bavi popularnom kulturom socijalističke Jugoslavije postoje mesta sećanja i na Jovanku Broz, a kojima se opisuje i njen odnos prema umetnicima i umetnosti uopšte. Sećanja kulturnih radnika uglavnom su veoma afirmativna i pozitivna po *prvu drugaricu*.

Na jednom od jedanaest koncerata koji su krajem šezdesetih predstavljali krunu karijere Đorđa Marjanovića, pevaču je stigla i poruka koju je potpisala Jovanka Broz: „Molim Vas, Đorđe, izvinite, nisam u mogućnosti da dođem na Vaš koncert.” Pevač se posle četrdeset godina toga sećao, o tome je pisao hroničar srpskog rokenrola, a novine su 2006. stavile naslov „Pismo Jovanke Broz”.²⁹⁷ A novinar Petar Luković, pišući o Marjanoviću, navodi kako je u javnosti bilo sasvim poznato da ga Jovanka Broz

²⁹⁶ Didanović, „Tajna sa Dedinja”, *Vreme*, 4.5.2006, 22.

²⁹⁷ Petar Luković, *Bolja prošlost – Prizori iz muzičkog života Jugoslavije 1940–1989* (Beograd: NIRO „Mladost” 1989), 85; Ivan Ivačković, „Pismo Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 6.12.2006, 31; Ivan Ivačković, *Kako smo propevali, Jugoslavija i njena muzika* (Beograd: Laguna, 2013), 29.

izuzetno ceni i podržava, pa i da je koristila svaku priliku na prijemima i drugim javnim svečanostima da ga pohvali i podrži.²⁹⁸

Jovanka Broz je, prema sećanju Arsena Dedića, gajila veliko interesovanje za njegov rad i odnos sa Gabi Novak. Njeno zanimanje spomenuo je zajedno s Krležinim. Navodno ga je pitala: „Šta čekate, što se ne ženite?“²⁹⁹ Sećanja Gabi Novak o Jovanki Broz, takođe su sasvim pozitivna, čak i emotivna: „I Jovanka je mnogo voljela „Vino i gitare“, tražila je ponekad od mene da otpjevam nešto iz džez... Ona je vrlo krasna, jednostavna osoba. I Tito i ona znali su cijeniti umjetnika: kako su brinuli, ugošćavali, tretirali – to je nezaboravno. Jovanka je uvek bila ljubezna, opuštена, čak smo jednom razgovarale o kuhinji: šta se kuha, kako se priprema. Ili o modi. Voljela je lijepe stvari, znala se obući... Uvijek smo pričale o „ženskim stvarima“, nikada nisam imala osjećaj sustegnutosti, jer su i ona i Maršal bili sasvim prirodni, pa smo se pred njima otvarali kao pred svojim prijateljima.“³⁰⁰

Izložba „To majka više ne rađa“ postavljena u Salonu moderne umetnosti afirmisala je novi pogled na Josipa Broza – decentrirani, vankontekstualni i familijarno afirmativni, tako specifičan za epigonski karakter srpske demokratske tranzicije. Centralno mesto zauzimala je „Svečana slika“ Miće Popovića, koja je ocenjena i kao „jedina istinski disidentska slika u srpskoj likovnoj umetnosti titoističke ere“.³⁰¹ Na slici su Josip i Jovanka Broz prikazani zajedno sa holandskom kraljevskom porodicom. Izložba Miće Popovića u Kulturnom centru Beograda bila je zatvorena istog dana kada je i otvorena zbog paradnih portreta Josipa i Jovanke Broz.³⁰²

²⁹⁸ P. Luković, 88.

²⁹⁹ P. Luković, 138; M. Lopušina, „Beograd me je stvorio“, *Večernje novosti*, 16.10.2008, 24.

³⁰⁰ P. Luković, 137–138; Minja Subota, *Kako smo zabavljali Tita* (Beograd: Čigoja štampa, 2006), 32.

³⁰¹ S. Popović, „To majka više ne rađa“, *Večernje novosti*, 22.12.2004, 26.

³⁰² „Slika – otisak javnosti“, *Glas javnosti*, 30.10.2006, 14.

Slika br. 5: Svečana slika autora Miće Popovića

Komedija Aleksandra Popovića *Kape dole* premijerno je izvedena 17. februara 1968. na sceni Ateljea 212, ali je posle tri izvođenja skinuta sa repertoara. U *NIN*-u tog vremena pozorišni kritičar, Vladimir Stamenković, je i pored velikih pritisaka straha od cenzure, predstavio kao univerzalnu kritiku diktature. On je sebi dozvolio i ovakav pasus: „Ali jednu, možda najvažniju liniju komada, komada, Popović je izvukao rukom satiričnog majstora prvog ranga: portret svog glavnog junaka, diktatora, neograničenog vlasnika ljudskih duša, koji, pošto mu je vek protekao u žongliranju snovima, stoji pred nama iznemogao, utnulog moralnog osećanja, obuzet ludilom veličine, zagledan u ogledalo prošlosti kojemu još jedino vraća lik iz mladosti, ubeđen da se zidine grada kojim vlada, odavno već razorene formom života koju je on decenijama oličavao, ruše tek sada po njegovoj osvetničkoj volji. U stvari, opisujući degradaciju te ličnosti, iz čijih

je groteskno iskrivljenih crta izbijalo u talasima nešto bezgranično nemoćno, Popović se uzdigao do još jedne više vrste, praštajuće humane filozofske satire.”³⁰³

Prema sećanjima Jovana Ćirilova, razlog za ukidanje Popovićeve predstave bio je prevelika sličnost glavnih junaka sa bračnim parom Broz, što je svakako za to vreme bilo nedopustivo: „... u predstavi *Kape dole*, Rade Marković kao Dragojko, a naročito Maja Čučković kao Okica, suviše su podsećali na Tita i Jovanku Broz. I sam naslov komada bio je, takođe, predmet detaljne analize. Iako se predstava zvala *Kape dole*, bilo je tumačenja da naslov zapravo znači 'Ka-Pe dole' (to jest dole Komunistička partija).”³⁰⁴

Na prijemu kada je prvi put predstavljena Jovanka Broz kao Titova supruga bio je prisutan i poznati glumac Ljubiša Jovanović. Kasnije je tvrdio da „nikada nije video takvu lepoticu ni pre ni posle toga”. Za Jovanovića su tvrdili da je „najveći komunista među glumcima”³⁰⁵

Danilo Udovički, istoričar arhitekture ali i student 1968, u sećanjima na ovu revolucionarnu godinu beleži i crticu o „Svetoj Jovanki Nasmeljanoj”: „A onda, valjda da se iskupi, na moje zaprepašćenje, vojska me mesec dana kasnije odabere da za 25. maj idem Titu da čestitam rođendan (u Saveznom izvršnom veću) kao omladinski delegat vojnik, u najboljem sovjetskom stilu!... Groteska je bila još gora oko slavljenika kome je siroti, tada mladi glumac Petar Kralj nešto recitovao na metar od njega – ništa teže za glumca, pogotovo što ga slavljenik uopšte nije ni slušao niti primećivao već je iznenada počeo da mlatara rukama i dovikuje se sa nekim svojim poznanikom koga je baš tada primetio u masi gostiju. Petar se ukopao, a Jovanka, da izvadi stvar (nazvali smo ih u to vreme Sveta Jovanka Nasmeljana i Sveti Josip Putujući), dakle Jovanka, nasmeljana, došapne glumcu: Nastavite, nastavite!”³⁰⁶

U intervjuu slikara Slobodana Sotirova, ovaj poznati autor portreta, koji je u srpskom džet-setu bio popularan i tri decenije kasnije, kao najinteresantniju epizodu

³⁰³ V. Stamenković, „Put do satire, silazak u melodramu”, *NIN*, 25.2.1968, 9; V. Stamenković, „Dugo putovanje u slobodu”, *NIN*, 27.1.2005, 102.

³⁰⁴ Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam, Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 294.

³⁰⁵ Kako je to rekao Milivoje Živanović. Đ. Banović, „Srce je davao svima”, *Politika*, 30.7.2005, KD 10.

³⁰⁶ Danilo Udovički, *Treći juni 1968: Od kritike svega postojećeg, do uništenja svega postignutog* (Novi Sad: Prometej 2008), 73–74.

svoje saradnje s poznatima, naveo je rad za Josipa Broza. Sotirov je tvrdio da mu je „Vojska” zamerila što je u sobu Jovanke Broz stavljao „lepše slike”. U zadatak mu je stavljeno da Brozov portret radi po sećanju, dok su njegovi akvareli poslužili za dekoraciju stilskog nameštaja.³⁰⁷

Ova dinamika se ne može samo objasniti odnosom između moćnika i zabavljača, jer je uveliko nadživela vreme Jovankinog uticaja.

Zdravko Čolić je 25. maja 2007. održao koncert, na nekadašnji Dan mladosti. U jednom intervjuu poznati pevač je, sećajući se detinjstva kada je u Sarajevu nosio štafetu i svoje verzije pesme „Druže Tito mi ti se kunemo”, rekao da je jednom društvu potrebna takva ustanova kako bi ga integrisala. Izrazio je i želju da na njegov koncert dođe Jovanka Broz. Ipak, pošto je pročitao da nije izašla na muževljev grob nekoliko nedelja ranije nije istakao i očekivanje da će se to dogoditi.³⁰⁸ Skoro dve decenije ranije, Čolićev tadašnji menadžer, Velibor Džarovski, u razgovoru s Petrom Lukovićem, prisećajući se problema koji je Čolić imao kada je uhvaćen pri ilegalnoj razmeni deviza, i kada mu je advokat bio Toma Fila, na čudan način dovodi u vezu prvu drugaricu socijalističke Jugoslavije i proslavljenog pevača, dajući tako omaž 'starim vremenima': „Kada smo bili kod advokata Tome File, kog je Čolić angažovao, video sam kako se vremena menjaju: Čola pred Tomom priča o svom problemu, a u isto vreme telefonom zove Jovanka Broz da priča o svom problemu. A pre deset godina znalo se ko su Jovanka i Čola.”³⁰⁹

U intervju sa operskom pevačicom Radmilom Bakočević, ona se ovako seća bračnog para Broz: „Prema vama je oduvek poseban odnos imala Jovanka Broz. Pre neki dan drugarica Jovanka se javljala i pitala za mene. Ona održava kontakt sa Zorom Nikezić, suprugom pokojnog Marka. Uvek sam bila rado viđen gost na njihovim prijemima, a predsednik Tito imao je običaj da mi kaže: „Gospođo Radmila, vi svaku večeru platite”, jer uvek nešto otpevam, a on me predstavi svojim gostima. Jednom prilikom bio je sekretar partije Čehoslovačke, kome je rekao: 'Ja se u gospođu Radmilu nikad nisam razočarao ni kao u čoveka, ni kao u umetnika'. To mi je bilo izuzetno

³⁰⁷ J. Tasić, „Jovanki slikao cveće, a Titu fazane”, *Nedeljni telegraf*, 23.11.2005, 32.

³⁰⁸ S. Danilović, „Osvojiću parisku Olimpiju, Intervju sa Zdravkom Čolićem”, *Nedeljni telegraf*, 20.5.2007, 22.

³⁰⁹ P. Luković, 290.

priznanje. Ostao mi je u sećanju i Titov lov koji je priređivao svake godine za diplomatski kor u Karađorđevu. Pozvao me je, došla su kola po mene i otišla sam tamo, a odabrao je da sedim baš uz njega. Sela sam onako u čudu uz predsednika te 1958, a našla sam se tu tada zahvaljujući Slobodanu Peneziću Krcunu koji je bio iz mog kraja. Kod Jovanke sam uvek išla na večere na koje je ugošćavala supruge šefova država, poput Naserove, a bila sam i na prijemu u čast Indire Gandi. Jovanka i Tito dolazili su na moje premijere u nacionalnom teatru. Sećam se jednom za 29. novembar, a neposredno pre svetkovine tadašnjeg državnog praznika, rodila sam ćerku kojoj je moj suprug Aleksandar dao ime Margareta. Predsednik Tito mi je rekao: „Čestitam, drugarice Bakočević, na ćerki, i nadam se ako rodite sina da mu nećete dati ime Faust”.³¹⁰

Mira Stupica takođe se seća Jovanke Broz. U memoarima je spominje na nekoliko mesta zajedno s Titom, ali njoj samoj posvećuje jedna pasus, ogrativši se o tračeve i kritike na račun *prve drugarice*, i na taj način joj, čini se, odaje i priznanje za njen život s Titom: „Bez obzira šta se o Jovanki Broz govorilo, moram da kažem ono što sam ja videla i dokučila. Jovanka Broz je žena koja se javno lepo ponašala. Imala je nepogrešivu meru učešća u razgovoru, uvek dajući prednost Titu i drugim sagovornicima. Bila je prijatna, ljubazna i nenametljiva. Ni u jednoj prilici nisam je videla ljutu, arogantnu ili brbljivu. Njeno oko uvek je bilo na Titu i u njegovoj službi. Ona je svakako mogla imati i drugu stranu svoje ličnosti, koju ja ne poznajem, ali je dužnost i teret svoga života javno nosila lepo. Engleski dvor odlikovao se tradicijom i sjajem, ali znalci i šetači po dvorovima kažu da ni Titov nije zaostajao u tome, što je, kažu, velika zasluga i Jovanke Broz koja je umela taj dvor da drži na svetskom nivou.”³¹¹

Godine 2011. Aleksa Mrđen, po struci pedagog, izdao je baladu posvećenu Jovanki Broz.³¹² Balada se sastoji iz pet delova, a na početku se nalazi pesma pisana u akrostihu, posvećena Jovanki:

³¹⁰ V. Đuričić, „Od Guče do Metropolitena”, *Akter*, 24.12.2012, 48.

³¹¹ Mira Stupica, *Šaka soli* (Beograd: Udruženje dramskih umetnika Srbije, 2013), 154.

³¹² Aleksa Mrđen, *Jovanka Broz – Lepota carice*, Beograd: Zenit 2011.

Još uvek tvoja brižna misao zari
Otkriva svetu istinu pravu
Večno će uz tebe biti tvoj Stari
Akordima prošlosti prenositi slavu.
Neka svet čuje za našu Herojiku
Kao narodnu divnu sliku
Istine o revoluciji vidiku.

Ostaćeš zapamćena,
Ravna najmoćnijoj carici,
Lucidna, rasna, neshvaćena,
Estetike moćne, nasmejana lica.
Apatrid
Nenanvih bezdušnih vođa
Kao šupljoglavih mudraca
I slavnog „cara” oronulog starca.

Bez obzira što si apatrid
Razbijaš laži ljudi bez pameti
O izdaji domovine neka ih je stid!
Zov Herojike – amanet sveti!³¹³

Već sam akrostih, *Jovanka Orleanka Broz*, jasno sugeriše na autorov stav prema glavnoj junakinji balade. Čitava balada, na neki način, predstavlja sublimiranu „istoriju” socijalističke Jugoslavije tumačenu iz ugla prosečnog stanovnika Srbije devedesetih godina 20. veka. Zamišljena kao dijalog, pretežno između Jovanke i Tita, narativi su jasno podeljeni i autor kroz Jovankine delove dijaloga predstavlja nju onako kako je ona i predstavljena u javnosti, samo što je njegov stav sasvim afirmativan, pa je tako Jovanka brižna i verna supruga, koja iskreno brine za Brozov položaj u državi. Takođe

³¹³ Aleksa Mrđen, „Lepoti carice”, *Jovanka Broz...*, 10.

je i veoma inteligentna i promućurna, te na vreme i pre Broza uviđa ko su mu prijatelji a ko posvedočeni neprijatelji:

Što se ne odvojiš od podlaca?

Bakarić, Kardelj, Dolanc, Gligorov...

Tih bezumnih lažova – mudraca?

da su nam kumovi na vlasti

Jugoslavija ne bi mogla pasti!³¹⁴

Jovanka takođe sluti i raspad zemlje, dok Broza predstavlja kao velikog komunistu, koji veruje u prevazilaženje nacionalnog koncepta i stvaranje jednog novog, boljeg komunističkog sveta:

Nisam rekao sve činjenice

Kroz možda i dvesta godina

Planeta će biti drugo lice

Pobediće komunistička istina.³¹⁵

U uvodnom delu balade autor zapravo u jednom stihu opisuje čitavu dalju radnju ali i sudbinu svoje junakinje:

Car ostario, izlapeo, svojeglav

Ne posluša princezu svoju

I izgubi prestiž i spokoju...

Car umrije, princeza apatrid

Raspade se moćna carevina

Građanski rat, udario otac na sina

³¹⁴ Aleksa Mrđen, 47.

³¹⁵ *Isto*, 39.

Princeza u zatvor ode, suza zid.³¹⁶

Analizirajući baladu o Jovanki, stiče se jasna slika, da je autor pod velikim uticajem informacija dostupnih, prvenstveno iz literature i štampe, izgradio stav i odnos prema Jovanki Broz, te je zbog toga ova balada značajna pomena, mada njen uticaj na savremenu javnost i sama recepcija su zanemarljivi.

Jovanka Broz je za života svog supruga bila sastavni deo njene šire političke ličnosti. Percepcija ličnosti ili kritika žene koja je dala svega nekoliko intervjua i čiji je glas tonski zabeležen tek posle dve decenije njenog prisustva u jugoslovenskoj javnosti svakako nije bila razvijena, niti dovoljno osobena. Svaki narod Jugoslavije doživljavao ju je zato na način na koji je doživljavao njenog supruga. Iako kult Jovanke Broz nije izgrađivan, niti je za vreme trajanja realnog socijalizma bilo ko osuđen zbog uvrede lika i dela predsednikove supruge, pojedini umetnici su uzimali kao temu i Jovanku Broz. Disidentski krugovi u Srbiji razumevali su Jovanku Broz kao upotpunjenje monarhijske emanacije Brozove vlasti. U nedostatku ostalih članova „dinastije” skupoceno odevena i uvek prisutna Jovanka Broz, pa makar i tonski nema i politički neprimetna, bila je zgodan dodatak Brozovoj diktatorskoj ličnosti da je kao takvu u svojim delima predstavio slikar Mića Popović ili pisac Aleksandar Popović. Tek posle Titove smrti Jovanka će postati deo obaveznih tema zabavnih novina i popularnih knjiga. Pitanje njenih prava dospelo je na televizijske ekrane gde joj je podsmešljivo pevao Mija Aleksić, u novine gde ju je slovenački karikaturista *Tribune* predstavio nugu i predebelu. Za srpske novinare i umetnike Jovanka Broz bila je zanimljiva iz nekoliko razloga. U prvo vreme novinari su suprotstavljali Jovanku Broz i epigonski establišment Predsedništva. Jedno vreme u javnosti nije prevladavala ni slika ugrožene i obespravljene ostarele partizanke i udovice niti njena suprotnost samozive i pohlepne bračne saputnice koja zbog sopstvene ambicije želi da ugrozi nasleđe i imidž svog velikog supruga. Kasnije je zakratko Jovanka Broz, posebno u bulevarskoj štampi predstavljena kao zaštitnica Srpstva u režimu. Zaboravu iz devedesetih godina usledilo je novo zanimanje javnosti sredinom dvehiljaditih. Jovanka Broz postala je posebno zanimljiva zabavnim novinama koje predstavljaju život slavnih. Ona je među ličnosti kojima se ove novine bave ušla kao izuzetak – bivša selebriti. Zanimanje za njen težak

³¹⁶*Isto*, 15.

život imalo je u sebi elemente zanimanja za moćne političare ali i za osobe, tako bliske prosečnim konzumentima ovih sadržaja, one koje su se uznele do najviših visina društvenog uspona a onda se vratile među običan svet. Pojedine novine su kritikovale ostarelu Jovanku Broz, ali bili su to samo poslednji trzaji disidentskog promišljanja iz osamdesetih i opozicionog iz devedesetih godina 20. veka – uspomene na unutrašnje sukobe koji ne samo da su za javnost bili završeni već su bili i prevaziđeni i zaboravljeni.

Za vreme Brozovog života vicevi o Jovanki Broz bili su retki. Uglavnom je u njima igrala sporednu ulogu. Jedan od paradigmatičnih nastao je na osnovama mesta koja je Jovanka Broz imala u državnim vestima u kojima je uglavnom bila predstavljana kao Titova „supruga” ili „i drugarica Jovanka”. Vic je tako na pitanje „Ko je predsednik SFR Jugoslavije?” odgovarao „Drug Tito sa suprugom”. Podsmešljiv i omalovažavajući prema Jovanki Broz, ovaj je vic svakako imao sasvim drugačije značenje za uplašene partijske funkcionere koji su negde u to vreme počeli da razmišljaju o predsednikovoj smrti i koji su došli u sukob s Jovankom Broz.

Bilo je i prizemnih pesmica nadahnutih socijalnom tematikom i posvećenih izneverenim obećanjima pre svega poljoprivrednicima. Zbog jedne takve jadikovke o višoj ceni kukuruza, koja je pak obilovala eksplicitnim psovkama, izvesni Obrad Bijeljac iz Bosne je navodno završio u zatvoru.³¹⁷

Osamdesetih godina širili su se vicevi koji su potcenjivali Broza, predstavljali ga kao neobrazovanog čoveka pod velikim uticajem žene. Ipak, čak i u vreme krize kulta ličnosti ostalo je veliko poštovanje prema Brozovoj inteligenciji i veštini. Za sledeći vic se govorilo da je onome ko ga je prepričavao, ukoliko bi bio suđen, garantovao petogodišnju robiju.

„Otišli Tito i Jovanka u Ameriku, i naravno prvo prijem u Beloj kući, kod Niksona... Posle aperitiva i priče u salonu, domaćin ih pozove na večeru. Kad tamo – zlatni escajg, zlatni tanjiri... Nisu još ni seli kako treba, a Kardelj već maznuo jedan tanjirić i stavio ga u džep. Videla to Jovanka pa kaže Titu:

– Joža, eno ga drug Kardelj mazn'o zlatan tanjir. Hoću i ja jedan!

³¹⁷<http://web58.server34.greatnet.de/vicevi2.htm>, (preuzeto 22.4.2016).

– Aman Jovanka ne mogu ja da kradem tanjire po prijemima!

– Aha, a kako on sme?

– Ma sme, šta je Kardelj – jedan učitelj, a ja sam najveći sin naših naroda i narodnosti, osnivač pokreta nesvrstanih. A drugo, sve i da hoću, Kardelja niko ne gleda, a u mene svi uperili pogled, posle da kažu kako kradem tanjire po Beloj kući.

– Hoću jedan tanjir i gotovo! Poješće mi kod kuće Pepica živce kako si ti nesposoban...

Tito, šta će, počne da razmišlja... Najzad ustane:

– Dragi prijatelji, posle važnih državnih razgovora da se malo rasonodimo. Možda niste znali, ali pre nego što sam postao šef države i partije, mnogo sam putovao po svetu, kao što to revolucionari rade, i bavio sam se raznim poslovima. Čak sam bio i mađioničar... Želite li da vidite jedan od mojih omiljenih trikova?

Svi prisutni su naravno iznenađeni, zapljeskaju, kažu da žele...

Tito uzme jedan zlatni tanjirić sa stola i nonšalantno ga stavi u džep. Onda mahne nekoliko puta rukom oko džepa i izgovori nekoliko nerazumljivih reči i...

– Pogodite gde je tanjirić?

Svi upere prstom u Titov džep, a Tile šeretski obiđe oko stola, mahne još jednom rukom i izvadi tanjirić iz Kardeljevog džepa.”³¹⁸

Izgleda da je u vreme konačne krize realnog socijalizma u Srbiji i Jugoslaviji nastao i vic koji je kasnije uspešno primenjivan na Miloševića, Koštunicu i onedavno na Tadića. Zanimljivo je da je u ovom vicu, nastalom ne pre sredine devedesetih primetna rehabilitacija Broza u javnosti.

„Jednog dana izašla Jovanka na pijacu da proda mercedes sa šestoro vrata, jer, eto, muž je umro, penzija mala...

³¹⁸Zlatni tanjirić, <http://sok-terapija.com.hr/humor/vicevi/235/?wap2> (preuzeto 22.4.2016).

Naiđe Mira, Jovanka pomisli da je ova došla da kupi, kad i ona prodaje – traktor. Plata mala a muž prodao zemlju.”³¹⁹

Mnogi vicevi su bili prilično primitivni i prosti. Posebno kada je deset godina posle Brozove smrti počeo da se raspada režim i kult njegove ličnosti. Elita je odavno promenila svoj odnos prema Brozu, oni njemu naklonjeni odavno su racionalizovali svoj stav, a oni nenaklonjeni su odavno prihvatili njegov odlazak u istoriju. Zato su vicevi o Titu i Jovanki iz vremena kada su bili najbrojniji – dakle s kraja osamdesetih uglavnom prilično neukusni. Obilovali su uvredama na račun njihovog braka seksistički i šovinistički ističući činjenicu da Jovanka Broz nije imala decu.

Neki od viceva predstavljali su osoben odnos javnosti prema pojedinim vođama režima predsedništva. Njihovom diskvalifikacijom i stavljanjem Jovanke Broz u neutralnu ulogu, na posredan način bili su afirmativni po nju :

„Par dana nakon Titove smrti dođe Jovanka na njegov grob da malo posjedi. I odjednom začuje Titov glas iz dubine: Jovanka, dovedi mi bijelog konja!

Ona sva isprepadana pobjegne kroz hodnik i naleti na Staneta Dolanca te zapomaga: 'Stane dođi da ovo čuješ'. I njih dvoje zajedno se primakoše grobu. Tito se tada ponovo (ovaj put ljutito) oglasi: Jovanka, rekao sam bijelog, a ne nilskog konja!”³²⁰

Posle 1995. nije bilo više novih viceva o Jovanki Broz. Među retkim šalama o Josipu Brozu bar takve nisam mogla da pronađem.

Vizuelna reprezentacija, pored mnoštva fotografija na kojima je Jovanka savršena i besprekorna Brozova pratnja, ili je pak sama subjekt, uvek potpuno stilizovana bez ostavljanja i trunke mogućnosti za modne improvizacije, u štampanim medijima, u nekoliko navrata pojavljivale su se karikature sa bračnim parom Broz. Na njima je uglavnom prikazivan, nekada šaljivo, a nekada veoma rodno stereotipno, čak na ivici šovinizma, odnos Jovanke i Josipa Broza, tj. Jovankina navodna ženska dominacija u braku.

³¹⁹*Nema veze sa tobom*, <http://www.show.hr/vic/jbt/> (preuzeto 22.4.2016).

³²⁰*Bijeli i nilski konj*, <https://www.stormfront.org/forum/t133036-138/> (preuzeto 22.4.2016).

Slika br. 6: Karikatura *Svetski putnik* (Muzej istorije Jugoslavije)

Karikatura iz 1955. godine, nastala samo tri godine posle venčanja, aludira na Brozova česta putovanja i eventualan Jovankin stav prema tome. Interesantno je, kako je već ranije istaknuto, da Jovanka Broz u to vreme još nijednom nije pratila Tita na nekom zvaničnom putovanju u inostranstvo.³²¹

³²¹ Hodžić, Karikatura *Svetski putnik*, 1955, Iz fonda Muzeja istorije Jugoslavije (MIJ)

Slika br. 7: Karikatura Ranka Guzine (*Borba*, 20. februar 1969, str. 7)

Ova karikatura, nastala 1969, izašla je u *Borbi*, povodom Titove posete proslavi obeležavanja godišnjice lista. Blaga kritika javnog diskursa tj. novinara na ovoj karikaturi, uklopljena je u tekst koji se nalazi u centralnom delu novina, zauzima dve strane i naravno govori o toj Brozovoj poseti i proslavi, a Jovanka se spominje samo u nekoliko rečenica gde se govori o poklonima koje je bračni par Broz dobio od članova *Borbine* redakcije.³²²

³²² Drug Tito među članovima *NIP* „*Borba*”, 20. februar 1969, 6–7.

Slika br. 8: Karikatura bračnog para Broz (Muzej istorije Jugoslavije)

Nažalost, ni godina ni autor ove karikature nisu poznati, ali sadržaj navodi na zaključak da datira iz sedamdesetih godina, pošto se sasvim uklapa u kontekst toga vremena i problema koje je bračni par, sudeći prema kasnije objavljivanim memoarima ali i arhivskoj građi, tada imao. U taj period smeštena su sećanja na dolazak fizioterapeutkinja u Brozovo okruženje, te Jovankinu navodnu paranoidnu ljubomoru, kao i njihovu konačnu rastavu. Na karikaturi su oboje predstavljeni dosta starije nego na onoj iz 1955, ali i u odnosu na karikaturu iz 1969, pa i to može biti jedan od pokazatelja da je ova poslednja nastala sedamdesetih godina 20. veka.³²³

Početak sedamdesetih godina 20. veka u planu je bilo snimanje igranog filma o Prvoj ženskoj partizanskoj četi, pod nazivom *Ženska četa iz Like*.³²⁴ General Milan Basta je imao veliku želju da kroz priču o Prvoj ženskoj četi predstavi čitav partizanski ustanak u Lici. Kako je Jovanka Broz bila jedna od najistaknutijih članica te jedinice, producenti su joj se obratili za podršku i pomoć. Prema rečima Đure Zagorca, ona je to nesebično prihvatila i angažovala se oko prikupljanja novca za realizaciju projekta, navodno je i scenario bio napisan, a prema kome bi mesto Jovanke Broz bilo zapaženo.³²⁵ Bez obzira na angažovanje Jovanke Broz i Milana Baste, film ipak nije snimljen, a jasni razlozi nisu poznati, svi argumenti svode se na spekulacije i proizvoljna nagađanja.

³²³ Karikatura – *Jovanka, Tito i omladina*, Iz fonda MIJ.

³²⁴ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, tom 2, 429.

³²⁵ Đ. Zagorac, *Jovanka...*, 95–96.

Josip Broz je 1968–1969. učestvovao u projektu snimanja dokumentarnog filma, koji je za cilj imao da prikaže jedan tipičan Predsednikov dan. Naime, tada već bivša ambasadorica SFRJ u Norveškoj a Brozova ratna drugarica, Stana Tomašević, vratila se iz Norveške 1967. u Srbiju. Zajedno sa njom došao je i njen suprug Eugen Arnesen, koji je po zanimanju bio producent dokumentarnih filmova. Kako se bračni par Tomašević-Arnesen više puta susreo sa Brozovima, Arnesen je tokom jednog boravka na Brionima pozeleo da napravi dokumentarni film sa Brozom u glavnoj ulozi, sa tom idejom se složio i sam Josip Broz: „Tito je pristao da kamera uđe u njegove privatne odaje u kojima se odmara i spava, brije pliva u bazenu, šeta parkom, da snimi kuhinju u kojoj sam priprema omiljena zagorska jela, trpezariju u kojoj ručava sa suprugom i bliskim prijateljima, radionicu u kojoj izrađuje stvari od metala.”³²⁶ Pripreme za snimanje filma otpočele su 1968. godine. Tito i Jovanka dobili su plan snimanja dokumentarnog filma *Jednog radnog dana*. Iz plana rada se vidi da bi to bio dokumentarac o jednom Titovom tipičnom danu. Naravno da je i njegova supruga neizostavni deo konteksta i bila bi svakako uključena u snimanje, ali je predviđeno da se pored Broza pojavi u samo jednoj sceni „Šetnja po bašti sa drugaricom Jovankom”. Međutim, ekipa filma, koju su predvodili Stana Tomašević kao organizatorica, Oskar Davičo scenarista i pisac teksta i Žorž Skrigin reditelj, u predlogu snimanja navela je i sledeće: „U delu o Drvaru, Kongresu omladine, koji je u materijalu filma prethodio bi razgovor sa drugaricom Jovankom koja je u to vreme bila u Drvaru i koja je tada uzela učešća u borbi u spasavanju druga Predsednika. Drugarica Jovanka bi mogla da u nekoliko rečenica evocira uspomene na to vreme kada se nalazila u jedinici koja je jurišala da zaštiti Tita ili nešto u tom smislu... Bilo bi takođe interesantno da tom prilikom drugarica Jovanka kaže nešto o svom suprugu, njegovim radnim navikama, odmoru, možda odevanju ili ishrani itd.”³²⁷ Iz nacrtu scenarija jasno se vidi da je Jovanka Broz samo sporedna, pasivna ličnost i da je čak i deo koji bi u filmu govorio o njoj, a o čemu bi ona i lično svedočila i govorila, prilagođen tako da ipak centralna figura opet bude Broz. Taj segment o njenom učešću u ratu, postavljen je pogrešno, sve sa ciljem da se istakne Broz kao centralna ličnost. Naime partizanska jedinica u kojoj se Jovanka Broz borila nije direktno učestvovala u odbrani Tita pri napadu na Drvar!!! U sećanjima Jovanka

³²⁶ Ranko Đukić, *Topli zec u Oslu – Neuspeli pohod Josipa Broza Tita na Nobelovu nagradu za mir, 1973.* (Beograd: Građevinska knjiga, 2004), 138.

³²⁷ AJ, KPR 387 IV–3, Snimanje filma *Jednog radnog dana*

Broz spominje da je ona tada, u Drvaru, prvi put videla Tita, ali da ga nije branila.³²⁸ Brozu se scenario veoma dopao, a i poznanstvo i dobri odnosi sa Stanom Tomašević su imali uticaja na činjenicu da budžet za snimanje bude veoma visok i da isto počne na vreme. Snimljen je materijal na Brionima, a sam Broz je bio veoma raspoložen za saradnju i svaku vrstu pomoći filmskoj ekipi, pa se tako: „čak, u predasima, posle brojnih zvaničnih poseta i razgovora, na brzinu presvlačio i pojavljivao u odeći prikladnoj za kuhinju, trpezariju, vrt, radionicu.”³²⁹ Projekat nažalost nikada nije završen. Producent Arsen se iznenada ozbiljno razboleo i odlučio da sa svojom suprugom otputuje u Norvešku, gde je ubrzo i preminuo. Rad na filmu nastavio je brat Stane Tomašević, Nebojša Tomašević. Međutim, prema njegovom sećanju, konačnu završnicu, pa i emitovanje filma o Brozovom slobodnom vremenu, sprečio je Črdo Džomba, direktor *Jugoslavijapublika*, kuće koja je trebalo da preuzme obaveze oko produkcije filma. Svoju odluku obrazložio je argumentom da je nedopustivo prikazivati Predsednika države isključivo u ležernom, privatnom životu, sa previše slobodnog vremena, a u isto vreme potpuno zanemariti njegove aktivnosti u ulozi velikog političara i državnika.³³⁰ Tako dokumentarni film o Brozovom slobodnom vremenu nije nikada videla domaća, a ni strana publika, kojoj je ovaj projekat i bio prevashodno namenjen.

³²⁸ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 30–31.

³²⁹ R. Đukić, *Topli zec u Oslu...*, 140.

³³⁰ Nebojša Tomašević, *Orlov krš* (Podgorica: CID, 2006), 607–608.

3. 1980. GODINA

3.1. Smrt i sahrana Josipa Broza Tita, poslednji put u prvom redu

Smrt Josipa Broza Tita nastupila je posle višemesečne bolesti i agonije koju je netremice pratila čitava jugoslovenska javnost. Jovanka Broz je već tri godine bila odvojena od svog supruga. Iako i dalje naklonjeni jedno drugom supružnici se nisu više sreli, a Jovanka je odbila da ga poseti u bolnici. Ipak, posle smrti ona je tražila i dobila mesto koje joj je po pravilima pripadalo. Tokom sahrane stajala je na vidnom, izdvojenom mestu. Jugoslovenske i strane televizijske stanice tokom višednevne ceremonije sahrane neprekidno su prenosile i sliku tužne udovice koja je u ruci držala izgužvanu papirnu maramicu i zurila ka kovčegu.

Slučaj Jovanke Broz izašao je iz okvira partijske hijerarhije nakon smrti Josipa Broza. Do tada strogo kontrolisana javnost kao da je eksplodirala, novine su postale samostalnije, što će već 1982. zabrinuti Brozove naslednike. Takođe sam čin sahrane predsednika SFRJ izazvao je veliku zabrinutost partijske oligarhije.

Političke kulise za trideset i tri godine dugu ulogu Jovanke Broz u jugoslovenskoj, i posebno srpskoj javnosti postavila je 5. sednica Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka, održana 23. maja 1980, svega dvadeset dana posle Brozove smrti.³³¹ Tom prilikom je državni i partijski vrh izneo sve svoje nezadovoljstvo prema Jovanki Broz i ukazao na javnost kao najbitniji faktor njene moguće opozicije novom stanju. Razgovor Sergeja Krajgera³³² s Jovankom Broz silno je zabrinuo rukovodstvo. Kada su pod tačkom 4. raspravljali o Brozovoj udovici znali su da ona neprekidno govori o tome da su je određene snage u rukovodstvu odvojile od supruga koga su kasnije namerno pogrešno lečili. Takve stavove navodno je kasnije ponovila svojim visokim posetiocima: Indiri Gandi, Naserovoj deci, Sirimavo Bandaranaike, a spremala

³³¹ *Izlaganje Staneta Dolanca i drugih na 5. sednici Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka, 23. maja 1980. godine, u vezi sa tačkom 4. dnevnog reda, AJ, 803, Predsedništvo SFRJ.*

³³² Sergej Krajger (1914–2001) je bio slovenački i jugoslovenski komunista, partizan i političar. Nalazio se na čelu Skupštine NR Slovenije, bio je republički i savezni ministar, član i predsednik (1981–1982) Predsedništva SFRJ.

se da isto kaže i supruzi Moamera el Gadafija. Strah od Jovanke Broz i njenog odnosa s javnošću, posebno Srbije, bio je toliki da su prema saznanjima same Jovanke koja nije dobila nijedan telegram saučešća posle muževljeve smrti, čak pošte imale instrukciju da ne primaju telegrame adresirane na nju već samo na „porodicu Broz”.³³³

Stane Dolanc, Nikola Ljubičić i Lazar Koliševski³³⁴ optuživali su Jovanku Broz za agresivno ponašanje prema Titu, ambicije, spletke i klevete. Tvrdili su tokom razgovora u kojem niko nije izneo nijedan argument u njen prilog, da se deo javnosti i posebno partijske i vojne strukture svrstava uz Jovanku Broz. Da su postojale sumnje u odanost Generalštaba dok je na njegovom čelu bio njen ratni komandant Đoko Jovanić, koji je zato smenjen pa je posle Brozove smrti došao ponovo u dodir sa njom. Članovima saveta posebno je zasmatalo ono što su smatrali „zloupotrebom” medija u vreme Titove sahrane. Tvrdili su da su dozvolili prisustvo iz humanih razloga, ali je ona izašla u prvi plan što je nekako sprečio ostatak porodice. Smatrali su da Jovankin status treba rešiti, ali joj treba i onemogućiti dalju političku aktivnost, službena putovanja, veze s javnošću. Dolanc je tražio da najviše ustanove države i partije prihvate dokumente o ponašanju Jovanke Broz („zadokumentuju”) i „preduzmu mere bezbednosti” prema Jovanki Broz i „obezbede njenu okolinu”. I do tada kontakti Jovanke Broz su pažljivo praćeni i o njima je bilo reči, ovaj Dolančev predlog značio je u stvari izolaciju.

Lazar Koliševski rekao je i sledeće:

„... 1961. se govorilo o mom sukobu sa Titom, neka tako bude, ne žalim, ali to je u stvari bio moj sukob sa njom. Ja nisam video ženu, to sam izneo i na predsedništvu SFRJ, toliko halapljivu na bogatstvo, kao što je ona, ponašala se kao kraljica.”³³⁵

Vođstvo SFRJ više nije želelo da trpi Jovanku Broz. Na sahrani ju je protokol naterao da prepusti istaknuto mesto uz kamere i ustupi ga Žarku Brozu. Protokol je

³³³ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *J. Broz – Predsedništvu SFRJ*, Beograd 22.12.1983.

³³⁴ Lazar Koliševski (1914–2000), političar. Član KPJ postao je 1935. godine. Od samog početka rata aktivan na organizovanju ustanka u Makedoniji, zbog čega ga je bugarska policija uhapsila i osudila na smrtnu kaznu, koja je zamenjena doživotnom robijom. Posle oslobođenja obavljao je značajne političke funkcije u Makedoniji i na saveznom nivou. U trenutku Brozove smrti bio je potpredsednik Predsedništva, pa je tako nakratko, samo do 15. maja, vršio funkciju Predsednika. Nosilac je Ordena narodnog heroja; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 5, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 291–292.

³³⁵ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *J. Broz – Predsedništvu SFRJ*, Beograd 22.12.1983.

stameno odbio i nastojanje da s jednom od Brozovih unuka odnese ljubičicu na muževljev odar. Situacija iz Kolomba, kada je umesto bolesnog supruga primala strane delegacije ispred počasnog voda, nije smela više da se ponovi. Jovankina izolacija bila je posledica ličnih animoziteta, ali i strukturne promene – njeni postupci su pretili da ugroze dugo osmišljavani prenos moći.

General Ljubičić je čak tvrdio da je Tito nudio da podnese ostavku samo kako bi posle incidenata u kojima se osećao i lično ugroženim mogao da se razvede od Jovanke. Učesnici u diskusiji saglasili su se da je Jovanka Broz manipulativna osoba pod razornim uticajem ljubomore i klimaksa. Citirali su njen stav prema kojem Tito ne bi bio to što jeste bez nje, kao i da ona bolje od ostalih poznaje Broza i zna njegove mane. Nesaglasnost je nastala oko toga da li u rešavanje sudbine Jovanke Broz uključiti oba predsedništva – državno i partijsko. Već na ovoj sednici Saveta iznesen je predlog o izolaciji, otvaranju sefa, zabrani putovanja...

Javnost od koje su se pribojavali nije morala biti samo na strani Jovanke Broz, mogla je biti i protiv svih njih zajedno. Tako je na jednoj od sednica Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka Franjo Herljević³³⁶ tvrdio da je na kući u kojoj je Jovanka Broz trebalo da se useli osvanula i parola „Mislite i o sirotinji”.³³⁷ Koliševski je pak mislio da to što ima Jovanka Broz „nema nijedna princeza na svetu”.³³⁸

Novine su posle četvrt veka pisale: „Prema jednom dokumentu iz Titovog moskovskog dosijea njegovi najbliži saradnici su se godinama plašili Jovanke Broz. To je u razgovoru sa svojim poljskim kolegom Vojćehom Jaruzelskim najotvorenije priznao ondašnji savezni sekretar za narodnu odbranu general Nikola Ljubičić. Čim je Tito sahranjen, on je Jaruzelskom objasnio da je odluka da Jovanka Broz prisustvuje poslednjem ispraćaju svog supruga „samo iz humanih razloga”. – Ona će – dodao je Ljubičić – biti udaljena iz vidnog polja javnosti, što će staviti tačku na njene ambicije. Objasnio je da je „ona pokušala da postavi na visoke položaje ljude koji bi obezbedili

³³⁶ Franjo Herljević (1915–1998) general-pukovnik. Član KOJ postao je 1940. godine. Bio je jedan od partizanskih komandanata u BiH tokom Drugog svetskog rata. Posle rata je na raznim odgovornim dužnostima u JNA, gde je posle školovanja u SSSR-u uspeo da dođe do čina general-pukovnika.

Herljević je bio član CK SKJ, a dužnost saveznog sekretara za unutrašnje poslove obavljao je od 1974. do 1982. godine; *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 3, (Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1980), 376.

³³⁷ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *Izvod iz stenograma 6. sednice Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka*, održane 18 juna 1980.

³³⁸ *Isto*.

njenu budućnost posle Tita”, ali i da je, navodno, 'imala loš uticaj na Tita i da nije bila protiv ni da dobije političke funkcije '.”³³⁹

Najviše ustanove savezne države na sebe su uzele i da presude, pre sudova, kako će biti podeljena Brozova imovina. Dolanc je izneo stav da sinovi i udovica dele na jednake delove, ali je i pitao da li se ide na sud. Veselin Đuranović je odgovorio da je formirana komisija koju opstruiše upravo Jovanka.³⁴⁰ Komisiji je naloženo da se ne obazire na tvrdnje da je „stan nepovrediv” pošto se to prema tumačenju oligarha nije odnosilo na rezidenciju koja je Jovanki Broz bila stan.³⁴¹

Progon i izolacija Jovanke Broz tokom osamdesetih godina

Jovanki Broz je dva meseca posle muževljeve sahrane onemogućeno da se sretne sa suprugom italijanskog političara Sandra Pertinija, čime je zvanična uloga i formalno prestala. Državnoj udovici je u najvišem forumu posebno uzeto za zlo što je rekla da „ima osećaj da ima podršku naroda”. General Ljubičić se pitao, odakle joj saznanja, da li to znači da je s nekim povezana i konačno, da li ima i podršku u inostranstvu...³⁴²

Partijsko i državno rukovodstvo je odlučilo, nakon Brozove smrti, da se od mesta gde je živeo napravi istorijsko-memorijalni kompleks „Josip Broz Tito”, a da u njegov sastav uđe i rezidencija u Užičkoj 15.³⁴³ Ovakva odluka podrazumevala je iseljenje Jovanke Broz iz kuće u kojoj je provela prethodne decenije života. Predsedništvo SFRJ je na sednici od 11. juna 1980. donelo odluku: „da se Jovanka Broz iseli iz službene rezidencije Predsednika Republike i da se smesti u posebnu zgradu koja joj bude ponuđena. Predsedništvo je odlučilo da se troškovi stanovanja pokrivaju iz

³³⁹ P. Simić, „Tito je imao naslednika?”, *Večernje novosti*, 26.8.2008, 15.

³⁴⁰ *Isto*.

³⁴¹ *Isto*.

³⁴² AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *Izvod iz stenograma 6. sednice Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka*, održane 18. juna 1980.

³⁴³ *Službeni list SFRJ*, br. 68/82.

budžeta federacije.”³⁴⁴ Jovanka Broz se otvoreno protivila ovoj odluci, ali je ipak bez sopstvene saglasnosti, preseljena u vilu u Bulevaru mira.³⁴⁵

Pored nastojanja da Jovanku Broz izoluju i marginalizuju, članovi rukovodstva SFRJ bili su spremni i za borbu u javnosti, makar partijskoj. Početkom marta 1981, na jednoj sednici Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka, upravo je mogućnost Jovanke Broz (koju, kako je u podnesenom izveštaju naglašeno, još uvek ne pretresaju prilikom izlaska ili ulaska u rezidenciju) da sve što želi prenese javnosti, učinila da prvi zaključak bude izrada Bele knjige o Jovanki Broz, koja bi sadržala sva raspoloživa saznanja o njenom odnosu prema suprugu i rukovodstvu.³⁴⁶

Četiri dana pošto je 5. juna 1982. objavljen u beogradskom dvonedeljniku *Duga* tekst pod sasvim neutralnim naslovom *Kako će biti rešeno pitanje nasledstva predsednika Tita*, Savo Kržavac napisao je belešku za Predsedništvo o njegovom sadržaju. Pristup temi je ocenjen kao „malograđansko-senzacionalistički”, pisan u stilu „ožalošćene porodice”, učešće profesora univerziteta Miodraga Zečevića koji je na poziv novinara dao komentar označio je kao „začuđujuće”. Kržavac je bio začuđen što o svemu nisu konsultovane nadležne ustanove niti kompetentne ličnosti. Kržavac je, međutim, o svemu detaljno obavestio samo sekretara CK SK Srbije Radišu Gačića i razgovarao je sa urednikom *Duge* Mihajlom Kovačem.³⁴⁷

U jednom nedatiranom i nepotpisanom dokumentu koji je za Predsedništvo SFRJ (napisanom verovatno krajem proleća 1982), predstavljen je predlog političkog stava Predsedništva, odnosno režima partijske oligarhije koja je preuzela vlast nad državom posle 1980. godine, prema pitanju ostavine preostale iza Josipa Broza.³⁴⁸

Sušтина ovog dokumenta jeste stav Predsedništva prema kojem posebnost ličnosti i dela Josipa Broza Tita čine slučaj njegovog nasleđa posebnim. I dok je za života povlašćivan zbog svojih zasluga, dela i moći, posle smrti njegovi naslednici su iz

³⁴⁴ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 162.

³⁴⁵ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 98–99.

³⁴⁶ Na ovoj sednici je odlučeno da bude ispitano i pitanje vile u Švajcarskoj, koja je navodno poklonjena Jovanki Broz. Iako nikad rasvetljeno ovo pitanje će postati zanimljivo novinama u Srbiji više od tri decenije kasnije. AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *Zapisnik sa 11. sednice Saveznog saveta za zaštitu ustavnog poretka*, održane 5.12.1981. u Zagrebu.

³⁴⁷ „Beleška O tekstu Nasledstvo predsednika Tita i društvu i porodici”, *Duga*, 5.6.1982; AJ, 803, Predsedništvo SFRJ.

³⁴⁸ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *O ostavini iza Josipa Broza Tita*, ?, jul 1982.

istih razloga obespravljeni i razvlašćeni. U dokumentu pisanom ekavicom konstatovano je kako je došlo vreme da bude pokrenuta ostavinska rasprava iza Josipa Broza, ali i kako zbog značaja pokojnika naslednici treba da razumeju da oko najvećeg dela poklona, odlikovanja i autorskih prava treba da prihvate da ista pripadaju državi. Broz istina nije ostavio testament, ali svoju volju je navodno izneo pred političkim rukovodiocima države. Najveći značaj u ovom dokumentu imaju beleške tj. intervencije u tekstu, drugog, očigledno u hijerarhiji višeg „čitaoca”. U odnosu na nacrt ovaj čitalac je radikalniji, odlučniji i manje sažaljiv. Recimo kao drugi argument prvobitni autor naveo je: „... u svemu što činimo moramo do kraja poštovati ideje i želje druga Tita koje su još za njegovog života bile dobro poznate”. A drugi čitalac je dodao hemijskom olovkom pisanim slovima: „rečene posebno zadnjih godina pred više drugova – naročito u zvaničnim razgovorima povodom Memoarske zbirke”. Kod tačke 4. je „brižni” čitalac precrtao deo o „zakonskim pravima” naslednika na „uspomene na Tita”. Dozvoljavao je da postoji „spremnost da se u tom pogledu izađe u susret”, a kakva je to spremnost jasno je odmerio lapidarnim zaključkom „To (smo, prim. I. P.) i do sada pokazali”. I dok je autor smatrao da Tito nije ostavio „testament”, drugi čitalac je dopisao „pismeni testament”. Jer, šta tu ima da se misli „Tito je partija, a partija je Tito”, a „Posle Tita je opet Tito”... Pa ko bi trebalo da tumači testament ukoliko već ne postoji pismeni? Čak i o autorskim pravima, mišljenja dvojice funkcionera su se razlikovala. Prvi je otkucio da treba da pripadnu naslednicima, a drugi na dokumentu dopisao da o tome s njima „treba razgovarati”.³⁴⁹

Upravo u to vreme, početkom jula 1982. Sekretarijat predsedništva razmatrao je pitanje stambenog zbrinjavanja Jovanke Broz. Na spisku objekata o kojem će vlada Srbije tri decenije kasnije razmatrati bilo je i potencijalno mesto budućeg stanovanja Titove udovice. Među vilama u Bulevaru Oktobarske revolucije, u Lackovićevoj, Andre Nikolića, mesto tadašnjeg i budućeg stanovanja u Bulevaru Oktobarske revolucije br. 75 bilo je najprostranije i s najvećim vrtom.³⁵⁰ Jovanka se, u razgovoru s Jovanovićem, prisetila prvog susreta s novim domom. Bilo je to 1945, kada je došla po propusnicu za ulazak u Beli dvor, a nakon toga i 1961. je posetila tu kuću, u okviru priprema za prvi

³⁴⁹ Isto.

³⁵⁰ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *BELEŠKA o mogućnostima smeštaja drugarice Jovanke Broz, Predsedništvo SFRJ, Kabinet Generalnog sekretara, 5.7.1982.*

kongres nesvrstanih. Nije govorila ništa o izgledu kuće niti o njenim utiscima vezanim za taj prostor.³⁵¹ Njena sestra Nada u svojim memoarima taj prostor naziva „ona kućerina u Bulevaru mira”³⁵²

Verovatno najbolji uvid u sve nedoumice, tvrdoglavost i načelnost dve strane – Brozove udovice i rukovodstva SFRJ i SKJ daje pregled sukoba oko regulisanja penzije za Jovanku Broz. Jovanka Broz nije dobila rešenje o penziji. Do kraja života primala je nadoknadu koja je bila u visini primanja najvišeg državnog funkcionera. Ipak, od nje je zahtevano, što kad je reč o zakonskim i stečenim pravima nikako nije spojivo s pravnom državom, da odbije muževljevu penziju i traži sopstvenu. Prema pismu koje je Jovanka Broz o tome uputila nadležnima 1987. godine, na nju su vršili pritisak član Predsedništva SFRJ Sergej Krajger, kao i generalni sekretar Predsedništva SFRJ general Dolničar i sekretar SIV-a Čačić da zatraži pukovničku penziju – mada je ona dok je radila imala niži čin. Tvrdila je da su je do septembra 1980. „prisilili” da prihvati „specijalnu penziju” pošto nije imala od čega više da živi. Nisu joj priznali da je Broz imao primanja ili pravo na penziju, a iako joj je priznato pravo na prihode od autorskih prava, izdavači joj ih nisu isplaćivali.³⁵³

Nedeljnik *NIN* je početkom 1990. objavio spiskove pokretnosti koje su bile predmet postupka ostavine iza Brozovih naslednika. Reč je o 862 predmeta koji su, kako se procenjivalo početkom 21. veka, imali vrednost više desetina miliona dolara.³⁵⁴

Supruginu stranu „istine” javnost dobija kroz intervju Žarka Jokanovića, u kojem ona govori o generalu Ljubičiću i Stanetu Dolancu, direktno ih optužujući za rastavu od Tita: „Bilo je samo bitno skloniti Jovanku kako bi oni lakše mogli da manipulišu njime, jer on je već bio star i bolestan čovek, tu sam samo ja smetala kako bi oni sproveli svoje planove u delo. Oni su prislanjali Titu pištolj na vrat i tražili su od njega da se razvede od mene. A Tito na to nije pristajao... On je mene tako štitio od tih zlikovaca da me ne ubiju, jer i on je bio svestan da su oni spremni na sve. Tako mi je

³⁵¹ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 122–123; Đ. Zagorac, *Jovanka Broz...*, 182.

³⁵² Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 301.

³⁵³ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *J. Broz – Rikanoviću*, Beograd, 19.11.1987.

³⁵⁴ „Dokumenta ostavinskog postupka, Četvrti opštinski sud u Beogradu, Posl. Br. 08419/83”, *NIN*, 11.3.1990.

život spasao.”³⁵⁵ Takođe navodi da su: „Tita kidnapovali i držali ga ne znam ko i gde. Vodili su ga tako po Jugoslaviji iz jedne u drugu rezidenciju samo da se ne bi sreo sa mnom i da ne bismo došli u bilo kakav kontakt. Posle su rekli 'Pobegao je od Jovanke'. A nije.”³⁵⁶

Godine razdvojenosti bračnog para nisu primećene od zvaničnih medija. Tek su Brozova smrt i velelepna sahrana koja je usledila ponovo izveli Jovanku Broz u prvi red. Ipak, sada je u svojstvu udovice, usamljene na istaknutom mestu koja je uplakana i s maramicom u ruci svaki čas stavljana u središte kadra zvaničnog televizijskog prenosa, ona je pred javnošću poprimala određene osobine svog preminulog supruga – za medije bila je prisutna kao spomenik – monumentalna i nema.

U godinama koje su usledile Brozovoj smrti Jovanka Broz je bila izopštena iz javnosti. Nespremna da ustukne pred vlastima i birokratijom koje joj i ranije nisu bili naklonjene, naišla je na organizovanu silu odlučnu da je na svaki način izoluje i marginalizuje. To se dogodilo nakon što su je isterali iz njenog dotadašnjeg doma i lišili imovine. Ona sama ovaj period života opisuje kao da je imala status kriminalca: „I otkada su me te noći u spavaćici i pod oružjem izbacili iz Užičke 15, ja sam od tada u izolaciji, tretirana kao kriminalac, a dugo godina bez oružane pratnje nisam mogla ni nos da promolim iz dvorišta kuće. Kada sam došla u ovu kuću bila sam opkoljena sa svih strana policijom. Petnaest policajaca su me čuvali u kućnom pritvoru, koji nikada ni jedan sud nije naložio, niti presudio tako, ali jesu moćnici kojima sam bila trn u oku... A da su mogli to da izvedu do kraja najmilije bi im bilo da sam mrtva, da ne postojim.”³⁵⁷ Takođe navodi kako su joj pretili neki partijski funkcioneri, Fadilj Hodža na primer, da ne može dobiti Titovu penziju pošto on nije zvanično imao platu, takođe joj je rekao da njene i Titove lične stvari više ne pripadaju njoj, već su postale državna imovina. Jovanka ovakvo ponašanje Fadilja Hodže konkretno, objašnjava, u nacionalnom kontekstu, na sledeći način: „A, možda mi se i svetio zbog onih mapa i papira koje sam mu poturila pod nos kad sam bila na Kosovu, dokazujući tim dokumentima da su moji preci bili na Kosovu i pre Kosovskog boja, što se njemu

³⁵⁵ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 80.

³⁵⁶ *Isto*, 81.

³⁵⁷ *Isto*, 108.

nikako nije dopalo.”³⁵⁸ Njena sestra Nada se nešto emotivnije seća ovog teškog i mučnog perioda: „Bilo je teško i sumorno i muklo i strašno. Jer, prosto, ona je zanemela od jada. Od bespomoćnosti. Od nemoći. Odjedanput je osetila kako joj je neko izvukao tlo ispod nogu.”³⁵⁹

O prirodi režima u SFR Jugoslaviji rečito govori to odsustvo Jovanke Broz iz javnosti i medija u vreme kada je nesumnjivo trebalo da u njima bude prisutna – u godinama nakon Brozove smrti.

U sukobu s Nadeždom Krupskom Staljin je u jednom neformalnom trenutku rekao kako će je smeniti sa dužnosti „Lenjinove udovice”.³⁶⁰ Slični princip, ali u manje brutalnoj formi i uz logičnija rešenja primenjen je nekako i na Jovanku Broz. Prvi put do javnosti je dospela priča o prethodnom Brozovom braku. Tako je *Ilustrovana politika* u dva broja pisala o Herti Has i Aleksandru Miši Brozu, drugoj supruzi i mlađem (priznatom) sinu Josipa Broza. Iako su oba nastavka bila posvećena ratnim događanjima, njihovo objavljivanje u vreme kada je sukob s Jovankom Broz bio u jeku, i baš nakon majskih praznika koji su bili vezani za ličnost tri godine ranije preminulog doživotnog predsednika SFRJ, svakako su imali i nekakvu političku pozadinu.³⁶¹

Vest o pitanju ostavine Josipa Broza pojavila se u srpskoj javnosti relativno brzo posle njegove smrti. Beogradska *Duga* je već sredinom 1982. pisala o ovome i o podeli nasledstva između „društva i porodice”. Biro za štampu je s pažnjom i brigom pratio zanimanje „ilustrovanih revija” za Titovu zaostavštinu i njihovo zanemarivanje „zvaničnih ustanova”. Autor izveštaja je zbog toga razgovarao s predstavnikom Predsedništva SK Srbije i glavnim urednikom *Duge*.³⁶²

Novinar Milorad Antić uviđa tesnu vezu, kao i da je značajan uticaj na negativan imidž Jovanke Broz imao Vladimir Dedijer.³⁶³ Prema njegovim rečima nakon

³⁵⁸ *Isto*, 109.

³⁵⁹ Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 301.

³⁶⁰ S. S. Montefjore, *Staljin, Dvor crvenog cara*, 1. deo (Laguna: Beograd, 2007), 43.

³⁶¹ „Ilegalac pre rođenja, nepoznata ratna priča, *Ilustrovana politika*, 14.6.1983, 21–23; Detinjstvo iza bodljikave žice, Aleksandar - Miša Broz ilegalac pre rođenja”, *Ilustrovana politika*, 21.6.1983, 21–23; Nešto kasnije 1990, novinar Milorad Antić pisao je i o Brozovoj ratnoj ljubavi Davorjanki Paunović, M. M. Antić, 67–71.

³⁶² S. Kržavac, *Beleška o tekstu „Nasledstvo druga Tita i društvu i porodici”*, (*Duga* 5. juni 1982), Biro za štampu i informacije Predsedništva SFRJ, Beograd 9.6.1982, AJ, 803, Predsedništva SFRJ.

³⁶³ M. M. Antić, 86.

objavljivanja drugog toma *Novih priloga za biografiju Josipa Broza* strana štampa je počela da piše negativno o Jovanki Broz. Tako je italijanski list *Il Pikolo* 3. novembra 1981. pisao o „crnim spletkama na Belom dvoru” i Jovanki Broz kao spletkarki u savezu s Rankovićem.³⁶⁴ Pravni zastupnik Jovanke Broz tvrdio je da je neuobičajeno da se u stranom listu „zvanična udovica jednog šefa države naziva spletkaricom”, a još je neobičnije da za to pronalazi izvore među „domaćim publicistima”. Kao što sam ranije već navela, Dediđerov drugi tom *Novih priloga za biografiju Josipa Broza*, obuhvata događaje iz Brozovog života do 1945. godine, pa se samim tim, izlazak ove knjige, nikako ne može povezati s medijskom „satanizacijom” Jovanke Broz.

Marginalizacija u javnosti borba za nasleđe

Kada je 1985. u Saveznoj skupštini raspravljano o predlogu Borislava Krajine da bude donesen „Jovankin zakon”, kritika u javnosti još je bila otvoreno podsticana od strane vlasti. Pored novinskih komentara Saliha Zvizdića i Juga Grizelja u političkoj emisiji koju je vodila novinarka Gordana Suša poznati glumac Mija Aleksić otpevao je izmenjenu narodnu pesmu *Jovano, Jovanke*. Zanimljivo je da je tekst napisao Radivoje Lola Đukić, autor koji je važio za liberala, u izvesnoj meri video sebe kao disidenta i kasnije bio među osnivačima Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI). Prilagođena pesma je glasila:

„Jovano, Jovanke
ti sirota sediš more
na sirote misliš
za njih tražiš bele dvore
srećna da ih vidiš,
Jovano, Jovanke,
želimo ti mnogo sreće

³⁶⁴ „Klevetanje udovice – napad na Tita, Kada će Jovanka Broz postati obična građanka (5)”, *Novosti* 8, 13.7.1989.

fijaker i konje
i imanje mnogo veće
srce moje, Jovanko
Jovano, Jovanke
svi čekamo more
da primiš što tražiš
tugu svoju da ublažiš
srce moje Jovanko.”³⁶⁵

Dok su jugoslovenske republičke javnosti na različite načine dolazile do vesti o Jovanki Broz i na osnovu raznih uticaja stvarale sliku o udovici umrlog predsednika republike, Predsedništvo SFRJ godinama je kao jednu od značajnih tema imalo upravo ponašanje Jovanke Broz i ukupnu zaostavštinu Josipa Broza Tita.

Jedan zapisnik sastavljen dve godine posle Brozove smrti, sve sa ispravkama koje su naknadno unošene hemijskom olovkom, donekle pokazuje ne samo način razmišljanja već i svojevrsan program njegovih političkih naslednika kad je reč o Brozovoj ostavini, političkoj zaostavštini i odnosu države prema njegovim naslednicima.³⁶⁶ U desetak tačaka, grupisanih u dva dela, tvorci politike Predsedništva SFRJ jasno su postavili scenu višegodišnjeg sukoba s Jovankom Broz i drugim naslednicima. Za razliku od ostalih građana Josip Broz nije, prema tumačenju ovog dokumenta, imao puna prava privatnog vlasništva. Posredno zaključujući da Tito nije imao nepokretne imovine autori ovog dokumenta prihvatili su da njegovi naslednici treba da dobiju deo njegove zaostavštine, ali su ovaj deo značajno sužavali u odnosu na onaj propisan zakonom. Tako je jasno definisano da od poklona koje je primao mogu da dobiju samo one koji su uručeni lično, da od odeće i ličnih stvari treba da im bude ostavljeno samo ono što je vezano za Broza privatno, konačno da, uprkos činjenici da odlikovanja preminulih po pravilu nasleđuje porodica zbog „izuzetnog memorijalnog

³⁶⁵ B. Šajić, „Najveća brbljanica na svetu, Jovanku Broz nema ko da štiti, Sudbina udovice”, *Novosti* 8, 19.4.1990, 5.

³⁶⁶ AJ, 803, Predsedništva SFRJ, *Predsedništvo SFRJ, Josip Broz Tito i Jovanka Broz, ?, ?, (1982)*.

značaja”, a u interesu čitavog društva, budu izložena na jednom mestu” i čuvana od strane društva.

Javnost zapadnih republika pokazivala je tada više zanimanja za udovicu maršala Jugoslavije. Početkom 1987. prekinut je ostavinski postupak iza Josipa Broza. Pozivajući se na nerešenost i nesređenost imovinskih odnosa sud je presudio da ostavinska masa ostaje kakva je prvobitno određena. Jovanka Broz je nastavila da se žali na ovu odluku i traži obnovu procesa. Zanimljivo je da je autor članka u zagrebačkom *Danasu*, kasniji biograf Jovanke Broz, Đuro Zagorac, kritički pisao o nastojanju Jovanke Broz da se domogne dela vlasništva. Tvrdio je da je Broz ranije svu pokretnu imovinu želeo da pokloni Savezu komunista Jugoslavije. Ovakav stav je, i bez medijske kampanje tadašnjih vlasti, svakako podržavala velika većina građana, posebno SR Srbije. Naročito su bili prisutni argumenti o Brozovoj navodnoj skromnosti... Zagorac je tvrdio da je unuci poklonio auto sa velikim zakašnjenjem pošto mu je trebalo vremena da uštedi novac da bi ga kupio... Dok je zbog nedostatka novca kasnio čak i s poklonima praunucima (pomenuo je rolšue) i po šest meseci... Mada nije jasno da li je na njih zaboravio zbog državnih obaveza, o čemu nije bilo reči u članku, ili ni za njih nije imao dovoljno novca. Argumenti Jovankinih pravnih zastupnika činili su se autoru značajni i zanimljivi. Njihovu tvrdnju da izbacivanje Jovanke Broz iz vile u Užičkoj nije bilo zakonito zato što ova vila nije bila predsednička rezidencija, a da je neka prava kao njena stanarka morala imati, budući da Josip Broz nije imao stan, autor je pobijao neuverljivim tvrdnjama kako su Jovanku Broz preselili u drugu kuću, kao i da je za nju građana preskupa kuća zaključivši da se tako ne ponašaju ni američki predsednici i njihove porodice. Ipak, tajnovitu i nezakonitu proceduru kojoj je Jovanka Broz bila podvrgnuta nije umeo da objasni, ali je spomenuo spekulacije o njenim političkim ambicijama.³⁶⁷ O skromnosti bračnog para Broz – o tome kako je Jovanka od svojih prepravljenih haljina pravila njoj haljine, ali i odnosu prema Jovanki, govori i Titova unuka Zlatica: „Dedek i teta-Jovanka su, sticajem baš tih porodičnih okolnosti za nas bili porodica. Tako je i teta-Jovanka, kako smo je zvali, na svoj način vodila brigu posebno o meni kao devojčici, o mom razvoju. Ja sam u njoj gledala ženu koja je za mene bila izuzetno lepa i volela sam što mi šije haljinice od svojih haljina i

³⁶⁷ Đ. Zagorac, „Sudovanja Jovanke Broz, Titova baština”, *Danas*, 10.3.1987.

materijala.³⁶⁸ „Uvek nam je, kada bi se vraćao s putovanja, doneo ponešto, ali nikada nije dozvolio da naručimo šta želimo da nam donese. Jednostavno dedek nije želeo da naučimo da možemo da dobijemo sve ono što poželimo, već da moramo da budemo zadovoljni onim što nam je on odabrao i što on smatra da je pravi poklon koji odgovara našem uspehu.”³⁶⁹

U Fondu Predsedništva SFRJ čuva se izveštaj iz 1982. godine u kojem su navedene sve raspoložive ponude koje bi mogle biti učinjene udovici doživotnog predsednika države. Među četiri objekta nijedan nije imao stambenu površinu manju od 180m², sve odreda bile su kuće, a dve su bile rezidencije predsednika SIV-a (savezne vlade) i Savezne skupštine. Na vrhu liste je bila kuća u ulici Oktobarske revolucije 75³⁷⁰ u kojoj je u to vreme i kasnije živela.³⁷¹ Zanimljivo je da ostatak Jovanke Broz u kući u kojoj je živela, pre isterivanja i nasilnog preseljenja, nije spominjan kao mogućnost.

Mesec dana ranije, međutim, i dalje je razmatrana gradnja nove kuće u Ulici banjičkih žrtava, ali je posle godinu dana postalo jasno da niti su rešena pitanja dozvola, niti je postojala spremnost da bude isplaćena u međuvremenu znatno uvećana cena troškova. Sama Jovanka Broz navodno je u razgovoru sa činovnikom iz memorijalnog centra Josip Broz Tito tražila da pitanje njenog stalnog smeštaja što pre bude rešeno.³⁷²

Novinar *MIN*-a Sava Dautović objavio je sredinom 2007. Sećanje na susret s Jovankom Broz u vreme njene najveće izolacije:

„Obelodanjivanjem tajnog i sramotnog dokumenta iz 1987. pod bizarnim naslovom „Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje i delovanje Jovanke Broz”, ponovo

³⁶⁸ Zlatica Broz, „Moj deda Josip Broz, Piši o svemu čega se sećaš”, *Intervju*, 8.7.1988, 28–29; Razgovor sa Zlaticom Broz izlazio je kao feljton, pod nazivom „Moj deda Josip Broz”, u *Intervjuu*, nekoliko meseci 1988. godine. Prvi tekst je izašao 8. jula, i na samom početku tog prvog teksta, nalazi se deo posvećen njenom sećanju na Jovanku: „... Ona je ujedno izgrađivala i moj ukus, i da tako kažem, razvijala mi ljubav prema lepoti i učila me mnogo čemu što svaka devojčica treba da zna. U tom periodu teta-Jovanka mi je bila veoma bliska i izuzetno draga, i takva mi je i ostala, jer je umela da me razume, umela je da mi pomogne da rešim neke moje probleme koje sam imala kao devojčica, umela je da mi objasni mnoge stvari na način koji mi je bio blizak i jasan. Moje druženje s njom, jer ja sam bila jedina devojčica u toj sredini, bilo je vrlo blisko i vrlo lepo i kao takvo ostalo mi je u vrlo lepoj uspomeni.”

³⁶⁹ Zlatica Broz, „Moj deda Josip Broz, Piši o svemu čega se sećaš”, *Intervju*, 22.7.1988, 45.

³⁷⁰ Kasnije *Bulevar mira* i danas *Bulevar kneza Aleksandra*.

³⁷¹ AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, *Beleška o mogućnostima smeštaja drugarice Jovanke Broz*, Kabinet generalnog sekretara, 5.7.1982.

³⁷² AJ, 803, Predsedništvo SFRJ, R. Cvijan, Zamenik Generalnog sekretara Predsedništva SFRJ, *Beleška o izgradnji stambenog objekta za drugaricu Jovanku Broz u Ulici banjičkih žrtava br.2*, 9.6.1982.

se zavrtila i priča o misteriji Jovankinih memoara. Tačnije, ponovo je aktuelizovana upravo zahvaljujući toj partijsko-udbaškoj dostavi... Istine radi, treba reći da je nagađanjima i pretpostavkama da Jovanka nešto piše dao zamajac Vladimir Dedijer u drugom tomu Priloga za biografiju Josipa Broza Tita. On je, naime, napisao kako mu je jedan od najviših državnih funkcionera rekao da je Jovanka svoj dnevnik predala visokoj funkcionerki azijske zemlje da ga iznese iz Jugoslavije i sačuva kad dođe vreme da se objavi. Neko je nasankao Dedijera i da objavi kako su 'posle Titove smrti u mašini za pranje rublja pronađeni zapisnici i drugi dokumenti u vezi sa Brionskim plenumom 1966. godine, kada je pao Aleksandar Ranković.' Potpisnik ovih redova zna da je jedini Dedijerov ozbiljan izvor za prikupljanje građe za višetomni projekat Titove biografije bio Lazar Koliševski, a poznato mu je i da su bila uzaludna sva tadašnja Dedijerova nastojanja da stupi u kontakt s Jovankom i obezbedi bilo kakvu njenu saradnju. U svakom slučaju, priča o (ne)postojanju Jovankinih memoara/dnevnika ostala je nedovršena do danas, jer sama Jovanka nikada nije htela javno ni da je potvrdi ni da demantuje... Zato sam i sam poštovao takav njen stav, iako sam još pre nepune tri decenije – 13. oktobra 1984, u jednoiposatnom razgovoru – imao priliku da se najneposrednije obavestim o tome piše li ona, i da li uopšte namerava da napiše memoare. Dakle, pomenutog dana, u 17.30 stigao sam u stan Miške Mićunović da joj vratim tzv. signalni, odnosno prvi primerak knjige koja je tek izlazila iz štampe – *Moskovske godine 1969/1971*. Veljka Mićunovića, koju je, kako sam čuo od autorove udovice, želela da pročita i Jovanka Broz... Pošto je Jovanka očigledno brzo shvatila da sam, iako slučajan uljez, prijatelj u kojeg Miška ima poverenja, nije bilo problema da se uključim u razgovor koji je tekao spontano i asocijativno, snažno osenčen sećanjima, i vrteo se, uglavnom, oko ljudi i događaja iz samog partijskog i državnog vrha zemlje. U opsegu, recimo, od Titovog i Jovankinog venčanja, do samoubistava dece najviših rukovodilaca. Zato sam bio više pažljivi i radoznali slušalac nego učesnik sve dok ga Miška u jednom momentu nije vratila na aktuelno vreme rekavši kako bi Jovanka trebalo da časti nekim jagnjetom sa ražnja i sl. Kad joj je Jovanka s iznenađenjem uzvratila da ne zna zašto, Miška je pomenula završetak radova na kući u koju bi uskoro trebalo da se preseli. Nema razloga ni za kakvu čast jer to nije njena kuća, rekla je Jovanka. Ne treba ti valjda vlasništvo nad njom, s čuđenjem je više konstatovala nego pitala Miška. Tu sam se u razgovor upleo i ja dajući Jovanki ideju da je kupi. Kakva

kupovina, sa čim, skoro da je zavapila stavljajući do znanja da je ta kuća uopšte ne zanima, ali i da nema čime da je kupi i kada bi htela. Napišite memoare, i eto para, izletelo mi je skoro spontano da bih odmah zapazio Miškinu nelagodnost što sam to rekao i strepnju od Jovankine reakcije. U odgovoru, međutim, nije bilo nikakve ljutnje, sem izvesne zbunjenosti i zatečenosti. To ne dolazi u obzir, rekla je kategorično, dopunjavajući odgovor tvrdnjom da memoare niti piše, niti namerava. Nastala je kratka, malo neprijatna pauza i nismo znali kako će se razgovor nastaviti sve dok Jovanka nije pokazala da ju je pominjanje memoara ipak zagolicalo. Usledilo je oglašavanje pitanjem: a šta, ako ih i napiše, ko bi to hteo da joj objavi. Sama je i odgovorila – niko, i svi smo morali da se složimo. Ali, ja sam i za to ponudio rešenje za koje se ispostavilo da ga je Miška doživela još provokativnijim, a možda i neuljudnijim od samog pominjanja memoara. Rekao sam, naime: kad se pokaže da joj ne daju u zemlji, neka ih objavi u inostranstvu, a jednog dana moći će i ovde. Jovanka je na to skoro vrisnula, izgledalo je da je šokirana i nekoliko je puta samo ponovila reči: to ne dolazi u obzir, to nikada ne bih uradila. Uprkos vidljivom Miškinom priželjkivanju da se razgovor na ovu temu okonča, ja sam nastavljaao. Rekao sam Jovanki da nema razloga da u ovakvim stvarima zazire od inostranstva jer je, kao što znamo, i njen suprug prvu autobiografsku ispovest, napisanu u saradnji sa Dedijerom, objavio prvo u inostranstvu, pa tek mnogo godina kasnije u zemlji. Ako je Tito to uradio svojevolutno, ko bi, ovde i danas, smeo nešto da zameri njoj, ako bi na to bila primorana. Moja opaska je naglo spustila tenziju. Svi, kao da smo odahnuli. Izgledalo je da je priča o Jovankinim memoarima postala legitimna i ležerna tema našeg razgovora. Glasno razmišljajući, u jednom momentu, ona je upitala: a šta bi pa ona to trebalo da opisuje. Naslovite memoare samo kao Moj život s Titom i ne treba vam ništa više, uzvratilo sam pa, da razgovor učinim još opuštenijim, šaleći se rekao da i ona izvuče još neki pikantni dokument iz one veš mašine koju pominje Dedijer. Ovo je nije razjarilo, ali jeste vidno uzбудilo. Kakva veš-mašina, nema u njoj ništa i nikada tamo Dedijerova noga nije stupila, sve su to izmišljotine, rekla je besno. Pobogu Jovanka, o čemu to govoriš, pa nikada nije bilo ni veš-mašine u tvojoj blizini, dobacila je sestra, umešavši se prvi put u razgovor. Video sam da razgovor ponovo može dobiti ton kojeg se Miška, kao domaćica plaši te sam se već bio počeo spremati da krenem. Zadržala me je, međutim, još koji minut Jovankina ozlojeđena izjava kako ju je Dedijer u *Prilozima...* tako oklevetao da se ničim ne može oprati.

Nisam izdržao da ne uzvratim tvrdnjom da može – dovoljno je da nekome da veliki intervju i sve opovrgne, tačku po tačku. To, rekla je opet, ne dolazi u obzir, a misli, da posle svega, ništa ne bi ni pomoglo... Ja sam ustao, zahvalio se na prijatnom razgovoru, a Miška je, ispraćajući me do lifta, s malim prekorom došapnula: šta ti bi da spominješ memoare.”³⁷³

Činilo se kao da je Jovanka Broz pokušavala da se posle suprugove smrti od zaborava otrgne nastojeći da „Tita – privatnu osobu” odvoji od „Tita – ikone”. Javnost je u vreme kada se 1987. i 1988. konačno raspadao jugoslovenski realni socijalizam primala njenu sudsku borbu za prava sa sve većim zanimanjem i sve manjim osudama. Pošto Josip Broz nije ostavio testament prepušteno je državi da proceni koliki je deo njegove zaostavštine zaista privatna. *Zakon o upravljanju stvarima u društvenoj svojini vezanim za život i rad Josipa Broza Tita* branio je da osim simboličnih sitnica, koje bi prethodno odredili predstavnici države, bilo šta bude predato njegovim naslednicima kao ostavina. Advokati Jovanke Broz podneli su Ustavnom sudu SFRJ inicijativu za ocenu njegove ustavnosti, ali je sud ovu inicijativu odbio prvog dana jula 1986. godine. Jovanki Broz je ostalo da piše prvim ljudima partije i države.³⁷⁴ Mediji su je kritikovali zato što je uspomenu i ostavštinu velikog pokojnika svela na materijalno. Takođe, za razliku od Brozovih sinova ona je imala primedbe na spisak imovine, a sopstveni spisak je, što je posebno naglašavala, sama sastavila „na osnovu sećanja”.³⁷⁵ U razgovoru sa Vladanom Dinićem naglasila je kako su joj bespovratno oduzeti svi pisani dokumenti, takođe i lični nakit, za nju velike emotivne vrednosti, u kojem su se nalazili i komadi koji su bili deo njenog porodičnog nasleđa i prema njenim rečima nisu imali nikakve veze s njenim bračnim životom, niti su se mogli smatrati javnim dobrom.³⁷⁶ Dok Đuro Zagorac, analizom dostupnih dokumenata i u razgovorima s ljudima, koji su bili zaduženi za iseljavanje Titove udovice, zaključuje da: „... seoba Jovanke Broz nije bila praćena samo surovošću, kakav se zaključak nameće, samo na osnovu njenog svedočenja.”³⁷⁷ Takođe, navodi kako je Jovanka, pored dogovorenih i popisanih ličnih stvari, zatražila da se spisak proširi: „poželela je da ponese i skulpturu glave Josipa

³⁷³ S. Dautović, „Ne pišem memoare, ni ne nameravam”, *NIN*, 7.6.2007, 6.

³⁷⁴ M. Ilić, „Tito nije ostavio testament, Šta hoće Jovanka Broz, 2”, *Novosti8*, 13.10.1988.

³⁷⁵ *Isto*.

³⁷⁶ V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz...*, 94–95.

³⁷⁷ Đ. Zagorac, *Jovanka Broz...*, 202.

Broza, izlivenu u bronzi, na mermernom postolju, rad vajara Antuna Augustinčića, zatim dve grafike Titove kuće u Kumrovcu, rad slikara Križmana. Kako je spisak od 198 stvari, koliko je u toj prilici odabrala Jovanka, bio zaključen, a predmeti nisu nalikovali kućnim potrebama, za pomenutu skulpturu i grafike, sačinjen je poseban revers, koji je Jovanka potpisala.”³⁷⁸

Iz svega navedenog jasno je koliko je odnos novinara prema Brozovoj udovici bio negativan i nimalo empatičan. Delom je takav stav opravdavan njenim navodnim višedecenijskim, surovim ophođenjem prema gotovo svim svojim i Brozovim saradnicima, ali ipak se nameće i još jedno moguće tumačenje ovako lošeg odnosa javnosti prema njoj. Jovanka Broz je doživljavana i u javnosti predstavljana isključivo u binarnom odnosu sa svojim suprugom, njena uloga je pasivna, a ličnost sasvim objektivizovana, samim tim što je u javnosti isključivo predstavljala predsednikovu pratnju i zaista svesno i planski bila je stavljana u drugi plan. Sa takvim imidžom Jovanka je dočekala i Brozovu smrt, u društvu koje je bilo, iako formalno veoma modernizovano, praktično još uvek je bilo veoma konzervativno i duboko patrijarhalno, od Brozove udovice se očekivala duboka žalost, tuga, a borba za sopstvena prava i položaj svakako nisu bile poželjne forme ponašanja! General Kosta Nađ izjavio je još 1977: „U poslednje vreme počela je sve više ići na razne sastanke, a trebalo bi znati gde je mesto ženi. Zašto se ne ponaša kao Pepca Kardelj.”³⁷⁹ Stoga se, od predsednikove udovice, verovatno očekivalo da se potpuno pasivizira i tako izolovana iščekuje trenutak svoje smrti. Deo aktivne javnosti, ali i političkog establišmenta, svakako nije očekivao javno pobunu, a naročito ne otpočinjanje pravnog procesa u cilju borbe za Titovo nasleđe. Ovakav stav i aktivnosti Jovanke Broz nesumnjivo su morali doprineti formiranju negativnog i neempatičnog odnosa javnosti.

Jovanki Broz je 1980, navodno, dozvoljeno da iznese tačno 198 stvari iz rezidencije u Užičkoj.³⁸⁰

Zanimljivo je da je Titova udovica uspela da i u državi realnog socijalizma postigne reakciju parlamentaraca. Tako je na sednici Saveznog veća Skupštine Jugoslavije delegat Husein Hodžić postavio pitanje u vezi sa stepenom izvršenja

³⁷⁸ Isto, 203.

³⁷⁹ AJ, 803, *Neprihvatljivo i destruktivno ponašanje Jovanke Broz*, 106.

³⁸⁰ M. Ilić, „Tito nije ostavio testament, Šta hoće Jovanka Broz, 2”, *Novosti* 8, 13.10.1988.

obaveza države prema Jovanki Broz i kako je rešeno pitanje „materijalnog i drugog položaja i supruga ili porodica drugih bivših najviših političkih funkcionera”. Novine su objavile odgovor Izvršnog veća kao sopstveni. Prema njihovom pisanju Jovanka Broz prima penziju u visini dohotka najviših funkcionera u federaciji, kuća u Užičkoj 21 je sazidana za nju i pod njenim nadzorom, ali ju je ona kasnije odbila, zato je ostala u drugoj reprezentativnoj kući... Mišljenje Jovanke Broz nije ni navedeno niti je intervjuisana ona ili njeni advokati.³⁸¹

³⁸¹ „Prema Jovanki Broz ispunjene obaveze, Delegatska pitanja”, *Borba*, 21.10.1988.

4. ZABORAV, JAVNO MUČENIŠTVO I REHABILITACIJA

Prvo autentično zanimanje javnosti na početku demokratizacije

Godine 1988. mediji su se zainteresovali za slučaj Jovanke Broz. Od vlasti su dobijali odgovore na pitanja u vezi s Titovom udovicom i njenim statusom. U *Novostima* je tako izlazio feljton koji je imao sagovornike iz reda vlade ili iz bliskih krugova, uglavnom vezanih za 1986. godinu. Istovremeno u Saveznoj skupštini Jovanka Broz je postala predmet poslaničkih pitanja i zanimanja na odborima. Njen status objašnjavali su članovi Saveznog izvršnog veća. Novine su uglavnom predstavljale istinsku mešavinu sasvim različitih zaključaka. Na jednoj strani, priznavano je da je Jovanka Broz godinama bila u izolaciji, da je intervju koji je dala *NIN-u* 1986. ostao neobjavljen. Prema rečima advokata Tome Fila, koji je bio posrednik između Jovanke Broz i novinara *NIN-u*, do objavljivanja nije došlo pošto je Stane Dolanc lično intervenisao kod glavnog urednika *NIN-a*, i intervju je u poslednjem trenutku povučen, a takođe ga Jovanka Broz nije ni autorizovala. Fila svedoči kako je Zečević, kasnije tako neautorizovan tekst prodao stranim medijima, i zaključuje da je čitav ovaj događaj veoma uticao na Jovanku da se povuče i da veoma retko pristane na razgovore s novinarima.³⁸² Na drugoj strani, tendenciozno su citirani naslovi iz strane štampe, koji su navodno prikazivali Brozovu udovicu kao osobu koja se bori za bogatstvo i suprotstavlja režimu.³⁸³ Naslovi u inače naklonjenim *Novostima* govorili su kako Jovanka Broz samo želi miran život, te kako ju je vređao u to vreme kosovski funkcioner Fadilj Hodža. Hodža je tada dao jednu neodmerenu izjavu u vezi sa dolaskom žena iz Srbije i drugih republika na Kosovo, što je izazvalo reakciju srpske javnosti i sve popularnijeg Miloševićevog režima. Advokat Jovanke Broz, Toma Fila,³⁸⁴

³⁸² Т. Фила, *Завершина реч...*, 215.

³⁸³ М. Илић, „Kad zakon zakasni, Šta hoće Jovanka Broz, 4”, *Novosti* 8, 27.10.1988.

³⁸⁴ Toma Fila advokat, bio je dugogodišnji pravni zastupnik Jovanke Broz. Poznat kao advokat optuženih za najteža krivična dela, branio je i neke haške optuženike, među kojima i Slobodana Miloševića.

obavestio je javnost i o uklanjanju Jovankinih portreta iz Muzeja 25. maj kao i svega što podseća na nju iz doma Brozovih.³⁸⁵

Javnost je bila zbunjena ovom pluralizacijom odnosa prema Jovanki Broz. Do tada je partija diktirala medijima šta da pišu, a glasine su više nego ranije kolale po javnosti... Sada su o svemu pisale novine. Ako ne u Srbiji, onda u Hrvatskoj ili Sloveniji. U kolumni, objavljenoj u *Nedjeljnoj Dalmaciji* juna 1988, Aleksandar Tijanić pisao je da se po Beogradu priča kako je Jovanka Broz svoj deo nasleđa od autorskih prava za knjige koje je napisao Josip Broz, prkosno priložila za izgradnju Hrama Sv. Save. Poznati novinar i kolumnista predstavio je obe strane u sporu. Ipak, njegov zaključak svakako odražava stav dela državnog rukovodstva, ali i tadašnje javnosti: „U svakom slučaju ova neugodna afera, i za državu i za nasljednike, i za nas građane kojima nije do uveseljavanja evropske čitalačke publike, izgleda kao naša kriza – nema kraja! Ili će se taj slučaj razriješiti načinom koji predviđaju zakoni ili će vječito podgrijavanje „slučaja državne udovice” samo pokazivati da još mnogo toga u ovoj državi nije podjeljeno između „privatnog” i „društvenog”. Tako bismo sebe poštediti prizora kako udovica Josipa Broza ulazi u kongrese i konferencije noseći sobom svoju predstavku.”³⁸⁶

Prirodno sledio je i zaključak koji ovu temu i dalje stavlja na nivo navodno iznad zakonskog ili načelnog – na specifični teren „državnog razloga”³⁸⁷:

„Afere, poput ove, omogućavaju nekim ljudima da našu noviju historiju tumače kao 'servis za pranje rublja iz koga rublje izlazi prljavije no što je u njega unijeto'. Kome to treba! Nečijem inatu ili nečijoj pravdi?”³⁸⁸

Bilo je to vreme političke i demokratske tranzicije u Srbiji, izvršene u meri u kojoj je to režim bio spreman da dozvoli, a demokratski pokret nikada nije imao snage ni podrške da sâm izbori više. Otvaranje slučaja Jovanke Broz i rasprava o ostavini Josipa Broza Tita bili su jedna od karakteristika ove društvene tranzicije. Aleksandar Tijanić je šest meseci kasnije Jovanki Broz ponovo posvetio kolumnu u *Nedjeljnoj*

³⁸⁵ M. Ilić, „Fadilj vređao Jovanku, Razgovor sa Tomom Filom advokatom Jovanke Broz u sudskom sporu sa državom”, *Novosti*8, 29.9.1988.

³⁸⁶ A. Tijanić, „Pravo udovice Broz”, *Nedjeljna Dalmacija*, 12.6.1988, 3.

³⁸⁷ Preciznije rečeno „režimskog razloga”.

³⁸⁸ A. Tijanić, „Pravo udovice Broz”, *Nedjeljna Dalmacija*, 12.6.1988, 3.

Dalmaciji. Iz kolumne doznajemo da je naslov „Šta Jovanka Broz stvarno hoće?” u dvonedeljniku *Intervju* doveo do jagme velikog broja građana koji su čekali u redovima da kupe novi broj ovog časopisa. Navodno je tiraž dostigao 100.000 primeraka! Tijanić je izneo slične stavove. Podržavao je dostojanstveno i pravedno rešenje statusa Jovanke Broz. Ali ju je i optuživao. Zanimljiva je snaga titoizma koji je još uvek ispovedao u svojoj kolumni, u vreme kada su širom Istočne Evrope počeli da padaju real-socijalistički režimi.

„Izvjeseo je, naime, kako je drugarica Broz, proživjevši četvrt vijeka pored legende, i sama oboljela od sindroma legendarnosti. Uostalom – postoji praktično pitanje što bi radila sa tolikim automobilima? No, na stranu materijalni kontekst o kome se i ovako mnogo govori i ovdje i u inozemstvu, ali traženje statusa 'državne udovice', uz inzistiranje na dotadašnjem načinu života, nesumnjivo ukazuje na pomjerenu iglu moralnog kompasu...U prošlom tekstu na ovu temu napisao sam i ostajem pri tome da ona mora imati miran, solidan i siguran život, da joj valja obilaziti škole i djeci pričati o čovjeku sa čijim imenom počinju prve lekcije o povijesti... Kad bi neko htio oslušnuti javno mnijenje čuo bi najčešći komentar: 'Zašto nasljednici Broza brukaju druga Tita?' Kome je to potrebno?“³⁸⁹

Odnos javnosti – opozicija i Jovanka Broz

Zanimljivo je da je krajem osamdesetih godina 20. veka, u beogradskom nedeljniku *Novosti* ⁸³⁹⁰ i ljubljanskoj *Mladini*, pokrenuta priča o tome kako je Jovanka Broz bila u sovjetskoj službi i saradivala sa KGB-om. Strane novine su s pažnjom pratile kako pitanje Brozovog nasleđa ali i sudbine Jovanke Broz izlazi u jugoslovensku javnost. Izveštač nemačke informativne agencije Deutsche Presse-Agentur (DPA) stao je na stranu Brozove udovice stavljajući optužbe na njen račun da je bila sovjetski agent u kontekst nastojanja režima da je marginalizuje. Za razliku od Tijanića naglasak je

³⁸⁹ A. Tijanić, „Što traži Jovanka Broz”, *Nedjeljna Dalmacija*, 21.12.1988, 3(?); Zanimljivo je da je i Staljin razlučivao svoj nadimak od ličnog identiteta.

³⁹⁰ Lj. Jovanović, „Prva dama vuče poteze”, *Mladost*, 26.7.1988; M. Ilić, „Kad zakon zakasni, Šta hoće Jovanka Broz, 4”, *Novosti* 8, 27.10.1988.

stavljan na otuđenje ličnih stvari uključujući i poklone koje je tokom godina dobijala od supruga.³⁹¹ Dopisnik *Velta*, Karl Gustav Štrem sasvim je umesno primetio da bi samo koju godinu ranije pisanje ljubljanske *Mladine* i beogradskih *Novosti* o navodnoj pripadnosti Jovanke Broz sovjetskoj obaveštajnoj službi dovelo do policijske intervencije i zabrane brojeva ovih listova. Istovremeno Jugoslaviju su preplavila fotokopirana dokumenta, koja su tajno prodavana za čak 600 DM,³⁹² navodnih dokaza o pripadnosti Jovanke Broz sovjetskoj agenturi. Štrema je čudilo što Jovanka Broz nastavlja da ćuti posle ovakvih napada.³⁹³ Kontekst se za samo nekoliko godina promenio. Tako je Jovanka Budisavljević iz 1945. u novinama opisivana kao „jedra lepotica”. Bila je to revolucija u pogledu na nekadašnju *prvu damu*, koja nije promakla pažljivom nemačkom novinaru. Preneo je i vest da je 1977. navodno upravo ambasador SFR Jugoslavije u Moskvi Jože Smole doznao da je Jovanka Broz bila sovjetski agent, pa je to u najvećem poverenju – ne šifrom, već preko svoje supruge – preneo Brozu. Smole je takve navode, kako je novinar, primetio demantovao. Štrem nije postavljao pitanje koliko je verodostojna pomisao da bi neki visoki sovjetski rukovodilac mogao da tek tako preda dokumente, koji kompromituju suprugu predsednika druge države, ambasadoru te zemlje... Baš kao što je zanimljivo da je Smole u sve smesta poverovao. Međutim, nije zaboravio da primeti kako je aktuelna vlast u Srbiji u sukobu sa Smoleom koji je po povratku iz Moskve napustio diplomatiju i nastavio karijeru.³⁹⁴

Jedan od komentara u stranim novinama oslikavao je raspoloženje prema Jovanki i jugoslovenskom establišmentu:

„Jovanka, kojoj se pripisuju ambicija i vlastoljublje, postala je kao u nekom jeftinom šund-romanu prva leđi Jugoslavije, tako da je sovjetska obaveštajna služba KGB verovatno sprovela najdirektniju liniju do Tita koja se uopšte može zamisliti. Ipak je malo verovatno da je Tito tek posle 25 godina braka saznao da mu je Jovanka prošvercovala Moskvu u krevet. To se takođe odnosi na ozloglašenu jugoslovensku OZNU, koja je navodno Jovanki Broz dodelila čin pukovnika.”³⁹⁵ Austrijske novine prenosile su vesti štampe koju su označavali kao „bulevarsku”. Pored borbe za vlast

³⁹¹ „Jovanka Broz optužena za špijunažu”, DPA, Beograd, 25.7.1989.

³⁹² Bila je to suma koje je u to vreme bila veća od prosečne plate u bilo kojoj od republika i pokrajina.

³⁹³ K. G. Štrem, „Da li je Jovanka Broz bila agent KGB?“, *Velt*, 3.7.1989.

³⁹⁴ M. Miša Antonić, 104–105.

³⁹⁵ „Jovanka Broz optužena za špijunažu”, DPA, Beograd, 25.7.1989.

izneseno je i uverenje da je za „bujnu maštu” odgovorna i Jovankina ćutnja. Sama Jovanka je navodno tvrdila da iza nje ne stoji niko: „Ni Hrvatska, mada sam tamo rođena, ni Srbija gde sam provela najveći deo svog života.”³⁹⁶

Neumorni delegat u Saveznoj skupštini Husein Hodžić i posle obaveštenja Saveznog izvršnog veća o statusu Jovanke Broz zahtevao je objašnjenje zašto ona ne prima penziju kao udovica predsednika SFRJ i zašto je kuća koja je za nju sazidana iznajmljena stranom diplomatskom predstavništvu. Odgovoreno mu je da je penzija Jovanke Broz određena prema najvišoj penziji u Saveznoj skupštini kao najpovoljnijem osnovu za izračunavanje u državi. Penziju, tvrdili su, niko nije dobio automatski, već na lični zahtev. Zahteva očigledno nije bilo.³⁹⁷

Po komunistički režim neprijatan spor oko nasleđa nekadašnjeg šefa države, koji se tokom osamdesetih godina vukao po beogradskim sudovima, postao je javan u vreme demokratizacije ali i unutrašnjih sukoba. I dok su se zainteresovane i konačno relativno slobodne novine sladile pričom koja je tekla u beskraj, ograđivale su se zbog međunarodne štete nanese zemlji i svetskom ugledu Josipa Broza. Tako su *Večernje novosti* objavile, a austrijske i nemačke novine prenele, tvrdnje Branka Mikulića, prvog predsednika jedne komunističke vlade (SIV-a, prim. I. P.) u Jugoslaviji pod ostavkom, iznesene upravo početkom 1989. da je Broz iza sebe ostavio testament. Nije bilo jasno da li je prema tom dokumentu, koji nije pronađen, zbirka vrednih poklona ostavljena partiji ili državi?³⁹⁸

U čudnim okolnostima jugoslovenske verzije „Glasnosti” novine su slobodno objavljivale dok je jednopartijska autoritarna država i dalje postojala. Pojavile su se vesti o tome da je intervju Jovanke Broz koji je tih dana objavljen u Beogradu, pune tri godine stajao „u fioci” zbog pritiska moćnog Staneta Dolanca. *Biro za štampu i informacije Predsedništva SFRJ* demantovao je ove tvrdnje.³⁹⁹ Javnost je svakako morala biti naklonjena Jovanki Broz, pored ostalog i zbog činjenice da je u Srbiji tog vremena Dolanc bio izuzetno nepopularan. Konzervativni Dolanc, ali ni opozicioni

³⁹⁶ G. Halupa, „Bujna mašta bulevarske štampe, Salzburger nahrichten”, Salzburg 26.7.1989, DB (agencijski prevod, prim. I. P.)

³⁹⁷ „Jovanka Broz može da podnese zahtev za penziju kao i svi drugi građani”, *Politika*, 1.7.1989.

³⁹⁸ „Pitanje Titovog testamenta”, *Rojter*, DB, Beograd 20/22.2.1989.

³⁹⁹ „Dolanc nije zabranio objavljivanje intervjua s Jovankom Broz, Saopštenje Biroa za štampu Predsedništva SFRJ”, *Borba* 18.2.1989.

Mladinski pokret okupljen oko nekoliko časopisa, nisu u svom slovenačkom nacionalizmu i hermetičkom ekskluzivizmu nikako odgovarali srpskoj vlasti ali ni javnosti. Tako je ljubljanska *Tribuna* objavila karikaturu koja je prikazivala Jovanku Broz голу u položaju Bude.⁴⁰⁰ Da provokacija bude veća potpisana je sa „Jovanka Budisavljević-Broz”.

Slika br. 9: Karikatura Jovanke Broz u ljubljanskoj *Tribuni* (17. jul 1989)

Reakcije novinara iz uticajnih dnevnih listova *Večernjih novosti* i *Ekspres Politike* bile su oštre i u sebi su nosile oporost i pravovernu zgranutost nekih ranijih vremena: „U svetskoj istoriji štampe ne pamti se, sasvim je sigurno, ovakva naturalistička, blasfemična i bestidna karikatura. Ma kakvi 'mangupi' iza nje stajali (ako neko svestan i savestan iza takvog čina uopšte može da stoji) i ma koliko se skrivali iza „mladinskog paravana” (makar bili i mladi po godinama) ostaje pitanje: šta je cilj ovakvog bezumnog napada na integritet jednog čoveka, na Jovanku Broz... Jer ova idiotska karikatura sramota je ne samo za mladost Ljubljane i Slovenije, nego i za Jugoslaviju.”⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Gangster, „Jovanka Budisavljević – Broz, Skok čez plot”, *Tribuna*, 17.7.1989, 2.

⁴⁰¹ B. S. Međedović, „Bestijalni „mangupi”, Ljubljanska *Tribuna* bestijalno uvredila Jovanku Broz”, *Večernje novosti*, 29.7.1989.

„Ovo je, koliko se sećam, i u „naprednoj” slovenačkoj štampi prvi put da je jedna ličnost iz javnog života, supruga preminulog predsednika Tita, predstavljena na jedan tako blasfemičan i perfidan način” – pisao je novinar Plavevski za *Ekspres Politiku*.⁴⁰²

Nije slučajno što je upravo u to vreme s nadnaslovom *Istraživanja* objavljen intervju sa Ivom Eterovićem, fotografom koji je objavio knjigu fotografija o privatnom životu Brozovih *Njihovi dani*. Knjiga je započeta fotografijom na kojoj Jovanka ljubi svog supruga. Eterović je u intervjuu iskazao veliku naklonost prema Jovanki Broz.⁴⁰³ O svom prijateljstvu sa Brozovim govoriće i dve decenije kasnije.

Godine 1989. bio je osnovan *OK kanal*, prvi navodno nezavisan televizijski program u socijalističkoj Jugoslaviji i preteča Trećeg kanala RTS-a. Ovaj kanal je delovao manje od mesec dana. O dvadesetogodišnjici osnivanja njegov glavni i odgovorni urednik je u tekstu za nedeljnik *Vreme* pored ostalog zabeležio i jednu anegdotu u vezi sa udovicom predsednika Tita.

„Neverovatnu pažnju gledalaca odmah je izazvao kviz 'Znanje imanje', koji je pripremao Vladimir Stakić, a vodio Rambo Amadeus. Tri takmičara odgovarala su na duhovita Rambova pitanja, a Stakić je, nakon tačnog odgovora, kutlačom presipao tečnost iz jedne velike plastične posude u drugu, čiji nivo tečnosti je označavao nivo znanja takmičara. Kviz je sniman i montiran, iako je zbog kamere koja je snimala 'iz ruke' i neobične spontanosti izgledalo da emisija ide 'uživo'. U kvizu je postojala zagonetna ličnost čije ime je bilo napisano na kapi takmičara, tako da su gledaoci znali o kome je reč, a takmičar je to morao da pogodi. Kad smo jednog dana smislili štos da takmičarima na kapi napišemo Jovanka Broz, pa da ona bude navodna zagonetna ličnost, na prvom sledećem sastanku u Televiziji Beograd jedan od direktora nam je rekao: Samo da znate, Jovanku Broz vam nećemo dozvoliti. Službe su, dakle, radile besprekorno, a zašto je Jovanka bila toliko sporna, ni dan-danas mi nije jasno.”⁴⁰⁴

⁴⁰² Al. Plavevski, „Vulgarna karikatura Jovanke Broz, U poslednjem broju ljubljanske Tribune”, *Ekspres Politika*, 29.7.1989.

⁴⁰³ „Tito je bio porodičan čovek, Ivo Eterović: kako sam snimao druga Tita i Jovanku Broz”, *Večernje novosti*, 25.2.1989.

⁴⁰⁴ R. Kanjevac, „Obračun kod OK kanala”, *Vreme*, 21.5.2009, 26.

Prelaz sa 1989. na 1990. označio je tihi disoluciju jugoslovenskog komunizma. Pisanje o Jovanki Broz je takođe odražavalo i ovaj prelaz. Dok su u drugoj polovini 1989. pali real-socijalistički režimi od Poljske do Bugarske, u Jugoslaviji se zahuktao srpsko-slovenački sukob. Iako je Miloševićev režim izbegavao promene, raspad SKJ početkom 1990. i neminovnost organizovanja višestranačkih izbora doveli su do postepenog oslobađanja medija koje će u Srbiji trajati sve do raspisivanja prvih višestranačkih izbora i transformacije SK Srbije.⁴⁰⁵ Čini se tako kao da je tekst u *NIN-u* iz marta 1990. napisan decenijama posle tekstova iz 1988. i 1989. posvećenih udovici jedinog predsednika SFRJ.

Autor članka u *NIN-u* je procenio da je Jovanka Broz bila deo tog establišmenta. Prema njegovim rečima, ona je prvo ostala nema kada su o njoj objavljivali razne pa i netačne i senzacionalističke vesti, a onda je, marta 1990, poslala *Politici* „jedno gnevno pisanje” kojim je, kako se mislilo, želela da zaustavi „svako propitivanje o Brozovom i njenom načinu života”.⁴⁰⁶

„Godinama su se u našem društvenom životu nizali različiti slučajevi o kojima smo, takoreći, po pravilu, saznavali iz nemuštih saopštenja s našeg rukovodećeg Olimpa na kojem su se Josip Broz Tito i svita koja ga je okruživala ponašali kao neka vrsta 'političkog konzilijuma'. Preko takvih saopštenja – koje, uzgred rečeno, nije ni zanimalo da li je društvo zdravo ili ne već, pre svega, koliko krotko podnosi vlastodršce i njihove političke i ekonomske eksperimente – policijski duh učvršćivao je još više principe svoga opstanka i delovanja, tajnost i misteriju, a služeći se omiljenim tomahavk rečenicama, pretio je istovremeno i žrtvi i javnosti.”⁴⁰⁷

Odbrana Jovanke Broz od slovenačkih nacionalista bila je poslednje nastojanje zvaničnih krugova Srbije da 'štite' „udovicu komunizma”. Sledeći pokušaj uslediće motivisan sasvim drugačijim razlozima oko dve decenije kasnije. U to vreme, proleća 1990. razvio se svojevrsan binarni pristup tvoraca javnog mnjenja kad je reč o udovici predsednika SFR Jugoslavije. Na jednoj strani bili su kritički intonirani članci, često motivisani demokratskom kritikom totalitarnog Brozovog režima. Na drugoj sve više sentimentalni osvrti. U to vreme objavljena je knjiga *Jovanka Broz: život na dvoru*

⁴⁰⁵ S. Antić, *Zarobljena zemlja...*, 86.

⁴⁰⁶ R. Đurić, „Titov život s njima”, *NIN*, 25.3.1990, 59.

⁴⁰⁷ *Isto*.

autora Nataše Marković i Dragana Vlahovića. Časopis *Nada* prenosio je delove ove knjige u feljtonu... Ponavljao je više od deceniju stare tekstove o Titu i Jovanki... Sladunjavu i kriptomotivnu sadržinu potvrđivali su naslov i podnaslovi: „Dani ljubavi i nežnosti”, „Buket jorgovana”...

Fotograf Ivo Eterović je u to vreme poslednjih dana kulta Titove ličnosti (sirene su poslednji put označile sat Brozove smrti 1990. godine), pokušao da pozivajući se na Broza definiše trenutni položaj Jovanke Broz. Tvrdeći da ne zna šta bi Broz rekao na događaje u vezi sa njegovom udovicom, zaključio je da je Broz „bio izuzetno nežan suprug, da mu je ona bila najbliži čovek kog je imao...”⁴⁰⁸

Večernje novosti su u februaru 1989. objavile feljton pod naslovom *Jovanka Broz: kako sam otišla iz Užičke*. Naslov prvog nastavka glasio je: „Nisam to zaslužila”.⁴⁰⁹

Prikaz knjige Dragana Vlahovića i Nataše Marković, *Jovanka Broz: život na dvoru*, koja je u to vreme već bila u prodaji objavljen je u *Politici*. Autor prikaza insistira na glamuroznoj, čak estradnoj strani života prve dame SFR Jugoslavije. Na početku teksta poredi je sa Žaklinom Kenedi čija je biografija te godine takođe objavljena u Beogradu.⁴¹⁰

Uprkos činjenici da je Jovanka Broz poslala otvoreno pismo novinama, davala redovne informacije javnosti posredstvom svojih advokata i bila tema desetina članaka i feljtona javnosti se činilo da je ona i dalje izolovana i dodatno zatvorena navodnom odlukom da ćuti. Aprila 1990. jedne uticajne novine u Srbiji su u uvodu članka o Jovanki Broz objavile i sledeće redove: „Za najveći broj Jugoslovena ona je i danas pre svega lice sa fotografija, iz kino-žurnala i televizijskih izveštaja, kasnije i iz čitavih albuma fotografija što svedoče o privatnom životu Brozovih. Koliko god najpre bila prisutna u javnosti, a potom odsutna iz nje, ima se utisak da je dovoljno ne poznaju ni oni koji o njoj pišu feljtone i čitave tomove. Ona je tajna, misterija i simbol jednog ćutanja koje se može porediti sa ćutanjem sfinge. Ali ako je za Titovog života, u okrilju

⁴⁰⁸ „Šta bi Tito rekao, Ivo Eterović, kako sam snimao porodični život maršala Tita i Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 26.2.1989.

⁴⁰⁹ V. Zečević, „Nisam to zaslužila, Jovanka Broz: kako sam otišla iz Užičke”, *Večernje novosti*, 9.2.1989.

⁴¹⁰ R. P, „Prikaz knjige Jovanka Broz: život na dvoru...”, *Politika*, 31.3.1990.

prilično patrijarhalnog i na odgovarajući način autoritarnog modela – preslikanog i na našu najvišu hijerarhiju – njeno ćutanje bilo „prirodno” danas uzbuđuje i izaziva mnoga pitanja.”⁴¹¹

„Jovanka Broz se kretala u svetu političkih vrednosti i krugu kojem su pripadale jedna Indira Gandhi i Indirina kopija zvana Sirimavo Bandaranaike. Jovanka Broz, svejedno, nikada nije krenula, a možda nije ni imala šansi da krene njihovim putem. Njoj nije pripadala harizma jedne Evite, niti iskonstruisana misija poput nesrećno dodeljene uloge Izabeli Peron. Patrijarhalni uzus i stroga raspodela harizme otklonili su od nje – sva sreća – i javne počasti i funkcije tipa onih kojima je bila 'ovenčana' Elena Čaušesku.”⁴¹²

Zanimljivo je da su autori feljtona u *Novostima* 8 smatrali za potrebno da oko slučaja Jovanke Broz „konsultuju javnost”. U anketi koja je sprovedena među poznatim ličnostima vidljiva je naklonost prema Brozovoj udovici. Interesantno je da su među osamnaest ličnosti koje su iznele svoje mišljenje njih devetoro bili glumci, jedna je bila dramska spisateljica, jedan poznati pevač, jedna operna pevačica, dvoje književnika, slikarka, pesnikinja i teatrolog.⁴¹³ Među anketiranimima je preovladavalo uverenje da je Jovanki Broz načinjena nepravda, da je ona žrtva primitivizma i da su joj uskraćena prava. Olja Ivanjicki je na sledeći način dala mišljenje o odnosu prema Jovanki Broz: „Odnos prema Jovanki Broz nije fer! Svako ima svoju priču. Dajte jednom da i nju saslušamo. Pitanje je da li bi progovorila. Iskreno da vam kažem, ja bih ćutala.”⁴¹⁴ Desanka Maksimović je i ženski solidarna: „Nisam od onih koji napadaju bilo koga. Dok je bila Titova žena bila je kraljica. A sada kad je udovica, zar je treba pljuvati?”⁴¹⁵ Rade Šerbedžija kroz stav o Jovanki Broz kritikuje i savremenu kulturu: „Svakom normalnom čoveku koji poseduje imalo morala ne može pasti na pamet da jednu ženu, u ovom slučaju Jovanku Broz koja je bila supruga predsednika države, vređa na ovaj

⁴¹¹ S. Ignjatović, „Udovica iz sjajne senke, Sudbina udovice”, *Novosti* 8, 26.4.1990, 4–5.

⁴¹² *Isto*.

⁴¹³ Reč je o glumcima Nedi Arnerić, Miri Stupici, Mileni Dravić, Radetu Šerbedžiji, Veri Čukić, Oliveri Marković i Jeleni Milojević (?), Draganu Nikoliću, Svetlani Bojković, opernoj pevačici Radmili Bakočević, pevaču Arsenu Dediću, književniku Radomiru Smiljaniću, spisateljici Vidi Ognjenović, pesnikinji Desanki Maksimović, slikarki Olji Ivanjicki, dramskoj spisateljici docnijoj NVO aktivistkinji Borki Pavićević i teatrologu Jovanu Ćirilovu.

⁴¹⁴ R. Šaljić, „Najveća brbljaonica na svetu”, *Novosti* 8, 19.4.1990, 6.

⁴¹⁵ *Isto*.

način. Tako nam i treba kad se cela naša kultura svodi na novokomponovanu pesmu!”⁴¹⁶ Mira Stupica razmišlja o celokupnom životu Jovanke, kao supruge predsednika države, i zaključuje: „Jovanka Broz je imala tu sudbinu da svoj život provede u zlatnom kavezu. A kavez je kavez, bio on zlatan ili gvozden. U njemu je bilo teško pevati.”⁴¹⁷

Indikativno je da samo Radomir Smiljanić i Borka Pavićević nisu imali pozitivan stav prema Jovanki Broz i njenom slučaju. Smiljanić je izjavio: „Mislim da svi bivši vlastodršci i oni koji su sa njima bliski, koji su sprovodili njihovu politiku ili je nadahnjivali, moraju biti spremni da se kad-tad podvrgnu sudu javnosti. Ovo se ne odnosi samo na one političare koji su usmeravali sudbinu naroda, već i na sve one čija dela treba da budu od štete ili koristi tom istom narodu. Znači, svi oni treba da budu spremni na svu žestinu i oštrinu suda javnosti. Neko je lepo rekao: Glas naroda je glas Boga! Naročito kada je narod ljut.”⁴¹⁸

Borka Pavićević je, uz potpuno odsustvo empatije, bila još izričitija: „Slučaj Jovanke Broz shvatam kao odnos prema svojini koji u poslednje vreme postaje problem jedne klase. Iako sam sigurna da je u celoj situaciji i dželat i žrtva, sigurna sam da je mnogima za ostvarenje ciljeva poslužila kao eksperiment.”⁴¹⁹

*Uspon nacionalizma, demokratizacija i propast SFRJ:
samoizolacija i zaborav Jovanke Broz*

Devedesete godine došlo je i do revolucionarnog uticaja nekoliko knjiga i feljtona o Jovanki Broz na srpsku javnost. *Bela knjiga* o Jovanki Broz odnosno dosije vojnih i civilnih službi (navodno je prvi put objavljen samo u petnaest primeraka) tada je objavljen kao knjiga. Zaključak koji je iznesen u dosijeima jeste da je Jovanka Broz želela da ostvari politički uticaj koji prevazilazi ulogu supruge predsednika republike i postane srpska⁴²⁰ Evita Peron. Feljton Aleksandra Matunovića, Brozovog lekara, na

⁴¹⁶ S. Ignjatović, „Udovica iz sjajne senke, Sudbina udovice”, *Novosti* 8, 26.4.1990, 5.

⁴¹⁷ *Isto.*

⁴¹⁸ *Isto.*

⁴¹⁹ *Isto.*

⁴²⁰ „Srpska”, a ne „jugoslovenska” (prim. I. P.)

osnovu knjige *Jovanka Broz Titova suvladarka* ponovljen je posle 2000. godine u jeku novog interesovanja za Brozovu udovicu. Upravo Matunovićev intervju povodom knjige otvorio je pitanje odnosa Jovanke Broz s Rankovićem. Demokratizacija Srbije označavala je tih godina otvaranje društva ali je postepeno uspostavljan i autoritarni režim, koji je donekle rehabilitovao ovdašnje viđenje Rankovićeve politike. Matunović je verovao da je Jovanka Broz želela da postane članica CK SKJ i da nasledi Tita. Verovao je da su joj samoizolacija i neodlazak kod Broza pred smrt u bolnici u Ljubljani najveće greške.

Novosti plus su krajem oktobra 1990. objavile anketu o odnosu građana prema Jovanki Broz. Neobimna i nereprezentativna ona je ipak predstavljala prosečno mišljenje tog vremena, bar kad je reč o Beograđanima. Dva penzionera, tri fakultetski obrazovana građanina (inženjer, pravnik i prevodilac), dvoje studenata i četiri zaposlenika sa srednjom stručnom spremom, ukupno njih jedanaestoro.⁴²¹ Zanimljivo je da niko od njih nije izneo negativno mišljenje o udovici bivšeg predsednika Republike. Stav se kretao u rasponu od solidarnosti, podrške, preko sažaljenja, do znatiželje – koja je preovladavala kod mlađih anketiranih: „Toliko blata je svuda oko nas, da ne znam više šta da mislim. Jovanka ćuti ali ne svojom voljom. Voleo bih, kao i svi Jugosloveni pretpostavljam, da joj se da šansa da kaže. U novinama čitamo da je prošla kroz mnoga mučenja, da su je bacili niz stepenište, da i danas ima „pratnju“. Što je najgore, to niko ne demantuje. Humano je reći istinu, makar i ružna bila. Ali nehumano je prezirati prošlo vreme, sve one godine u kojima smo veličali jednu ličnost i jedan sistem. Kao da ne shvatamo da smo to, upravo mi radili.“⁴²²

U opštoj kritici Broza *Dnevnik* je naveo i da on kao „volonter“ nije primao platu pa mu je nemoguće odrediti penziju pošto nije imao ni staža. Kasnija istraživanja pokazala su da je Broz imao platu i da je imao formalno određen najdugotrajniji staž u

⁴²¹ Indikativno je da među ispitanima nije bilo onih sa osnovnim obrazovanjem, koji čine oko polovine ukupnog stanovništva Srbije.

⁴²² V. Rašković, „Ko se boji Jovanke Broz, Zašto ćuti supruga predsednika Tita“, *Novosti plus*, 18.10.1990, 7.

državi – čak 75 godina.⁴²³ Jovanka Broz prema tumačenju novosadskog lista tako nije imala pravo na penziju.⁴²⁴

Sama Jovanka Broz videla je oko sebe konce zavere i buduće pritiske. Kada su je u aprilu 1990. pozvali u televizijsku emisiju „Za i protiv Tita” ona nije došla, a umesto nje redakciji je stiglo pismo koje je potpisao njen „dežurni straže”. U pismu je objašnjeno da sve što Jovanka Broz kaže ili napiše biva zloupotrebjeno zbog čega je odlučila da „apstinira od rasprave o nekadašnjem suprugu”. O ovoj odluci i činjenici da su mediji uspjeli da dobiju svedočenje i „poslednjeg batlera” pisao je uvek zainteresovani Aleksandar Tijanić.⁴²⁵

U feljtonu *Bitke i tajne Jovanke Broz* koji je u trideset i pet nastavaka objavljen u *Večernjim novostima* biograf Jovanke Broz, Đuro Zagorac predstavio ju je sasvim drugačije nego što je to činio u novinskim tekstovima tokom osamdesetih godina. Jovanka Broz više nije bila osoba koja svojom gramzivošću izneverava političku zaostavštinu svog supruga. U zaključku feljtona Zagorac je Jovanku Broz predstavio kao Brozovu žrtvu. Žrtva je Jovanka Broz ispala možda i bez Brozove želje, ali je to ipak postala.⁴²⁶

Politika je, u rubrici „Odjeci i reagovanja”, 19. marta 1990, objavila otvoreno pismo Jovanke Broz direktoru ovog medijskog koncerna Živoradu Minoviću. U pismu, koje će Aleksandar Tijanić nazvati 'gnevno', Jovanka Broz je kritikovala uredništvo *Politike* i njenih novina i časopisa (*Duge, Intervjua, NIN-a...*) zato što su objavljivali dokumente i pisma koji su vezani za ostavinski proces koji je u toku i njen privatni život. Od posebne važnosti za razumevanje odnosa javnosti prema Brozovoj udovici jeste njena primedba da autori tekstova i knjiga koje su na njihovim osnovama tih meseci sastavljane izbacuju trenutnim vlastima bliske učesnike sukoba zvaničnih ustanova s njom, a insistiraju na protagonistima tih događaja Hrvatima i Slovincima.

⁴²³ Rešenjem od 22. decembra 1952. godine, koje je potpisao tadašnji direktor Zavoda za socijalno osiguranje, Josipu Brozu je priznato čak 37 godina staža, od 26. maja 1908. do 7. marta 1943. godine, u koji je uračunato „vreme provedeno na ilegalnom radu, u radnim odnosima i u ratovima”. Pri tom mu je, iako se u Prvom svetskom ratu borio u uniformi austrougarske vojske, i to vreme, istina u jednostrukom trajanju, priznato kao staž, pošto je stara Jugoslavija bila potpisnik konvencije kojom je to regulisano za sve zaraćene strane.” A. Jekić, „Državna naknada nije penzija”, *Večernje novosti*, 23.8.2006, 22.

⁴²⁴ „Broz kao volonter”, *Dnevnik*, 5.6.1990.

⁴²⁵ A. Tijanić, „Hapšenje Jovanke Broz”, *Slobodna Dalmacija*, 8.4.1990, 3.

⁴²⁶ Đ. Zagorac, „Sama i nemoćna, Bitke i tajne Jovanke Broz”, 36. nastavak, *Večernje novosti*, 13.5.1990.

Feljton Mirka Milutinovića objavljivan u nedeljniku *Intervju, Tito nezvanično*, smatrala je klevetničkim. Ipak, pored interesovanja javnosti za prizemne, i čak netačne pojedinosti iz života i političkih interesa vlasti, kao glavni subjekt napada nije videla sebe već svog deset godina ranije umrlog supruga. Zapretila je tužbom, ali i „srdačno pozdravila” Minovića na kraju pisma.⁴²⁷

Verovatno je najbolji pregled svega što je u vezi s Jovankom Broz tih meseci objavljeno pružio autor obimnog teksta u časopisu *Novosti 8* pod specifičnim naslovom *Najveća brbljaonica na svetu*.⁴²⁸ I dok su se svedoci i učesnici dopisivali preko novina svojevrsna jugoslovenska „Glasnost” dovela je do uspostave izvesnog višeglasja u medijima. Tako je u spomenutom članku za mišljenje upitana spisateljica Vida Ognjenović, koja će nepunu godinu kasnije odigrati važnu ulogu prilikom Devetomartovskih nemira u Beogradu. Čini se da je to bio stav kritičke javnosti u uslovima kada je komunistička prošlost samo delimično i uslovno javno diskvalifikovana, a u širim slojevima stanovništva joj je nedostajala samo nova legitimizacija i afirmacija, koju će konačno dobiti sa usponom Slobodana Miloševića. Vida Ognjenović je tako izjavila: „Komunističke sukobe ostavljam komunistima! Međutim, gledajući Jovanku kao osobu smatram da su svi ovi napadi na nju ljudožderski! Ne želim da ulazim u njihove radnje iza paravana.”⁴²⁹

Pred javnošću – posebno u Srbiji gde su Brozovi živeli, i pored sve distanciranosti i simpatija prema otpadništvu Jovanke Broz u odnosu na režim predsedništva – kritičari Jovanke Broz i čitave porodice, imali su dobar argument u spisku imovine koji je nastojala da nasledi. Skupoceni automobili, kuće, konji – darovi republika, iseljenika, stranih vladara – trebalo je da postanu privatno vlasništvo. Bio je to važan korak ka „dedeifikaciji” Tita, a za pokušaje u tom pravcu drugih lica sudovi su samo neku godinu ranije izricali oštre kazne.

⁴²⁷ J. Broz, „Pismo Jovanke Broz”, *Politika*, 19.3.1990.

⁴²⁸ B. Šajić, „Najveća brbljaonica na svetu, Jovanku Broz nema ko da štiti, Sudbina udovice”, *Novosti 8*, 19.4.1990, 4.

⁴²⁹ *Isto*; Slične stavove izneli su i glumci Svetlana Ceca Bojković, te Dragan Nikolić. Dok je Bojković pitala gde su kritičari Jovanke Broz bili četrdeset godina, Nikolić je tvrdio da više poštovanja i dostojanstva prema Jovanki Broz treba posebno da pokažu muškarci. Oba mišljenja formirana su na sasvim ljudskom ali iracionalnom revoltu koji svako razuman oseća kada vidi da je jedna osoba sukobljena s mnoštvom ili državom. (prim. I. P.)

Na margini novo zanimanje javnosti u vremenu tranzicije

Oktoobra 1990.⁴³⁰ grupa građana koji su se javnosti predstavili kao „saborci Jovanke Broz” tražili su „ukidanje desetogodišnje izolacije” u kojoj se navodno nalazila. Milorad Antić, novinar i pisac knjige *Udovica komunizma* i Milja Balić „predstavnicu boraca Prve ženske partizanske čete”, podneli su Raselovom sudu tužbu zahtevajući zaštitu prava Jovanke Broz. Tvrdili su da Predsedništvo nema više pravo da se bavi slučajem Jovanke Broz. Pitali su se šta bi bilo kada bi Jovanka Broz poželela da se uda i da li bi i taj zahtev zapao pod „Zakon o zaštiti imena i dela Josipa Broza Tita”. Zanimljivo je da je u duhu epohe (nacionalnog oduševljenja u Srbiji) advokat Jovan Koprivica, zvanični zastupnik Raselovog suda u Beogradu, primetio i da je slučaj Jovanke Broz prebačen na savezni nivo, zbog čega ona i ima toliko problema. Dužnost je Srbije, tvrdio je, da zaštiti svoju građanku Jovanku Broz, „jer se njeno ropstvo često uzima kao dokaz nepostojanja demokratije u ovoj republici”.⁴³¹ Saborci su se okupili i otvorili pred javnošću. Zanimljivo je da takav stav, koji je verovatno delila većina partizanskih veterana iz Srbije, nije iz nekih razloga iznošen kasnije, posebno ne posle 1995. godine. Iz izjava koje su u jednom od narednih brojeva *Večernjih novosti* dali njihovi saborci, posebno spomenuta Milja Balić i pukovnik Mirko Medić, bivši borac Šeste ličke divizije, saborci kao da su u Josipu Brozu Titu videli državu, koja je kakva je – da je, neprikosnovena i izvan svake kritike. U Jovanki Broz prepoznali su doživotnog srpskog baštinika te države i ambasadora njihovih napora, žrtava i zasluga u ratu.⁴³² Za njih je, naime bilo belodano i nesumnjivo da je Jovanka Broz „stradala zato što je Srпкиnja”, da joj je ozloglašeni albanski političar i višegodišnji član predsedništva SFRJ Fadilj Hodža pretio, da je Stane Dolanc (za koga su bili uvereni da je nekada bio član

⁴³⁰ Krajem septembra 1990. Srbija je dobila demokratski ustav.

⁴³¹ „Tamnovanje 'udovice komunizma, Saborci Jovanke Broz traže od Raselovog suda ukidanje desetogodišnje izolacije u kojoj živi ova udovica”, *Večernje novosti*, 20.10.1990.

⁴³² Posle smrti Jovanke Broz sličan stav izneli su predstavnici udruženja Srba iz Hrvatske u Beogradu.

zloglasnog *Hitler jugenda*) uspešno spletkario protiv nje, dok je za Vladimira Bakarića, sivu eminenciju socijalističke Hrvatske, ona bila tek 'srpska seljanka'.⁴³³

Sredinom 1990. jugoslovenske novine prenele su procenu američke CIA da će SFR Jugoslavija nestati tokom narednih godinu i po dana. Početkom 1991, koja će doneti prve žrtve i završiti s petnaest hiljada mrtvih, stotinama hiljada raseljenih i velikim razaranjima, u *Svetu* je objavljen obiman feljton iz dva dela o Josipu i Jovanki Broz. Tek je početak devedesetih godina, u sasvim dramatičnim vremenima označio i početak estradnog pristupa Jovanki Broz i drugim temama iz vremena titoizma. Već spoljna kritika feljtona u *Svetu* jasno govori tome u prilog. Tito i Jovanka predstavljeni su u vrhu stranice, uštogljenim i glamuroznim fotografijama iz posete Vatikanu, mada to nije bila tema. Autor, Gavro Dotlić, koji je bio nabavljač i kasnije šef nabavne službe za predsednikove potrebe, pisao je o lukulovskom životu Brozovih: uvozu živih rakova iz Pariza, slanine iz Danske, lubenica iz Kaira... Tvrdio je da su se u ambasadama posebni činovnici bavili nabavljanjem potrepština za Jovanku Broz.⁴³⁴

Od sredine osamdesetih godina periodično su se pojavljivale vesti u javnosti da je Jovanka Broz napisala memoare. Iako više puta opovrgnute ove glasine su se čule i tokom devedesetih godina. Vest o memoarima sakrivenim u inostranstvu na osnovu novog talasa glasina pokrenule su *Večernje novosti*. Vladan Dinić javio je o ponudi za koju se priča da ju je dao jedan američki izdavač, ali i da je Jovanka Broz svoja sećanja izdiktirala „poznatom beogradskom novinaru”. Navodno Brozova udovica još uvek nije prihvatila ponudu. Iako su i advokat Toma Fila i autor teksta saglasni da Jovanka Broz ima punu slobodu kretanja i da je materijalno obezbeđena (budući da su joj primanja jednaka primanjima 'predsednika Skupštine Jugoslavije'), ipak, kao da je u Dinićevom tekstu bilo naznaka budućeg javnog diskursa prema Jovanki Broz. Pored svega što je napisao (o navodnoj ponudi za memoare, mesečnim primanjima, kući u kojoj živi...) naveo je kako je razgovarao s ljudima koji rade u blizini kuće u kojoj je Brozova udovica živela. Na pitanja u vezi s pasivnošću koju je moguće spolja videti u kući, odgovorili su mu: „Ako je gašenje svetala i život uz jednu sijalicu dovoljan razlog za

⁴³³ P. Savić, „Čista kao suza, Saborci traže od Raselovog suda ukidanje desetogodišnje izolacije Jovanke Broz”, 3. nastavak, *Večernje novosti*, 22.10.1990.

⁴³⁴ B.A. Prijić, „Tito i ženska posluga i Koverte i papirići koji grme, (u feljtonu) Priče sa Belog dvora”, *Svet*, 23.1.1991. i 6.2.1991, str. 63–68 (odnosno) 64–67.

uzbunu i nestanak nekog onda je pola Beograda nestalo. Zar ti novinari što to pišu ne znaju koliko je struja skupa. Svi štede struju, i ko ima para i ko nema. Jer niko para nema za bacanje...”⁴³⁵

Politika je nešto kasnije u tekstu novinara Slobodana Kljakića podsetila na uzbunu koju je u partijski i državni vrh uneo drugi tom *Priloga za biografiju Josipa Broza Tita*, objavljen 1981. godine u kojem je navedeno da je Jovanka Broz navodno vodila dnevnik, koji je skrivala u mašini za veš i koji je krišom predala Indiri Gandi. Ovi navodi su oštro kritikovani i više puta demantovani. Kljakić se u svom tekstu stavlja u zaštitu Brozove udovice. Tvrdi da ne samo politički establišment već i javnost prema njoj ima nepravedan odnos, pošto veću pažnju privlače sasvim banalni segmenti zahteva za nasleđe Brozove pokretne imovine nego dokumenti o njenom školovanju i životu u Sovjetskom Savezu. „imalo nežan” odnos vlasti prema Jovanki Broz doveo je do „ugrožavanja njenih elementarnih ljudskih prava”, tvrdio je Kljakić.⁴³⁶ Da u Belom dvoru nije bilo mašine za veš, bar prema zvaničnom inventaru, otkrio je javnosti, dve godine posle Dedijerove smrti i više od decenije posle objavljivanja drugog toma *Odabranih priloga...*, upravo već spominjani novinar *Večernjih novosti* Vladan Dinić. Dinić je u svom tekstu izneo želju da se pojave Jovankini memoari koji bi svakako zasenili razna druga kazivanja i od kojih bi u jugoslovenskim zemljama „mnogi zadržtali”.⁴³⁷ U *Večernjim novostima* je Vladan Dinić, već poznat po intervjuu s Jovankom Broz koji je objavio nešto ranije, pisao o razgovoru s neimenovanim izvorom iz Švajcarske koji je imao uvid u memoare Jovanke Broz. Memoari su se navodno nalazili u sefu jedne švajcarske banke. Za njih je bilo ponuđeno čak dva miliona dolara. Jovanka Broz, navodno, nije prihvatila ovu ponudu. Dinić je ispitivao neimenovanog sagovornika oko pojedinosti (novac iz inostranstva uplaćivan radi izgradnje velikih industrijskih objekata navodno na Brozov račun). Tada je sagovornik održao Diniću kratko predavanje o tome da li je logično da „supruga cinkari pokojnog predsednika”. Neodređeni su ostali i nagoveštaji o opisu pojedinih ličnosti vrha države ili o prisluškivanju... Nejasni su razlozi objavljivanja ovakvog teksta s obzirom na činjenicu

⁴³⁵ V. Dinić, „Jovanka piše memoare, Da li će Jovanka Broz odoleti izazovu – ponudi od dva miliona dolara za svoje memoare”, *Večernje novosti*, 27.1.1992.

⁴³⁶ S. Kljakić, „Postoje li memoari Jovanke Broz, Tragom nagoveštaja u javnosti”, *Politika*, 28.1.1992.

⁴³⁷ V. Dinić, „Jovanka zna – mnogo, Da li će se (i kad) pojaviti memoari Jovanke Budisavljević-Broz”, *Večernje novosti*, 29.1.1992.

da se ništa nije promenilo u Jovankinom stavu da nije napisala memoare. Nepoznat izvor nije čak potekao iz jednog švajcarskog grada već iz „Berna i Ciriha” odakle je *Novostima* „pouzdana saopšteno da su memoari – tamo i da se čuvaju u jednoj švajcarskoj banci, pod šifrom.”⁴³⁸

Presek stanja u kome se nalazila Brozova udovica dao je oktobra 1992. godine beogradski nedeljničnik *Intervju*. Bilo je to vreme velikih napetosti. Srbija i Crna Gora ostale su te godine u umanjenoj SR Jugoslaviji i smesta su pale pod sankcije Ujedinjenih nacija. Privremeno prekinut rat u Hrvatskoj izbio je aprila te godine u Bosni i Hercegovini. U članku je objavljeno gde Jovanka Broz živi, visina nadoknade koju prima, obezbeđenje saveznog MUP-a... Jovanka Broz ostala je i pod administracijom Milana Panića *prva dama* države. Zanimljivo je da autor članka izolovanost Jovanke Broz i činjenicu da čak i njenu komšinicu kontroliše savezna policija, da se na telefon u vili stalno javlja službenik SMUP-a, da je neprekidno prate... ne vidi kao nešto neprirodno niti potpuno suprotno osnovnim ljudskim pravima. Čak se u analizi takvog stanja u kojem se nalazi Jovanka Broz autor pozivao na neimenovane „poslednje titoiste” koji navodno razumeju da je Jovanka Broz „bezbednosno interesantna” i da je u vremenu rata i krize potencijalno ugrožena.⁴³⁹

Važan događaj u razvoju odnosa javnosti prema Jovanki Broz dogodio se poslednje sedmice avgusta 1993. godine. Feljton-intervju s Jovankom Broz izradili su novinari Jovan Kesar i Vladan Dinić.⁴⁴⁰ Reč je bila o ekskluzivnom materijalu čiji je naslov glasio *Ispovest Jovanke Broz*. Dinić će dvadeset godina kasnije, uoči smrti Jovanke Broz objaviti knjigu, u tiražu od 12000 primeraka, čija je okosnica bio upravo spomenuti intervju.⁴⁴¹ Zanimljivo je istaći da je tiraž *Večernjih novosti* u toku objavljivanja feljtona gotovo udvostručen.⁴⁴² Jovanka je u ovom obimnom intervjuu

⁴³⁸ V. Dinić, „Istina u sefu”, *Večernje novosti*, 1.3.1992.

⁴³⁹ „Zatočenik u Bulevaru mira, Slučaj Jovanke Broz”, *Intervju*, 30.10.1992.

⁴⁴⁰ Jovanka Broz je prihvatila da je intervjuiše, uprkos Dinićevim ranijim tekstovima.

⁴⁴¹ V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz: Osuđena bez suđenja* (Beograd: Svedok, 2013.)

⁴⁴² Intervju sa Jovankom Broz izlazio je u 12 nastavka, a prvi deo razgovora štampan je 23. avgusta 1993. godine. Feljton je najavljivan u *Novostima* nedelju dana pre početka publikovanja. Tiraž novina, 22. avgusta, dan pre objavljivanja prvog dela feljtona, bio je 104.833, dok je 23. avgusta, kada je krenuo feljton, iznosio 145.400, da bi 3. septembra, kada je objavljen poslednji deo a odnosio se na eventualno postojanje memoara Jovanke Broz, tiraž bio 205.232!!! Ostali sadržaji štampani u ovom broju *Večernjih novosti* ni po čemu ne odudaraju od standardne forme i tema, takođe se prethodnog dana nije desilo ništa važno što bi eventualno moglo da privuče dodatnu pažnju. Na kraju poslednjeg dela razgovora jasno je naglašeno da on predstavlja kraj feljtona. Već sutradan, 4. septembra tiraž pada na 149.826 primerka.

opisala celokupan svoj život. Verovatno je za takav pristup i prvi nastavak zaslužna okolnost da su novinari *Večernjih novosti* s Jovankom Broz uspeli da se sastanu u kući njene sestričine na porodičnom skupu u Ečkoj, pored Zrenjanina. Porodičnu istoriju kao da nije govorila partizanka. Za Jovanku Broz partizani su se za vreme rata borili sa istim neprijateljima kao i Krajišnici u tekućem ratu. Čitav narativ navodi na zaključak da teško da bi neki Karađorđević ili potomak vojvoda srpske vojske u Prvom svetskom ratu, mogao potresnije da ispriča jednu priču koja je u stvari bila više nego neodređeno, porodično predanje. Epski ratovi Srba iz sela Pećani pored carskog Prizrena, njihove seobe, žrtva za pravoslavlje, srodstvo sa Budacima, od kojih potiče zloglasni Mile Budak, samosvest, srodstvo s kraljevskim namesnikom Srđanom Budisavljevićem, Savicom Kosanovićem (koga novinari beleže kao „Slavicu”). Socijalistička „carica majka” kao da je malo preterala kada je rekla i kako u staroj porodičnoj kući u planinama stoji natpis na gredi: „Tu će danas Arbanasi sude, tu je nekad Srbin carevao, i naš Budiša (rodonačelnik Budisavljevića, prim. I. P.) svjeta ugledao.”⁴⁴³ U drugom nastavku Jovanka Broz sećala se odlaska u partizane, fenomena borkinja u partizanskom ratovanju i Desanta na Drvar kao najteže borbe u kojoj je učestvovala. U trećem je opisala mirnodopske dužnosti, prelazak na Beli dvor, upoznavanje i zbližavanje s Titom. Vezu nije opisala dramatično i romantično kao neki od njenih biografa. Samo je spomenula anegdote o Titovom odnosu prema Ličanima, kada je tvrdio da su ga nekada pratili policajci Ličani, a posle rata je okružen Ličanima – Jovankom i Žeželjem. Ili ona izrečena u vreme venčanja kada je prihvatio šalu Steve Krajačića da je postao član „društva papučića”. U četvrtom delu navedene su ocene Milovana Đilasa o Jovanki Broz. U jednom antrfileu navedeno je da Tito nije želeo da ima više dece – navodno zato što nije imao sreće sa decom, a možda i zato što „nije hteo da se time opterećuje”. Đilasova procena je bila da je Jovanka „izgorela i usahla pored Tita”. U petom nastavku Jovanka Broz je detaljno opisala izgon iz kuće u Užičkoj ulici i demantovala sve optužbe na svoj račun. Zanimljivo je da je govoreći o penziji kritikovala način na koji je određena. Na pitanje kolika je odgovorila je neodređeno da ne zna tačno, da „donesu ponekad, ponešto”, da visina zavisi od volje činovnika. Na pitanje da li joj je penzija

⁴⁴³ J. Kesar, V. Dinić, „Ličanka čeličnih nerava, Ispovest Jovanke Broz (1)”, *Večernje novosti*, 23.8.1993, 7.

dovoljna odgovorila je na sličan način: „Bogami slabo”. Na pitanje da li čita novine odgovorila je dvosmisleno: „Sada su novine skupe. Kupim i poneki nedeljni list.”⁴⁴⁴

Neuobičajeno, ali posle završetka feljtona izlazio je feljton koji je uglavnom prenosio utiske građana o intervjuu s Jovankom Broz. Prve rečenice u prvom delu feljtona bile su: „U četrdesetogodišnjoj istoriji *Večernjih novosti* nikada jedan primerak našeg lista nije čitalo više ljudi nego dok smo objavljivali ispovest Jovanke Broz, koja je posle trinaestogodišnje izolacije, prvi put javno progovorila. Kazivanje Titove udovice izazvalo je mali čitalački stres. *Novosti* su išle iz ruke u ruku. Posuđivali su ih prijatelji prijateljima, komšije komšijama.⁴⁴⁵ Pošto bi naše novine u mnogim mestima nestajale u ranim jutarnjim časovima, ispred kioska organizovani su pravi mali čitalački kružoci.”⁴⁴⁶ Objavljena pisma imaju nekoliko zajedničkih komponenti. Naime svi čitaoci, bez obzira na obrazovanje, društveni položaj i status, (bilo je najviše penzionera, zatim gimnazijskih profesora, inženjera, reditelja, novinara, fabričkih radnika, privatnih preduzetnika, automehaničara...) pored neskrivenog zadovoljstva što je Jovanka Broz „konačno” javno progovorila, saglasni su da je njen život nakon Brozove smrti tragičan i traumatičan, a kao odgovorne vide prvenstveno državni vrh to jest političare. Većina je prijatno iznenađena sadržajem razgovora novinara i Jovanke Broz, kao i njenom otvorenošću. Takođe ih je fascinirala hrabrost Jovanke Broz i spremnost da javno govori o nekolicini komunističkih funkcionera sa kojima se tokom Brozovog života sukobljavala. Tako, Novica Todorović, automehaničar iz Sombora, piše sledeće: „Priznajem da sam u početku bio skeptik. Mislio sam da će Jovankina ispovest biti nedorečena, bez pravih detalja, imena krivaca i ostalo, i da je *Večernjim novostima* samo stalo da namame čitaoce. Prevario sam se i ujedno zaprepastio onim što nisam znao, a to je da je rasplet Jugoslavije zapravo počeo već 1974, a mi o tome, dabome, pojma nismo imali.”⁴⁴⁷ Neki su joj pak zamerili što nije još detaljnije i konkretnije govorila o sukobima među državnim vrhom sedamdesetih godina 20. veka, s obzirom na to da je, prema njihovom mišljenju, bila veoma aktivna učesnica tih događaja, pa tako i delimično odgovorna za posledice. Dobrica Damnjanović, fabrički radnik iz

⁴⁴⁴ J. Kesar, V. Dinić, „Progon iz Užičke 15, Ispovest Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 27.8.1993, 7.

⁴⁴⁵ 1993. godina je vreme hiperinflacije u Srbiji. Zaista skoro svako pismo čitalaca, naročito penzionera, počinjalo je rečima kako se više njih organizovalo, skupilo novac da bi kupili jedan primerak novina i onda zajedno čitali feljton!

⁴⁴⁶ „Osuđena bez suđenja. Čitaoci *Novosti* o ispovesti Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 4.9.1993, 7.

⁴⁴⁷ *Isto*.

Velikog Gradišta, sažeto je i jasno definisao društveni položaj Jovanke Broz: „Od idola Jovanka je preko noći postala lice bez identiteta.”⁴⁴⁸

Interesantno je da su, nakon ovog intervjua, kasnije tokom devedesetih i početkom dvehiljaditih, autori tekstova Jovanku Broz gotovo sasvim posrbili, potencirajući priče o metohijskom poreklu porodice Budisavljević: „Prava je šteta što su našu kuću ustaše zapalile. Mogla je da bude mali etnografski muzej koji bi čuvao uspomenu na ljude koji su sa toliko ljubavi i požrtvovanja brinuli o svojoj prošlosti. U toj brvnari u planini bila je jedna greda na kojoj je pisalo: 'Tu će danas Arbanasi sude, tu je nekad Srbin carevao, i naš Budiša svijeta ugledao.’”⁴⁴⁹ Zatim priče o pretku svešteniku (pravoslavnom, prim I. P.), precima koji su, po njenom svedočenju: „bili visoko kotirani na dvoru cara Dušana.”⁴⁵⁰ Dok je u isto vreme nastojano da se Brozov nacionalni identitet svede isključivo na hrvatski, tako da je Jugoslovenska dimenzija njihovih identiteta, u javnosti gotovo sasvim poništena i nestala, kada i sama država, čiji su njih dvoje bili simbol.

U feljtonu sa reagovanjima su u prva tri nastavka objavlјivana pisma čitalaca, a nakon toga u formi intervjua štampana su svedočanstva političara i visokih vojnih funkcionera, sa kojima je Jovanka Broz dolazila u kontakt i koje je i sama u svom razgovoru sa novinarima *Večernjih novosti* pominjala. Pa su tako čitaoci mogli saznati kakav stav o mestu i ulozi Jovanke Broz u socijalističkoj Jugoslaviji imaju generali Petar Babić i Milan Žeželj, Đorđe Jovanić, ali i političar Stane Dolanc, koji je slovio za velikog Jovankinog neistomišljenika.

General Milan Žeželj, iako izuzetno kritičan prema generalu Ljubičiću, nije posebno podržao ni Jovanku Broz⁴⁵¹. U jednom od nastavaka podsetio je na međusobna neslaganja i činjenicu da je Brozu rekao da Jovanka ili on sam treba da odu iz njegove okoline, pa pošto je reč o predsednikovoj supruzi jasno uviđa da mora da ode sa svoje

⁴⁴⁸ „Nije sve rekla. Čitaoci Novosti o ispovesti Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 5.9.1993, 7.

⁴⁴⁹ V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovana Broz...*, 44.

⁴⁵⁰ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 20.

⁴⁵¹ O odnosu Broza i generala Žeželja, kao i Jovankinom stavu prema Žeželju, pisao je, u dve knjige, Milan Adamović, od kojih je *Brozovi strahovi. Kako je čuvan Tito i pokušaji atentata*, pisana, po rečima autora, prema sećanju i dnevničkim beleškama generala Žeželja; M. Adamović. *Brozovi strahovi, Kako je čuvan Tito i pokušaji atentata (Prema kazivanju i dnevniku generala Milana Žeželja, komandanta Titove garde i maršalovog ađutanta)* (Beograd: Autorsko izdanje 2004); M. Adamović. *"Galeb" mira i razdora, 72 dana oko Afrike, najskuplje Titovo putovanje* (Beograd: Autorsko izdanje 2001)

dužnosti. Tvrdio je i da su je na putovanjima „dočekivali kao kraljicu” i obasipali poklonima, da misli da ona nema pravo na poklone koje je dobijao Broz ali ima pravo na poklone koji su joj lično dati. Osudio je što je državne vlasti navodno drže u izolaciji. Ipak, naglasio je da nije s njom u kontaktu što je izraz obostrane volje. Iako umereno kritičan, pitanje novinara da li je Jovanka Broz imala nameru da fizički ugrozi Tita, odgovorio je: „Ne, ona je Tita mnogo volela. Tako nešto ona ne bi mogla da učini.”⁴⁵²

Dugogodišnji načelnik Brozovog kabineta, general Petar Babić prema Jovanki Broz imao je sasvim pozitivan, zaštitnički stav, osudio je njeno izopštavanje i izolaciju, te kategorički odbijao tezu da je ona želela da se nakon Brozove smrti „dokopa vlasti”: „Glupost je teretiti Jovanku Broz za tako nešto. Za takve optužbe nema nikakvog realnog oslonca. Za one koji su to Jovanki pripisivali u greh moglo bi se odgovoriti onom narodnom – povika na vuka, a lisice iza vuka meso vuku.”⁴⁵³

General Đorđe Đoko Jovanić, koga su protivnici Jovanke Broz neprestano povezivali sa njom i optuživali ih da planiraju državni udar, takođe je razgovarao sa novinarima *Novosti*. Njegovo svedočanstvo, u najvećoj meri, tiče se rekonstrukcije međuljudskih odnosa u vojnom vrhu sredinom sedamdesetih godina, zatim predstavljanja odnosa tj. neformalnog saveza generala Nikole Ljubičića i političara Staneta Dolanca i njihove namere da iz Brozove okoline odstrane sve ljude koji bi potencijalno mogli da im zasmetaju u nameri da nakon Brozove smrti zadrže najviše državne i vojne funkcije: „Dolanc je u toj akciji bio ličnost broj jedan, a Ljubičić ličnost broj dva”⁴⁵⁴ zaključio je general Jovanić. O Jovanki Broz govorio je tek na kraju intervjua i to veoma kratko. U svega nekoliko rečenica objasnio je da se, iako je bio komandant jedinice u kojoj je ona bila partizanka, nisu tokom rata sreli, već ju je upoznao 1952, kao Brozovu suprugu. Da su se sreli svega nekoliko puta u životu na prijemima i proslavama, kao i da nikada nisu komunicirali nasamo. O optužbama da su njih dvoje navodno pripremali državni udar 1976. kratko je rekao: „Priča o državnom

⁴⁵² „Tri kruga oko Tita, general Milan Žeželj govori kako je i zašto je 1962. otišao sa dužnosti Titovog ađutanta (2)”, *Večernje novosti*, 11.9.1993, 7; „Rastanak je bio neizbežan, general Milan Žeželj govori kako je i zašto je 1962. otišao sa dužnosti Titovog ađutanta (2)”, *Večernje novosti*, 10.9.1993, 7; U knjizi *Šta mi je pričala Jovanka Broz...* Dinić doslovno prenosi i koristi ove delove intervjua iz 1993. godine.

⁴⁵³ Đ. Martinović, I. Lovrić, „Aršini isti za sve. Čitaoci *Novosti* o ispovesti Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 8.9.1993, 7.

⁴⁵⁴ J. Kesar, I. Lovrić, „Zavere nije bilo”, *Večernje novosti*, 12.9.1993, 9.

udaru bila je dobar način da se Jovanka Broz kompromituje, a zajedno s njom i oni koji su joj navodno pomogli u toj nečistoj radbi.”⁴⁵⁵

Kao poslednji u nizu reagovanja objavljen je tekst o Stanetu Dolancu, koga su Jovanka Broz i general Jovanić u intervjuima eksplicitno označili kao najodgovornijeg za rastavu bračnog para Broz i potonju izolaciju Josipa Broza. Za razliku od generala Babića, Žeželja i Jovanića, Dolanc nije želeo da razgovara sa novinarom *Večernjih novosti*, koji je nepozvan otišao u Sloveniju da od njega eventualno dobije izjavu tj. reagovanje na feljton o Jovanki Broz. Kako Dolanc po penzionisanju 1989. nije davao intervjue, osim jedan slovenačkoj *Mladini*, i sada je ostao dosledan; međutim ipak je rekao nekoliko reči: „Napišite – Stane Dolanc nema ništa da kaže. Neka samo Jovanka priča. Pričala je to i ranije... Ali ja znam šta je istina... Eto, samo toliko, Jovanka me zaista uopšte ne interesuje.”⁴⁵⁶ Prema svedočenju novinara zanimalo ga je jedino da li je general Ljubičić reagovao na feljton, time je susret i završen.

Jedan od najvećih udara na mesto koje je u sećanju građana zauzimaio gotovo deceniju i po ranije preminuli doživotni predsednik SFRJ, bila je njegova rasipnost i rastrošnost. Dok je tokom osamdesetih kritikovana njegova nacionalna, državna i ekonomska politika, devedesetih je više bilo reči o ekstravagantnom životu i bogatstvu u kome je uživao. Tako je u jeku najveće inflacije u dotadašnjoj istoriji, beogradski nedeljnik *Intervju* objavio tekst u kojem je predstavljena pohlepa bračnog para Broz. Autor teksta je ukazao na činjenicu da je sama Jovanka Broz rekla kako nisu želeli da joj odrede penziju prema primanjima predsednika republike (Tita) zato što vlasti nisu želele da se stekne utisak da je Broz uzimao novca koliko je hteo. Navedeni su i primeri kada su prilikom službenih putovanja u Varšavu ili u Moskvu Tito i Jovanka uzimali dnevnicke koje su daleko prevazilazile dnevnicke ostalih visokih članova državne delegacije. Spominjano je i dva kilograma zlata koja je Kabinet predsednika SFRJ tražio i dobio u poslednjoj godini Titove vladavine. Prema navodima ovog nedeljnika član Predsedništva SFRJ Lazar Koliševski je na sednici saveznog Saveta za zaštitu ustavnog poretka, održanoj 1983, govorio da je kada joj je ponuđen dragocen i vredan poklon –

⁴⁵⁵ *Isto*.

⁴⁵⁶ S. Pašić, „Jovanka samo priča. Reporter Novosti u poseti kod Staneta Dolanca”, *Večernje novosti*, 13.9.1993, 9.

nekoliko kruna od predsednika Republike Mali, uprkos Titovom protivljenju, Jovanka Broz rekla „zašto ne” i uzela ih.⁴⁵⁷ Biograf Jovanke Broz, Đuro Zagorac, pak tvrdi da je ona, kao i njen suprug: „...bila više tvrdica nego rasipnica. Ona je bdila nad svim, sve sakupljajući, tako da se slobodno može primetiti da je pre vremena poprimila staračke manire.”⁴⁵⁸

Intervju, koji su objavile *Večernje novosti*, nosio je još jednu važnu novinu u odnosu na ranije. Dok je sfera privatnog tokom osamdesetih godina, kad je reč o interesovanjima novinara išla sve dublje u intimni život Brozovih, ali u retkim zvaničnim izjavama i kontaktima nikada nije prelazila granice zvaničnosti i učtivosti, sada su novinari pristupili Jovanki Broz kao mešavini nacionalne heroine, bivše *prve dame*, ratne veteranke, zvezde „jugoslovenske sapunice”... Čitav takav medijski pristup, ili pak pristupi, sasvim su oslikavali duh vremena i društveno poželjne normative kakvi su devedesetih godina 20. veka dominirali srpskim društvom.⁴⁵⁹ Podstaknuti intervjuom koji je Brozov mlađi sin Miša dao jednim austrijskim novinama, u kojem je tvrdio da se njegov otac poslednji put oženio „po nalogu partije” pitali su je:

„Znamo da je ljubav kao mudrost i da se ne može saopštiti, ali, ipak, recite nam – zašto ste se udali za Tita?

Zato što sam ga volela.

A on Vas?

I on je mene voleo.

A da li ste bili ljubomorni na Tita? Spominjale su se neke mlade žene, umetnice...

Ne.

A on na Vas?

⁴⁵⁷ „Zlato za Josipa Broza”, *Intervju*, 26.11.1993.

⁴⁵⁸ Đ, Zagorac, *Jovanka Broz...*, 80.

⁴⁵⁹ O stanju u društvu i državi u Srbiji devedesetih godina 20. veka objavili su studije Erik Gordi, *Kultura vlasti u Srbiji. Nacionalizam i razaranje alternativa* (Beograd: Samizdat B92, 2001) i Slobodan Antić, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića* (Beograd: Otkrovenje 2002).

To je trebalo njega da pitate.”⁴⁶⁰

Zanimljivo je da je u ovom intervjuu Jovanka Broz tvrdila da „Tito nije bio čovek na koga bi žena mogla uticati”. Ovakav njen stav potvrđuje i Dušan Bilandžić, koji u memoarima citira sećanja partijskih prvaka, prema kojima je Tito često u prisustvu drugih ljudi prekidao suprugu, ali i omalovažavao njene stavove i mišljenja!⁴⁶¹ U istoj knjizi Bilandžić, međutim, navodi i sećanja ljudi koji su imali sasvim suprotno mišljenje tj. videli su u Jovanki osobu koja je imala veliki uticaj na Broza i na njegove konačne odluke.⁴⁶² Dok na primer Aleksandar Matunović ide i korak dalje zaključivši da je ona bila instrumentalizovana od strane Tita, tj. da je Broz objektivizujući njenu ulogu, odlično to koristio za obračune s nepoželjnim i nepodobnim saradnicima. Kao primer uzima slučaj Mirka Milutinovića, šefa kabineta predsednika SFRJ: „Jovanka je tvrdila da joj je Mirko Milutinović spustio slušalicu usred telefonskog razgovora i da se ona razbesnela zbog toga... Njega su ubrzo oterali s mesta šefa Titovog kabineta. Matunovic tvrdi da je pozadina otkaza zapravo to što je Milutinović par dana pre toga videvši Tita kako šeta prokomentarisao (prim I.P.): „Vidi našeg pauna kako se šepuri”. Tito je to čuo, pa je namestio ovo s Jovankom tako da ne ispadne da ga je on najurio nego da je Jovanka odgovorna.”⁴⁶³

Pored tvrdnji *prve dame*, da se na Broza nije moglo uticati, ona je ipak u više kasnijih prilika govorila o tome kako je stvaranje pokreta *Nesvrstanih* bila njena zamisao.⁴⁶⁴

Verovatno je stav srpske elite u ovom razdoblju najrečitije, lapidarno izrazio poznanik Jovanke Broz iz davnih dana, Dobrica Ćosić: „Ona je danas u takvom položaju da bolji običaji nalažu da o toj ženi ćutim. Mogu reći samo ovo: ona je po svemu sudeći bila prava žena Josipa Broza.”⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ J. Kesar, V. Dinić, „Po nalogu ljubavi, Ispovest Jovanke Broz”, *Večernje novosti*, 26.8.1993, 7.

⁴⁶¹ D. Bilandžić, *Povijest izbliza...*, 134–135.

⁴⁶² *Isto*, 179.

⁴⁶³ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 71–73.

⁴⁶⁴ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 49.

⁴⁶⁵ Slavoljub Đukić, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem* (Beograd: Filip Višnjić, 1989), 113.

U oktobru 1993. u nedeljniku *Intervju* objavljen je tekst o Aleksandru Šokorcu, šefu kabineta predsednika Republike od 1973. do 1975. godine.⁴⁶⁶ Tekst je zapravo napisan na osnovu Šokorčevih izjava iznetih u *Beloj knjizi o Jovanki Broz*. Njegova svedočenja u potpunosti se poklapaju sa svedočenjem ostalih službenika iz Brozovog okruženja. Jovanku Broz je, više na osnovu tuđih sećanja i dokumenata koji su mu bili dostupni, optuživao za ljubomoru, posesivnost i vlastoljublje.

Sasvim je drugačiji bio feljton u čijem sadržaju je važnu ulogu imala Jovanka Broz, objavljen u *Ekspres Politici*, proleća 1995. godine. Reč je o spisu pod naslovom *Enigma Beli dvor*.⁴⁶⁷ Iako u podnaslovu stoji *Kako i zašto je došlo do sukoba Tito–Jovanka*, čitavi nastavci jedva da su se i doticali Jovanke Broz, uglavnom analizirajući borbu za Brozovo nasleđe i krize SFRJ tokom poslednjih decenija njegovog života. U ovom feljtonu manje-više ponovljene su ranije teze vezane za upoznavanje i raskid između Jovanke i Josipa Broza. Zanimljive su hipoteze iznesene u naslovima osam nastavaka ovog spisa. Osnovna teza prvog dela, koji je objavljen pod naslovom *Prava kršna devojka*, bila je da je Jovanka Broz preko Steve Krajačića bila „informer“ sovjetske obaveštajne službe. U drugom nastavku, s naslovom *Zaljubljen u Ličanku*, predstavljena je atmosfera intriga u Brozovom okruženju u kojoj se Jovanka nije snalazila. U trećem nastavku razvijana je teorija da je upravo Jovanka Broz poručila opremu za prisluškiivanje, i da su iza svega toga stajale strukture moći povezane s Kardeljem i Bakarićem. Ranković je, prema pisanju autora feljtona uoči Brionskog plenuma čak pokušao da izvrši samoubistvo.

Autori feljtona zastupali su stanovište da je do raskida između supružnika Broz došlo isključivo iz političkih razloga. U pretposlednjem nastavku feljtona ponovljena je priča o kontraobaveštajnom uspehu jugoslovenskog ambasadora u Moskvi Jožea Smolea koji je navodno došao do dokumenta koji dokazuje da je za određene promene u JNA Jovanka Broz tražila odobrenje od sovjetskog državnog vrha. Smole je uz mere predostrožnosti preko supruge predao inkriminišuću dokumentaciju Brozu. Ovaj je

⁴⁶⁶ „Tito nije Tito od ranije, Jovanka Broz o svom suprugu“, *Intervju*, 29.10.1993.

⁴⁶⁷ M. Trešnjčić, N. Dmitrović, „Enigma Beli dvor, Kako i zašto je došlo do sukoba Tito-Jovanka“, *Ekspres Politika*, 5–12.4.1995.

navodno gnevno rekao: „Pakuj se, prokleta Ličanko, ne želim te više vidjeti u svojoj blizini!”⁴⁶⁸

Broz je ubrzo otišao u posetu Sovjetskom Savezu, gde je proveo i odmor na Bajkalskom jezeru. Odatle je produžio za NR Kinu, u posetu koju je Jovanka navodno zbog interesa SSSR-a opstruirala. Autori feljtona tvrde da mu je na aerodromu „predsednik kineske partije” rekao: „Imali smo i mi svoju Jovanku”.⁴⁶⁹ Ipak, poslednji nastavak feljtona nosio je naslov „A bila mu je verna!”. Začudo, autori i u njemu „dokazuju” da je Jovanka Broz bila sovjetska špijunka, i ne tvrde i ne prenose neki navod o njenoj emotivnoj ili političkoj lojalnosti.⁴⁷⁰

Trebalo je, međutim da prođe čak tri godine pa da Jovanka Broz da intervju čija je poruka sasvim drugačija od one koju je, na slavi kod svojih rođaka 1993, dala upornim novinarima Kesaru i Diniću. U intervjuu koji je s Jovankom Broz napravila Mira Adanja Polak, objavljenom u britanskom časopisu *Rojalti* (Royalty), koji je preneo zagrebački *Globus* Jovanka Broz je izjavila, a hrvatski nedeljnik preneo, da bi rado napustila Beograd za koji se oseća „kao lancima vezana”, odelila se u Split gde bi unajmila vilu kako bi „ponovo videla more”. Tvrđila je, štaviše: „Nikada im nisam bila dovoljno Srпкиnja, jer sam iz Like: nikada mi nisu vjerovali i cijeloga života sam morala živjeti s time.”⁴⁷¹

Autor antrfilea u *Globusu* nazvao je Jovanku Broz „udovica Jugoslavije”. Zanimljivo je da je ovakav intervju Jovanka Broz dala sredinom jula 1995. U sudbonosno vreme za njen zavičaj, dok je Republika Srpska Krajina još postojala, tako da je stav prema Hrvatskoj i odnos prema identitetu time još interesantniji. Osamnaest godina kasnije, u razgovoru s Jokanovićem, ona iznosi sasvim suprotan stav o Oluji i uopšte o tom vremenu sredine devedesetih godina: „Trebalo bi da se istina otkrije, ali postoje prepreke. Ajmo mi sada opet neku slogu, ajmo ponovo bratstvo-jedinstvo nekakvo, ajmo sada sa Slovincima i Hrvatima prijateljstvo – a da ne raščistimo Oluju,

⁴⁶⁸ O ovom navodnom incidentu piše i Milorad Antić; M. M. Antić, 104–105.

⁴⁶⁹ Mislilo je na udovicu Mao Cedunga Džiang Čing – „Gospođu Mao” koja je nedavno pre toga bila uhapšena i osuđena na montiranom suđenju tzv. „bandi četvorice”. M. Trešnjić, N. Dmitrović, „Zbogom, lepa Ličanko!, Kako i zašto je došlo do sukoba Tito-Jovanka”, *Ekspres Politika*, 11.4.1995.

⁴⁷⁰ M. Trešnjić, N. Dmitrović, „A bila mu je verna!, Kako i zašto je došlo do sukoba Tito-Jovanka”, *Ekspres Politika*, 12.4.1995.

⁴⁷¹ Mira Adanja Polak, „Jovanka Broz: Osjećam se lancima prikovana za Beograd i rado bih unajmila vilu u Splitu da promijenim okolinu i ponovo vidim more!”, *Globus*, 12.1.1996.

Jasenovac i Jovanku Broz, kao prvu Srpkinja koju su progonili, a onda i ceo onaj narod u Oluji. Ja sam prva žrtva toga progona.”⁴⁷²

Interesovanje za tekst nije ugaslo ni gotovo godinu dana pošto ga je Jovanka Broz dala. Beogradski nedeljnik *Intervju* preneo je njegove najvažnije delove. U međuvremenu, hrvatski diplomatski predstavnik u Beogradu Zvonimir Marković sastao se s Jovankom Broz. Srpska javnost podozrevala je da joj je doneo hrvatska dokumenta. Međutim, Marković je ovo lično opovrgao. Prema informacijama koje su prenesene u *Globusu*, Marković je kod Jovanke Broz došao posredovanjem Ive Eterovića, u gostima su boravili pet sati, posluženi kolačima koje je ispekla lično domaćica.⁴⁷³

U deceniji DOS-a – statusna rehabilitacija

Ako su devedesete godine 20. veka bile doba formalnog raskida s komunističkim režimom, a u stvari reafirmacija autoritarnih vlasti i kriptoevolucija petrifikovane političke elite, decenija demokratske tranzicije (2001–2012) značila je u svojoj suštini jedan stihijski pokušaj reafirmacije demokratskih i liberalnih tradicija dvadesetog veka na način kako su ih videle srpske elite. Budući da su tek malobrojni građani pamtili razdoblje pre 1941, baš kao što su vođstva demokratskih i reformskih stranaka većinom nastala prvenstveno u opoziciji prema Miloševićevom režimu i Socijalističkoj partiji Srbije, a ne prema realnom socijalizmu uopšte, Brozovo vreme ostalo je u javnosti upamćeno daleko pozitivnije nego što su formativni periodi sličnih režima i posebno decenije redukovanih političkih sloboda bili zapamćeni u drugim istočnoevropskim državama. Pored elite koja je pretežno potekla iz oligarhije realnog socijalizma, i građani su, kako smo videli, većinom pokazivali sentimentalnost prema životu u ranijem razdoblju.⁴⁷⁴ Tranzicija je konačno Srbiju uvela u dugotrajne i opsežne reforme – iako su stranke koje su im se protivile imale veoma veliku podršku među biračima, vremenom su najpopularnije među njima – Socijalistička partija Srbije

⁴⁷² Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 119.

⁴⁷³ Sticajem okolnosti ovaj članak objavljen je upravo na Vidovdan. „Jovanka je hrvatska snaha, Tajna diplomatija, hrvatske inicijative”, *Intervju*, 28.6.1996, 28–41.

⁴⁷⁴ Mitja Velikonja, *Titostalgija* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2010).

2004/2008. i Srpska radikalna stranka 2008. i same podržale nepopularne reforme i uključivanje države u EU. Takvo stanje stvari – činjenica da oko promena nije postojao većinski sporazum, da one nisu imale ozbiljnu alternativu kao i opšte nezadovoljstvo efektima promena – podstaklo je zanimanje i iskreno neiskvareni sentiment prema vladavini Josipa Broza. Sećanje na razdoblje relativnog ekonomskog prosperiteta, najvišeg doživljenog životnog standarda, manjih socijalnih napetosti i, što je verovatno najvažnije, nevelike opšte neizvesnosti, postao je važan segment u konstrukciji identiteta građana moderne Srbije. Za razliku od Miloševićevog režima koji je posle 1994. donekle obnavljao identifikaciju sa Brozovim, demokratske vlade Srbije pokušavale su da i u Brozovom režimu prepoznaju demokratske i liberalne tekovine. Jedna od veza dva vremena postala je i *prva drugarica* socijalističke Jugoslavije – Jovanka Broz.

Slučaj Jovanke Broz bio je višestruko intrigantan za tranzicionu javnost. Budući da je bila u sukobu sa Brozovim naslednicima imala je u javnosti status žrtve. Pošto je ponosno odbijala da nastupa u javnosti, interesovanje za nju je poraslo. Nedostatak aktivnih *prvih dama*⁴⁷⁵ i bleđi sjaj „Druge republike”⁴⁷⁶ uticali su na povećavanje javnog shvatanja značaja Jovanke Broz. Činjenica da u tranzicionim bivšim jugoslovenskim republikama Jovanka Broz nigde nije bila doživljavana drugačije nego kao deo zajedničke prošlosti i uglavnom lišena negativnih konotacija dodatno je povećala intrigantnost i privlačnost ove teme u javnosti.

Analiza medijskih sadržaja o Jovanki Broz iz decenije demokratske tranzicije pokazuje kako događaje u životu Jovanke Broz tokom poslednje faze njenog života, tako i ritam interesovanja javnosti za ostarelu udovicu doživotnog predsednika SFRJ. Vesti o pokušaju ispravljanja nepravdi učinjenih Jovanki Broz punile su novinske stupce u vreme kada bi se neki državni funkcioner, kao što je dugogodišnji ministar Rasim Ljajić, posvetio rešavanju ličnih dokumenata ili održavanju kuće Jovanke Broz.

⁴⁷⁵ Republika Srbija je od 1990. do 2013. imala četiri predsednika i četiri *prve dame*. Dok je supruga Slobodana Miloševića, Mirjana Marković, bila nespremna tj. nesaglasna da svoj javni angažman dovede u vezu sa ulogom *prve dame*, već je formalno gradila sopstvenu političku karijeru, ali zapravo bila je vezana za supruga. Dok su supruge Milana Milutinovića, Borisa Tadića i Tomislava Nikolića bile praktično nevidljive u javnosti. Samo je poslednja prihvatila javni angažman, i to u sasvim očekivanoj i stereotipnoj formi, angažujući se u karitativnom radu, ali je ostala skrajnuta u senci supruga.

⁴⁷⁶ Republika Srbija zamenila je Ustavom iz 1990. SR Srbiju. Uprkos demokratskim promenama posle 2000. i donošenju Ustava iz 2006. Može se reći da je u pitanju „Druga republika”; Slobodan Antić, *Gutanje žaba: rasprave o srpskoj tranziciji* (Beograd: Nova srpska politička misao, 2005).

Ipak, zanimljivo je da su godine u kojima je u srpskim novinama najviše pisano o Jovanki Broz bile upravo vreme stabilizacije tadašnjih vlada – Koštuničine 2006. – kada je donesen Ustav i potvrđena vladajuća politika i objavljeno 70% više sadržaja nego prethodne i 20% više nego sledeće godine, i Cvetkovićeve 2009, kada je objavljeno čak 130% više nego prethodne godine.

2003 – 128 stranica

2004 – 134

2005 – 141

2006 – 258

2007 – 213

2008 – 131

2009 – 303

2010 – 2

2011 – 250

2012 – 187

2013 – 1131

Grafikon br. 1: Jovanka Broz u srpskoj štampi 2003–2013.

Posle pada Miloševićevog režima, 5. oktobra 2000 i uspostavljanja nove vlasti, Jovanka Broz je pisala potpredsedniku savezne vlade Mirosljubu Labusu, ali je iz njegovog kabineta dobila samo odgovor da je pismo prosleđeno nadležnima. Posetio ju je i tadašnji poslanik Dragan Šutanovac, ispred saveznog ministra unutrašnjih poslova (Zorana Živkovića) koji joj je garantovao bezbednost. Čak su joj nudili pomoć i predstavnici ambasada SAD, Britanije, Indije i Libije. Libijski vođa Gadafi je, navodno, čak nudio naftu za grejanje njene kuće.⁴⁷⁷

Postepeni rast životnog standarda, reforme i otvaranje prema svetu, ali i neprekidna politička kriza koja će dosegnuti vrhunac atentatom na Zorana Đinđića, 12. marta 2003, vanrednim stanjem, neuspešnim predsedničkim i prevremenim skupštinskim izborima, postepeno su budili uspomene na razdoblje realnog socijalizma i povećavali interesovanje javnosti za Jovanku Broz. Od posebnog je značaja i činjenica da je 2002. poslednji put, istina nevoljno, od strane državnih organa proslavljen 29. novembar – Dan Republike, praznik iz vremena socijalističke Jugoslavije. Usvajanjem Ustavne povelje Državne Zajednice Srbija i Crna Gora 4. februara 2003. prestala je, posle sedamdeset i četiri godine da postoji međunarodno priznata država s nazivom „Jugoslavija”.

Veliki deo novinskih tekstova i sadržaja emisija elektronskih medija odnosio se na prošlost i ukazivanje na pojedine važne događaje s kojima je udovica nekadašnjeg doživotnog predsednika SFR Jugoslavije imala veze. Bilo je i događaja koji su bili savremeni. Recimo u jeku vanrednog stanja u Srbiji u beogradskoj *Politici* objavljeno je pismo čitaoca iz Skoplja koji je bio nezadovoljan zato što najavljeni broj *Ekspres Politike*, za koji su u njegovom gradu čak i „primane rezervacije”, nije stigao do prodavnica novina. Razlog za toliko interesovanje bili su „materijali o Jovanki Broz”. Čitalac je predlagao da u glavnom gradu Makedonije bude otvoreno predstavništvo *Politikine* prodaje.⁴⁷⁸

Politika je septembra 2003. objavila vest o vilama koje su ostale u vlasništvu Državne Zajednice Srbija i Crna Gora. Zanimljivo je da je vest, da je među njima bila

⁴⁷⁷ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 87.

⁴⁷⁸ Dr. L. N. Kavarić, „Nevolja zbog Politike”, *Politika*, 25.4.2003, B4.

vila u Bulevaru mira 75, podstakla autora članka ili urednika novina da ime Brozove udovice uvrsti u naslov članka.⁴⁷⁹

Jugonostalgija je upravo tih godina, pošto je nedavne ratove prekrpio prvi zaborav, dosegla vrhunac.⁴⁸⁰ U crnogorskom gradu Tivtu otvoren je „generalni konzulat SFRJ”. Novi pasoš bivše države s rednim brojem 1 zvanično je bio rezervisan za udovicu poslednjeg predsednika. Novine nisu javile da li je ikada podigla ovaj dokument.⁴⁸¹

Eklektična priroda identiteta „druge republike” u Srbiji dolazila je posebno do izražaja u vestima povezanim sa umetnošću i isprva retkim pojavljivanjem ili spominjanjem Jovanke Broz. Tako je početkom 2003. ustanovljena nagrada „Žanka Stokić”, dodeljena poznatoj glumici Svetlani Ceci Bojković. Nagradu su dodeljivali *Narodno pozorište* i *Večernje novosti*. Uoči dodele, na čestitanju kod dobitnice, bili su između ostalih, upravnik Narodnog pozorišta, istaknuti član vladajuće Demokratske stranke Ljubivoje Tadić, Milanka Karić, supruga novobogataša i Miloševićevog ministra Bogoljuba Karića, poznata glumica Mira Stupica (udovica predsednika Predsedništva SFRJ Cvijetina Mijatovića, ali i glumica u Nedićevoj Srbiji). Žanka Stokić je posle Drugog svetskog rata bila progonjena zato što je glumila u vreme okupacije. Da navedeno ne bude sve pobrinula se sama laureatkinja koja je izjavila da je ovim povodom „prelepi cvetni aranžman” dobila od Jovanke Broz,⁴⁸² i time nesvesno spojila naizgled nespojive ljude, epohe, fenomene, koji su svi skupa predstavljali možda i svojevrsnu hibridnost „druge republike”.

Pišući kritično o aktuelnom grbu Srbije i Državne Zajednice SCG jedan heraldičar je smatrao da je neophodno da primeti, a novine su to objavile u antrfileu, da je porodica Jovanke Broz navodno dobila plemstvo još u 18. veku, te je moguće reći i da je „Josip Broz oženio damu plave krvi”.⁴⁸³

⁴⁷⁹ „Jovankina vila za SCG”, *Politika*, 8.9.2003, A9.

⁴⁸⁰ U Republici Srbiji se 2002. na popisu izjasnilo 80.721 Jugoslovena, 2; (pristupljeno 12.3.2015.). <http://www.mtt.org.rs/Srbijapopis2002.pdf>

⁴⁸¹ „Konzulat SFRJ u Tivtu”, *Danas*, 1.12.2003, 5.

⁴⁸² „Ceci Bojković cveće od Jovanke Broz”, *Blic News*, 15.1.2003, 58; V. Strugar, „Žanka jača od kazne zaborava”, *Večernje novosti*, 11.1.2003, 15.

⁴⁸³ M. Popadić, „Državni grb bez kokošaka”, *Blic*, 20.4.2003, 9.

Poseban značaj u sećanjima na Brozovu epohu imalo je tokom prve decenije 21. veka Jugoslovensko dramsko pozorište (JDP). Raskošno obnovljeno i modernizovano tek s promenom vlasti, posle devastacije požarom krajem devedesetih godina, ono je trebalo da simbolizuje ne samo novo vreme i modernizaciju, već i vezu sa vremenom njegovog osnivanja. Nije zato čudno što je među fotografijama reprodukovanim na zidovima foajea dominirala Brozova. Sećajući se starih vremena pozorišta, njegov dugogodišnji upravnik Jovan Ćirilov, u autorskom tekstu predstavio je svoja sećanja na pojedine susrete s Josipom i Jovankom Broz. Jovanku je opisao kao prirodnu, nenametljivu ljubiteljku pozorišta, dok je predsednika SFRJ predstavio kao ukočenog, izveštačenog šefa režima koji je smatrao da stalno mora da stvara anegdote „što mu nije uvek uspevalo”.⁴⁸⁴

Kafe „Broz” iz Niša privlačio je pažnju novinara tokom 2003. godine. Vlasnik je tvrdio da ga politika i Brozov kult ne zanimaju i da čitavu ideju, koja je u drugim krajevima bivše države imala dobre rezultate, vidi isključivo kao poslovni projekat. Najavio je da će u kafeu izložiti i fotografiju Jovanke Broz „pošto je posetioci traže”.⁴⁸⁵ U Kruševcu je postojao mini-market, koji je nosio ime Jovanke Broz.

Slika br. 9: Mini market *Jovanka*
(<http://mylifeinsofia.blogspot.rs/2013/12/restaurant-tito-mini-market-jovanka.html>)

⁴⁸⁴ J. Ćirilov, „Jovanka, ljubitelj teatra”, *Blic News*, 6.8.2003, 35.

⁴⁸⁵ „Traži se i Jovanka”, *Danas*, 11.8.2003, 24.

Već 2003. novine su objavile da je vila u vlasništvu Državne Zajednice SCG u kojoj je živela Jovanka Broz u veoma lošem stanju. Navodno je uglednoj stanarki nekoliko godina ranije bilo ponuđeno da se preseli u bolji smeštaj ali je ona to, prema istim navodima, odbila.⁴⁸⁶

Oktobra 2003. *Večernje novosti* ponovo su objavile jednu od verzija desetak godina starog intervjua s Jovankom Broz. Novo interesovanje za ličnost bivše prve dame SFRJ svakako je podstaklo ovakvu uredničku odluku. Interesantno je da je za naslov izdvojena procena Jovanke Broz da je suprug u stvari „nije žrtvovao”.⁴⁸⁷ Tekst ovog intervjua je, međutim, zanimljiv zbog doprinosa stvaranju jedne sasvim nove slike Jovanke Broz u srpskoj javnosti. Ovaj članak je bio jedan od retkih koji je tokom 2003. govorio u potpunosti pozitivno o Josipu i Jovanki Broz. Uz tvrdnju da je bila reč o prvom intervjuu posle trinaest godina izolacije, autori su pažnju posvetili ranim godinama života Jovanke Broz i prvom razdoblju njenog braka s Josipom Brozom. Takođe, pitali su i o poslednjim godinama maršalovog života i odnosima između supružnika, te Brozovih naslednika i Jovanke Broz. Autori teksta, su uglavnom prihvatili tvrdnje sagovornice bez dodatnih komentara.⁴⁸⁸

Zanimljivo je da je u srpskim medijima jeseni 2003. godine prenesen i članak iz nemačkog *Špigla*. Autor je uglavnom preneo mnogobrojne jugoslovenske vesti o privatnom životu Josipa Broza ne vodeći računa o verodostojnosti izvora nameran da jugoslovenskog diktatora predstavi čitaocima kao „ženskarosa”.⁴⁸⁹

Posle vremena ratova i sankcija, interesovanje za Brozovu vladavinu zahvatilo je i kulturnu javnost. Muzej istorije Jugoslavije organizovao je tako izložbu poklona maršalu Jugoslavije pod nazivom „Do ut des”. Jovanka Broz je protestovala posredstvom svog advokata Tome File, ukazujući na to da su pokloni većinom darovani u paru zbog čega izložba svakako ne bi trebalo da bude posvećena samo njenom suprugu, nego i njoj.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ T. Marković, „Zajedničke uglavnom vile”, *Večernje novosti*, 16.8.2003, 2.

⁴⁸⁷ J. Kesar, V. Dinić, „Tito me nije žrtvovao”, *Večernje novosti*, 16.10.2003, 27.

⁴⁸⁸ *Isto*.

⁴⁸⁹ „Spiegel... Drug Tito ženskaros”, *Večernje novosti*, 24.10.2003, 24.

⁴⁹⁰ „Jovanka protestuje, Reagovanje Titove udovice na izložbu *Do ut des*”, *Večernje novosti*, 29.10.2003, 9.

U jesen 2003. u *Večernjim novostima* je pokrenuta tema polaganja urne s posmrtnim ostacima Nikole Tesle u Aleji velikana Novog groblja u Beogradu.⁴⁹¹ U članku posvećenom ovoj temi, akademik Dejan Medaković, u to vreme već bivši predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti, izrazio je uverenje da su Jovanka Broz i Veljko Korać, tadašnji upravnik Teslinog muzeja, zaslužni zato što urna sa njegovim posmrtnim ostacima nije prebačena u Zagreb.⁴⁹²

Politika je krajem 2003. objavila članak o imenima. Jedan od zaključaka bio je da je tradicionalno hrišćansko žensko vlastito ime „Jovanka” praktično nestalo početkom 21. veka. Autorka članka je tvrdila da je ovo ime učestalo sredinom 20. veka posle venčanja Josipa Broza i Jovanke Budisavljević.⁴⁹³

Na dan Brozove smrti 4. maja 2003. Kuću cveća je posetilo oko hiljadu poklonika jugoslovenskog predsednika. Pored Jovanke Broz i Brozovih potomaka došle su i organizovane grupe iz Srbije i bivših jugoslovenskih republika. Statistika iz tog vremena govorila je da je Brozov grob i Muzej tokom prethodne 2002. posetilo 7.400 posetilaca.⁴⁹⁴

Tokom godina jedan od viđenih problema javnosti Srbije bila je imovina u sve većoj meri virtuelne Državne Zajednice SCG. Sve manja imovina, nekoliko puta nabrajana u raznim novinskim člancima svaki put je na popisu sadržala i vilu u kojoj je živela Jovanka Broz. Napominjano je i da je reč o kući koja je u „zajedničkom vlasništvu” članica Državne Zajednice.⁴⁹⁵

Pogled javnosti na Jovanku Broz bio je dobrim delom uslovljen tumačenjima prošlosti u kojoj je učestvovala. Tu je jedna sličnost između nje i princeze Dajane. Dok je establišment bio veoma kritičan prema njoj u širim slojevima naroda uživala je određene simpatije, a u slučaju Jovanke Broz saosećajnost, poistovećivanje i solidarnost. Jedna knjiga penzionisanog generala JNA Marjana Kranjca bombastično

⁴⁹¹ Ova tema će u beogradskoj javnosti biti pokrenuta i 2014. godine.

⁴⁹² „Jovanka sačuvala Teslu Srbima, Tragom dileme – zašto nema Nikole Tesle u Aleji velikana”, *Večernje novosti*, 12.11.2003, 6.

⁴⁹³ I. Pajić, „Koje ime je najlepše”, *Politika*, 17.4.2003, A18; Predrag J. Marković, Magdalena Marković-Ćurčija, „Jugoslovenski i srpski identitet stanovnika Beograda u ogledalu ličnih imena”, *Godišnjak za društvenu istoriju*, br.1, (1999), 42–56.

⁴⁹⁴ D. Petrović, „Drug Tito u miru Božijem”, *Glas javnosti*, 26.5.2003, 14.

⁴⁹⁵ S. Jovičić, „Zajednica SCG smeštena u 150.000 kvadrata”, *Glas javnosti*, 5.1.2004, 8.

govori o navodnih 75 zavera i atentata pripremanih ili pokušanih na Josipa Broza od 1928. do 1980. godine. Zanimljivo je da Jovanka Broz ovom prilikom nije označena kao zaverenik ili atentator, iako je autor tvrdio da je bila sovjetska špijunka. Njene težnje navodno su bile svedene na upravljanje ostarelim jugoslovenskim predsednikom.⁴⁹⁶ U knjizi *Brozovi strahovi* iz 2004, Miladin Adamović, Jovanka Broz se spominje isključivo u delovima koji se tiču otpuštanja osoblja iz različitih rezidencija.⁴⁹⁷

Pored velelepnihi kuća, mondenog društva, bogatstva, moći i zavera, jedna od karakteristika koja po mišljenju široke javnosti krasi „visoko društvo” jeste i nakit. Četvrt veka posle smrti Josipa Broza i posle decenija ćutanja, i dalje je javnost intrigiralo pitanje gde se nalazi nakit prve dame socijalističke Jugoslavije. U zagrebačkim novinama pojavila se vest da su delovi kolekcije prodati na „crnom tržištu”. Pre svega reč je bila o dijamantskom prstenu koji joj je poklonio suprug. Novinar *Glasa javnosti* je posle istraživanja tvrdio da je nakit još u Beogradu, na sigurnom, „iza sedam brava”, pod kontrolom administracije državne zajednice.⁴⁹⁸ Ipak, Jovanka Broz je posredstvom svog advokata tvrdila da je njena imovina uglavnom otuđena – 'razvučena'.⁴⁹⁹

Jovanka Broz postala je još devedesetih godina referenca koju su kao sagovornika mogli da navedu samo retki novinari. Kada je *Politika* početkom 2004. objavila članak o radu novinarkine Mire Adanje Polak intervju s Jovankom Broz izdvojen je među devet spomenutih, među dvesta važnih intervjuja i emisija. Zanimljivo, udovica jugoslovenskog doživotnog predsednika spomenuta je posle Romanovih i Karađorđevića.⁵⁰⁰

Jovanki Broz nisu smetali čak ni samoizolacija i pozne godine da u jednom virtuelnom svetu – koji se povukao na „eksteritorijalno” imanje pored Subotice, „konzulat” u Tivtu ili na neki veb-portal – ostane jedna od najvažnijih figura. U medijima nije navedeno kada je i gde Brozovoj udovici uručen pasoš SFRJ tivatskog „konzulata”. Ipak, u martu 2004. 'konzul' Marko Perković posadio je u diplomatskoj

⁴⁹⁶ „Jovankina zavera protiv Tita”, *Večernje novosti* 18.1.2004, 14.

⁴⁹⁷ M. Adamović, *Brozovi strahovi...*, 208.

⁴⁹⁸ M. Medenica, „Brilijant u beogradskom trezoru”, *Glas javnosti*, 23.1.2004, 10.

⁴⁹⁹ „Imovina razvučena”, *Glas javnosti*, 24.1.2004, 16.

⁵⁰⁰ B. Otašević, „Entuzijizam koji ne prolazi”, *Politika* 30.1.2004, V3.

aleji prvu od simboličnih 88 jelki. Kao i prvi pasoš i ovo prvo drvo u zasadu bilo je posvećeno Jovanki Broz⁵⁰¹.

Demokratskim vladama, uspostavljenim u Srbiji posle 2000. godine, nedostajali su jedinstvo, program i autoritet. Čudno, ali nestala je i prepoznatljivost „prve žene” novog poretka. Oligarhijska priroda srpske politike, loša iskustva prošlosti, nekoherentnost, disonantnost i nadasve fragmentiranost velike vladajuće koalicije učinili su da tek svaki deseti građanin kao najuticajnijiu ženu prepozna urednicu komercijalne televizije – novinarku Bojanu Lekić... Autori istraživanja primetili su da su i sami ispitanici spominjali kako se u prošlosti moglo reći da su najuticajnije „Jovanka Broz, Milka Planinc ili Mirjana Marković”.⁵⁰²

Upravo početkom prve decenije 21. veka Jovanka Broz polako je postajala živa ikonična pojava za jugonostalgičare širom zemalja bivše jugoslovenske federacije. Baš kao u slučaju konzulata SFRJ u Crnoj Gori, u Skoplju je marta 2004. najavljena „Štafeta mladosti”. Makedonsko udruženje poštovalaca lika i dela Josipa Broza nameravalo je da organizuje velelepni slet na skopskom fudbalskom stadionu na kom bi nastupila i poznata imena estrade Lepa Brena, Zdravko Čolić i Miroslav Ilić. Sletu je trebalo da prisustvuju Jovanka Broz i Josip Joška Broz. Naravno, posle proslave bilo bi zasadeni osamdeset i osam sadnica.⁵⁰³ Organizatori ipak nisu bili odlučni kome da dodele štafetu.⁵⁰⁴ Uskoro je Jovanka Broz obavestila organizatore da „nije u kondiciji i ne oseća se dobro” zbog čega će njeno prisustvo na skupu izostati.⁵⁰⁵ Ipak, poštovaoci Josipa Broza iz Makedonije nisu odustajali pa su na godišnjicu njegove smrti posetili Kuću cveća, najavili obeležavanje „25. maja”, štafetu, stipendije najboljim studentima, proslavu i ponovo prisustvo Jovanke Broz.⁵⁰⁶

I primanja Jovanke Broz zanimala su javnost tranzicione Srbije. Do kraja prve decenije 21. veka vesti o kući u kojoj živi udovica doživotnog predsednika SFRJ bile su povezane s pitanjima državne imovine, a ne sa stanjem ili izgledom kuće. Upravo nekoliko dana posle godišnjice Brozove smrti 2004. jedan od tipičnih članaka o temi

⁵⁰¹ „Prva sadnica Jovanki Broz”, *Večernje novosti*, 16.3.2004, 3.

⁵⁰² V. Đurić, „Mira nema naslednicu”, *Ekspres*, 16.3.2004, 2.

⁵⁰³ „Opet Titova štafeta”, *Večernje novosti*, 17.3.2004, 3.

⁵⁰⁴ „Makedonci obnavljaju Titovu štafetu”, *Danas* 17.3.2004, 2.

⁵⁰⁵ „Druže Tito dođi u Skoplje”, *Blic*, 20.3.2004, 25.

⁵⁰⁶ „Danas poseta, 25. maja slet”, *Večernje novosti*, 4.5.2004, 8.

nacionalnih penzija analizirao je 800 korisnika zaključivši da je slučaj tek o „malo umetnika i akademika”. Jovanka Broz zavredela je, prema mišljenju autora jednog članka iz *Glasa javnosti* poseban antrfile. Iako je u tekstu bilo reči o desetak slučajeva u kojima su prvaci komunističkog režima i njihovi naslednici primali višestruko više penzije od najsiromašnijih penzionera, o Jovanki Broz autor je pisao s pažnjom pozivajući se na njeno otvoreno pismo javnosti iz 1986. godine. Jovanka Broz je u tom pismu pisala o tome kako su joj posle Brozove smrti ponudili da uzme svoju penziju iz vremena kada je bila oficirka u vojsci. Kasnije joj je odobrena penzija za koju tvrdi da je značajno manja nego što bi joj kao udovici predsednika pripadala, da bi joj bez rešenja godinama određena suma bila neposredno isplaćivana.⁵⁰⁷

Jedna od potpuno sporednih, ali čestih tema u javnosti tokom prve decenije tranzicije bili su simboli reda, poretka, luksuza i prestiža prethodnih vlada i država. Jedan od njih bila je, pomalo neočekivano, i gvozdена ograda koja je pre 1957. godine okruživala zgradu Narodne skupštine⁵⁰⁸. Sudbina gvozdene ograde zainteresovala je i čitaoce koji su se u pismima upućenim raznim novinama uglavnom saglašavali da istu treba pronaći i vratiti je na ranije mesto. Čitalac Milovan V. Ivanović naveo je niz mesta gde su kasnije delovi ograde bili postavljeni. Tvrdio je i da je Jovanka Broz želela da jedan deo postavi oko rezidencije predsednika SFRJ, ali je od te namere kasnije iz nekih razloga odustala.⁵⁰⁹

Tito i Jovanka Broz bili su i predmet zanimanja estrade. Tako je javnost veoma dugo bila obaveštavana o priprema snimanja filma o Dragi Mašin. O bizarnosti projekta govori i činjenica da je glavna protagonistkinja trebala biti Vesna Vukelić Vendi na pitanje da li je tačno da su ekipu u istanbulskom hotelu „progonili duhovi” odgovorila neodređeno, nagoveštavajući da je ipak bilo čudnih događaja. Naglasila je i da su u hotelu *Peri Palas*, pored Jovanke Broz, odsedali i Žaklina Kenedi, Ruzvelt, Ču En Laj, Hemingvej, Agata Kristi...⁵¹⁰

⁵⁰⁷ T. Kaluđerović, „Zasluge iz prošlosti se ne zaboravljaju”, *Glas javnosti*, 9.5.2004, 5.

⁵⁰⁸ Reč je o zgradi na Trgu Nikole Pašića, u vreme pisanja članka Skupštini Državne Zajednice SCG, danas Domu Narodne skupštine Srbije.

⁵⁰⁹ M. V. Ivanović, „Zna se gde je ograda”, *Politika*, 11.6.2004, B6.

⁵¹⁰ S. Danilović, „Progone me lezbejke”, *Nedeljni telegraf*, 7.7.2004, 38.

Psiholog Dragan Ilić, poznati radijski voditelj, u to vreme emisije „TV Manijak” na radiju B92, govorio je u jednom intervjuu o Novom Beogradu, opštini u koju se doselio 1995. godine. U sentimentalnom prisećanju sagovornika u kome je razmatranje sociologije geta bilo pomešano sa studijom kulture i istorijom jugoslovenskog filma, autorka intervjuja sasvim se neprimereno zapitala da li će se možda „Tila i Jovanka ikada negde ovde sresti, da se zaljube, i ponove romansu.”⁵¹¹

Upravo se tokom 2004. u javnosti proširila vest o izuzetno lošim uslovima u kojima živi Jovanka Broz. Vest je naišla na opštu osudu pa je tako izvesni Siniša Jovanović, vlasnik picerije i grila iz Grdelice, ponudio da joj pruži gostoprimstvo u svojoj porodičnoj kući. Jovanović je svoju ponudu objasnio lepim uspomnama na vreme kada je služio u Ratnoj mornarici na brodu „Galeb”, kao i činjenicom da udovica predsednika SFRJ „ovakva poniženja u starosti nije zaslužila”. Naglasio je i da bi Jovanku Broz, ukoliko se preseli u njihov dom, njegova porodica i on „čuvali kao najrođeniju”.⁵¹² Veoma autentične i potresne detalje o stanju u kojem je bila kuća, nalazimo i u knjigama Žarka Jokanovića, Vladana Dinića: „Dok nisam imala grejanje, godinama sam se snalazila pitajući se da li ću preživeti sneg i mrazeve... Sipala sam vrelu vodu u plastične boce od kisele vode, iz kupatila, koje se nalazilo u prizemlju, nosila sam te boce s vreloom vodom na sprat, gde mi je spavaća soba i ređala ih u krevet. Sipala sam vodu da bude što vrelija kako bi duže držala toplotu. I tako sam po nekoliko puta silazila sa sprata... Nekoliko puta sam se tokom noći i opekla na te boce. Imala sam opekotine od te vrele vode u flašama.”⁵¹³ Ova svedočanstva zapravo dolaze od Jovanke Broz direktno i čine svojevrsan primer ego dokumenata, pa su time i doživljaji i slike koje čitaoci mogu zamisliti još dirljivije, potresnije, pa tako izazivaju zavidan stepen empatije prema staroj i nemoćnoj ženi.

Jovanka Broz je u srpskim novinama povezivana s najvećim tajnama komunističkog režima. Tako je novinar Zoran Lj. Nikolić⁵¹⁴ u jednom od tekstova pod naslovom „Srpski masoni u politici” citirao jedno pismo koje je general Ivan Gošnjak navodno uputio Brozu, a prema kome je Aleksandar Ranković smenjen zbog izveštaja o

⁵¹¹ D. Kanjevac, „Već tako star, a Novi Beograd”, *Blic News*, 21.7.2004, 32.

⁵¹² „Čuvao bih Jovanku Broz kao najrođeniju”, *Glas javnosti*, 1.10.2004, 32; Zanimljivo je da su ovu vest u opširnijem obliku preneli *Kurir*, *Danas* i *Večernje novosti*.

⁵¹³ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 127.

⁵¹⁴ Zoran Lj. Nikolić, autor čitanih knjiga *Beograd ispod Beograda* i *Masonski simboli u Beogradu*.

masonima u kojem je predstavio njihov veliki uticaj u Jugoslaviji. Navodno su za ovaj motiv smene pored Tita znali Lazar Koliševski, Josip Kopinič, Koča Popović, Jovanka Broz i Ivan Gošnjak.⁵¹⁵

Pored datuma Brozovog rođenja i smrti, jedan od važnih datuma na mentalnoj mapi sećanja poklonika socijalističke Jugoslavije nalazi se i 29. novembar. „Konzulat” SFRJ u Tivtu proslavio je praznik koji je Srbija, poslednja među republikama bivše federacije, prestala da slavi dve godine ranije. Povodom proslave objavljeno je da je podeljeno više od pet stotina „crvenih” SFRJ pasoša i šezdeset novih uverenja o državljanstvu. Pasoše su dobili Jovanka Broz i jedna od Brozovih unuka Zlatica.⁵¹⁶

U rašomon oko naknadnih tumačenja smene Aleksandra Rankovića uključeno je i svedočenje slovenačkog novinara Jaka Koprivca. Ovaj višestruki sagovornik moćnog i zatvorenog komunističkog funkcionera i prvog čoveka unutrašnjih poslova države Staneta Dolanca, tvrdio je da je vojna služba bezbednosti na osnovu prisluškivanja Aleksandra Rankovića i njegove supruge Slavke imala informacije da je afera s navodnim prisluškivanjem Josipa Broza „velika intriga” Jovanke Broz.⁵¹⁷ Motivi su, prema Koprivcu, ostali uglavnom poznati i sadržani su u navodnoj borbi između liberalnih (slovenačkih i hrvatskih) i konzervativnih funkcionera režima. O „Slučaju Ranković” i naravno umešanosti Jovanke Broz u tu aferu pisao je u memoarima Vojin Lukić. Prema njemu je odlučan stav da se suprotstavi smeni generala Žeželja, što je opet navodno bio Jovankin zahtev, ili kako to Lukić definiše „hir”, koštao Rankovića pozicije u partiji i državi.⁵¹⁸ Aleksandar Matunović takođe zastupa sličnu tezu. Jovanku optužuje da je Titu dala ideju kako da smeni Rankovića i raspusti Udbu. Po njegovim rečima, Jovanka mu je sugerisala da Rankoviću „namesti” aferu o prisluškivanju: „Svi misle da je Tito smenio Aleksandra Rankovića. To on nikada sam ne bi uradio. To je moja zasluga družbe doktore. Tito je samo meni pomogao u tome”.⁵¹⁹

Pored memoarske građe, Jovanka Broz se pominje kao veoma aktivna učesnica u „Slučaju Ranković” i u monografskoj studiji *Slučaj Ranković, iz arhiva KOS*, autora

⁵¹⁵ Z. Lj. Nikolić, „Masoni oborili Rankovića”, *Večernje novosti*, 23.11.2004, 33.

⁵¹⁶ „Crveni pasoš i državljanstvo SFRJ”, *Balkan*, 30.11.2004, 10.

⁵¹⁷ J. Koprivc, „Prisluškivanje ili intriga Jovanke Broz”, *Danas*, 16.12.2004.

⁵¹⁸ Vojin Lukić, 99.

⁵¹⁹ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 140–141, 145.

Irene Popović, Bojana Dimitrijevića i Svetka Kovača. Na osnovu detaljne analize dokumenata, iz Vojnog arhiva, o „aferi prisluškivanja”, zaključak autora je da je Jovanka Broz svakako bila neizostavan deo ovog procesa, kao i da je njen sukob sa Rankovićem započeo kada se pojavila sumnja da se rezidencija Brozovih prisluškuje.⁵²⁰ Navodeći Rankovićeva svedočanstva autori smatraju da je za loše odnose njega i Broza takođe odgovorna predsednikova supruga. Kao ilustraciju za ovakvu tezu citiraju i samog Rankovića: „Moja kuma je zapetljala mnoge stvari, mešala se u mnoge stvari. Ona je terorizovala mnoge ljude koji su se nalazili oko Staroga. Smenjivala je ljude sa dužnosti.”⁵²¹

Trivo Inđić, intelektualac, filozof, objavio je tekst o svom rođaku Velimiru Dorđeviću koji je progonjen u vreme afere prisluškivanja 1966. i kasnije aboliran zajedno sa Aleksandrom Rankovićem. Inđić u ovom tekstu tvrdi da je njegov još 1985. umrli rođak imao nalog da ozvuči Brozov dom, koji je navodno dobio od samog jugoslovenskog predsednika. Jovanku Broz je navodno tom prilikom obučio da rukuje magnetofonom za prisluškivanje.⁵²²

Sam Aleksandar Ranković u svojim dnevničkim beleškama, vođenim prema rečima članova njegove porodice, neposredno posle Brionskog plenuma, tj. „u toku jeseni 1966. i zime 1967. godine”,⁵²³ beležio je detalje vezane za Jovanku Broz, ali nije previše mesta ostavio da iznese sopstveni sud o njoj ili njenoj umešanosti u državne poslove, već se stavio u poziciju medijuma, pa tako posredno, preko njegovih sećanja možemo saznati kakav je bio stav nekih drugih partijskih funkcionera prema ponašanju Jovanke Broz uopšte, a i konkretno o njenoj umešanosti u Rankovićevu smenu: „U februaru ove (1966) godine, Tito je rekao Stamboliću i Veselinovu na Brionima, ni manje ni više nego, da sam ja 'upoznat s prisluškivanjem njegovih telefona u Beogradu.’” O tome me je obavestio Veselinov, mada mu je Stambolić savetovao da mi to nikako ne govori, smatrajući da bi me takva Titova neosnovana sumnja strašno pogodila. Titu su navodno rekli da u to ne veruju, a potom su, u četiri oka, okrivljavali Jovanku za unošenje nemira, stvaranje atmosfere dvorskih udara i atentata na Tita i nju,

⁵²⁰ Svetko Kovač, Bojan Dimitrijević, Irena Popović, *Slučaj Ranković, Iz arhiva KOS* (Beograd: Odbrana, 2014), 87, 209, 303, 305, 432, 536, 539.

⁵²¹ Isto, 433.

⁵²² T. Inđić, „Tito prisluškivao”, *Politika*, 15.12.2005, MN1.

⁵²³ Александар Ранковић, 11.

po analogiji srpskog obračunavanja sa svojim kraljevima. „Ta seljačka popišulja” – rekao mi je Veselinov – „oponaša grčku kraljicu i zamišlja sebe kao vladarku”. Ona se zaista tako i ponašala. Sve to nije bilo daleko od toga da kod Tita stvori opasna predubedenja.⁵²⁴

Analizom periodike, memoarske građe, kao i monografskih publikacija o „slučaju Ranković”, može se na principu studije slučaja, analizirati kakav je bio odnos javnosti prema Jovanki Broz i kako je viđeno i tumačeno njeno mesto i uloga u Jugoslovenskoj državi i društvu. Takođe se može iščitati i način na koji je u javnosti predstavljan odnos supružnika Broz, tj. udeo i uticaj Jovanke Broz na važne državne i partijske odluke koje je predsednik države donosio.

Odnos javnosti prema Jovanki Broz, međutim, nisu definisali samo slika *prve drugarice* kao „seljačke popišulje, koja sebe zamišlja kao vladarku”, niti pak sentimentalnost jugonostalgije i titostalgije⁵²⁵ ili odnos prema glamuru i potreba da mu se i u domaćim okvirima prida patina prošlosti. Glavni i odgovorni urednik nedeljnika *NIN* Slobodan Reljić napisao je povodom osamdesetog rođendana udovice Josipa Broza Tita autorski tekst pod naslovom *Jovankin dug*. Ovaj tekst svakako sublimira preovlađujući narativ srpske elite prema Jovanki Broz. Autor se prvo prisetio mukotrpane i gotovo martirijske sudbine Jovanke Broz tokom gotovo četvrt veka posle smrti Josipa Broza, njenih zasluga u borbi protiv fašizma i za Jugoslaviju, zatim činjenice da je teškoće preživljavala stoički bez istupanja u javnosti. Njen život bez punih prava, s tek delom onoga što joj pripada u skladu sa državnim zakonima, u kući koja je tek nedavno dobila grejanje a ranije je služila samo kao prenoćište za delove isuviše brojnih pratnji svetskih državnika, na neki način autor doživljava kao paradigmu života građana Srbije. Tranzicija je za Reljića drugo ime za „opšti državni raspad”, a Jovanka Broz je uprkos svemu tome značajan „svedok vremena”. Dok je srpsko društvo Jovanki Broz dužno da joj omogući prava u skladu sa zakonom, ona sama ostaje „dužna” javnosti da dâ svoje svedočenje, priču... U prilikama kada sva dobra i zla nestaju, ostaje, zaključio je Reljić „samo priča”.⁵²⁶

⁵²⁴ *Isto*, 106.

⁵²⁵ *Titostalgija*, termin koji 2008. istoimenom knjigom, u naučni ali i kulturni diskurs regiona uvodi kulturolog Mitja Velikonja; M. Velikonja, *Titostalgija...*, 11–12.

⁵²⁶ S. Reljić, „Jovankin dug”, *NIN*, 16.12.2004, 32.

U istom broju *NIN-a* autorski tekst napisao je i Đuro Zagorac, autor knjige *Jovanka* iz 1990. godine. Zagorčev portret Jovanke nije u sebi nosio ništa od patosa Reljićevog teksta. Predstavljajući celokupan život Jovanke Broz, prepoznajući tri različita razdoblja koje međutim spaja jedna konspirativna nit, autor teksta Jovanku Broz naziva „maršalicom” a sukob sa suprugom pripisuje ne samo borbi za moć raznih grupa u predsednikovoj okolini, već i činjenici da je Ustav iz 1974. nesumnjivo potencijalno ugrožavao i Jovankin položaj u vremenu posle Titove smrti. Za Zagorca Jovanka Broz se nije povukla u otmenu rezignaciju, već je naprotiv bila „premalu revolucionarna” pa su sve vlasti našle načina „da je učutkaju”. Autor je tekst zaključio rečenicom koja je značajno odudarala od stila *NIN-ovih* članaka: „Zatvorila je dakle radnju (butik), spustila zavese i ostala verna Titu i konspiraciji (komunista).”⁵²⁷

Tih dana u dnevnom listu *Danas* objavljivan je feljton iz pera spomenutog Jaka Koprivca pod naslovom *Šta mi je ispričao Stane Dolanc*. Devet nastavaka bilo je posvećeno Dolančevom svedočenju o Jovanki Broz i njenom odnosu prema Titu, a izlazili su od 20. do 29. decembra 2004. godine.⁵²⁸ Ovo Dolančevo svedočenje veoma je dragoceno, pošto, kao što sam već naglasila, nakon odlaska u penziju, nije često izlazio u javnost, niti je želeo da razgovara sa novinarima. Sećanje na Jovanku Broz započeo je rečima: „Za Jovanku Budisavljević Broz vezuju me mnoge, pre svega neprijatne uspomene. Najčešće bih najradije zaboravio mnogo toga što sam doživeo s njom. Posle Titove, 1980, smrti nisam hteo ni da slušam a kamoli da čitam ono što je bilo u vezi sa Jovankom Broz.”⁵²⁹ U ovakvom duhu teče i čitava dalja naracija. Napomenuo je takođe da se njegov iskaz temelji na dokumentima koja se čuvaju u Predsedništvu SFRJ. Zaista u fondu Predsedništva SFRJ, u kutiji gde se nalaze sva dokumenta koja se odnose na „slučaj Jovanke Broz” čuva se nekoliko iskaza Staneta Dolanca; takođe su u zapisnicima sa sastanaka Komisije zabeležene i njegove izjave. Dolanc je u razgovoru sa Koprivicom doista ostao dosledan stavovima koje je i tada, sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, zastupao. Tako su čitaoci *Danasa* mogli da saznaju za Jovankino, prema Dolančevom mišljenju, hirovito, osiono, histerično ponašanje prema zaposlenima

⁵²⁷ Đ. Zagorac, „Tri tajne života”, *NIN*, 16.12.2004, 33.

⁵²⁸ Naslovi tekstova o Jovanki Broz bili su: „Neprijatne uspomene na Jovanku Broz”, „Ubiti i zakopati tri metra ispod zemlje”, „Žestoka svađa između Jovanke i Tita”, „Jovanka otpušta sve kuvarice i sobarice”, „Titove maserke optužene za špijunažu”, „Tito u papučama beži od Jovanke”, „Poslednji razgovor na otoku Vanga”, „Svadba u dvorcu Dunavka kod Iloka”, „Brežnjeve suze posle filma o partizanima”.

⁵²⁹ J. Koprivc, „Neprijatne uspomene na Jovanku Broz”, *Danas*, 20.12.2004, 20.

u rezidencijama, ali i u Brozovom kabinetu. Takođe se prisećao nemilih scena i svađa supružnika Broz kojima je i sam prisustvovao. Uplitanje Jovanke Broz u važne političke teme, kao i njena želja da drži pod kontrolom svaki segment Brozovog života takođe su bile teme razgovora. Optužio joj je, na osnovu neformalnog razgovora koji su vodili za vreme ručka 1971, da se u vreme maspoka založila za Srbe iz Hrvatske i stala protiv tadašnjeg hrvatskog rukovodstva. Zatim je izdvojio veoma neprijatnu scenu, kojoj on nije prisustvovao, a koju je ona navodno imala sa Brozovim ađutantom admiralom Vilovićem: „Jovanka je u besu pljunula prema njemu i Vilović mi je pričao da mu je ruka već bila u vazduhu, međutim, uspeo je da se savlada zbog Tita, koji mu se zbog toga izvinio.”⁵³⁰ Dolanc nije štedeo reči pokude i kritike na račun Jovanke Broz, sve vreme pravdajući i ističući nevinost i nemoć samog Broza da joj se odupre. Čitav tekst obiluje optužbama i izjavama koje su po Jovanku Broz, tada još uvek živu, bile veoma ponižavajuće i kompromitujuće. Takav njegov stav je očekivan s obzirom na odnos kakav su imali sedamdesetih godina, i na činjenicu da ga je ona, kasnije, u svakom razgovoru sa novinarima isticala kao najodgovornijeg za Brozovu i njenu rastavu. Dolanc je otišao toliko daleko da ju je čak optužio za pokušaj iznude ubistva: „Jovanka je Titu rekla da ima dokumenta kojima može da dokaže sve što je Mišković radio protiv nje i protiv Tita. Svi smo od nje tražili da pokaže ta dokumenta. Međutim, Jovanka je uporno odgovarala: 'Ne dam'. Uporno je ponavljala: 'Druže Tito, 30 godina sam s tobom, i nikad ništa nisi učinio za mene, nikad. Ubij sad Miškovića i zakopaj ga tri metra ispod zemlje.’”⁵³¹ Sećanja na Jovanku Broz završava izjavom u kojoj ponovo pokušava da opravda Broza a nju stavlja u poziciju objekta: „Neprekidno se postavljalo pitanje zašto se Tito tako ponašao prema Jovanki. Za sebe sam našao objašnjene i to sam rekao svojim saradnicima. I Tito je bio samo čovek. Ako mu je žena danima i noćima dosađivala i ubeđivala ga u određene stvari, na kraju je ipak popustio. To je sasvim ljudski. Pored toga verovatno nema nikakve sumnje da je Tito Jovanku veoma voleo.”⁵³² O tome da li je ona njega volela i zbog čega je činila sve te navodne poteze, Stane Dolanc ne govori.

⁵³⁰ J. Koprivc, „Svadba u dvorcu Dunavka kod Iloka”, *Danas*, 28.12.2004, 26.

⁵³¹ J. Koprivc, „Žestoka svađa između Jovanke i Tita”, *Danas*, 22.12.2004, 24.

⁵³² J. Koprivc, „Brežnjeve suze posle filma o partizanima”, *Danas*, 29.12.2004, 24.

Rehabilitacija i novi odnos srpske javnosti prema Jovanki Broz – „državna udovica” i „prestolonaslednik republike”

Iako je povremeno razgovarala s novinarima, Jovanka Broz je početkom 21. veka ostala jedna od retkih zagonetki za „sedmu silu”. U jednom gotovo memoarskom intervjuu doajen srpskog novinarstva i senzacionalističke publicistike Marko Lopušina primetio je: „Srpska istorija će tek da se piše... Rekli ste da postoje i žene, osim Cece, o kojima biste pisali, koje mnogo znaju, a ćute? Ko su one? – Pre svih Jovanka Broz, Titova supruga, koja je jako bolesna, a koja zna istinu o propasti SFRJ i Srbije. Jovanka Broz nije napisala memoare, ali ima dobro pamćenje i svega se seća što se dešavalo od 1948. kada je došla u Beograd.”⁵³³

Upravo je 2005. došlo do prve najave jednog novog, poslednjeg razdoblja u odnosu javnosti prema Jovanki Broz. Udovica prvog i poslednjeg predsednika SFRJ prvi put posle dvadeset i četiri godine nije položila venac na Titov grob povodom dana njegove smrti. Novine su javile da je bolesna, naglasivši da je to prvi put od 1981. kako tokom prepodneva nije položila cveće na suprugov grob. Čitaocima je predstavljen običaj u Muzeju kome pripada Kuća cveća, da sala u kojoj se nalazi Brozov grob u vreme polaganja cveća bude zatvorena. Izjavu je dao i Brozov unuk Joška Broz koji je rekao da je Jovanka Broz prema njegovim saznanjima bolesna.⁵³⁴

Godinu dana posle izbora prve Koštuničine vlade pojedine novine su razmatrale dalji razvoj kulturne politike. Očekivano je da će nove vlade promeniti raniju politiku finansiranja projekata snimanja filmova i izvršiti reviziju filmova o Drugom svetskom ratu. Zanimljivo je da je upravo nekadašnja funkcionerka SPO-a, iz kojeg je poticao aktuelni ministar Dragan Kojadinović, glumica Ljiljana Blagojević, poznata po ulozi

⁵³³ Z. Lešović-Stanojević, „Da je Legija povukao oroz... umro bih sa osmehom”, *Čačanski glas*, 3.12.2005, 31.

⁵³⁴ Z. Nikolić, D. Marković, „Jovanka Broz teško bolesna”, *Večernje novosti*, 6.5.2005, 22.

kraljice Drage u seriji *Kraj dinastije Obrenović*, na kraju izjave date za ovaj članak napomenula kako bi volela da glumi Jovanku Broz.⁵³⁵

Novinar *Ilustrovane politike* uspeo je prvih dana marta da obavi neku vrstu razgovora s Jovankom Broz. Pošto je stekao zrnice poverenja Jovanke Broz autor je njene stavove izneo u prepoznatljivoj formi svog nedeljnika kao prilično nepovezan niz stavova. Žaleći se na nekorektan odnos vlasti Brozova udovica tvrdila je da kuću u kojoj živi žele da prodaju pošto potpuno propadne, kako su se o njene molbe svi zvaničnici oglasili, dok su malobrojni koji su prema njoj pokazali razumevanje i pokušali da joj pomognu zbog toga trpeli posledice. U razumevanju prilika oko Jovanke Broz postojala je izvesna skučenost pogleda. Ljudi koji bi joj pomogli „završavali su na ledu”, komisije su instrument da kuća u kojoj je živela propadne, pismima koja je upućivala Labusu „izgubio se svaki trag” zajedno s radnikom policije koji je trebalo da ih dostavi. Još je tvrdila da i dalje ne prima penziju jer se navodno „nisu stekli uslovi” da je dobije.⁵³⁶

Početak marta 2005. i *Politika* je objavila članak o kontroverzama oko stanja u kome se nalazi dom Jovanke Broz i njenog položaja. Dok je Brozova udovica tvrdila da vlasti žele da kuća u kojoj je živela bude zanemarena i da propadne kako bi bila lakše prodata, predstavnici nadležnih ustanova napominjali su da je s Jovankom Broz nemoguće saradivati, da ona odbija pomoć i ne prima nadležne službenike. Autor, novinar Dragan Vlahović zaključio je da razumljiva anksioznost i nepoverenje prema vladajućim političarima sa kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina, svakako nisu imali smisla početkom 21. veka. Zanimljivo je da kao jedan od razloga za oduzimanje imovine i odnos prema Jovanki Broz u ovom članku pominju i izvestan broj kompromitujućih dokumenata koje je Broz navodno skrivao u nekakvoj crnoj tašni. Navodno su se tu nalazile fotografija prve Brozove supruge Pelagije Belousove,

⁵³⁵ V. Lazarević, M. Glečić, „Draža umesto Tita novi izazov srpskim glumcima”, *Evropa*, 28.4.2005, 44; Mesec dana ranije novine su javile o filmskom debiju hrvatske pevačice Severine. Čak i pre nego što je zaigrala u filmu *Duhovi Sarajeva* proširile su se glasine da će u, do danas nesnimljenom, filmu o Brozu Dragana Bjelogrića Severina igrati Jovanku. *Severina glumi u filmu „Duhovi Sarajeva”*, *Blic*, 9.3.2005, 24; Čak i sukob koji je Bjelogrić imao s fotoreporterima prilikom snimanja jedne emisije u hrvatskoj stavljan je tih dana u kontekst ovog velikog projekta koji kasnije nije sproveden. „Hrvati tuže Bijelu”, *Kurir*, 2.3.2005, 13.

⁵³⁶ S. Janković, „Jovanka Broz traži pomoć: Ekskluzivno: Ilustrovana politika o tužnoj sudbini nekadašnje prve dame”, *Politika*, 5.3.2005, A1.

venčanica sa drugom, Hertom Haas, i konačno misteriozna umrlica vojnika Josipa Broza iz 1915. godine.⁵³⁷

Ilustrovana politika objavila je 19. marta 2005. intervju s Tomom Filom, advokatom Jovanke Broz. U ovom intervjuu, koji je prema sopstvenim rečima očekivao, budući da je ovaj nedeljnik u to vreme redovno pisao o sudbini Brozove udovice, Fila je izneo stavove prema kojima je godinama zastupao štiteći interese svoje klijentkinje. Tvrdio je da Jovanka Broz nije želela i ne želi nepokretnu imovinu. Da je ona želela prava koja joj pripadaju i pokretnu imovinu. Navodno su sačinjena četiri spiska imovine od kojih je četvrti i poslednji obuhvatao najviše, čak oko 90% imovine. Taj spisak nikada nije predstavljen udovici i njenom advokatu. Fila je opisao i osamdesete godine kada je Jovanka Broz proživljavala najteže trenutke. Većina rukovodilaca koji su nasledili Broza navodno su pokazivali razumevanje prema Jovanki Broz tek kada su odlazili sa vlasti. Obavestio je čitaoce i da su najvažnija egzistencijalna pitanja vezana za Jovanku Broz regulisana u to vreme zahvaljujući njegovim ličnim vezama:

„– Status, lična karta, pasoš... Šta je sa tim stvarima, da li Jovanka ima pravo na to?

– Na sreću, u jednom momentu su se Makedonci pitali u SFRJ i to su svi bili iz Bitolja kao i ja. Komšije. Onda sam po komšijskoj makedonskoj vezi to završio. Čalovski je bio savezni pravobranilac pa je popravio tu kuću, plafone jer joj je luster zamalo bio pao na glavu. Država se raspala i priča je završena. Vlada Kambovski, savezni ministar pravde, je završio da ona dobije penziju u visini predsednika Savezne skupštine, ali nikada nisu hteli da joj daju status . Bežali su od toga da priznaju da je ona udovica Titova. Te brak nije postojao, te faktički je razveden... Zato nije dobila penziju Josipa Broza. Nudili su joj generalsku penziju, nudili joj prvoboračku, šta hoće, samo ne status.”⁵³⁸

Toma Fila je dao vrlo detaljan i koloritan spisak objašnjenja zbog kojih je Jovanka Broz bila izolovana:

⁵³⁷ „...Umrlica na ime Josipa Franje Broza izvađena iz Ratnog izveštaja iz 1915. godine arhiviranog u Bečkom arhivu u kojoj piše da je pod rednim brojem 103 na Karpatima poginuo dotični austrougarski vojnik.” D. Vlahović, „Da li je Jovanka Broz zatočenik i čiji (1), Nadzor tajnih sila”, *Politika*, 9.3.2005, A1.

⁵³⁸ S. Jakanović, „Država je opljačkala Jovanku!”, *Ilustrovana politika*, 19.3.2005, 18.

„– Zbog čega?

– Zato što je u pitanju bila mržnja i lični obračun. Dugo sam razmišljao o tome. Tito je bio ostareo, opkolili su ga i pričali mu priče, general Jakšić mi je svojevremeno pričao da su imali naređenje da Titu samo lepe stvari pričaju. Zemlja hiljadu cvetova, nema zime, kiše... Jedini od koga je dobijao neke informacije bila je Jovanka. A ona opet svoje glava kakva je, nervirala je ove ostale. Oni su njega sklonili od nje. Mesecima nije imao pojma šta se dešava. Činjenica je da su nekoliko puta Titu nosili tužbu za razvod braka da potpiše a on nije hteo. Onda je onaj što je bio savezni ministar unutrašnjih poslova, iz Bosne je bio, sad ne mogu da mu se setim imena,⁵³⁹ on je njoj rekao „kurvo jedna lička, jedva smo čekali da te se oslobodimo“, u čamcu od Pule do Briona. Tada je shvatila. Nikada ga više nije videla. Pričalo se da je išla u posetu kad je operisan, ali nije tačno. Jednom ga je kao videla na daljinu a i tada su zatvorili vrata da ne može da mu priđe.

– Gde su tada živeli?

– Tamo u Uzičkoj ulici gde i Slobodan Milošević kasnije, u kući koju su 1999. uništili za vreme bombardovanja. Posle se on vratio u Beli dvor a nju su ostavili tu. Kad je Tito umro šutnuli su je napolje. Došao je onaj Makedonac Stavrev, onda onaj admiral što je išao kao ađutant iza Tita, i izbacili je napolje po nalogu Dolanca, Ljubičića i ostalih. Ljubičića je nazivala nitkovom a Dolanca barabom. Hteli su da vide da li krije nešto, sve su rasporili, haljine, nikada joj nisu dali telegrame saučešća koje je dobila, kroz prozor su izbacivali stvari. Ona i njena sestra su tu bile. Uperili su pištolj u njih. Otišla je u spavaćici, jednoj bundi i sa nešto nakita na sebi. Dve godine im je trebalo da joj vrata, da prostitute, gaće, brushaltere, cipele i ostalo. Sve je dobila razvaljeno, raspareno. Prvih nekoliko godina joj nisu dali da ide u inostranstvo. Posebno je smešno što se u tim popisima navodi da je Tito imao tri metra nekog šantunga za koji sam posle čuo da je materijal za ženske haljine.

Ispada kao da je bio transvestit, imao ženske suknje, šta ja znam. Tako su delili. Nikada nisu dozvolili da se vidi taj četvrti spisak i da se uspostavi njeno nasledno pravo.

⁵³⁹ Franjo Herljević (prim. I. P.).

– Da li imate ideju gde se nalazi taj spisak?

– Bio je u zgradi CK a sada se nalazi u vladi gde ga je našao Mićunović. Trebalo bi da kopija bude i u arhivi Savezne skupštine i odande neće da ga daju.

– Zašto?

– Zato što država hoće da uzima a ne da daje, zato što hoće da proda automobile, ove satove što su pokrali, to je sve njeno. Onda je, posle Titove smrti, Ljubičić, da bi se uvukao njima u dupe, dao sve automobile za izložbu na Brdu kod Kranja. Izložba Titovih automobila. Smejali se Slovenci. Te automobile više nikada nismo videli. Dva, tri miliona dolara. Jovanki su pripale stare muštikle.

– Lična karta i pasoš, da li ih ima?

– Može da dobije šta hoće. Ličnu kartu mislim da ima, pasoš može kad hoće ali šta da radi sa njim?

– Jovanka ima mnogo nevolja u svakodnevnom životu...?

– Treba na jednom nivou da je pozovu, treba umesto direktora ili majstora, da odu Tadić, Koštunica. Ta zgrada je državna, nije njena i ona je dobro naučila šta je vlast. Toplana je problem zbog vojske koja nema para. Davno je priključena na vojni toplovod jer nekada smo svi mogli da budemo bez grejanja ali ne i vojska. Takođe, ima te strahove oko prisluškivanja. Ta kuća je kao Potemkinovo selo, farbana samo jednom spolja. Nikakav osnov joj nisu dali da živi tamo. Šta će biti kada dođe denacionalizacija. Kada se kuća vrati pravom vlasniku? Da li će do tada država da utvrdi da je Tito jednom bio predsednik a Jovanka njegova žena, da joj daju neku kuću, neku penziju i neku pratnju? Svojevremeno su jednu zidali u Užičkoj ulici za nju pa se ispostavilo da je polovina na privatnom placu. Vlasnik se pobunio, oni sve promenili, pola kuće izbacili na ulicu ... Cirkus su pravili! Naravno da je odbila da uzme to.

– A ko su sada njeni neprijatelji?

– Sud i političari jednostavno ne žele da se bave njom, nije im interesantna.

– Imovina, ta trećina, da li bi bila dovoljna da se stara sama o sebi?

– Kako da ne bi mogla, mogla bi da se stara i o vama i o meni i svima nama. Automobili, slike, satovi... Popisano je šta je koristio drug Tito i tražimo trećinu od toga. Izmislili su da imovina sa četvrtog spiska nije Titova nego je data društvu na korišćenje iako su lepo popisali da je to Titova imovina. Zašto? Zato što su mislili da mogu da je uzmu.

– Koliko se često čujete ili vidite sa Jovankom?

– Ne družim se sa njom, uradim to što traži. Sada se preganjam sa sudom da sam ja u pravu a ne oni, već i preko novina to ide. Sa sudom koji neće da prihvati spisak i utvrdi imovinu. Samo treba taj četvrti spisak da se priključi rešenju o nasleđivanju. Spisak postoji. Sud još nije pitao Mićunovića za taj spisak. Samo nas vrte u krug. U Četvrtom opštinskom sudu, nekada jedinom nadležnom za pitanja nasleđivanja, nalazi se depozit u kome bi trebalo da se nalaze sve Titove stvari koje je trebalo da dobiju Jovanka, Žarko i Miša. Niko ih nije uzeo. „Zašto da uzmu olovke i gaće i priznaju presudu suda a da vredna imovina ostane državi“, objašnjava Fila.⁵⁴⁰

Zanimljivo je da su u jednom od antrfilea novinari predstavili osnovni problem sa kojim je Jovanka Broz verovala da se suočava tokom decenija koje su usledile Titovoj smrti. Režimi Predsedništva i Slobodana Miloševića držali su Jovanku Broz prema njenom uverenju u izolaciji, oduzimali su joj imovinu i uskraćivali prava. Posle dolaska DOS-a na vlast upriličen je, prema saznanjima autora ovog teksta, sastanak na kome je udovici predsednika SFRJ „ponuđena potpuna sloboda kretanja”,⁵⁴¹ Jovanka Broz je, međutim, tražila da „policijsko obezbeđenje oko kuće ostane, kao i da joj ostane službeni automobil”.⁵⁴²

O šezdesetoj godišnjici završetka Drugog svetskog rata kao da su se poklopile opšta nostalgija za starim vremenom, tranzicioni procesi u najvećim državama nastalim posle propasti SFR Jugoslavije i razdoblje najmanjih napetosti između Srbije i Hrvatske

⁵⁴⁰ U memoarima izdatim 2015. Toma Fila identično, čak u delovima koristeći iste rečenice kao u ovom intervjuu, govori o problemima s kojima se Jovanka Broz suočavala nakon Titove smrti; T. Фила, *Завршина реч...*, 201–203.

⁵⁴¹ Zanimljivost predstavlja činjenica da je izvor o sastanku Jovanke Broz i predstavnika koalicije DOS bio „visoki funkcioner savezne policije”. O stanju duhova u Srbiji tog vremena govori i činjenica da jedanaest godina posle usvajanja demokratskog ustava i nakon dolaska na vlast demokratskih stranaka predstavnici političke koalicije smatraju za potrebno da dozvole jednoj građanki slobodu kretanja.

⁵⁴² Z. Nikolić, D. Marković, „Jovanka Broz teško bolesna”, *Večernje novosti*, 6.5.2005, 22.

umirene dolaskom Koštunice i Sanadera na čelo vlada dveju republika. „Kuću cveća” u Beogradu posetilo je tokom prethodne godine čak 32.000 turista, dvostruko više nego 2003, a očekivalo se da 2005. taj broj dosegne 60.000. Da se radilo o regionalnom fenomenu govorilo je povećanje interesovanja turista za Kumrovec.⁵⁴³

Spekulacije o bolesti Jovanke Broz navele su brojne novinare da pokušaju da razgovaraju sa njom. Nedeljničnik *Evropa* sačinio je posebnu reportažu o životu „udovice komunizma”.⁵⁴⁴ Advokat Toma Fila, koji ju je zastupao, u jednoj je izjavi spomenuo kako je nedavno operisala kataraktu.⁵⁴⁵ Pošto nisu uspeli da dobiju intervju pa čak ni da sretnu Jovanku Broz, novinari ovog lista pokušali su da razgovaraju sa njenim komšijama i potomcima Josipa Broza. Ivo Eterović, jedan od fotografa sa Brozovog „dvora”, pristao je da razgovara s novinarima *Evrope*. Ispričao je pojedinosti iz nekoliko događaja u životu Jovanke Broz tokom dve decenije njenog udovištva. Jovanka Broz je prema Eterovićevom sećanju tvrdila da živi „njima u inat”. Eterović nije precizirao ko su 2005. bili „oni”.

Početak juna 2005. *Blic* je objavio pojedinosti o životu Jovanke Broz. Izvor novinara bio je Slobodan Ugrinovski, predsednik Udruženja poštovalaca lika i dela Josipa Broza iz Makedonije.⁵⁴⁶ Ugrinovski je navodno povremeno imao prilike da telefonom razgovara s Jovankom Broz. Činilo se da Jovanka Broz u vreme demokratskih promena i tranzicije, naizgled zaboravljena od javnosti, u svom unutrašnjem svetu proživljava godine izolacije i kućnog pritvora u očekivanju osude na smrt ili dugotrajni zatvor koja bi je kao udovicu umrlog predsednika možda očekivala u nekom totalitarnom poretku. Ugrinovski je tvrdio da Jovanku Broz tokom noći čuvaju trojica telohranitelja: „Srbin, Makedonac i Bosanac”. Ujutro bi joj telohranitelji kupili namirnice, a tokom dana bi ona peglala i čistila... Sama Jovanka Broz je u razgovoru sa Vladanom Dinićem govorila: „Kada su me uterali u tu kuću – hotel, otvorili su petnaest radnih mesta za miliciju, a nijedno radno mesto za pomoć u kući... Imala sam petnaest

⁵⁴³ N. Gološin, „Kako naplatiti pomamu za Titom”, *Blic* 29.5.2005, 5.

⁵⁴⁴ „Borba za život Titove udovice”, *Evropa*, 12.5.2005, 18.

⁵⁴⁵ „Šta se dešava sa Jovankom?”, *Kurir*, 10.5.2005, 4.

⁵⁴⁶ D. Vukelić, S. Stanković, „Jovanka sama kuva i čisti”, *Blic*, 1.6.2005, 2; Dva dana ranije ovu informaciju novinarima je preneo Brozov unuk Josip Joška Broz. Zanimljivo, učinio je to mada je više puta priznao da nije u kontaktu sa udovicom svoga dede. „Brena i Čola brinu o Jovanki”, *Glas javnosti*, 28.5.2005, 22.

kontrolora.”⁵⁴⁷ Ona je gotovo identično govorila i skoro dve decenije kasnije Žarku Jokanoviću⁵⁴⁸, a ova lična svedočenja u potpunosti korespondiraju sa već pomenutim novinskim člankom, *Jovanka sama kuva i čisti*, iz 2005. godine.

U to vreme Jovanka Broz privlačila je spekulacije o tome kako se o njoj navodno brinu tako poznate jugoslovenske estradne ikone kakva je Lepa Brena i Zdravko Čolić.⁵⁴⁹ Lepa Brena je izjavila da je upoznala Jovanku 1981. na „Ličkim večerima” u hotelu „Jugoslavija”, pa joj je od tada svakog 8. marta slala cveće na poklon. Zdravko Čolić je pročitao u novinama kako materijalno pomaže Brozovu udovicu. Izjavio je da je spreman da to čini, ali da smatra da država ima dužnost prema njoj, penzionerima i drugim nemoćnim osobama.⁵⁵⁰

Krajem 2005. kuća Jovanke Broz je ostala bez grejanja. *Večernje novosti* su objavile članak o lošim prilikama u kojima živi Brozova udovica. Zanimljivo je da su teške prilike u kući oko koje se vije para iz neispravnih toplovodnih instalacija, u čijem prizemlju radi samo jedna sijalica, u kojoj penzionisana oficirka i udovica prvog, jedinog i doživotnog predsednika SFR Jugoslavije svake večeri bira najmanje vlažnu sobu da u njoj prenoći... izazvale, sudeći prema pisanju novina, nepodeljeno sažaljenje i solidarnost komšija. Dok su nabrajali šta je sve starici uskraćeno, jedna od njih je rekla kako joj je, iako je nije poznavala, kada se udavala ostarela Jovanka Broz poslala buket cveća.⁵⁵¹ Iz Saveta ministara Državne Zajednice Srbija i Crna Gora ubrzo je stigla reakcija na pisanje *Večernjih novosti*. U istom broju ove novine javile su da Brozova udovica mesečno prima prinadležnost u visini plate predsednika Saveta ministara DZ SCG u iznosu od 78.150 RSD.⁵⁵² Prema ovim navodima, Jovanka Broz je odbijala novog vozača i automobil koji bi joj dao Savet ministara.

O teškom i ponižavajućim uslovima života govorila je i Jovanka Broz lično, Žarku Jokanoviću, koji je ovaj problem predstavio u nekoliko podnaslova knjige: *Kuća*

⁵⁴⁷ V. Dinić, *Šta mi je pričala Jovanka Broz...*, 93.

⁵⁴⁸ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 108.

⁵⁴⁹ Bila je to netačna informacija koju je izneo Joška Broz, prilikom jednog javnog nastupa, verovatno radi razgovora – iz sasvim banalnih razloga samopromocije (prim. I. P.).

⁵⁵⁰ *Isto*.

⁵⁵¹ S. Stanković, „Sijalica samo u prizemlju”, *Večernje novosti*, 24.11.2005, 25.

⁵⁵² Za jedan evro u to vreme bilo je moguće kupiti oko 74 srpska dinara (RSD). Primanje u iznosu većem od 1.000 evra u to vreme je za pet puta prevazilazilo prosečnu platu.

*oštećena tokom bombardovanja, Opekotine od vrele vode, Kuća u stanju raspada, Šef DB nije dao da mi se popravi krov, Ko je pokrao sredstva za kuću.*⁵⁵³

Reakcije čitalaca bile su tako brojne i kontroverzne da su ove novine uskoro jedan tekst posvetile njihovoj analizi. Jovanka Broz i njena sestra Nada su zbog toga učinile izuzetak i otvorile vrata kuće u kojoj je živela srpskoj javnosti.

„...Dolazili smo do zarđale kapije na ogradi njene kuće, ali se nismo usudili da uđemo unutra. Uostalom, nismo bili ni najavljeni, ni pozvani, a Titova udovica ne odgovara na telefonske pozive. Ali želja da saznamo kako stvarno živi nekadašnja prva dama Jugoslavije, bila je jača od tih obzira.

Zvono ne radi. Opet pokušavamo, a sasvim je sigurno da nema struje. Kucamo. Jednom, pa još jednom. S druge strane čulo se: „Nado, Nado!” Bio je to glas Jovanke Broz. Pozivala je sestru da otvori vrata.

Nekoliko trenutaka kasnije na vratima se pojavila Jovanka. Iako u poznim godinama, odavala je krepkost. Uostalom, zar ova Ličanka, kojoj je nekada zavideo svet, nije odavno rekla da živi u inat.

Jovanka nas pita: „Ko ste vi?” Pomalo zbunjeni kažemo joj ko smo i šta smo. „Šta želite?”, pita nas.

Kažemo da smo došli da opišemo kako još jednu zimu provodi bez grejanja, u kući koja prokišnjava.

Umesto Jovankinog odgovora sledio je ledeni udar koji je dolazio iz unutrašnjosti kuće.

– Ovde je hladno, kao što vidite – kaže Jovanka. – Opet nema grejanja.

U vrtu prema kapiji šiklja para iz toplovoda, poput kakvog gejzera. Nestvarna je ova slika u sudaru sa hladnoćom koja izbija. Stojimo još koji trenutak. Kroz glavu nam prolaze pitanja: da li je Jovanka Broz stvarno sama u toj oronuloj zgradurini, čija je kapija sa ulice otvorena, a vrata od kuće nezaključana! Da li se plaši? Kako istrajava tako sama, kao nekakav krajputaš. Još jedan pogled na oblak pare koji otapa sneg oko

⁵⁵³ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 126–129.

toplovodne cevi, na popucale mermerne stubove, na zardalo poštansko sanduče na kapiji. Zatim Jovanka kaže:

– Izvinite, mnogo je hladno. Ostavite vašu adresu, pa se možemo čuti drugi put. Doviđenja.

Vrata se zatvaraju.

– Dobar dan. Ja sam Nada Budisavljević – srdačno i toplo obraća nam se Jovankina sestra, ulazeći u dvorište. A očekivali smo prekoran pogled što smo ovde došli bez poziva.

– Živi li vaša sestra ovde potpuno sama i bez grejanja. – Kako je moguće da se nadležni godinama oglašuju da joj stvore elementarne uslove za život.

– U ovoj ledari moja sestra živi sama i to godinama traje – odgovara Nada. – Ponekad ostane i bez struje, nekad se prekinu telefonske veze, plafon prokišnjava.”⁵⁵⁴

Konačno je lično ministar odbrane Zoran Stanković obišao kuću u kojoj je živela Jovanka Broz. Uskoro je otkriveno da je reč o kvaru a ne slučajnom ili namernom isključenju grejanja. Stari i propali toplovod bio je vezan za toplanu kasarne na Topčideru. Pet kuća, među njima i ona u kojoj je živela Jovanka Broz, bilo je vezano za njega i dugo su imale teškoće tokom zimskih meseci. Posle opsežnih radova kvar je otklonjen.⁵⁵⁵

Dok su razna udruženja poštovalaca Josipa Broza i SFR Jugoslavije širom jugoslovenskih zemalja zahtevala bolje uslove za Jovanku Broz, u Skoplju je najavljen veliki pozorišni projekat u produkciji pozorišta iz Makedonije, Rusije, Nemačke, Slovenije i Indije. Broza je trebalo da igra Rade Šerbedžija a Jovanku Milena Dravić. Autori su najavili da će oko predstave konsultovati i samu Jovanku Broz.⁵⁵⁶

Trideset godina posle posete Tita i Jovanke SAP Kosovu, posle svih burnih događaja, autori reportaže o vezovima srpskog naroda Brezovice pisali su o podvigu Radojke Dejanović koja je za samo sedam dana izvezla narodnu nošnju za Jovanku

⁵⁵⁴ M. Marković, „Udovica u ledenoj kući”, *Večernje novosti*, 27.12.2005, 24.

⁵⁵⁵ M. Marković, „Jovanki uključili grejanje”, *Večernje novosti*, 28.12.2005, 6.

⁵⁵⁶ M. Stančić, „Tito na sceni”, *Večernje novosti*, 29.6.2005, 27.

Broz. Radila je danima i noćima, svekrva ju je odmenila u kućnim poslovima, a rođake su sa njom peglale nošnju. Stigla je na vreme, ali joj nisu dozvolili da lično preda svoje delo visokoj gošći. Šezdesetdevetogodišnja Radojka Dejanović smatrala je ipak da nije šteta što nije lično predala poklon „prvoj dami“, objašnjavala je to značajem države i time da do *prve dame* nije mogao da dođe „svako“.

Zaključila je: „Volela bih da jednom dođem do Beograda, do Muzeja. Ne zbog poklona koji se tamo čuva, već mi je želja da vratim vreme kada je Beograd bio blizu i kada se znao red, vagale vrednosti drugim aršinima.“⁵⁵⁷

U Beogradu je tih godina povezivanje pojedinih projekata u kulturi sa Jovankom Broz smatrano za koristan marketinški trik. Tako su mediji najavili da će na premijeri filma *Balkanska braća* u Sava centru prisustvovati i Titova udovica. Ova najava se pokazala kao netačna a kao „čistu glupost“ ju je ocenila sestra Jovanke Broz. Na pitanje da li će njena sestra „jednom, ipak progovoriti“ odgovorila je neodređeno.⁵⁵⁸ Prisustvo Jovanke Broz najavljeno je očigledno bez njene konsultacije pošto je nekoliko dana ranije „izvor *Kurira*“ najavljivao da je ostalo samo da se sa njenim gostovanjem saglasi „Državna bezbednost“...⁵⁵⁹ Pozivi su navodno upućeni i poslanicima Narodne skupštine Srbije (novine *Kurir* delile su pedeset karata svojim čitaocima).⁵⁶⁰

Jovanka Broz je za pojedine medije postala neka vrsta arbitra elegancije. Tako su *Novosti* donele reportažu o starom frizeru Janku Stupovskom koji je šišao poznate ličnosti među kojima šahistu Talja i fudbalera Šekularca. Autor reportaže naglasio je da se i Stupovskova sestra Ljubinka Čolić takođe bavila frizerskim zanatom u kome je svakako imala zapažene rezultate o čemu valjda treba da svedoči jedna i jedina njena mušterija koja je u tekstu spomenuta po imenu – Jovanka Broz.⁵⁶¹

U subotičkom egzilu socijalističke Jugoslavije i jugoslovenstva na dobru neumornog i nostalgичnog Blaška Gabrića otvorena je na Dan Republike biblioteka Centra „Tito“. Biblioteka je nazvana po novinaru Otmaru Majeru. Osnovni fond ove biblioteke brojao je oko 3.000 knjiga od kojih je jednu trećinu poklonio list na

⁵⁵⁷ M. Marković, „Vezak vezla i ponosila se“, *Večernje novosti*, 22.6.2005, 24.

⁵⁵⁸ „Svega joj je preko glave“, *Večernje novosti*, 23.3.2005, 37.

⁵⁵⁹ Do 2005. to je već bila BIA, a i Jovanka Broz nije bila pod tom vrstom zaštite ove ustanove.

⁵⁶⁰ „Titova udovica i luda balkanska braća“, *Kurir*, 21.3.2005, 12.

⁵⁶¹ B.G. Petrović, „Fen kareza Generalštab“, *Večernje novosti*, 17.2.2005, 24.

mađarskom jeziku *Mađar So*. Pored poznatih tačaka programa za zaštitu jugoslovenskih tekovina i borbe protiv fašizma, Blaško Gabrić je u prigodnoj izjavi najavio i akciju da supruga pokojnog predsednika SFRJ Jovanka Broz bude tretirana „kao princeza”.⁵⁶² Obeležavanje Dana Republike u Tivtu gde je zasedala i skupština udruženja „Generalni konzulat SFRJ” pod nazivom „zasedanje AVNOJ-a” i predsedništvom izvesnog Ivana Ribara završeno je prijemima za pionire i borce NOV-a, te najavom osnivanja Radija „Broz”. Iz Subotice je povodom Dana Republike upućena i čestitka Jovanki Broz.⁵⁶³

Jovanka Broz je tokom 2005. postala i jedna od desetak osoba o kojima se govorilo prilikom poslednjeg sukoba oko finansiranja zajedničke države. Naime 2005. godine poslednji ostatak socijalističke jugoslovenske države, konfederalna Državna Zajednica Srbija i Crna Gora ušla je u poslednju godinu svog postojanja. Njeni zagovornici pokušavali su da je ojačaju sprovođenjem neposrednih izbora za Skupštinu DZ SCG, kako je bilo predviđeno sporazumima koji su vodili usvajanju Ustavne povelje zajednice dve godine ranije. Crnogorske vlasti i protivnici konfederacije u srpskoj vlasti nastojali su da obesmisle Zajednicu uoči najavljenog referendum u Crnoj Gori. Tako je nepristajanje srpskog ministarstva finansija dovelo do problema s platama malobrojne administracije Državne Zajednice. Jovanka Broz bila je jedina osoba koja je bila u penziji a spomenuta je u novinskim tekstovima koji su nabrajali razne funkcionere Državne Zajednice i njihova primanja. Udovica doživotnog šefa velike jugoslovenske države primala je neto „apanažu” (kako je ovo primanje nazvano u jednom novinskom tekstu) u visini od 91.279 dinara, toliko su zvanično zarađivali predsednik Državne Zajednice i predsednik njene skupštine. Ovo primanje je bilo za 20% više od zarada članova Saveta ministara i čak od 300% više od savetnika ministara.⁵⁶⁴

U Skoplju je 25. maja 2005. organizovan slet povodom proslave Dana mladosti. Očekivano je i najavljivano prisustvo Jovanke Broz. Nije došla, ali je prisutni Josip Joška Broz izjavio da je nezadovoljna odnosom vlasti prema njoj i niskom penzijom.

⁵⁶² V. Kostadinov, „Slaviće se dok ima Jugoslovena”, *Glas javnosti*, 1.12.2005, 16.

⁵⁶³ „Ivan Ribar vodio zasedanje AVNOJ-a”, *Glas javnosti*, 30.11.2005, 32.

⁵⁶⁴ „Titova udovica plaćena kao Marović”, *Glas javnosti*, 18.11.2005, 3.

Ipak, tvrdio je Joška Broz, Jovanki pomažu i lekarske preglede organizuju prijatelji među kojima i dve jugoslovenske estradne ikone Lepa Brena i Zdravko Čolić.⁵⁶⁵

Modna kreatorka Tanja Aleksić izlagala je na Dan mladosti u Muzeju Jugoslavije modnu reviju inspirisanu oblačenjem i stilom Jovanke Broz. U znaku šezdesetih godina, filma *Ljubav i moda* i popularnim šlagerima koje je pevao Vlastimir Đuza Stojiljković, egzaltirana kreatorka je tvrdila da je čitav posao oko izrade kreacija i organizacije uspela da završi za mesec dana zato što je bila inspirisana Jovankom Broz: „Ne znam ko je kreirao za Brozove, ali moram priznati da je to radio fenomenalno. Kolekciju sam osmislila za mesec dana jer sam bila izuzetno nadahnuta kontaktima sa Jovankom. Ona večeras nije sa nama iz zdravstvenih razloga, ali je prisutan njen predstavnik za odnose s javnošću koji će joj odneti snimak i fotografije sa revije. Mislim da ona zaslužuje da ovaj 25. maj bude u njenom znaku jer ona je naša ikona visokog stila, naša Grejs Keli ili Žaklina Onazis.”⁵⁶⁶

Zimske nedaće Jovanke Broz izazvale su veliko zanimanje javnosti. U određenim krugovima nevolje Brozove udovice izazvale su gnušanje prema vlastima, takođe i kritiku životnog stila porodice Karađorđević. Tako je Nataša Marković, koautorka knjige *Život na dvoru, Jovanka Broz*, napisala pismo dnevnom listu *Danas* u kojem je verovatno najuspešnije sažela stav jednog dela javnosti prema čitavom slučaju. U pismu koje su objavile ove novine ona je zatražila „slobodu za Jovanku Broz”: „...A tu, samo nekoliko stotina metara od njene kuće, u Belom dvoru, koji je igrom sudbine i istorije, skoro četrdeset godina bio njen privremeni dom, kao i u svim dvorovima, šljašti svetlo, grejanje, na prijemima gomila vojnog i drugog obezbeđenja, bogate zabave svetskog i domaćeg džet-seta. Neka mi Karađorđevići ne zamere, koji drže do

⁵⁶⁵ „Brena i Čola brinu o Jovanki, Glas javnosti”, 28.5.2005, 22.

⁵⁶⁶ J. Nikolić, „Jovanka na modnoj pisti”, *Glas javnosti* 27.5.2005, 17; „Omaž za crnu udovicu”, *Kurir*, 27.5.2005, 13; „Jovanka Broz kao inspiracija”, *Blic*, 26.5.2005, 12; „Odevanje Jovanke Broz inspiracija za Tanju Aleksić”, *Pregled*, 24.5.2005, 13; Modnim stilom prve drugarice SFRJ, bavila se antropološkinja Danijela Velimirović. Istražujući odnos mode i ideologije, zaključila je, da iako nije lako utvrditi ko su zapravo bili osobe koje su kreirale i osmišljavale imidž Jovanke Broz, sasvim je izvesno da je ona većinom nosila kreacije Jugoslovenske modne industrije, kao i one izrađene u malim, privatnim modnim ateljeima, i na taj način popularizovala zemlju. Danijela Velimirović, „Moda, ideologija i politika”, *Antropologija*, br. 1, (2006), 50–60.

istorijskog pomirenja, predlažem da jedna od sledećih njihovih mnogobrojnih humanitarnih akcija bude modna revija za Jovanku Broz i grejanje u njenoj kući.”⁵⁶⁷

Opširan prilog u novosadskom *Dnevniku* o slavi porodice Karađorđević održanoj u Belom dvoru na Sv. Andriju Prvozvanog posebno je bio značajan i glamurozan zbog jubileja princa Aleksandra Karađorđevića – njegovog šezdesetog rođendana. Autori članka ipak i, pored svega, nisu mogli da odole a da ne spomenu Jovanku Broz koja je živela preko puta ulice: „I nakon dva đakonijfski mršava prijema, jer se mnogi sećaju paradne slave 2000. godine u Skupštini grada, usledila je karađorđevićevska 'tajna slavska večera'. Zaista samo za odabrane. Brojni gosti zato napuštaju dvorski kompleks. Bodigard juri limuzine, oni bez kola traže mobilnim taksi. Garda pomaže gostima, a neko pokazuje preko puta usamljenu vilu s jednim lampionom i prozorima utonulim u mrak iza kojih je Jovanka Broz. Kralju kraljevo, Bogu božije...”⁵⁶⁸

Jugonostalgicar iz Subotice i osnivač nove SFR Jugoslavije tražio je posle obeležavanja Dana Republike 2005. da Jovanka Broz bude „tretirana kao princeza”: „Ta žena je pratila našeg predsednika i zaslužuje mnogo poštovanja. Međutim, njoj je dodeljena neka mizerna penzija. Pa neka je ona i 90.000 dinara, kako se spekuliše, to nije dovoljno. Ipak je ona (bila) žena predsednika najuspešnije zemlje na planeti... Jovanka Broz trebalo je da dobije isto onoliko kao i princeze, odnosno sve što dolikuje jednoj dami, a to je da normalno živi i ima kućnu negu. Koliko ja znam, Jovanka živi u kući koja prokišnjava, ima jednog pomoćnika i nema stalnu negu.”⁵⁶⁹ Grupa građana, koju su pojedini mediji nazvali jugonostalgicarima, zatražila je od Skupštine i Saveta ministara SCG da bude donesen poseban zakon o zaštiti Memorijalnog centra Josip Broz Tito i pomoći Brozovoj udovici.⁵⁷⁰

Krajem 2005. godine Jovanka Broz je bila česta tema i meta organizatora raznih društvenih događaja. Neki od njih nisu bili ni glamurozni ni estradni i suštinski nije im trebala reklama. Tako je bilo s konferencijom koju je povodom stopedesetogodišnjice

⁵⁶⁷ N. Marković, „Neka Karađorđevići pomognu”, *Danas*, 30.12.2005, 8.

⁵⁶⁸ D. Milivojević, I. Mihaljević, „Srpski Versaj sa kraljem bez krune”, *Dnevnik*, 18.12.2005, 12.

⁵⁶⁹ Gabrić, „Jovanka Broz da se tretira kao princeza”, *Danas*, 30.11.2005, 33; „Minijugoslavija u Subotici”, *Dnevnik*, 30.11.2005, 6.

⁵⁷⁰ „Zakon za Tita i Jovanku”, *Blic*, 23.11.2005, 3.

od rođenja Nikole Tesle (reč je o 1856–2006) organizovao dr Đuro Koruga, rukovodilac Centra za molekularne mašine Mašinskog fakulteta u Beogradu. Koruga ne samo da je najavio dolazak Jovanke Broz na ovu konferenciju, već je medijima preneo da je ona navodno sa oduševljenjem prihvatila da prisustvuje skupu i tako prekine četvrt veka dugotrajno odsustvo iz javnosti.⁵⁷¹

Jovanka Broz bila je interesantna, poželjna i potencijalno rado viđena gošća i komercijalnih televizija, u emisijama zabavnog karaktera, i neretko bizarnih sadržaja. Pa je tako izvesna Sani Armani, poznata po tome što je nakratko bila supruga jednog fudbalera, imala neko vreme emisiju na Televiziji *Pink*. Najavljujući svoju novu emisiju „Sanimetar”, autorka i voditeljka rekla je da će pozvati u goste osobe koje „poznaje i voli”, ali je po imenu spomenula samo Jovanku Broz.⁵⁷²

Početak aprila 2005, roditelji učenika Osnovne škole „Branko Radičević” na Novom Beogradu protestovali su zbog njene zapuštenosti. Gradske vlasti su uskoro platile popravku krova. Zanimljivo je da su roditelji kao argument u prilog tvrdnji da je škola u jako lošem stanju koje je nedopustivo navodili da je to bila najlepša i najveća takva škola na Balkanu i da ju je 1975. otvorila lično Jovanka Broz.⁵⁷³

Intervju Radeta Šerbedžije objavljen je u *Kuriru* 23. juna 2005. godine. Glumac je u to vreme promovisao svoju knjigu *Do poslednjeg daha*. U jednom od odgovora uzeo je primer Jovanke Broz kao paradigmu za svoju sudbinu i sudbine sličnih osoba: „Dok sam za beogradsko izdanje pisao o Zokiju Radmiloviću, Bati Stojkoviću i još nekim dragim ljudima, odjednom sam shvatio da je Jovanka Broz vrlo interesantna tema, pa sam pokušao da na gotovo lirski način opišem svoj susret sa njom. Kod Jovanke je, čini mi se, mnogo komplikovanija situacija nego kod mene. Gotovo nerešiva. Bila je žena najvećeg sina ovih naroda, a nakon što se sve to promenilo, teško je da ponovo bude slobodan građanin kada živi samo u tom svom svetu. Cela njena sudbina je tragična. Za Jovanku me veže i ta naša Lika... Iz dva smo susedna sela, ona iz Pećana, a ja iz Debelog Brda.”⁵⁷⁴

⁵⁷¹ „Jovanka Broz učestvuje na skupu o Nikoli Tesli”, *Evropa*, 20.10.2005, 6.

⁵⁷² P. Mihailović, S. Dominik, „Sani Armani: Ugostila bih Jovanku Broz”, *Blic*, 3.9.2005, 8.

⁵⁷³ „Škola pod novim krovom”, *Politika* 30.6.2005, A26; J. Kisin, „Kaplje i kad sunce sija”, *Politika*, 14.4.2005, A24.

⁵⁷⁴ „Jugonostalgija do poslednjeg daha”, *Kurir*, 23.6.2005, 12.

Sredinom juna Goran Bregović, frontmen *Bijelog dugmeta* dao je intervju beogradskom nedeljniku *Vreme*. Intervju je nekako obeležila Brozova ličnost. Bregović je predstavljen kao muzički Broz, priznao je da je sledio deo njegovog imidža koji mu se na čudan način dopadao. Kada je trebalo da sviraju Brozu obezbeđenje je poznatu grupu brzo zamenilo, ali Bregović je tvrdio da je razumeo njihov postupak. Čak je i Bregovićeva majka prema njegovim sećanjima „nosila punđu i oblačila se kao Jovanka Broz”.⁵⁷⁵

Početak 2006. godine došlo je do vidljive promene odnosa državnih vlasti prema Jovanki Broz.⁵⁷⁶ Ministar za ljudska i manjinska prava, Rasim Ljajić, je posle posete izjavio da ona živi u „katastrofalnim uslovima”, da joj je neregulisan status i da nema drugih dokumenata osim uverenja o državljanstvu. Ministar odbrane Zoran Stanković tada se angažovao da popravi grejanje u vili, dok je Ljajić najavio da će dovesti majstore iz Službe za zajedničke poslove organa SCG kako bi zakrpili rupu na plafonu koji prokišnjava i popravili grejanje.⁵⁷⁷

Časopisi namenjeni najširoj populaciji, i dalje su Jovanku Broz spominjali kao model političarkama. Tako je u intervjuu koji je dala *TV Reviji* gradonačelnica Novog Sada Maja Gojković stavljena pred izbor koga bi glumila u nekoj predstavi: Jovanku Broz, kraljicu Nataliju ili Dragu ili kneginju Olgu... Gradonačelnica se opredelila za kneginju Olgu.⁵⁷⁸

Jovanka Broz bila je predmet raznih pokušaja komercijalizacije. Kada su u Šumaricama renovirali hotel, vlasnici su se posebno dičili predsedničkim apartmanom koji je 1976, kada je hotel otvoren, bio namenjen Josipu Brozu. U apartman površine 100m² jedna od dve sobe je bila namenjena Titu a druga Jovanki. Direktor Ugostiteljsko-turističkog preduzeća Kragujevac Milenko Marjanović poslao je pismo Jovanki s predlogom da besplatno boravi u predsedničkom apartmanu u hotelu Šumarice dok se njena kuća na Dedinju renovira: „Voleo bih da ovom malom pažnjom

⁵⁷⁵ S. Kostić, „Čovek za sva vremena”, *Vreme*, 16.6.2005, 34.

⁵⁷⁶ Advokat Jovanke Broz Toma Fila izjavio je početkom 2006. kako je Vojislav Koštunica dok je bio predsednik SR Jugoslavije predlagao Jovanki Broz da se preseli u drugu kuću. Ona je tu ponudu navodno odbila; „Jovanka neće u Titov apartman”, *Glas javnosti*, 9.1.2006, 3.

⁵⁷⁷ „Muke sa grejanjem, Rasim Ljajić posetio Jovanku Broz”, *Večernje novosti*, 20.1.2006, 10; Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 325–330; Т. Фила, *Завршина реч...*, 215.

⁵⁷⁸ „Volela bih da ličim na Anđu”, *Večernje novosti*, 12.1.2006, 23.

koju Vam ukazujem barem malo ublažim patnju kojoj ste nepravедno bili izloženi, i da na taj, simboličan način, izrazim priznanje koje ste zaslužili.”⁵⁷⁹

Čak su i predsednice Helsinškog odbora u Srbiji i Fonda za humanitarno pravo izdale saopštenja u vezi s prilikama u kojima se nalazila Jovanka Broz. Nataša Kandić je izjavila da: „... se naše društvo i država veoma ružno ponašaju prema udovici bivšeg predsednika SFRJ.”⁵⁸⁰

Česti komentari, a sledeći objavljen u, Demokratskoj stranci bliskom, *Blicu* iz pera jedne od članica redakcije, pokazivali su ne samo solidarnost već i otvorene simpatije prema Jovanki Broz:

„Poseta ministra Rasima Ljajića Titovoj udovici Jovanki Broz, koja živi u teškim uslovima, napuštena od svih, prošla je skoro nezapaženo u javnosti. Navikla na prostakluk onih koje je izabrala, na zločine i bedu, Srbija nemarno okreće glavu od najpoznatije žene bivše SFRJ. Ako među vama ima onih koji će reći: „Tako joj i treba”, setite se kako smo je pre dvadeset godina smatrali kraljicom, pa strpali u kućni pritvor, a potom – zaboravili. Oduzeto joj je sve što je podsećalo na Tita. Nije joj dozvoljeno da ga posećuje pred smrt. Govorilo se da je spremala državni udar, da ga je špijunirala. Nikada ništa od toga nije dokazano. Jovanka je anatemisana samo zato što je bila Titova žena.

Nekada prva dama Jugoslavije danas nema ličnu kartu, pasoš, ni zdravstvenu knjižicu. Jedva su je primili u bolnicu. Živi u kući u kojoj se temperatura spušta i ispod nule, i bolnica će joj, verovatno, biti sve potrebija.

I sve to ona izdržava već 25 godina, ćuteći. Nije kukala, nije pričala o onome što zna, a sigurno zna mnogo. A u zemlji gde su miševi najglasniji, ćutanje je, najverovatnije, ispravna odluka. Ali mi na to nemamo pravo. Ne, dok ova žena u svojoj kući, sama, sedi ogrnuta kaputom i ćebetom. Ne, ako je u nama ostala i trunka ljudskosti i saosećanja. Stoga, gospodo ministri i gospodo poslanici, dajte Jovanki Broz pravo na

⁵⁷⁹ „Zvaničan poziv Jovanki Broz da boravi u Titovom apartmanu”, *Danas*, 12.1.2006, 33; Prilikom otvaranja naglašeno je da je na skupom i otmenom opremanju namenski građenog apartmana insistirala upravo Jovanka Broz. Spomenuto je da su originalne pločice kako se ostareli Broz ne bi okliznuo proizvedene sa itisonom. B. Kuljanin, „Luksuz narodu”, *Glas javnosti*, 12.1.2006, 16.

⁵⁸⁰ „Jovanka i dalje zaboravljena”, *Blic*, 21.1.2006, 3.

život. Gazeći po njenoj ličnosti, gazimo po samima sebi i po prošlosti koja je, dok nam ne dokažete suprotno, ipak bila bolja.”⁵⁸¹

Krajem januara portal Jahu (Yahoo), jedan od najposećenijih informativnih i pretraživačkih sajtova na svetu, objavio je vest o teškom životu Jovanke Broz. Iako je toga dana objavljena i izjava najtraženijeg čoveka na svetu odbeglog saudijskog disidenta i vođe Al-kaide Osame bin Ladena, vest o Jovanki Broz bila je najčitanija toga dana.⁵⁸²

O svojoj ulozi Rasim Ljajić govorio je za nedeljnik *Svedok*, koji je čitav jedan antrfile posvetio Jovanki Broz:

Odlazim s majstorima da rešim probleme Jovanke Broz

Kako je došlo do toga da odete u posetu Jovanki Broz?

R. LJ: Postojala su dva razloga. Jedan je što su mediji proteklih dana objavljivali puno informacija o Jovanki Broz, pa se tako moglo saznati da ona živi u dosta teškim uslovima. S druge strane, neki moji prijatelji, koji su bili s njom u kontaktu, govorili su mi da bi trebalo da je posetim jer su je svi zaboravili, a ona prati medije i ima puno poverenja u mene, pa bi htela da baš sa mnom razgovara i iznese svoj problem. Zato sam u četvrtak otišao do Jovanke Broz.

Šta ste saznali?

R. LJ: Mogao sam, iz tog razgovora, da zaključim dve stvari. Prvo, da je njen status potpuno neregulisan, u svakom smislu! Ta žena je bez ličnih dokumenata! Osim uverenja o državljanstvu, ne poseduje ništa drugo! Nema ličnu kartu, da ne govorim o pasošu, nema zdravstvenu knjižicu, nema socijalno osiguranje...

Čiji je državljanin Jovanka Broz?⁵⁸³

⁵⁸¹ J. Tušup, „Jovanka”, *Blic*, 22.1.2006, 2.

⁵⁸² „Jovanka Broz svetski hit”, *Kurir*, 23.1.2006, 5.

⁵⁸³ O državljanstvu Jovanke Broz, tj. dobijanju ličnih dokumenata, koje ona decenijama nije posedovala, u medijima se pisalo leta 2009. godine, kada je Ivica Dačić, tadašnji ministar unutrašnjih poslova, izašao u javnost sa informacijom da: „Jovanka Broz poseduje državljanstvo naše zemlje, ima ličnu kartu i uskoro će imati nova dokumenta. Prema njegovim rečima, to nije nikakva privilegija, već pravo koje ona nije imala dugi niz godina.” <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:242412-Dacic-Uskoro-licna-dokumenta-za-Jovanku-Broz>, (preuzeto 15.12.2015). *Politika* i *Blic*, na svojim veb-stranicama, 9.

R.Lj: Srbije!

Šta ste drugo zaključili?

R. LJ: Da živi u lošim uslovima. Moram da priznam da sam se, tokom tog sata razgovora, skoro zaledio u prostoriji u kojoj smo razgovarali.

Zar zaista nema ni grejanja!?

R. LJ: Praktično nema! Ministar Stanković je bio kod nje prošlog meseca i pokušao da reši taj problem s grejanjem. To su ogromne prostorije i postojećeg grejanja kao da nema.

Gospođa Broz živi u nekoj kući?

R. LJ: To je takozvana gostinska vila. Nekada su tu odsedali funkcioneri država koji su dolazili u posetu tadašnjoj Jugoslaviji. Jovanka Broz je premeštena iz Užičke 15 u tu kuću, koja danas ima ogromne rupe na plafonima, prokišnjava, izuzetno je hladna i potpuno je neuslovna.

Šta ćete učiniti?

R. LJ: Obećao sam da ove nedelje odem tamo s majstorima, da poprave...

Čiji majstori?

R. LJ: Iz Zajedničke službe Saveta ministara Državne Zajednice. Postoje neka sredstva koja su ranije izdvojena za tekuće održavanje... Bilo je tu nekih ranijih problema, ali rekao sam da ću ja uzeti majstore i da ćemo otići zajedno, da najpre pokušamo da rešimo ono što je moguće a vezano je za grejanje. Zatim ćemo, što je proces, pokušati da rešimo i njen status, lična dokumenta i sve ostalo što je potrebno da bi mogla normalno da funkcioniše.”⁵⁸⁴

jula objavljuju vest da su toga dana Jovanki Broz, Ivica Dačić i Rasim Ljajić uručili ličnu kartu i pasoš. Oba lista navode neskriveno zadovoljstvo i zahvalnost, koje je tom prilikom izrazila *prva drugarica* socijalističke Jugoslavije. <http://www.politika.rs/sr/clanak/94419/Drustvo/Jovanka-Broz-dobila-licna-dokumenta> sajt posećen 15.12.2015, (preuzeto 15.12.2015), <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/jovanka-broz-dobila-pasos-i-licnu-kartu/yxt5s2l>, (preuzeto 15.12.2015).

⁵⁸⁴ „Pustićemo Karlu u naše arhive”, *Svedok*, 24.1.2006, 12.

Marta 2006. istarski župan Ivan Jakovčić, vođen kako je naveo humanim razlozima, pozvao je preko srpskog ministra Rasima Ljajića Jovanku Broz da poseti Istru. Sledećeg meseca Jakovčić je obavestio javnost da je Jovanka odbila, navodno zato što „ima teškoće u kući u kojoj živi”. U pismu koje je poslala za Pulu Jovanka Broz je napisala i segment koji su kasnije citirali hrvatski mediji: „Drago mi je što ste u ovim za mene teškim vremenima mislili na mene. Drago mi je čuti da Istra gaji lepa sećanja na Tita. Tito je puno voleo Istru i Brione i učinio ih poznatim u celom svetu.”⁵⁸⁵

Mediji su javili da je jedna od najuspelijih prvoaprilskih šala u Hrvatskoj te godine bila vest da će u Kumrovec te godine 1. aprila sleteti helikopter iz Beograda kojim će u posetu Titovom rodnom mestu doputovati Jovanka Broz. Rukovodstvo opštine je demantovalo ove glasine, ali su se neki građani ipak okupili kako bi je dočekali. Pored ponovljenog poziva istarskog župana da dođe u posetu Istri i Brionima, Jovanki je čudnu ponudu uputio zagrebački poslovni čovek Zdravko Mamić. Ukoliko bi se odlučila da se preseli u Hrvatsku Mamić je obećao da će Brozovoj udovici kupiti „kuću ili stan gde god poželi.”⁵⁸⁶

O odnosu hrvatske javnosti prema Jovanki Broz opširno je pisala dopisnica *NIN*-a iz Zagreba Zorica Stanivuković. Ona je u odnosu prema Jovanki Broz uočavala duboku podelu u hrvatskom društvu. Gradonačelnik Kumrovca bio je gnevan zbog prvoaprilske šale o dolasku Jovanke Broz pa je o tome kao i „o strahotama komunizma, staljinizma, maoizma i boljševizma uvezenim iz Srbije” govorio na stranačkom skupu održanom u Vukovaru. Na drugoj strani novinarka je uočila i ko bi od javnih ličnosti želeo da Jovanka Broz dođe, navodeći kao takvog Tonija Vitasovića, kustosa brionskih

⁵⁸⁵ „Neću na Brione”, *Večernje novosti*, 21.4.2006, 6.

⁵⁸⁶ „Brioni je čekaju, otvoren poziv Jovanki Broz”, *Politika*, 21.4.2006, A4; Nešto kasnije Mamić kao da se predomislio. Izbegavao je pozive novinara na ovu temu. Atmosferu u Hrvatskoj živo je prenela dopisnica *NIN*-a Zorica Stanivuković: „Kako je moguće da ova država ignorira ljude važne za njenu povijest?”, zagrmi je sasvim neočekivano i potpredsednik zagrebačkog fudbalskog kluba „Dinamo” Zdravko Mamić. U posebnoj televizijskoj emisiji, u kojoj je raspravljano treba li Jovanki dozvoliti ulazak u Hrvatsku ili ne, Mamić je udario šakom po stolu i rekao da su takve dileme sramota za čitavu naciju. „Gospodo Jovanka, dođite što prije i u Zagrebu izaberite stan kakav želite, ja ću podmiriti sve troškove”, galantno je obećao fudbalsko-politički mecena. Epilog priče bio je očekivan. Osim prvog „aprililili” dela koje je objavio zagrebački *Večernji list*, pri svojim izjavama ostao je jedino istarski župan Ivan Jakovčić i uprava brionskog parka i muzeja. „Amen” je izgovorila i Titova unuka odnedavno udomljena i zaposlena u Istri, Saša Broz, premda je, kako kaže, Jovanku videla samo jednom u životu, a više se i ne seća kad je poslednji put bila u Beogradu, jer pri toj pomisli oseća „užasan strah”... Zdravko Mamić nije baš porekao svoju filantropiju, ali kad su ga novinari tražili zbog priče o stanu koji u Zagrebu navodno kupuje za Jovanku Broz, obavestio ih je da je upravo ušao u tunel i tako izgubio signal mobilnog telefona.” Z. Stanivuković, „Pozivi i odzivi Jovanki Broz”, *NIN*, 6.4.2006, 42.

muzeja: „Današnji kustos brionskih muzeja Vitasović se Jovanke seća kao odličnog organizatora. Brinula je o svemu, od onih čuvenih 10.000 crvenih ruža koje su ovde dočekale britansku kraljicu, do sanitarnih čvorova u barakama sezonskih radnika. 'Jovanka Broz je dio povijesti, a Brijuni se svoje povijesti ne bi trebali stidjeti', glasno je poručio Toni Vitasović.”⁵⁸⁷

Deo teksta članka objavljenog u *Politici* početkom 2006. predstavlja prolog poslednjih godina života Jovanke Broz, zapravo nam omogućava uvid u to kako je javnost u Srbiji videla i razumevala položaj u kome se Jovanka Broz nalazila poslednjih decenija života:

„U vili od oko 600 kvadrata biće konačno popravljeno grejanje, zakrpljene rupe kroz koje se voda slivala u kuću. Majstori konačno sutra ulaze u kuću u Bulevaru kneza Aleksandra Karađorđevića 75 gde živi Jovanka Broz, udovica Josipa Broza, višedecenijskog šefa jugoslovenske države. Njihov posao je da vilu dovedu u ispravno stanje, odnosno da poprave grejne instalacije, zakrpe rupe kroz koje je voda prodirala u unutrašnjost objekta. Da prekrate njene muke, odnosno oslobode je ćebeta kojim se, uz pomoć flaše vrele vode, grejala minulih hladnih dana. Šta je prethodilo tome da ova gotovo obična informacija privuče toliko pažnje javnosti?

Pitanje broj jedan na koje šira javnost nikada nije dobila odgovor jeste: Zašto je Jovanka Broz iseljena iz zajedničkog domaćinstva s Josipom Brozom u Užičkoj 15, vile Acovića, nekoliko meseci posle njegove smrti 1980. godine i posle 28 godina braka? Podsetimo, Savezna komisija sa Gojkom Prodanićem na čelu, tadašnjim zamenikom saveznog sekretara pravde, popisala je prvih dana jula 1980. sve stvari koje su se zatekle u njihovoj kući na pomenutoj adresi. Potom joj je saopšteno da mora da napusti objekat i da može da se preseli u, za njene potrebe, novosagrađenu vilu u Užičkoj 21, u neposrednom komšiluku starog doma. Ona je odbila taj predlog iz razloga „što je ograda niska, što će da bude izložena pogledima prolaznika, odnosno što bezbednost nije bila na potrebnom nivou”. Potom joj je ponuđen smeštaj u nacionalizovanoj vili predratnog trgovca Petrovića na Dedinju od oko 650 kvadrata, koji je ona prihvatila i tu se i danas nalazi. Dobila je i posluhu: spremačicu, kuvaricu i vozača koji su joj u potonjim vremenima uskraćeni. Vraćen joj je deo popisanih predmeta, kako je ona govorila,

⁵⁸⁷ Isto.

uglavnom beznačajne vrednosti, a da su dragocenosti ostale u Užičkoj 15 i da traži od države da joj vrati, jer su to bile skupocene stvari poput brazleta, ogrlica, dijadema, narukvica koje je ona dobijala na svoje ime od, recimo, iranskog cara Reze Pahlavija, cara Etiopije Haila Selasija i ko zna još od koga.

Sve to zapisano je u njenom pismu upućenom poslanicima Savezne skupštine u decembru 1985. Odgovor nije dobila pa je angažovala advokata Filu Filotu ne bi li uz njegovu pomoć ostvarila pravo na svoje stvari. Do današnjih dana taj sudski predmet nije dobio epilog, a informacija iz jeseni 2005. godine iz Četvrtog opštinskog suda u Beogradu gde je vođen spor glasi – da je taj predmet izgubljen u sudu. Poslednje tri godine zajedničkog života supružnici Broz živeli su odvojeno. Čak toliko odvojeno da se nisu nijednom videli. Razlog tome bila je odluka tadašnjih moćnika u državi Staneta Dolanca i Nikole Ljubičića. Njoj su, naime, pripisivali državničke ambicije. Da je navodno spremala puč sa generalom Đokom Jovanićem ne bi li nasledila mesto šefa države posle Titove smrti. U proteklih 20 godina, međutim, akteri ovih zbivanja dali su svoja viđenja tadašnjih odnosa. Sažeto, general Jovanić je te priče nazvao besmislicama koje su smislili bolesni umovi, a Jovanka Broz je takođe to demantovala uz sijaset optužbi baš na račun te dvojice političara. Da su oni bili ti koji su opkolili Tita iz svojih razloga i na taj način izolovali Jovanku od njega. Tako je u jednom od malobrojnih intervjuua datih medijima Jovanka Broz 2003. godine izjavila: „Tito me nije žrtvovao, odnosno učinio je sve da mi spase život.” Na pitanje od koga Jovanka Broz je rekla: „Od Dolanca jer mu je smetalo što sam Srпкиnja, a od Ljubičića jer sam prozrela njegovu borbu za vlast.” Da li je samo to bio razlog strahovanja za svoj život ili postoji još nešto – nije poznato.⁵⁸⁸

Vesti o životu Jovanke Broz, bile su u kontinuitetu prisutne u srpskim štampanim medijima. Analizom samo naslova tekstova koji su se bavili životom Jovanke Broz nameće se zaključak da su novinari pomno pratili sve aktivnosti vezane za njen život, o čemu jasno svedoči i tekst pod naslovom „Jovanka dobila kablovsku”. Pa tako iz teksta saznajemo da je sredinom jula 2006, Jovanka Broz dobila kablovsku televiziju, o čemu su izvestili lokalni mediji. Prethodno je popravljeno grejanje, a javljeno je i da je dobila ličnu kartu i zdravstvenu knjižicu. Zanimljivo je da su *Večernje*

⁵⁸⁸ D. Vlahović, „Majstori u vili Jovanke Broz”, *Politika*, 12.2.2006, A 12.

novosti javile da je apanaža Jovanke Broz iznosila oko 80.000 dinara, i da dva meseca posle nestanka Državne Zajednice još nije bilo izvesno da li će o njenim primanjima odlučivati srpska vlada ili Narodna skupština. Jovanki Broz takođe nije bilo dozvoljeno ni da otkupi kuću u kojoj je živela.⁵⁸⁹

Nekoliko meseci nakon što je Srbija postala nezavisna vlada je rešenjem objavljenim u *Službenom glasniku* odredila 638.953 dinara „na ime isplate naknade za izuzetnu penziju Jovanki Broz”.⁵⁹⁰ Dok ona navodi kako je bila žrtva razlaza Srbije i Crne Gore, pošto šest meseci po raspadu Državne Zajednice: „Nisam dobila ni dinara jer se nije znalo u čiju nadležnost ja spadam... samo mi je jedna rođakica donosila malo potrepština, neko voće i tako to. Na tome sam mesecima živela. Jedva sam preživela taj period. I ja ih pozovem i kažem da ja nemam od čega da živim, da hleba nemam da jedem. I meni oni onda kažu: „Razmotrićemo vaš slučaj, možda vas stavimo u Ministarstvo rada. A ja im kažem: Nemojte molim vas, pa ja nemam nikakve veze sa radom. Ja nikada nisam formalno bila u radnom odnosu. ...Ovako, računam, stavite vi mene na neku stavku u Vladi, jer Vladu sigurno nikad ukinuti neće.”⁵⁹¹

Nejasnoće oko statusa i prava Jovanke Broz konačno je rešen početkom februara 2006. godine. Tada je Savet ministara odlučio da kuća u kojoj je živela bude renovirana. Međutim, izvori *Novosti* nagovestili su da je novac za renoviranje ranije izdvojen ali je

⁵⁸⁹ T. Marković, „Jovanka dobila kablovsku”, *Večernje novosti*, 15.7.2006, 3.

⁵⁹⁰ „Vlada odvojila 600.000 dinara za penziju Jovanki Broz”, *Glas javnosti*, 22.8.2006, 11; *Politika* je o ovom slučaju pisala: Povodom Tanjugove vesti o izuzetnoj penziji Jovanke Broz, udovice pokojnog predsednika partije i države Josipa Broza Tita, valja reći da je, po svemu sudeći, reč o dugu države bivšoj *prvoj dami* SFRJ. Ona je, inače, od smrti svog supruga, 1980. godine, po zakonu imala pravo na penziju ravnu onoj člana Predsedništva SFRJ. Kao nosilac Partizanske spomenice 1941. i major JNA, ona je i stekla pravo na oficirsku penziju. Kako se ispostavilo, iz za sada nepoznatih razloga, udovica bivšeg predsednika SFRJ poslednjih šest meseci uopšte nije primala penziju, pa je Vlada Srbije odlučila da joj isplati ne samo dug, već i akontaciju do isteka godine.

Spor Jovanke Broz sa državom započeo je posle smrti njenog supruga. Nezadovoljna statusom i imovinskom deobom, Jovanka Broz najpre odbija da se iseli iz Užičke 15, potom useli u Užičku 21, vili specijalno za nju građenu. Pristaje da nastavi da živi u tadašnjem Bulevaru Crvene armije 75, inače vili predratnog trgovca Petrovića koja je posle rata postala rezidencija u sastavu saveznih organa. Posle smrti Josipa Broza, Jovanki je oteta imovina za koju je tvrdila da je njeno privatno vlasništvo. Reč je o izuzetno vrednoj i bogatoj kolekciji zlatnog i dijamantskog nakita koji je bez traga nestao. O svemu tome bilo je reči u beogradskom sudu, da bi prošle godine predmet nenadano nestao iz sudskih spisa Četvrtog suda u Beogradu. Nije objašnjeno kako i zašto.

Država joj decenijama nije davala ličnu kartu i pasoš, da bi ove dokumente dobila pre godinu-dve. I danas je njena sloboda kretanja ograničena, ali o tome svi ćute, pa čak i organizacije za ljudska prava. „Dug države Jovanki Broz”, *Politika*, 22.8.2005, A1.

⁵⁹¹ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 136.

izostala saradnja ugledne stanovnice vile. Donesena je i odluka o „izuzetnoj penziji” Jovanke Broz. Ipak i tu su, kako se navodi, postojala ranija rešenja:

„Savet je juče doneo i *Rešenje o utvrđivanju naknade za izuzetnu penziju Jovanke Broz*. I u toj odluci, koja je, praktično, samo zakonski usaglašena sa onima koje su od 1980. godine pa 1993. i 2003. donete – piše da se 'supruzi preminulog Josipa Broza Tita određuje naknada za izuzetnu penziju u visini najvećeg koeficijenta utvrđenog za izabrane funkcionere Srbije i Crne Gore u visini od 12,75'. Drugim rečima, Jovanka će kao i do sada primati istu onoliku penziju koliko platu dobija i – Svetozar Marović.”⁵⁹²

Poslednje nedelje februara javnost je obaveštena da je u kući u kojoj je živela Jovanka Broz popravljeno grejanje. Najavljena je i rekonstrukcija krova. Kao ilustracija stvaranja fame o Brozovoj udovici može da posluži naslov teksta objavljenog u jednim novinama prema kome je grejanje u njenom domu popravljeno „posle dvadeset godina”.⁵⁹³

Krajem avgusta 2006. mediji su javili da je rešenjem Vlade Srbije iz budžetske rezerve Jovanki Broz isplaćena razlika u penziji. Određena joj je penzija u visini od 91.279 dinara što je u to vreme bilo jednako iznosu od 1.130 evra. U tekstu Dragana Milivojevića objavljenom u novosadskom *Dnevniku* izložen je kratak istorijat dešavanja u vezi s penzijom nekadašnje prve dame SFR Jugoslavije:

„U ovom ministarstvu (Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, prim. I.P.) objašnjavaju da je donošenjem ovih akata Vlada Srbije praktično preuzela obavezu ustanovljenu aktima saveznih organa da se nastavi isplata naknade za izuzetnu penziju nekadašnjoj prvoj dami Jugoslavije. Pravo na ovu penziju Jovanka Broz je stekla posle smrti predsednika partije i države Josipa Broza, a odluku je doneo SIV 27. novembra 1980. godine. Tokom trajanja državne zajednice SCG Savet ministara je utvrdio 1. februara 2006. godine naknadu za njenu izuzetnu penziju, a isplaćivana je iz saveznog budžeta sve do ovogodišnjeg maja, kada je SCG prestala da postoji.

⁵⁹² T. Markotić, „Majstori čekaju Jovanku”, *Večernje novosti*, 2.2.2006, 6.

⁵⁹³ „Jovanka Broz dobila grejanje posle 20 godina”, *Glas javnosti*, 25.2.2006, 32; Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 133.

Preuzimanjem obaveza državne zajednice Srbija je preuzela i isplatu penzije Titovoj udovici.”⁵⁹⁴

Sažaljenje dela javnosti nad Jovankom Broz podrivali su pojedini tabloidi. Kada je krajem juna 2008. *Kurir* predstavljao strukturu penzija u Srbiji prema visini za primer je uzeo Brozovu udovicu. Više od milion penzionera primalo je u to vreme prosečno 19.000 dinara. Njih pola miliona primalo je manje od 120 evra mesečno. Za to vreme, „izuzetnih penzionera”, kakva je bila Jovanka Broz, s penzijama preko 90.000 dinara bilo je svega pedeset troje, a onih koji su primali između 84.000 i 90.000, 105.⁵⁹⁵

Početak jula 2006, predstavnici izvesnog „Pokreta levih Titovih snaga iz Makedonije” najavili su da će uz pomoć pojedinih preduzeća pomoći Jovanki Broz oko uvođenja grejanja u kući u kojoj je živela. Predstavnici ovog pokreta su navodno razgovarali sa bivšom *prvom damom* SFR Jugoslavije, koja je prema njihovim rečima odbila ovu pomoć.⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ D. Milivojević, „Bivša prva dama sa 1.130 evra mesečno”, *Dnevnik*, 23.8.2006, 3; Uredništva pojedinih medija smatrala su za shodno da objave tekstove pod naslovom „Jovanka Broz dobila kablovsku televiziju” a ta usluga je u to vreme koštala svega nekoliko stotina dinara. ...*Press*, 15.7.2006, 4.

⁵⁹⁵ „Šarena laža”, *Kurir*, 27.6.2008, 6; Godinu dana kasnije novine su javile da više od 130.000 penzionera u Srbiji prima penzije po posebnim propisima, prema propisima iz bivših saveznih i republičkih zakona. Prema zvaničnoj statistici PIO Fonda 2007. godine bilo je 2.085 nosilaca Spomenice 1941. godine, koji su primali penziju, za učesnike NOR-a posle 9. septembra 1941 (verovatno posle 1943, prim. I.P.) – 78.247, borci na odgovornim dužnostima – 910.

Pravo na izuzetne penzije bilo je priznato onima koji, kako to piše u propisima, imaju „naročite zasluge na polju revolucionarne, političke, naučne, kulturne, privredne i društvene delatnosti, a čiji materijalni položaj nije na zadovoljavajući način rešen”. Ova penzija se priznavala svima bez obzira na to da li su ispunjavali uslove za starosnu, invalidsku ili porodičnu penziju.

Podaci pokazuju da je u oktobru prošle godine 67.782 dinara, koliko je iznosila najviša penzija u sva tri fonda PIO, primilo 13 osiguranika na osnovu opštih propisa i devet bivših zaposlenih u republičkom MUP-u. Višu penziju od toga dobilo je devet nosilaca Spomenice 1941. godine. Prosek penzija za nosioce Spomenice i bivše pripadnike Saveznog MIP-a, oko 24.000 dinara su u proseku primali penzioneri iz Saveznog i Republičkog MUP-a, a između 17.000 i 20.000 dinara učesnici NOR-a, korisnici administrativnih i izuzetnih penzija i borci na odgovornim dužnostima. Prosečne penzije koje su primali učesnici NOR-a posle 9. septembra 1941. i rudari bile su 13.129, odnosno 14.560 dinara. Vlada Srbije je 2006. donela odluku da iz budžeta izdvoji 638.953 dinara za posebnu vrstu naknade za izuzetnu penziju Jovanki Broz. Prema zvaničnom objašnjenju nije bila reč o izuzetnoj penziji već o naknadi koja se usklađuje svakih šest meseci. Osnov za isplatu naknade za izuzetnu penziju utvrđen je Odlukom SIV-a od 27. novembra 1980, odnosno naknadnim odlukama Saveta ministara SCG iz 2006. godine. Pošto je Srbija pravni sledbenik SCG ona je preuzela obaveze isplate ove naknade. *Politika* je objavila i procenu da je Jovanka Broz gore prošla od Mirjane Marković, pošto je Brozova udovica dobijala za trećinu nižu penziju od Miloševićeve zato što je navodno reč o nadoknadi a ne o porodičnoj penziji!; „Zasluge se i danas plaćaju”, *Danas*, 18.9.2007, 11.

⁵⁹⁶ „Odbila pomoć”, *Kurir*, 5.7.2006, 4.

Bilo je, istina retkih, kritika Jovanke Broz. Neprijatelji, uprkos njenim strahovima i davnim iskustvima, nestali su iz javnosti a mnogi više nisu bili živi. Demokratske stranke koje su vladale Srbijom imale su previše međusobnih, nenačelnih sukoba, a pri tom većinom sastavljene od pripadnika ili potomaka one političke elite koja je do početka devedesetih bila jedinstvena i odana realnom socijalizmu. Za takve osobe Jovanka Broz bila je deo daleke, ali prijatne daleke prošlosti. Retki kritičari ostali su tako samo preostali malobrojni pripadnici ili potomci građanske opozicije iz vremena vladavine Josipa Broza. Jedna od njih, verovatno pripadnica ovog kruga uglavnom Beograđana, napisala je tekst u kojem sasvim emotivno i nekritički obrazlaže stavove, a Jovanku Broz uzima kao paradigmu komunističkog vremena, takođe negoduje zbog renoviranja kuće u kojoj je živela Jovanka Broz, bez pomena da je kuća u vlasništvu države a ne lični posed Jovanke Broz:

„Nekoliko prethodnih nedelja čitali smo u novinama kako drugarica Jovanka Broz živi u „nehumanim” i lošim uslovima, a epilog tih pisanja i poseta njenom lošem domu raznih političara jeste naslov „Država će finansirati renoviranje doma Jovanke Broz”. Strašno me je „potresla” cela priča i veoma sam „srećna” što će od naših poreskih para biti sređena pomenuta kuća. Ono što ovaj narod ne treba da zaboravi, a očigledno se radi na tome, jeste da je gospođa Broz decenijama živela na visokoj nozi, a njen tako cenjeni suprug, drug Jožo, mnogima je nakon Drugog svetskog rata uništio porodice i domove, nekima čak i uskratio ono što im je rođena majka podarila – život.

Ne pripadam generaciji koja pamti golgotu druga Josipa Broza i njegovih podanika, ali sam potomak takvih porodica koje su, i nakon 50 godina komunizma i šikaniranja, dočekale demokratiju koja, kako vidimo, nije nimalo bolja od one za vreme druga Tita, već je samo malo uvijena u lepši papir sa lepom mašnom. Šta ne treba zaboraviti, možda se neko pita? Pa ne treba zaboraviti stotine hiljada pobijenih Srba, Jevreja i pripadnika drugih naroda (naravno i bez suđenja), proglašenje za državne neprijatelje dece koja su imala po 10–12 godina, učenika i poštovanih stanovnika Beograda i Srbije, oduzimanje imovine, hapšenja, izbacivanje s posla, ponižavanje učenih i školovanih ljudi. A zašto? Pa zato što nisu pripadali „pravednim” komunistima (zašto drugi da imaju, a ja da nemam, treba oteti), već su u životu imali druge kriterijume ljudske vrednosti – školovanje, negovanje porodičnih tradicija, poštenje, a

ne lopovluk, poštovanje crkve i još mnogo toga. Sve što su stekli, stekli su radom kroz generacije i znanjem, a ne krađom tuđih života, cinkarenjem i mnogim drugim metodama koje pamte samo naši najstariji sugrađani.

Možda će neko reći – čemu ovolika mržnja? Ne, nije mržnja, već gadost nad novim propovednicima demokratije i boljeg života kada većina njih (čast izuzecima) živi u oduzetim stanovima (očevi se uselili nakon Drugog svetskog rata, a oni otkupili za nekoliko DM⁵⁹⁷), kućama... i kite se tuđim perjem (kupovina porodičnog stabla na Sajmu antikviteta). Jer, naravno, oni su deca Titovih šegrta koja su se školovala u tada neprijateljskim demokratskim zapadnim zemljama, a sada su ministri, diplomate, biznismeni... S fakultetskom platom ne mogu da doprinesem sređivanju njene kuće, ali mogu toliko da odvojim da joj platim jednu TV pretplatu. Čovek ne bi sve muke ovog sveta preživeo da nema nade, pa se nadam da će naredne generacije dočekati u ovoj zemlji bolja vremena.”⁵⁹⁸

Ovaj tekst, iako duboko ličan i emotivan, veoma je interesantan i dragocen, pošto se u novinama devedesetih i dvehiljaditih retko nalaze ovako kritički sadržaji, kada je Jovanka Broz u pitanju. Njegova vrednost je samim tim velika, pošto svakako postoji deo javnosti koji zastupa oštar i kritički stav u odnosu na ličnost i ulogu Jovanke Broz u srpskom društvu.

Krajem marta 2006. tabloid *Srpski nacional* objavio je „tekst s neukusnim naslovom adresiranim na Jovanku Broz”. Zanimljivo je da je *Politika* ovaj postupak *Srpskog nacionala* uzela kao povod da objavi članak o ovim „petparačkim” novinama.⁵⁹⁹ Ministarstvo kulture je mesec dana ranije podnelo prijavu protiv *Srpskog nacionala*.⁶⁰⁰

Kritični prema vlastima bili su i pojedini analitičari. Tvrdili su da pitanjem prihoda i stanovanja udovice bivšeg predsednika bivše države, treba da se bave niži službenici, a ne ministri... Kritike naučnika sa Instituta društvenih nauka, profesora Fakulteta političkih nauka ili predstavnika nevladinog sektora kretale su se od

⁵⁹⁷ Deutsche Mark (nemačke marke) – moneta Savezne Republike Nemačke do 2002. godine.

⁵⁹⁸ O. Radojlović-Barać, „Tužna priča o popravci jedne kuće na Dedinju”, *Glas javnosti*, 10.3.2006, 14.

⁵⁹⁹ Ostale novine su zazirale od *Srpskog nacionala*. *Blic* je recimo 2004. odbijao da objavljuje autorske kolumne čiji bi sadržaj polemizirao sa člancima objavljenim u ovom tabloidu.

⁶⁰⁰ M. Petrić, „Primitivizam bez granica”, *Politika*, 30.3.2006, A1.

spomenutog argumenta o nadležnosti, preko uverenja da političari to čine radi privlačenja glasova građana, do procene da je reč o zabrinutosti političara sa ograničenim, demokratskim mandatom za sopstvenu sudbinu u starosti.⁶⁰¹

O godišnjici Brozove smrti list *Vreme* je objavio opširnu studiju o slučaju Jovanke Broz: „Dvadeset šest godina nakon smrti Josipa Broza Tita, četvrtog maja rano ujutro, kad ovaj broj 'Vremena' već bude na kioscima, fotoreporter i svih beogradskih redakcija, tradicionalno, čekaće pred Kućom cveća priliku koja se ukazuje samo jednom godišnje – da snime ćutljivu ženu pred grobom doživotnog predsednika Jugoslavije. Samo jednom, prošle godine, uzalud su čekali njen tihi dolazak: izostala je, ali ne zbog bolesti, kako se prvo mislilo. „Nisu se pojavila kola“, objasnila je, potom, jednom od retkih novinara koji su doprli do nje, prvi izostanak sa uobičajenog mesta u uobičajeno vreme. Namerna ili slučajna nedorečenost tog objašnjenja bila je dovoljna da još jednom potkrepi priču o tajanstvenom nadzoru zbog koga posle skoro tri decenije izolacije, i nakon potpunog raspada zemlje i sistema u kome je bila važna, Jovanka Broz i dalje navodno živi u kućnom pritvoru. Teško je zamisliti da bi njena eventualna ispovest danas mogla nekoga da dovede u ozbiljnu političku nepriliku; ako među onima koji su joj naneli zlo i ima živih, reč je, izvesno, o nekim davno zaboravljenim ljudima čiji uticaj teško da dopire dalje od zidova među kojima žive. Jovanka Broz, ipak, i dalje ćuti o svemu što se dešavalo tokom skoro tri decenije zajedničkog života sa u zemlji obožavanim, potom osporavanim, a u svetu poštovanim predsednikom socijalističke Jugoslavije. Kao što ćuti i o onome što je dovelo do njene jednako duge izolacije i života u krajnje ponižavajućim uslovima.“⁶⁰²

Zvanično tumačenje oko penzije Jovanke Broz ubrzo je objavljeno u medijima. Reč je u stvari bila o posebnoj „državnoj naknadi“. Novinarka *Večernjih novosti* je o tome pisala:

„Ime Jovanke Broz nije na spisku 370 korisnika izuzetnih penzija u Srbiji. Umesto penzije, odlukom SIV iz novembra 1980. godine dodeljena državna naknada u visini primanja najviših državnih funkcionera, što je danas 91.279 dinara mesečno.

⁶⁰¹ Izjave za novine dali su Miodrag Radojević, sa Instituta za društvene nauke, Zoran Stoiljković sa Fakulteta političkih nauka i Milan Nikolić, direktor Centra za proučavanje alternativa. G. Đogić, „Uz Jovanku do glasova“, *Press*, 24.8.2006, 4.

⁶⁰² V. Didanović, „Tajna sa Dedinja“, *Vreme*, 4.5.2006, 22.

Udovica Josipa Broza nije tek sada, 26 godina posle muževljeve smrti, dobila penziju, kako je ovih dana, u delu javnosti, pogrešno protumačeno. Njoj je, kako je juče potvrdilo i Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, odlukom SIV od 27. novembra 1980. godine dodeljena državna „naknada za izuzetnu penziju” koja joj se, u visini plate najviših državnih funkcionera, isplaćivala proteklih godina. Jedina novost je da će uskoro (pošto je posle raspada Državne Zajednice SCG privremeno ostala bez primanja) isplata njenih prinadležnosti biti nastavljena iz srpskog budžeta. Vlada Srbije je 17. avgusta, *Rešenjem o upotrebi sredstava tekuće budžetske rezerve*, koje je potpisala Ivana Dulić Marković, odobrila Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike 638.953 dinara „na ime naknade za izuzetnu penziju Jovanke Broz”. U rešenju se dalje kaže da se novac raspodeljuje na konto „Naknade za socijalnu zaštitu iz budžeta”.

U pitanju su sredstva za isplatu od maja do kraja ove godine, a u Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike juče su potvrdili da primanja Brozove udovice iznose 91.279 dinara mesečno. Vlada Srbije je, inače, usvojila Zaključak da se ova primanja usklađuju šestomesečno, sa rastom zarada. Ako je do jučerašnjeg saopštenja resornog ministarstva u javnosti bilo nedorečeno da li Titova udovica prima izuzetnu penziju ili je, kako tvrde upućeni, u pitanju apanaža (zbog čega nije mogla da joj se izda zdravstvena knjižica), ostalo je nesporno da ona nikad nije podnela zahtev za porodičnu penziju, na koju je, kao svaka druga žena, posle 24 godine braka, imala pravo. To, svakako, nije razlog što ona danas nije korisnik porodične penzije, ali je zanimljivo da bi, da je učinila taj formalni korak, nadležne dovela pred nerešiv problem – kako joj obračunati prvi iznos na čeku. Naime, drug Tito nije bio osiguranik nijednog penzionog fonda i podataka o njegovim zaradama nema u matičnoj evidenciji(?), iako je odradio bezmalo puna dva radna veka. Budući da drug Tito nije primao platu, nije bilo osnova da se obračunava i plaća doprinos za penziju tokom 35 posleratnih godina rada, ali to nije bilo prepreka da se njegovoj udovici, umesto „državne naknade”, odredi penzija, ako ne porodična, onda izuzetna na kojoj nadležnima, uprkos kasnijem osporavanju Brozovog lika i dela, niko ne bi mogao da zameri. Izuzetne penzije se, inače, ne dodeljuju od 1992. godine, ali se one uredno isplaćuju za 370 korisnika.⁶⁰³

⁶⁰³ A. Jekić, „Državna naknada nije penzija”, *Večernje novosti*, 23.8.2006, 22.

Novinar Zoran Panović smatrao je da upravo u to vreme, krajem avgusta 2006, treba da u listu *Danas* objavi detaljan osvrt na istoriju života Jovanke Broz. Neki od navoda predstavljaju jezgrovitu a korektnu biografiju prve dame SFR Jugoslavije – biografije koju je autor nazvao „anatomijom YU komunizma”.⁶⁰⁴

„Za deo javnosti ovo je ispravljanje istorijske nepravde prema ženi kojoj su drastično kršena ljudska prava i čija je biografija anatomija YU komunizma. Tita je Jovanka prvi put videla prilikom nemačkog desanta na Drvar 1944, gde je stigla kao borac famozne Šeste ličke. U 17. godini postala je član KPJ, u 21. je već imala dva ordena za hrabrost. Nosilac je i „Partizanske spomenice”. Rođena je 1922.⁶⁰⁵ u ličkom selu Pećani. Porodica joj je prilično stradala u ratu. Kada se udala za Tita imala je 28 godina, a on 60. Po jednoj verziji to venčanje (1952), bilo je rezultat kastinga koji je sproveo Aleksandar Ranković, po drugoj ono je rezultat provodadžisanja Ivana Steve Krajačića, što je posle podsticalo sumnje o njoj kao „ruskom špijunu”. Steva je bio stari svat, Ranković i Gošnjak kumovi. Jovanka je zvanično Titova treća supruga. Optuživali su je da koristi Maršala za lične ambicije, da je hirovita, da mu radi o glavi. Dvorski fotograf Ivo Eterović govorio je da je ona bila žrtva ambicioznih političara koji su hteli da izmanipulišu Tita, sa kojim se nije viđala tri poslednje godine njegovog života. Neposredno nakon Titove smrti brutalno je izbačena iz Užičke 15. Njena izolacija bila je mistifikovana time da zna tajne komunizma, čak i tajnu smrti Titove velike ljubavi Davorjanke Paunović. Velike neprijateljke imala je u Nikoli Ljubičiću i Stanetu Dolancu. Otkrila je da je ovaj drugi bio u „Hitler Jugendu”. On ju je zvao „srpska seljančica” i stopirao njen intervju *NIN*-u 1986. Optuživali su je i da je sa Bakarićem i Kardeljom htela da preuzme vlast, dok su saborci bliski Dvoru tvrdili da je ostala „skromna i čestita Ličanka”. Bez lične karte, pasoša i sa ograničenom slobodom kretanja bila je najpoznatija udovica komunizma sa memoarima koji su u svakoj najavi bestseler. Onima koji su proživeli vreme cveta u kosi, vreme Jovankine punđe izgleda romantično, i sa stilom.”

⁶⁰⁴ Z. Panović, „Jovanka Broz punđa epohe”, *Danas*, 23.8.2006, 9.

⁶⁰⁵ Očigledno je reč o lapsusu, Jovanka Broz je rođena 1924. godine.

Ministar Ljajić je uskoro lično uručio Jovanki Broz zdravstvenu knjižicu. Ona navodno nije bila zdravstveno osigurana tokom dvadeset godina.⁶⁰⁶

Vreme rešavanja statusa Jovanke Broz i posebno njenih primanja otvorilo je niz političkih pitanja. U martu 2006. u pritvoru Haškog suda umro je nekadašnji predsednik Srbije i SR Jugoslavije Slobodan Milošević. Kohabitaciona vlada demokratskih stranaka, u kojoj je ravnotežu održavao nominalno i dalje Miloševićev SPS, sukobljavala se oko odnosa prema preminulom i neosuđenom predsedniku države koju su priznavali i u čijim su ustanovama uglavnom učestvovali. Jedno od pitanja bio je i odnos prema njegovoj udovici. Mirjana Marković, pored toga što je bila profesorka Beogradskog univerziteta, bila je poslanica u poslednjem sazivu Savezne skupštine SR Jugoslavije i predsednica jedne od nekad vladajućih stranaka. Legalno napustivši zemlju, Mirjana Marković suočila se sa optužbama za zloupotrebe i, kasnije zatražila i dobila azil u Ruskoj Federaciji. Novinari su zaključili da bi i Marković imala pravo na primanja po istom osnovu kao i Brozova udovica. Izračunali su čak i iznos od 80.000 dinara mesečne naknade. Predstavnici vladajućih stranaka, pre svega DS i SPO, na čelu s predsednikom republike, zahtevali su međutim da Mirjana Marković prvo izađe pred sud.⁶⁰⁷

List *Danas*, koji su pokrenuli i u početku vodili novinari koji su bili deo elite Brozovog režima, pokazivao je nešto veću osetljivost prema pitanjima vezanim za Jovanku Broz. Kolumnistkinja Nataša B. Odalović uporedila je u svom tekstu položaj Jovanke Broz i Ružice Đinđić i odnos javnost prema njima. Kao najvažniju odluku dve udovice državnika, autorka je prepoznala njihovu rešenost da u javnosti ćute:

„Na priči o Ružičinom pogledu na Srbiju posle Đinđića, izgrađena je, zapravo, postđinđićevska politička elita, a da Ružica nije rekla ni reč. Elita joj se zahvalila podarivši joj protokolarnu ulogu neme heroine. Ali, potcenili su važan momenat da je Ružica bila izbor Zorana Đinđića. Zato njen izbor ne može biti manji od tereta tužne lepote te činjenice. To je sprečava da igra namenjene joj role. Ali to ne znači i da je ona

⁶⁰⁶ „Pobednik”, *Blic*, 25.8.2006, 2.

⁶⁰⁷ S. Vojinović, „Penzija za Miru”, *Press*, 26.8.2006, 4.

izabrala ćutanje slobodnom voljom. Ne znači ni suprotno. Mi ne možemo znati ništa o tome. Ružica zna. Jovanka Broz zna.”⁶⁰⁸

Zanimljiva je činjenica da su mediji u Srbiji 21. veka, uspeali da, istina različite događaje iz života Jovanke Broz, dovedu u vezu s jedne strane s Mirom Marković, ali takođe i s Ružicom Đinđić. Njena sudbina i bogato životno iskustvo, neiscrpana su inspiracija novinarima. Medijska manipulacija i zloupotreba može biti veoma surova i brutalna, što se na primeru Jovanke Broz jasno i vidi. Međutim, očigledno da manipulisanje porodicom nije bila samo njena „sudbina” tj. ona nije jedina supruga nekog važnog državnika koja je trpela i podnosila različite pritiske javnosti. To je sudbina i pomenute Ružice Đinđić. Nakon pogibije supruga, ona i čitava porodica Đinđić našli se u fokusu medija, pa smo tako mogli čitati o raznim pritiscima na Ružicu Đinđić prilikom cepanja Demokratske stranke; takođe, svake godine na godišnjicu Đinđićeve smrti mediji uredno javljaju kada i da li su se zajedno pojavile supruga, deca, majka i sestra pokojnog premijera. Sa druge strane, ne smemo zaboraviti i vesti o napadu i ubrizgavanju injekcije sestri Zorana Đinđića, a to sve u toku sudskog procesa o ubistvu premijera.⁶⁰⁹ Po svemu rečenom jasno je da su specifičnosti i zakonitosti javnog mnjenja i medijska manipulacija ti koji diktiraju i kreiraju pravila igre, dok su akteri samo prilično bespomoćni i pasivni subjekti.

Kada su prilike u domaćinstvu Jovanke Broz donekle uređene, a pitanje njenih prihoda regulisano, *Glas javnosti* je izvršio malu anketu. Zanimljivo je da su sagovornici ovih novina, pretežno penzioneri, uglavnom podržali odluku o dodeljivanju visoke penzije, ali je bilo i onih koji su imali izvesne rezerve u vezi sa iznosom koji je višestruko prevazilazio prosečnu penziju u Srbiji.⁶¹⁰

„Anketa

Stevan Mrgudović, elektroničar

⁶⁰⁸ N. B. Odalović, „Ćutanje sirene”, *Danas*, 17.2.2006, 9.

⁶⁰⁹ „Pajtić: Ružica Đinđić nije na mojoj listi”, *Blic*, <http://www.blic.rs/vesti/politika/pajtic-ruzica-djindic-nije-na-mojjoj-listi/t6dr2f> (preuzeto 3.4.2016.); „Godišnjica smrti Đinđića: Građani i političari odali poštu ubijenom premijeru”, 24 sata, <http://www.24sata.rs/danas-se-obelevava-12-godina-od-otentata-na-zorana-dindica/6426> (preuzeto 3.4.2016.); „Đinđićevoj sestri napadači ubrizgali dijazepam”, *PCNET*, <http://www.pcnen.com/pcnen2/vijesti/2004/16.05.2004.htm> (preuzeto 3.4.2016)

⁶¹⁰ „Šta mislite o odluci da se Jovanki Broz da penzija od 1.000 evra?”, *Glas javnosti*, 24.6.2006, 5.

– Pravedna odluka naših vlasti. Mislim da će joj „određeni” iznos biti dovoljan. S obzirom da joj država plaća i stan i struju i sve ostale dažbine, dobijeni novac će moći da utroši kako joj duša bude htela.

Radmila Popović, penzionerka

– Ne znam šta da kažem. To je pitanje za političare. Sigurna sam da je trebalo da joj se odredi neka penzija, ali baš ovalika, ne znam. Ako pogledamo koliko obični ljudi primaju, onda je njena penzija zaista velika.

Dušanka Jovanić, penzionerka

– Čudna odluka, u svakom slučaju. Kada se sagleda kompletna situacija u zemlji, i brojni otkazi koje ljudi dobijaju, iznos penzije je zaista veliki . Penzija joj u svakom slučaju treba, ali bi suma morala biti manja.

Dragan Janičić, slikar

– Konačno da država učini pravu stvar. Jovanka Broz je odavno zaslužila ovako nešto. Svojim minulim radom svrstala se u krug ljudi kojima treba dati ovako vrednu penziju. Pozdravljam potez vlasti.”⁶¹¹

Regionalna opsjednutost Jovankom Broz bila je tolika da je vest da je u hrvatskom selu Dumovac, iz požara koji je nehotice izazvala, izvesnu Jovanku Broz, spasio komšija Josip Broz „brzo obišla prostor bivše SFRJ”.⁶¹²

Međutim bilo je i kritika. Pismo čitaoca *Glasa javnosti* iz marta 2006. napisano je na osnovu pogleda na slučaj Jovanke Broz iz sasvim drugačijeg ugla: „Na velikim je mukama ova naša Srbija. Koliko je onih kojima treba pomoći. Na prvom mestu stavljam male bolesnike u Tiršovoj ulici. A onda izbeglice koje žive u centrima bez struje i vode, jer oni nisu krivi što su se tu našli. Zatim deca bez roditelja i starci bez dece i prihoda. A sad još jedan problem, ozbiljan, veliki. Vilu ili dvorac Jovanke Broz treba renovirati. Samo se čeka njena odluka kako, kad... Problem je veliki. Čak je i ministar Ljajić otišao u pomoć sa buketom cveća. Nisam sigurna da je to njegov resor. A što je najvažnije,

⁶¹¹ *Isto*.

⁶¹² „Josip spasio Jovanku Broz”, *Blic*, 10.11.2006, 7.

radovi, ako ih i bude, biće o trošku države. Bar tako kažu neke od naših novina, koje daju veliki značaj ovom slučaju i zauzimaju veliki prostor u svojim listovima, prikazujući raskošnu zgradu, u kojoj bi moglo da bude smešteno pedesetak ljudi. Dotična gospođa, odnosno drugarica je u svoje vreme sa svojim pokojnim suprugom obišla ceo svet, posećivala carske i kraljevske dvorove, iako se to nije slagalo sa njenom ideologijom, živela i sama kao kraljica. Svaki pošten čovek je za to da joj se omogući pristojan život i da ima svoj dom, skroman i udoban. Ne zna se koliko je njene penzije, ali izgleda da se radi na tome da se ona poveća.

Užas.

Dobrića Jeftić, Beograd”⁶¹³

Naredni tekst, takođe je objavljen u *Glasi javnosti*, poziva se na ranije citirani „Tužna priča o popravci jedne vile na Dedinju”, i na istovetan način autor Jovanku Broz predstavlja kao paradigmu komunističkog režima i svega negativnog što je taj period predstavljao:

„Povodom napisa građanke Olge Radojlović-Barać „Tužna priča o popravci jedne vile na Dedinju”, objavljenog u *Glasi* 10. marta, najpre bih rekao da zaista nije reč o mržnji i osveti, već o pravdi i nepravdi. Jer to što se danas dešava sa popravkom vile u kojoj stanuje drugarica Jovanka Broz, zaista nije normalno, niti pravedno. Ne zato što vilu ne bi trebalo dovesti u ispravno stanje – pa da je država proda za debele pare – već zato što drugarica Broz nije ni trebalo da stanuje u vili na Dedinju. Postavlja se pitanje: zašto vlast nije, iz humanitarnih razloga, dodelila drugarici Broz garsonjeru ili skroman jednosobni stan u Borči, Ovči, ili, recimo, u Kaluđerici? Veći stan joj i ne treba jer nema više prilike da priređuje velike prijeme. Olga Radojlović-Barać opravdano podseća na brojne otimačine vila i stanova posle rata. U novinskom članku i ne mogu se nabrajati toliki konkretni slučajevi. Ali, navešću samo jedan, za koji nisam „čuo”, nego sam bio više nego svedok. Pošto je reč o osobama koje su još žive, izostaviću imena i naziv opštine u kojoj se ovo što ću ispričati desilo. U jednoj beogradskoj prigradskoj opštini, neposredno posle rata, bio sam, kao predstavnik prosvetnih radnika, član Opštinskog komiteta KPJ, iako nisam pripadao ratnim kadrovima. Jednostavno sam bio

⁶¹³ D. Jeftić, „Vila na Dedinju važnija od mališana”, *Glasi javnosti*, 31.3.2006, 14.

ugledan mladi prosvetni radnik. Jednog dana sam od sekretara Komiteta dobio nalog da sa rešenjem mesnih vlasti, u pratnji milicionera, za potrebe Opštinskog komiteta rekviriram kuću jednog mesnog trgovca koji nije bio ni „četnik” ni „saradnik okupatora”, ponajmanje ratni zločinac. Nažalost, danas se ne sećam šta je bilo sa vlasnikom te zgrade u centru mesta. Došavši u tu kuću, zatekao sam mladu majku sa bebom na grudima. To je bila moja školska drugarica iz osnovne škole. Naravno, dobro smo se poznavali. Kad sam joj uz izvinjenje pokazao rešenje o oduzimanju kuće i nalog da se iseli u malu dvorišnu prostoriju koja je služila kao magacin ili letnja kuhinja, ona mi je sa suzama u očima samo rekla: „Zar imaš srca da me sa bebom isteraš u šupu?” Na to sam, snebivajući se za trenutak, kazao milicioneru: „Hajdemo odavde!” Sekretaru komiteta sam rekao da ja taj zadatak ne mogu da izvršim. Bio je besan, rekao mi je da nisam nikakav revolucionar – što je, inače, i bilo tačno. Poslao je nekog drugog i u kuću se uselio Opštinski komitet, a moja školska drugarica iseljena je u šupu, ne u pristojnu garsonjeru ili jednosobni stan. Ona je živa, beba je sad inženjer i mi se godinama srećemo. Ali nikada nismo pomenuli taj žalosni slučaj. Ne zato što bi meni ili njoj to bilo neprijatno već iz nekog neizrečenog osećanja međusobnog praštanja.

Obren Paligorić.⁶¹⁴

Samo tokom 2005. godine Kuću cveća je posetilo čak oko 78.000 ljudi. Štefica Zrića-Žic došla je iz Rijeke da kao „omladinka” preda štafetu Jovanki Broz, čak 19 godina nakon što je 1987. organizovana poslednja „Štafeta mladosti”: „Mi smo u Kumrovcu 4. maja već organizovali proslavu Dana mladosti. Ja sam kao predstavnik doputovala u Beograd i predala štafetu Titovoj unuci Štefici. Ova druga štafeta namenjena je Jovanki, koja je na današnji dan spasla Titu život u Drvaru 1944. godine i doprinela ugledu Jugoslavije u svetu. Želimo opet da obnovimo štafetu, jer je to bio simbol jedinstva svih naroda i narodnosti SFRJ...”⁶¹⁵ izjavila je Štefica Zrića-Žic srpskim medijima.

Jovanka Budisavljević, bolničarka Šeste ličke divizije, svakako nije spasla život Brozu u Drvaru 1944, ali je interesantan narativ, koji se pola veka po završetku rata, konstruisao u javnosti bivših jugoslovenskih republika. A činjenica da je izjava Štefice

⁶¹⁴ O. Paligorić, „Priča o vili na Dedinju, pravdi i nepravdi”, *Glas javnosti*, 12.3.2006, 14.

⁶¹⁵ M. Brašanac, „Štafeta za Jovanku”, *Politika*, 26.5.2006, A10.

Zrića-Zić objavljen u *Politici*, bez kritičkog otklona ili dodatne kontekstualizacije novinara, može nam ukazivati i na potencijalno afirmativan odnos medija prema *prvoj drugarici* socijalističke Jugoslavije. Njena ratna biografija se ovim dopisuje i romantizuje, i dodeljuju joj se zasluge koje ona realno nije postigla.

Dok su pojedine novine prenosile razmišljanja građana o tome kako je penzija Jovanke Broz nezasluzeno visoka⁶¹⁶, bilo je javnih ličnosti koje su usud bivše *prve drugarice* SFR Jugoslavije pretpostavljale ličnim problemima. Tako je Dina Rutić-Radmilović, udovica slavnog glumca Zorana Radmilovića, žaleći se u jednom intervjuu na težak život u siromaštvu i nezahvalnost države ipak zaključila „da ima i osoba o koje se država još više ogrešila, kao što je Jovanka Broz”.⁶¹⁷

Uredbom Vlade je upravo 2006. uvedena praksa nagrađivanja istaknutih umetnika sa sumom od 100.000 dinara.

„Institucija nacionalnih penzija polako postaje sve češća i zanimljivija tema, a cela priča je aktuelizovana dodelom doživotne penzije Jovanki Broz, udovici Josipa Broza Tita. Njoj je, kako je zvanično saopštilo Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, odlukom SIV-a od 27. novembra 1980. godine dodeljena državna „naknada za izuzetnu penziju” koja joj se, u visini plate najviših državnih funkcionera, isplaćivala tokom svih proteklih godina. Izuzetne penzije se ne dodeljuju od 1992. godine, ali se one uredno, svakog meseca, isplaćuju za 370 korisnika. Ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike Slobodan Lalović navodi da svako ima zakonsko pravo na porodičnu penziju, ali ne i doživotnu penziju.”⁶¹⁸

Josip Joška Broz, unuk Josipa Broza Tita, tvrdio je u intervjuu u vreme kada je rešavano pitanje stanovanja i primanja Jovanke Broz da je udovica njegovog dede bila nezadovoljna razlazom sa suprugom i da je smatrala da su „svi krivi za njega”. Iako su joj nuđene kuće, čak izgradnja jedne i stanovi, ona je ostala u kući za koju se znalo da je u lošem stanju i čiju je popravku odbijala.⁶¹⁹

⁶¹⁶ „Koga nećete da pozdravite”, *Blic*, 28.8.2006, 4.

⁶¹⁷ „Sama!”, *Kurir*, 29.3.2006, 12.

⁶¹⁸ V. Vuković, „Nacionalne penzije samo za najbolje”, *Glas javnosti*, 23.9.2006, 4.

⁶¹⁹ A. Ivanišević, „Robna marka - Tito”, *Građanski list*, 29.4.2006, 10.

U intervjuu koji je dala nedeljniku *Evropa*, pevačica, humanistkinja i filantropkinja Esma Redžepova izjavila je da godinama pokušava da se sastane s Jovankom Broz: „Žalim što ne mogu da stupim u kontakt s drugaricom Jovankom. Pokušavala sam nekoliko puta, ali su me u tome sprečili neki moćnici. Apelujem na sve uticajnije političare u SCG da mi omoguće susret s Jovankom! Hoću samo da je vidim, jer uvek sam se divila njenoj lepoti i ženstvenosti. Greh je da prva dama Jugoslavije danas postane odbačena starica.”⁶²⁰

Iako se četvrt veka nalazila u izolaciji, bez neposredne komunikacije s javnošću, Jovanka Broz je i dalje bila vrlo prisutna u srpskoj javnosti. Kada su marta 2006. novinari nedeljnika *Evropa* sastavljali listu osoba „sa stilom”, jedna od autorki liste, modna urednica Katarina Nedeljković, na prvo mesto među ženama stavila je Jovanku Broz: „uprkos nesrećnoj građi uvek je imala sjajan outfit, stilski potpuno odgovarajuće, odmerene. I ta fenomenalna punđa...”⁶²¹

Burna 2006. donela je velike promene u život Jovanke Broz. Ipak, samoizolacija je ostala. Praznik mimoze u Herceg Novom na koji je i 2007. bila pozvana ostao je bez njenog prisustva. Direkciji Praznika odgovorila je učtivo ali uzdržano: „Vaš poziv probudio je u meni emocije i podsjetio me na dane koje sam provela u Herceg Novom, ali ja dugo već ne izlazim u javnost i ne mogu prihvatiti da budem vaš gost.”⁶²² Josip i Jovanka Broz su nekoliko godina boravili u Igalu za vreme Praznika mimoze, a Jovanka je 1977. i otvorila izložbu cveća. U Herceg Novom novinari su čuli glasine kako je Brozova udovica želela da dođe ali „nije dobila odobrenje vlasti u Beogradu.”⁶²³

Iako je ostala izvan javnih dešavanja Jovanka je i dalje privlačila pažnju javnosti. Publicista Miro Simčić i Brozov lekar u njegovim poznim godinama, Aleksandar Matunović, pisali su o ulozi Jovanke Broz tokom poslednjih godina Brozovog života predstavljajući je kao mušičavu, nasilnu, plahovitu i vlastoljubivu osobu.⁶²⁴

⁶²⁰ D. Milenković, „Esma Redžepova: Zamalo da se zamonašim”, *Evropa*, 16.2.2006, 40.

⁶²¹ D. Milenković, A. Jovanović, G. Uzelac, „Ljudi od stila”, *Evropa*, 9.3.2006, 64.

⁶²² „Jovanka Broz neće doći u Herceg Novi na Praznik mimoze”, *Danas*, 29.1.2007, 29.

⁶²³ *Isto*.

⁶²⁴ „Tita lečili pogrešno”, *Blic*, 28.1.2007, 8.

Matunović, u knjizi *Jovanka Broz Titova suvladarka*, iz 2007. Brozovu udovicu opisuje kao osobu neelastičnog duha, tvrdoglavu, uobraženu i često malicioznu. Takođe smatra da su njeni intelektualni kapaciteti bili dosta skromni i da je ona uporno pokušavala da imitira supruga, ali kako Matunović zaključuje, prilično bezuspešno. Smatra da ju je Tito koristio kako bi se otarasio nepoželjnih saradnika, pronalazi njenu odgovornost za smenu Rankovića, sećajući se razgovora s Jovankom Broz, zaključuje da je ona imala političke ambicije i aspiracije. Pozivajući se na razgovor sa Brozom, tvrdi da mu je on potvrdio te navodne Jovankine političke ambicije: „Nisam siguran da je ona ikog u životu volela izuzev Tita i mlađe sestre Nade. Prema Titovoj porodici pokazivala je otvorenu netrpeljivost. Prijemi porodice za Titov rođendan bili su samo pozorišna predstava za svet.”⁶²⁵ Već sam ranije spomenula da je Jovanka Broz u razgovoru sa Žarkom Jokanovićem potpuno osporila Matunovićev kredibilitet i optužila ga za laži i klevete, dovodeći ga u direktnu vezu sa Stanetom Dolancem.⁶²⁶ Matunovićevu knjigu kritikovali su i pojedini građani koji su pisali novinama. Branko Karanović iz Beograda skrenuo je javnosti pažnju na raniju Matunovićevu knjigu *Ko ste Vi družbe predsedniče?* u kojoj je tvrdio da je Broz rusko-nemačkog porekla, a u novoj knjizi je tvrdio da je Jevrejin.⁶²⁷

Simčić u knjizi *Tito bez maske*, veoma malo mesta posvećuje njegovoj supruzi, smatrajući da je ona bila zabrinuta za svoju sudbinu nakon Titove smrti i da se plašila da će završiti kao Mao Cedungova žena ili kao svi srpski vladari koji nisu umrli prirodnom smrću. Zaključivši: „Po poreklu i sama Srпкиnja iz hrvatske pokrajine Like, bila je opsednuta krvavom srpskom prošlošću.”⁶²⁸ Dok je u monografiji *Žene u Titovoj sjeni*, Jovanki Broz posvetio čitavo poglavlje, u kome uglavnom nastupa nacionalno ostrašćeno, nekritički i maliciozno. Otvoreno vređa i dovodi u pitanje njeno obrazovanje: „Jovanka je u Beli dvor doletjela kao furija malo prije pola noći. Počela se s vrata derati na Dolanca i Stambolića da su Titovi lječnici i ađutanti 'kindapirali' predsjednika i da je opet riječ o prljavu komplotu koji je uperen protiv nje. Dolanc i Stambolić također su bili dosta uznemireni i teško su dolazili do riječi pred rogobornom predsjednikovom suprugom. Dolanc je najprije Jovanku poučio da se ne kaže

⁶²⁵ A. Matunović, *Jovanka Broz...*, 165.

⁶²⁶ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 157.

⁶²⁷ B. Karanović, „Nagađanja o Titovom poreklu”, *Politika*, 30.4.2007, A12.

⁶²⁸ Miro Simčić, *Tito bez maske* (Beograd: Mladinska knjiga, 2008), 126–127.

'kindapirati' već kidnapirati, odnosno ugrabiti."⁶²⁹ Simčić je takođe i nekonzistentan, tj. sebi dozvoljava muški šovinizam ali ga drugima zamera. Pa tako kada piše o sukobima Tito–Jovanka zaključuje: „Jednostavno nije imao snage i volje suprotstaviti se njezinoj, prije svega, ženskoj agresivnosti i prkosu.”⁶³⁰ Ali, kada govori o Matunovićevim zaključcima ovako se postavlja: „Jovanka isto tako nije bila srpska nacionalistica i to ne zato jer je kao asimilirana Srbohrvatica okrenula leđa srpskoj naciji, kako to tvrdi dr. Matunović. Time on nehotice obnavlja mit o ženi kao nečem sklonom zlu i manje vrijednoj osobi, znači, opet jedna priča o *Evinoj kćeri*.”⁶³¹ Kada govori o supružničkim odnosima, tj. o Titovom odnosu prema Jovanki, zastupa tezu patološke vezanosti: „Ali Jovanka je još bila nedodirljiva, sve dok je Tito tako htio. Nije mogao s njom, a poslije se pokazalo da nije mogao ni bez nje. Bježao je od nje, bio je sit njezinih ispada, ali bilo je dovoljno da mu napiše ljubazno pismo, da se pokaje i Tito se vraćao u njezino naručje. Ljubav? Obostrana ljubav? Patološka ljubav, ima i takvih kategorija. Pripadnost nekompatibilnim kulturama, prevelika razlika u godinama? Ili pomalo sve to skupa?... Kada su posrijedi bili odnosi sa suprugom, Tito je gotovo do kraja života bio dosljedno nedosljedan i predvidljivo nepredvidljiv... Titova dosljedna nedosljednost i predvidljiva nepredvidljivost, kada je bila riječ o Jovanki, mogle su za njegova života biti ona poluga koja je mogla Jovanku pretvoriti u jugoslovensku Katarinu Veliku.”⁶³²

U intervjuu koji je dao *Nedeljnom telegrafu* fotograf i prijatelj porodice Broz Ivo Eterović tvrdio je, bez detaljnog obrazloženja da su arhivski dokumenti na koje se pozivao Miro Simčić obični falsifikati proizvedeni u kabinetu Staneta Dolanca.⁶³³

Od posebnog značaja za ovako negativno predstavljanje Jovanke Broz srpskoj javnosti bilo je i objavljivanje dokumenata pohranjenih u Državnom arhivu Slovenije: „Kutija br. 36 Arhiva Republike Slovenije krije dokumente koji bacaju potpuno drugačije svjetlo na uzrok rastanka Tita i Jovanke Broz, 1975. godine. Beleške i zapisnici koje su za sobom ostavili Brozovi najbliži saradnici (između ostalih Petar Stambolić, Stane Dolanc, Džemal Bijedić i Nikola Ljubičić) otkrivaju da Jovanka nije uklonjena iz Titove blizine zbog „ličkih veza” ili „špijuniranja”, kako se dugo verovalo,

⁶²⁹ M. Simčić, *Žene...*, 226.

⁶³⁰ *Isto*, 214.

⁶³¹ *Isto*, 218.

⁶³² *Isto*, 210–211, 233–234.

⁶³³ M. Lopušina, „Ne želim da komentarišem tuđe laži”, *Nedeljni telegraf*, 21.2.2007, 12.

nego zbog straha da će u napadu ljubomore i mržnje prema Titovim zgodnim mladim maserkama – raniti ili ubiti Broza. Prema toj verziji događaja, Jovankini besni ispadi proglašeni su „paranoičnim”, a „dijagnoza” je postavljena tokom razgovora koje su vodili Titovi lekari, šef njegovog kabineta Aleksandar Šokorac, ađutant general Marko Rapo i državni vrh SFRJ sa Titom i Jovankom početkom 1975. da povod krize između Brozovih, koja formalno nije završena razvodom, nije bila tajna ni visoka politika, već ljubavni trougao, ukazuje prvi dokument, koji je Šokorac potpisao 10. februara 1975. u Igalu: 'General Rapo i svi lični lekari smatraju da više nisu u stanju da fizički zaštite druga Predsednika od postupaka drugarice Jovanke.' Lični Brozovi lekari prepoznali su kod 'drugarice Jovanke tipične paranoidne manifestacije', zbog čega je ona proglašena 'opasnom po život i zdravlje druga Predsednika'. Najkritičnije je bilo „u vreme masaža”, zbog bojazni da bi Jovanka u nervnom rastrojstvu mogla da upadne u sobu gde bi Titu i maserki Darijani Grbić 'nanela teške, pa i fatalne telesne povrede'. Zapis je začinjjen Jovankinim pretnjama da je sposobna 'svašta da uradi ako se ovako nastavi' i da će 'uslediti pokolj' ako se Tito ne reši ljubavnice uz žalopojke prevarene žene da se muž vrlo promenio, da je 'loš čovek' i da su ga zato napustili i stari prijatelji. Maserke, Darijanu i njenu sestru, psovala je pogrđnim nazivima 'devojčure', uverena da ih je Titu podmetnulo 'hrvatsko rukovodstvo'. Titovi lekari šefa njegovog kabineta u sledećem dokumentu upozoravaju da strahuju da će Jovanka napasti Tita vatrenim ili hladnim oružjem, pa treba proveriti ima li ona u tašni – revolver. Dr Breclj je 10. februara 1975. o ovome razgovarao s Jovankom i savetovao joj da se 'u cilju izbegavanja nerviranja druga Predsednika i nje same, vrati u Beograd'. U belešci piše da je 'drugarica Jovanka prvo ćutala, a onda odgovorila da će razmisliti'. Nova verzija o poslednjim danima zajedničkog života Brozovih, međutim, ima feler. Penzionisani general JNA Marijan F. Kranjc, koji živi u Ljubljani, sumnja u autentičnost ovih papira, podsećajući da je Vjenceslav Cenčić za svoje štivo „Titova poslednja ispovijest” upotrebio 'stenograme koje je podmetnuo KOS!'⁶³⁴

⁶³⁴ S. Vasović Mekina, „Vreme masaže”, *Politika*, 4.2.2007, A9; Vjenceslav Cenčić u knjizi *Titova poslednja ispovijest*, koja je veoma uzburkala strasti u jugoslovenskoj javnosti, prenosi razgovor Tita i Kopiniča u kojem oni između ostalog govore i o Jovanki. Broz je tada navodno izjavio da je razlog njihove rastave bio taj što je on saznao da je Jovanka, preko Steve Krajačića sve vreme njihovog braka radila za sovjetsku obaveštajnu službu: „Mene je sram to i pričati. Moram ti reći da ne samo što sam prevaren, već se osjećam kao čovjek koji je ponižen. Vjeruj, živjeti toliko godina sa ženom koju sam volio i cjenio a ona je radila o mojoj glavi! Bila je moja žena, a preko Steve je radila za KGB! Toliko

Jedan od komentatora u *Glasi javnosti* smatrao je za potrebno da uporedi aktivne udovice beogradskih političara i javnih ličnosti. Čini se da je u toj analizi, u kojoj je imala izvesne prednosti, Jovanka Broz predstavljena na način koji je približan shvatanju većine građana Srbije ovog vremena: „...Međutim, šta da radimo sa udovicama, koje su uzletele na oreolu mrtvih, pa nas svakodnevno ključaju i ispijaju nam mozak sa dedinjskih i drugih visova, često defamirajući celu naciju, pa i one na čijem su oreolu, stvarnom ili lažnom, ponikle? Kako mrtvi da se odbrane od svojih posthumnih „prijatelja”, pa čak i od svojih najrođenijih? Koliko ste samo puta ovih minulih godina čuli fraze: „Moj prijatelj Zoran!”, „Moj prijatelj Slavko!”, „Udovica pokojnikova”, „Brat pokojnikov”. U naše živote se, gotovo neprimetno, uvuklo novo, nekrofilsko zanimanje, na kome se gradi sopstveni imidž, a bogami i karijere. Srbija, izgleda, ima višak udovica i manjak pameti...Srbija i dalje boluje od sindroma Mire Marković. Možda bi sve to bilo nekako podnošljivije da ne postoji jedan drugi primer, u liku Jovanke Broz, koja već više od četvrt veka dostojanstveno i u tišini nosi svoju sudbinu. Mrtvi su nemoćni, ali živ čovek sve to gleda, sluša, trpi i pita se – dokle? Onda mu, u jednom trenutku, pukne film i kaže: Dosta, bre, nosite se! Ovo je taj trenutak. Neposredan povod za ovaj tekst je intervju jedne eminentne udovice u zagrebačkom nedeljniku *Globus*, gde je okarakterisana kao „zadnja ruža srbijanska”. Kao da Srbi, varvari kakvi su, nisu gajili i kresali ruže vekovima unazad, i kao da to neće činiti ubuduće. Onda saznajemo da je njen pokojni suprug, koji se inače deklarirao kao ateista, bio „katolik ili protestant u jednom čisto pravoslavnom okruženju”. To mu dođe kao neki podvig, među divljim i netrpeljivim Srbima? Doduše, udovica se ograđuje da je to samo metafora, ali čemu to podilaženje, i kako sad pokojnik da se odbrani od „rođene” žene? Da bi bila ubedljivija, udovica nam saopštava kako svake godine u Beogradu čeka katolički Božić sa svojim prijateljicama Borkom, Brankom, Nadeždom i Goricom. Vesele žene dedinjske. „Bude tu i bučno, jer svaka ima svoj personaliti i svoja uverenja”, objašnjava udovica. Pa šta? I sam obeležavam katolički Božić, kao uspomenu na majku. Ali, ne gledam, kao one, prenos mise iz zagrebačke katedrale...”⁶³⁵

Još 2007. stizale su reakcije na penziju/nadoknadu dodeljenu Jovanki Broz. Tako je u kolumni s provokativnim nazivom „Dosta zločina” zamenik glavnog i

godina spavati sa ženom, a ne znati da je obaveštajac, teško je shvatiti. (Dok je to pričao suzile su mu oči.)”; Vjenceslav Cenčić, *Titova poslednja ispovijest...*, 183.

⁶³⁵ V. Radović, „Naježda crnih udovica”, *Glas javnosti*, 6.2.2007, 5.

odgovornog urednika *Pressa* Dragan J. Vučićević⁶³⁶ oštro kritikovao dodeljivanje visokih penzija bogatim sportistima. Osvrnuo se i na slučaj Jovanke Broz: „Pa, da vidimo, na primer, ko je, kada i u čije ime odlučio da se silne narodne pare potroše na Jovanku Broz?! Koga su Rasim Ljajić, Nenad Bogdanović i ostali povampireni titoisti iz vrha sadašnje vlasti pitali pre nego što su odlučili da milione dinara potroše na renoviranje Jovankine vile na Dedinju?! Čime je to udovica komunističkog diktatora i srpskog krvnika Josipa Broza zaslužila da se na nju troše pare skinute sa leđa izgladnelog naroda?! Okej, ne sporim da dotična baba, kao udovica bivšeg predsednika bivše nam države ima pravo na penziju. Ali, to je sve. Ni žutu banku preko toga. Ako joj dedinjska vila oteta posle Drugog svetskog rata, prokišnjava, ako joj ne radi grejanje, neka popravku plati sama (penzija joj je pet puta veća od prosečne) ili neka joj pomogne bogata Titova familija. Ili tako ili neka spakuje pinkle, pa pravac starački dom! Brozova udovica, žena koja je decenijama ćutke gledala zločine počinjene nad svojim narodom, zaslužuje i mnogo gore. Razumeli ste već, nije ovde problem ni u bogatim sportistima koji nemaju obraza, niti je problem udovici ratnog zločinca Josipa Broza, koja čeka da joj država zameni crep. Ne, ljudi moji, naš najveći problem leži u ljudima iz vrha vlasti koji se bahate sa našim parama. Naš najveći problem jesu politikantske glavonje koje misle da su bogom dani i koje državu doživljavaju kao privatno preduzeće.”⁶³⁷

Jovanka Broz nije lično otišla na muževljev grob 2007. godine. Umesto toga rano ujutru donesen je venac koji je poslala. Na njemu je bio natpis „Drugu Titu – Jovanka”.⁶³⁸ O tome je novinare obavestila službenica protokola Muzeja istorije Jugoslavije.⁶³⁹ Tokom 2006. Kuću cveća posetilo je 138.000 ljudi.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Dragan J. Vučićević bio je mnogo godina drugi čovek tabloidâ *Kurir* i *Press*. U sukobu sa demokratskim vladama držao se jedno vreme uz uticajnog i bogatog Dragana Đilasa, gradonačelnika Beograda. Posle 2012. kao glavni urednik tabloida *Informer* stao je u potpunosti na stranu Aleksandra Vučića i SNS. Poznat je po bezobzirnim i ličnim medijskim kampanjama. Spojio je radikalsku praksu i reformističku ideologiju, što je bio politički programski pogled na svet većine građana Srbije tih godina. Naziv rubrike „Dosta zločina” preuzeo je od kampanje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji koji je posle ubistva Zorana Đinđića pokušao da u javnosti stvori utisak da su zločini iz građanskih ratova u bivšoj Jugoslaviji i atentat na premijera Srbije deo iste vertikalne kolektivne nacionalne krivice. Pošto je NVO sektor poistovećivao sa Demokratskom strankom, Vučićević je kolumnu naslovio tako da bi obesmislio prethodnu kampanju ali i pojačao utisak o stvarnim i izmišljenim aferama i nepodopštinama o kojima je pisao...

⁶³⁷ D. J. Vučićević, „Ko, kako i zašto baca naše pare, Dosta zločina!”, *Press*, 3.3.2007, 5.

⁶³⁸ S. Jelovac, „Ko te nema, taj te sanja”, *Glas javnosti*, 26.5.2007, 16.

⁶³⁹ „Vrati se, sve ti je oprošteno”, *Danas*, 5.5.2007, 2.

⁶⁴⁰ Z. Nikolić, „Maršal u miru a Juga-tuga”, *Večernje novosti*, 5.5.2007, 23.

Feljton, napisan na osnovu navodnih dokumenata iz „tajnih dokumenata Udbe”, objavljen je u *Slobodnoj Dalmaciji* predstavljajući Jovanku Broz kao gramzivu i vlastoljubivu osobu koju je njen suprug poredio sa Evitom Peron. Zanimljivo je da je o tome od srpskih medija pisao samo jugonostalglični *Danas*. Ovaj list je preneo komentar iz *Slobodne Dalmacije*, u kojem su upoređene Tuđmanova, Miloševićeva i Brozova porodica, a tekst je simptomatično naslovljen imenima supruga ovih političara. Zaključak je bio da je Brozova porodica imala najmanje koristi od vlasti svog roditelja i da je najmanje bila korumpirana. Dok su, očekivano Miloševići označeni kao najgori primer korupcije i nepotizma.⁶⁴¹

Početak juna 2007. urednik kulturne rubrike *NIN*-a Sava Dautović napisao je tekst povodom feljtona o sudbini Jovanke Broz krajem sedamdesetih godina koji je objavljivao u ovom nedeljniku. Odbijajući upotrebu sumnjivih i mračnih dokumenata o tom vremenu u javnoj polemici i podržavajući odluku Jovanke Broz da se u vezi s tim ne oglašava, tvrdio je da ona nije napisala memoare.

Sredinom prve decenije 21. veka Brozov gastronomski ukus i kuhinja postali su popularna tema u srpskoj javnosti. Objavljeno je nekoliko knjiga o tome. *Blic* je objavio tekst o Užičanki Olgi Panić koja je osamnaest godina radila u kuhinji Brozovog „dvora”. Prema njenim sećanjima jelovnike je u saradnji sa službom protokola i ambasadama država iz kojih su dolazili visoki gosti jugoslovenskog predsednika sastavljala lično Jovanka Broz: „Jovanka je bila zahtevna i morao si tačno znati šta ona hoće. U suprotnom, lako se ostajalo bez posla. Volela je lička jela, kao što su kuvani kupus sa krompirom, testenine, pečene jabuke, knedle sa šljivama, morske specijalitete i divljač.”⁶⁴²

Jovanka Broz družila se sa umetnicima, pored već spomenute naklonosti prema glumcima imala je kontakte i sa slikarima i vajarima. Pišući omaž Milici Ribnikar, autor teksta u listu *Danas* naveo je da je jedna njena figurina od bronzine u vlasništvu Jovanke Broz („ako joj i ona nije oduzeta”).⁶⁴³

⁶⁴¹ D. Pilić, „Jovanka, Ankica, Mirjana”, *Danas*, 30.5.2007, 8; Hrvatska javnost opredelila se tih godina u velikim anketama da je Broz bio najveći Hrvat u istoriji.

⁶⁴² V. Lojanica, „Tito je voleo obična jela”, *Blic*, 5.7.2007, 14.

⁶⁴³ S. Šuljagić, „O Milici Ribnikar, sasvim tiho”, *Danas-Vikend*, 28.7.2007, 16.

U svetu sledbenika tri decenije ranije umrlog maršala Jugoslavije dolazilo je povremeno do neprijatnih sporova. Brozov unuk, Josip Joška Broz tako je navodno vršio pritisak na „Generalni konzulat SFRJ” u Tivtu. Predsednikova nevladina organizacija zapretila je da će mlađeg Broza tužiti tvrdeći da on želi da pretvori ovu organizaciju u „sopstveni servis za prikupljanje prihoda”.⁶⁴⁴

Povučeni život Jovanke Broz retko je remetio neki dnevni događaj. Magazin *Glorija* je zabeležio (ko zna kako obavešten o tome) jednu njenu vožnju gradom. Dugogodišnji vozač Jovanke Broz provezao ju je beogradskim ulicama. Zastala je da kupi sladoled koji joj je prodavačica donela u auto. Autori članka zaključili su da je, sudeći na osnovu malobrojnih vesti o Jovanki Broz, mnogo toga u njenom slučaju ostalo isto kao i tokom decenija koje su usledile nakon smrti njenog supruga.⁶⁴⁵ Jovanka Broz je i dalje toliko bila zanimljiva javnosti da je ovaj fotoreporter koji ju je fotografisao tokom jednog od izlazaka u grad pozvan u jednu zabavnu emisiju zajedno sa dvojicom poznatih novinara i jednim estradnim pevačem.⁶⁴⁶

Upravo je 2007, sedamnaest godina posle uspostavljanja Druge republike u Srbiji, u drugoj polovini zvaničnog trajanja prvog mandata njenog trećeg predsednika Borisa Tadića, donesen zakon kojim su regulisana i prava supruga šefa srpske države.⁶⁴⁷ Novinari su se prisećali uticajnih prvih dama SAD, kao i uticajnih supruga srpskih i jugoslovenskih predsednika: Zorice Radović (supruga Vojislava Koštunice), Mirjane Marković i Jovanke Broz. Zanimljivo da je samo Jovanka Broz budila pozitivne uspomene autora. Zaključak je bio da je Tijana Tadić praktično nepoznata javnosti. Zaključili su i da je njeno nepojavljivanje u javnosti je zasigurno rezultat dogovora sa mužem, jer je Boris Tadić tokom predsedničke izborne kampanje na pitanje zašto se njegova supruga ne pojavljuje sa njim na predizbornim mitinzima kazao: „Niti sam ušao

⁶⁴⁴ „Ja sam Joški Brozu rekao – Tito je moj koliko i tvoj, a Broz je tvoj”, ističe Perković i dodaje da Tita niko ne može da svojata... Titov unuk nema stvarno pravo na bilo kakvo, pa ni moralno nasleđe, jer je Jovanka Broz, Titova zakonita supruga, dobrog fizičkog i mentalnog zdravlja”, tvrdio je Perković. „Topalovići, SFRJ tuži Broza”, *Kurir*, 3.7.2007, 4.

⁶⁴⁵ *Jovanka Broz u šetnji gradom*, *Blic*, 23.8.2007, 26.

⁶⁴⁶ *Ko veruje tabloidima*, *Politika*, 25.2.2008, RT1; „Dok sam uređivao *Gloriju*, na naslovnoj strani sam pustio fotografije Jovanke Broz kako u kabrioletu, sa turbanom na glavi, liže sladoled. Bio je kraj leta. Tadašnja direktorka me je u čudu gledala i pitala: 'Šta će ti Jovanka Broz, pa nema novog dečka?' Izbrojao sam u sebi do 1.000 i pustio te fotke. Tiraž tog broja je skočio za 15.000", opisuje svoj šampionski 'trofej' Aleksandar Đuričić.”; B. Rosić, *Kako su starlete ubile tabloide*, *Nedeljnik*, 8.11.2012, 48.

⁶⁴⁷ V. Stošić, *Neizvesna budućnost*, *Vreme*, 13.12.2007, 72.

u politiku sa suprugom, niti se moja supruga ikada mešala u ono što radim. Njeno uključivanje u kampanju bilo bi pomalo veštačko, a ja se ne ponašam na veštački način.”⁶⁴⁸

Prema slovu novog zakona, supruga predsednika Republike bi, ukoliko to bude želela, primala 20 odsto njegove plate, njen radni odnos bi mogao da miruje, a vreme koje njen muž provede kao šef države uračunaće joj se u radni staž.

Nataša Milojević, politikološkinja, predsednica Fonda za socijalne i demokratske inicijative i rukovoditeljka projekta o položaju žena na tržištu rada u Srbiji, bila je kritična prema uspostavi ustanove „prve dame” u Srbiji: „Sa stanovišta ravnopravnosti žena i muškaraca uloga supruge koja ima određene obaveze i privilegije samo zato što je supruga nije ništa drugo nego diskriminacija. Zamislite ženu koja u nekom formularu, u rubriku „zanimanje”, upisuje da je supruga predsednika Republike... Srbija je parlamentarna republika⁶⁴⁹ i položaj predsednika Republike kod nas nije isti kao u zemljama koje imaju predsednički sistem i u kojima je prva dama prisutna u javnom životu. Institucija „prve dame“ je nespojiva sa našim pravnim i političkim sistemom.”⁶⁵⁰

Pomirenje sa državom

Uoči Nove 2008. godine ministar Ljajić i pomoćnica gradonačelnika Beograda Radmila Hrustanović posetili su Jovanku Broz. Doneli su joj poklon i cveće. Poziv na ručak Jovanka Broz je prihvatila, ali je odlazak u neki od restorana odložila za proleće. Radmila Hrustanović je iskoristila priliku da ostvari želju svoje tetke koja je navodno još „davne 1950.”⁶⁵¹ želela da predsednikovoj supruzi pokloni jedan svoj ručni rad. Voz u kojem je bila Jovanka Broz prošao je kroz Plaški gde ju je čekala bez zaustavljanja,

⁶⁴⁸ *Isto.*

⁶⁴⁹ Srbija međutim, nikada nije bila parlamentarna republika, bar sa stanovišta ustanove šefa države. Predsednik je biran neposredno i sistem je bio „polupredsednički”. Ovakve kritike na račun ustanove *prve dame* su načelne i nemaju veze sa značajem institucije predsednika republike (prim. I.P.).

⁶⁵⁰ V. Stošić, „Neizvesna budućnost”, *Vreme*, 13.12.2007, 72.

⁶⁵¹ Verovatno je reč o pogrešnoj godini pošto je Jovanka postala supruga Josipa Broza 1952. godine. (prim. I.P.)

tetka je odavno bila umrla, ali je Radmila Hrustanović, funkcionerka Građanskog saveza Srbije i Demokratske stranke, stranaka koje su „skinule zvezdu petokraku sa Beograda”, konačno, posle više od pola stoleća dobila priliku da tetkinu želju ostvari.⁶⁵²

U javnosti nisu baš sve akcije ministra Ljajića nailazile na odobravanje. Javnu kritiku odnosa ministra i pomoćnice gradonačelnika prema bivšoj prvoj dami SFR Jugoslavije ponovo je objavio *Press*. Zamenik glavnog i odgovornog urednika Dragan J. Vučićević napadao je dvoje političara zbog privatizacije javnih funkcija. U svojoj kolumni ovaj stav je obrazložio ovako: „Da se mi odmah razumemo, ima Rasim pravo da voli Jovanku. Ima, razume se, i Rada to isto pravo. To im, jelte, niko ne može osporiti. Mogu njih dvoje i da se družu sa Titovom udovicom, da joj nose bukete cveća, da joj sređuju vilu na Dedinju, uvode grejanje, menjaju crep na krovu. Sve to Rasim i Rada mogu i smeju. Ali, samo kao Rasim i Rada. I samo o svom trošku. Međutim, Rasim kao ministar i Radmila kao pomoćnica gradonačelnika Beograda nemaju to pravo! Ljubavisanja sa Jovankom Broz o državnom trošku ne bi smelo da bude! Nemaju oni pravo da troše državne pare, pare nas poreskih obveznika, na udovoljavanje prohtevima komunističke crne udovice, žene koja je decenijama saučestvovala u strašnim titoističkim zločinima nad srpskim narodom! Ni Rasim, niti bilo ko drugi, ne može Jovanku da stavlja u povlašćen položaj u odnosu na druge penzionere. Čime je to, molim vas, ona zaslužila?! Čime je njen muž, zločinac Josip Broz, zadužio srpski narod da bi ona danas bila mažena i pažena?! I, molim vas, ko je, kada i kako odlučio da se državni milioni troše na renoviranje Jovankine vile?!

Okej, Jovanka je stara, jedva pokretna, bolesna žena. U redu je, mi kao društvo treba da budemo humani. Ali, ta humanost podrazumeva penziju. I samo penziju. A ako njeni rođaci neće da brinu o njoj, ako neće da joj plaćaju račune, ako neće da joj poprave krov i grejanje, zašto bi to država radila, zašto bismo mi to plaćali?! U tom slučaju, najviše što možemo da učinimo za nju jeste da je smestimo u neki od staračkih domova. I tačka!”⁶⁵³

⁶⁵² N. Čaluković, „Deda mraz kod Titove udovice”, *Večernje novosti*, 27.12.2007, 25.

⁶⁵³ D. J. Vučićević, „Jovanka”, *Press*, 28.12.2007, 2; Mesec dana kasnije jedan čitalac *Večernjih novosti* poslao je pismo hvaleći gest Rasima Ljajića i Radmile Hrustanović. Ž. Stokuća, Sremska Mitrovica, „Lep gest”, *Večernje novosti*, 26.1.2008, 32.

U Vršcu je tih dana na sceni Narodnog pozorišta „Sterija” postavljena melodrama „sa brojnim asocijacijama” na Jovanku Broz. Spisateljica i glumica ovog pozorišta Bojana Malkanović-Udicki izrazila je očekivanja da će predstava biti rasprodata, ali je tvrdila da su izostale (verovatno očekivane) reakcije političkih stranaka. O Jovanki Broz je još i rekla: „Da se i meni ne bi dogodilo da povredim našu pravu paćenicu, Jovanku Broz, tekst melodrama sam joj, posredstvom advokatske kancelarije Fila, poslala na čitanje. Nije bilo negativnih reakcija niti sugestija za promene i izmene, pa sam mirne duše prišla realizaciji projekta, u kome Gretu igra Sonja Radosavljević, pijanistkinju Anica Arsić, glas Tita je pozajmio Bojan Stefanović, a kroz predstavu publiku znalački, prigodnim tekstom vodi Milenko Gvozdić, kazala je Bojana Malkanović-Udicki, i naglasila da se prilikom pisanja najviše oslanjala na delo Andrije Čolaka *Paklena rezidencija Brozovih*.”⁶⁵⁴

Novosadske novine su više pisale o ovoj predstavi koja se ipak nije dugo održala na daskama vršačkog pozorišta: „U svojoj kamernoj drami *San ili priviđenje*, Malkanović-Udicki se oslanjala na razne pisane materijale, arhivsku građu, kao i kroz dijalog Jovanke Broz i Gertrude Munutić⁶⁵⁵. Ona samo delimično odgovara na neka od pitanja pređašnjih političkih prilika u državi, kao i odnosa između supružnika, jer vreme neumitno čini svoje, i sve ono što se dešavalo u drugoj polovini prošlog veka sve se više pretvara u mit i legendu. Tako je Bojana Malkanović-Udicki kao spisateljica i rediteljka, pružila ili pre nagovestila odgovore na neke od dilema koje je sama pred sebe postavila, dajući vlastito viđenje života bračnog para Brozovih, i događanja u državi, u kratkim, ostrim rezovima, ne insistirajući na njihovoj konačnosti i apsolutnoj pouzdanosti. Rešenja scenskog prostora Živojina Markovića su efektna, a kostimi Jadranke Mojsin sasvim odgovarajući. Pravo osveženje u predstavi bili su instrumentalni-vokalni nastupi mlade Anice Arsić, koja poseduje nesporni talenat i svetlu perspektivu. U ulozi Jovanke Broz Bojana Malkanović-Udicki delovala je markantno i impresivno, kao da je ona upravo i isključivo napisana za njene kreativne mogućnosti i afinitete, dok je Sonja Radosavljević (Greta), koja je u dramskom konfliktu sa glavnom ličnošću, igrala lako i lepršavo. U ostalim rolama ovog scenskog

⁶⁵⁴ J. Danilović, „Melodrama o Jovanki Broz”, *Politika*, 28.2.2008, A17.

⁶⁵⁵ Gertruda Munutić, bila je poznata operna pevačica. Često je pevala na prijemima za Broza. Novinari su međutim u javnost plasirali informaciju o navodnoj ljubavnoj aferi Broza i Munetić, što je ona, u svakoj prilici, kategorički negirala.

ostvarenja, koje je bilo obogaćeno autentičnim filmskim insertima, nastupili su još i Milenko Gvozdić (Spiker) i Bojan Stefanović (Glas Tita).⁶⁵⁶ Sledeće 2009. godine ova predstava odigrana je na „Letnjoj pozornici” na Paliću. Novine su najavile samo da će ulogu Gertrude Munitić igrati Sonja Radosavljević, dok će lik Josipa Broza tumačiti Bojan Stefanović.⁶⁵⁷

Jedan od najvažnijih glasnogovornika Jovanke Broz u javnosti bio je njen dugogodišnji advokat Toma Fila. Predstavljajući svoj rad on je u svim intervjuima navodio ponešto o slučaju Jovanke Broz i njenom životu. Zanimljivo je da je govorio i o godinama i vitalnosti svoje klijentkinje. Tvrdio je da će ga Jovanka Broz i kontroverzna bankarka Borka Vučić nadživeti.⁶⁵⁸

Novinari su u „mrtvoj” političkoj sezoni razmatrali razne teme kao što je odnos političarki prema modi. Takmičeći se u ekstravaganciji i skromnosti malobrojne političarke spominjale su razne primere. Kandidatkinja Pokreta snaga Srbije Jasmina Mitrović-Marić kao najvredniji deo garderobe spomenula je crno-belu haljinu iz 1965. koja joj je ostala od tetke, takvu je prema njenim rečima imala još samo Jovanka Broz.⁶⁵⁹

Na dan smrti Josipa Broza 2008. godine Jovanka Broz po treći put nije lično izašla na grob u Kući cveća, što su zabeležili svi mediji.⁶⁶⁰ Te godine Brozov grob posetile su njegove čukununuke Tamara i Tara.⁶⁶¹ Tri sedmice kasnije, na Dan mladosti 25. maja, pojedini mediji zabeležili su da je Jovanka Broz ipak položila cveće na grob svog supruga.⁶⁶²

Tokom 2008. česte teme u medijima bile su i luksuzni ostaci iz Brozove epohe. U novinama je sa izvesnim žalom objavljena dopisnica iz Karađorđeva gde je luksuzna rezidencija predsednika SFRJ ostala izvan turističke ponude, pod upravom garde Vojske

⁶⁵⁶ D. Tadić, „Priča o Jovanki Broz”, *Dnevnik*, 3.3.2008, 12.

⁶⁵⁷ „Sve Titove ljubavi”, *Večernje novosti*, 29.4.2009, 32.

⁶⁵⁸ Borka Vučić poginula je u misterioznoj saobraćajnoj nesreći početkom avgusta 2009. godine; T. Фила, *Заспуна реч...*, 218, 419.

⁶⁵⁹ D. Perišić, „Lake za održavanje”, *Kurir*, 14.4.2008, 5.

⁶⁶⁰ Od maja 2007. Kuću cveća posetilo je 138.000 ljudi. „Brojni posetioци juče u Kući cveća”, *Pregled*, 5.5.2008, 4.

⁶⁶¹ „Tito još skuplja jugonostalgicare”, *Svedok*, 6.5.2008, 30.

⁶⁶² „Nema Tita i sve se raspalo”, *Danas*, 26.5.2008, 13.

Državne Zajednice SCG.⁶⁶³ Slično je bilo i s „Plavim vozom”, luksuznim rezidencijalnim vozom koji je tada već četiri godine bio na raspolaganju turistima donoseći prihod propalaj srpskoj železnici.⁶⁶⁴

Krajem maja 2008. na jednom hrvatskom sajtu izvesni posrednik prodavao je dve dragocene puške u vlasništvu Josipa Broza. Zatražio je 200.000 evra od onih koji bi imali nameru da ih kupe. U Muzeju istorije Jugoslavije tvrdili su da su te puške deo imovine koji je porodici i rodbini dat u nasleđe 1984. godine. To nisu bili pokloni stranih državnika već garderoba, puške i lični predmeti koje su uglavnom nasledili Brozovi sinovi i supruga Jovanka.⁶⁶⁵

Uoči osamdesetčetvrtog rođendana Jovanke Broz zanimanje javnosti se za nju navodno povećalo. Pored režisera Lordana Zafranovića, veliki broj stranih i domaćih novinara i raznih drugih gostiju pokušao je da sa njom stupi u kontakt. Rođaci i komšije javljali su medijima o flaši vina koja ju je s posvetom čekala na vratima uoči rođendana. Jovanka Broz je te godine operisala kataraktu. U Hrvatskoj je na šou-program Alke Vuice trebalo da bude izveden mjuzikl *Josip Broz superstar* u kojem je Jovanku trebalo da igra Severina Vučković.⁶⁶⁶

Krajem 2008. dnevni list *Pravda* objavio je anketu o najuticajnijim Srpkinjama. Na listi od pedeset „fatalnih Srpkinja” Jovanka Broz zauzimala je, prema pisanju ovog lista, 29. mesto. Zanimljivo je da je Slavica Đukić-Dejanović, predsednica Narodne skupštine Srbije i potpredsednica SPS tom prilikom izjavila da Jovanka Broz, Mirjana Marković i Ružica Đinđić nisu bile uspešne samo zato što se nisu istakle na nekom polju izvan uloge supruga.⁶⁶⁷ Bio je to deo ograđivanja ove partije od Slobodana Miloševića, pošto je nešto više od dve godine posle njegove smrti ušla kao mlađi partner u koaliciju sa DS-om. Paradoksalno je da je Mirjana Marković ostvarila samostalnu univerzitetsku karijeru i igrala svakako najsamostaliju političku ulogu među suprugama srpskih vladara.

⁶⁶³ P.Ž. Vajagić, „Tragom izgubljenog raja”, *Danas*, 12.5.2008, 24.

⁶⁶⁴ M. Čanović, „Putovanje u bezbrižnu prošlost”, *Glas javnosti*, 18.5.2008, 16.

⁶⁶⁵ I. Mićević, „Naslednici rasprodaju”, *Večernje novosti*, 31.5.2008, 22.

⁶⁶⁶ M. Lopušina, „Vino sa Korčule”, *Večernje novosti*, 14.11.2008, 13.

⁶⁶⁷ „50 fatalnih Srpkinja”, *Pravda*, 27.12.2008, 17.

Koliko je Jovanka Broz još uvek bila prisutna u srpskoj javnosti svedoči i činjenica da je novinarka Vesna Jugović (Da Vinča), organizatorica izbora za Miss Srbije, sredinom 2008. kao poželjne sagovornike za intervju navela kandidate Demokratske partije za predsednika SAD, lejdi Kamilu suprugu princa Čarlsa i Jovanku Broz.⁶⁶⁸

U opširnom intervjuu koji je dao glumac Rade Šerbedžija tvrdio je da ga je Jovanka Broz primila u posetu. Izjavio je kako je ona „super... dobra moja Ličanka” i kako je do kraja popio bocu viskija koja je možda preostala od Broza.⁶⁶⁹

Kolumnista *Blica* i *Vremena* Ljubomir Živkov svrstao se uz kritičare inače medijski najnespornijeg ministra u tadašnjoj vladi, Rasima Ljajića, i to baš u vezi s pitanjem njegovog odnosa prema Jovanki Broz.. Za Živkova je bio sporan odnos Ljajića prema Jovanki Broz i porodici poznatog pevača Šabana Bajramovića, dok u slučaju mnogobrojnih anonimnih sirotica i nevoljnika ministar nije pokazivao takav elan da pomogne i reši njihove probleme. Zanimljivo je da se sam ministar Ljajić u tekstu objavljenom u *NIN*-u osvrnuo na kritike koje su stizale od trojice autora, među njima i spomenutog Živkova.⁶⁷⁰ *Politika* je sredinom marta pisala kako su vlasti u Zaječaru šezdesetih godina poklonile vredne arheološke eksponate Josipu Brozu. Autor teksta tvrdio je da su Jovanki poklonjene vredne minđuše.⁶⁷¹

U Beogradu je 29. aprila 2009. promovisana knjiga *Tito i Jovanka na fotografijama Ive Eterovića*.⁶⁷² Knjiga je zapravo foto-album, velikog formata, u kojem se nalazi 14 zajedničkih fotografija bračnog para Broz, kao i nekoliko pojedinačnih, koje za cilj imaju da prikažu svakodnevni život Tita i Jovanke. Prema rečima autora fotografija, one su i nastale na njegov predlog i odobrenje supružnika da Ivo Eterović objektivom zabeleži interesantne detalje iz njihovih života, koji pri tom nisu nužno bili vezani za zvanična i protokolarna pojavljivanja.⁶⁷³ Tako možemo videti Brozove u bazenu, u igri sa pudlama, lovu, Jovanku kako veze i Broza dok ga berberin šiša. U

⁶⁶⁸ S. Trošelj, „Novak Đoković je srpski duhovni samuraj”, *Politika*, 1.6.2008, A30.

⁶⁶⁹ O. Milošević, M. Midžović, N. Radović, D. Veličković, „Hteli su da me izbace iz sećanja ljudi”, *Evropa*, 17.1.2008, 17.

⁶⁷⁰ Lj. Živkov, „Dobrota kao diskreciono pravo”, *Blic-novac*, 21.2.2009, 16.

⁶⁷¹ S. Todorović, „Od minđuša ni traga”, *Politika*, 16.3.2009, A14.

⁶⁷² „Pobednik”, *Alo !*, 29.4.2009, 2.

⁶⁷³ Ivo Eterović, *Tito i Jovanka na fotografijama Ive Eterovića* (Beograd: Čugura print, 2009), 9.

knjizi se nalaze i materijali s nekih javnih svečanosti i diplomatskih poseta. Fotografije su nastale u periodu od 1966. do 1976, s tim što se na kraju albuma nalazi nekoliko fotografija Ive Eterovića i Jovanke Broz iz 2003. godine. Interesantan detalj, koji privlači pažnju na naslovnoj strani, jeste baš fotografija koja je izabrana za koricu. Zapravo, nije zanimljiva sama fotografija, pošto su na njoj Brozova i Jovankina glava, već način kako je postavljena na naslovnici tj. tehničko rešenje. Naime u prvom planu se nalazi Titov profil, veoma jasno i kristalno čisto prikazan, a iza njega je Jovanka zapravo njen profil koji je sasvim nejasan tj. zamagljen i mutan, što svakako ne predstavlja loše izrađenu fotografiju već se sasvim uklapa u simboliku njihovih odnosa i njenog mesta u javnoj sferi, u odnosu na supruga. Interesantno je svakako da se autor, Ivo Eterović, gotovo sigurno konsultovao s Jovankom Broz oko detalja vezanih za izradu ove knjige/albuma, i da je odabir fotografije tj. idejno rešenje naslovne strane bilo veoma bitno, stoga se nameće jedino moguć zaključak da je Jovanka Broz to svesno odobrila i tako još jednom sebe stavila u drugi plan u odnosu na Broza, čak i na koricama knjige koja ima za cilj da prikaže deo njihove privatnosti.

U vreme između dva kulturna datuma neotitoizma – dana Brozove smrti i njegovog tradicionalno proslavljanog rođendana, Jovanku Broz posetio je prvi potpredsednik vlade i ministar unutrašnjih poslova Ivica Dačić. Dačić je došao da se obavesti o „statusu i uslovima života” Jovanke Broz, obećao je da će joj biti izdate putne isprave i poboljšani uslovi života.⁶⁷⁴

U to vreme najavljena je i poseta predsednika Republike Borisa Tadića. Advokat Jovanke Broz izjavio je za *Večernje novosti*: „Država je prvi put spremna da pomogne Jovanki Broz. Dačić je bio u ozbiljnoj misiji i Jovanka je poverovala u njegovu odgovornost – rekao je za *Novosti* Toma Fila, savetnik ministra Dačića i advokat Jovanke Broz još od 1981. godine.

Očekujemo da će i predsednik Tadić, sa svoje strane, pokrenuti inicijativu da se reguliše penzija na koju Jovanka Broz ima zakonsko pravo kao predsednikova supruga i na koju čeka već tri decenije.

⁶⁷⁴ „Dačić kod Jovanke”, *Press*, 13.5.2009, 6. Ovu vest su preneli još i *Alo!*, *24 časa*, *Danas*, *Glas javnosti*, *Večernje novosti*, *Politika*, *Kurir*... *Kurir* je jedini pisao nešto drugačije od ostalih novina navodeći i vest da će Jovanki Broz biti obezbeđeni i automobil i šofer. „Dačić posetio Jovanku Broz”, *Kurir*, 13.5.2009, 3.

Verujem da je, makar i sa velikim zakašnjenjem, ispravljena nepravda zbog koje sve vlasti u Srbiji mogu da pocrvene.”⁶⁷⁵

Već sutradan, jedne novine su javile da je Jovanka Broz dobila pasoš i da su joj dodeljeni automobil i šofer.⁶⁷⁶ Činjenica je, međutim, da bračni par Broz nije imao pasoše i da je za Josipa Broza prilikom jednog putovanja krajem šezdesetih godina naknadno u onovremenoj oskudici pravljjen pasoš.⁶⁷⁷ Opoziciona *Pravda* donela je negativne reakcije bezuticajnog člana vladajuće koalicije SPO-a i opozicionog DSS-a.

O slučaju Jovanke Broz, oglasila se, i svoj sud dala i Danica Drašković rekavši: „Verujem da je ona egzistencijalno ugrožena, a sigurna sam da ima mnogo udovica kojima bi Srbija trebalo da se oduži na pravi način. Država bi trebalo da pre pomogne udovici Ivana Stambolića i ženama čiji su muževi ubijeni na Ibarskoj magistrali”, kaže Danica Drašković za *Pravdu*.

Interesantno je da su svi koji su javno komentarisali položaj Jovanke Broz, imali identičnu logičku matricu, koja je konstruisana na sledeći način: svakako stoji činjenica da je Jovanka Broz u veoma lošem položaju, ali u Srbiji ima još mnogo drugih ugroženih ljudi. Ovakve konstatacije su tačne, ali svakako ne mogu osporiti loš egzistencijalni status Jovanke Broz.

Poslanik Nove Srbije Miroslav Markićević smatra da bi država i ministar Dačić pre svega morali da misle na stotine gladnih građana koji svakodnevno štrajkuju ispred fabrika i robnih kuća zbog neisplaćenih plata i penzija. „Ne znam da li je Jovanka Broz gladovala ili odsekla prst⁶⁷⁸ pa su ministri otišli da je posete i obećaju finansijsku pomoć?! Ovaj politički potez u smislu širenja titoizma je klasična manipulacija građanima Srbije po principu „zaboravimo Slobino vreme, setimo se Tita“. Nemam ništa protiv da se Jovanki Broz pomogne, ali to je očajna poruka gladnom narodu koji mesecima štrajkuje.”⁶⁷⁹ Poslanik DSS-a Borko Ilić zaključio je: „Zašto bismo mi finansirali suprugu čoveka koji je našoj zemlji naneo samo patnju, zlo i bol postepeno je uništavajući? Dačiću je bolje da se bavi korupcijom i trgovinom droge u zemlji nego što

⁶⁷⁵ „Jovanki Broz sva prava”, *Večernje novosti*, 13.5.2009, 5.

⁶⁷⁶ „Pobednik”, *Alo!*, 14.5.2009, 2.

⁶⁷⁷ D. Vlahović, „Igra sudbine”, *Politika*, 27.8.2006, A9.

⁶⁷⁸ U to vreme jedan očajni radnik je u znak protesta tokom štrajka odsekao sam sebi prst.

⁶⁷⁹ „Tito za njegovu udovicu Srbija nema para”, *Pravda*, 14.5.2009, 5.

jeftinom pričom s Jovankom pokušava da pridobije one stare komuniste koji su se SPS odrekli onog momenta kada počinju saradnju sa LSV, G17 plus.”⁶⁸⁰ Na drugoj strani Brozova porodica i najverniji saborci sumnjali su u iskrenost vlasti.

Pravda je nastavila sa kritikama. U autorskom tekstu izvesni Goran Radovanović doveo je u vezu pažnju pojedinih ministara i vlade prema Jovanki Broz i Mirjani Marković (zanimljivo jer je Mirjana Marković u to vreme bila u dobrovoljnom egzilu u Moskvi od kada je Srbija za njom izdala poternicu) i uporedio ih sa odnosom prema Smilji Panić, majci Ranka Panića koji je preminuo od navodnih posledica policijskog napada u vreme SRS-ovih demonstracija zbog hapšenja i isporučivanja Radovana Karadžića Haškom tribunalu.

„Jovanka Broz više nije sama i ucveljena, sad je posećuju drugari, Rasim Ljajić i Ivica Dačić. Sednu Jovanka i Ivica (Rasim, naravno, nije bitan), srču kafu, gledaju fotke iz albuma i nostalgичno razmenjuju utiske svako o svom Maršalu.

Moj drug Tito je na sovjetskim tenkovima i engleskim lažima uzeo vlast. Zaveo je diktaturu, pobio na desetine hiljada Srba, malo i drugih naroda i narodnosti čiji je bio sin, a onda je genijalno celu državu formirao kao ogromnu bombu, tempiranu da eksplodira posle njegove smrti, kaže, sa suzom u oku drugarica Jovanka. (...)

Ni to ne može da dobije.

Jovanka, posle svega što je njen muž uradio Jugoslaviji, Srbiji i, naročito, Srbima, traži da joj poprave zamak na Dedinju, povećaju penziju, daju pare za punđu i nove foto-albume, da ne propadaju slike sa Briona, „Galeba“ i Golog otoka.

Biće para, ne brinite drugarice Jovanka. Ako ima za drugaricu Miru, biće i za vas. Uzmemo iz budžeta, građani ionako moraju da ćute i trpe, kaže Ivica i Smilja Panić ćuti i trpi. I proklinje Dačića. Ali on se ne plaši kletvi majke kojoj su njegovi službenici ubili sina. A i što bi? Ako je Srbija spremna da zaboravi na stotine hiljada žrtava dva komunistička diktatora, što ne bi alalila i jednog Ranka?”⁶⁸¹

⁶⁸⁰ *Isto*.

⁶⁸¹ G. Radovanović, „Udovica i siročće”, *Pravda*, 14.5.2009, 5.

Ministri Dačić i Ljajić su čak u medijima došli u sukob oko toga ko je i koliko pomogao Jovanki Broz. Obojica su tvrdili da su joj izradili dokumenta, a ispostavilo se i da Jovanka Broz odlukom Saveznog izvršnog veća prima „Izuzetnu penziju”. Imala je i obezbeđenje. Novim promenama ona je trebalo da dobije samo status supruge bivšeg predsednika države.⁶⁸²

Sudeći po članku iz *Politike*, izgleda međutim da je dolazak Dačića upriličio na zahtev same Jovanke Broz njen advokat i Dačićev savetnik advokat Toma Fila, mada on u memoarima iz 2015. ne pominje to: „Tomo, trebalo je 30 godina da neko, ko može, dođe da razgovora sa mnom i odluči da mi pomogne, rekla je Jovanka Broz, udovica Josipa Broza Tita, svom advokatu Tomi Fili, preksinoć, posle razgovora sa Ivicom Dačićem, ministrom policije. Naime, Jovanki je ministar Ivica Dačić obećao da će u toku sledeće nedelje, a najkasnije do kraja maja, dobiti ličnu kartu i pasoš. Osim toga, kuća u kojoj stanuje udovica nekadašnjeg predsednika SFRJ biće renovirana, a dobiće na uslugu automobil i vozača.”⁶⁸³

Fila je tvrdio da je Ljajić prvi počeo da pomaže Jovanki Broz, a kasnije se tome priključio i Dačić. Pokušao je i da razjasni rašomon oko njenih primanja, mesta stanovanja i obezbeđenja:

„Od smrti Josipa Broza situacija Jovanke nije se promenila, a ceo slučaj može da se podeli na tri dela. U prvom su statusna pitanja – dobijanje državljanstva, lične karte, putne isprave i penzije.

Najpre je pomogao ministar Rasim Ljajić, na čiju inicijativu je Jovanka dobila državljanstvo. Kada bude rešeno pitanje ostalih ličnih dokumenata, dolaze na red uslovi smeštaja – tvrdi advokat Fila.

Naime, kada je nakon Titove smrti izbačena iz vile u Užičkoj 15, Brozovoj je posle niza pretnji i reči da bi trebalo da bude „srećna”, dodeljena na korišćenje kuća preko puta Belog dvora, gde i sada živi.

⁶⁸² „Dačić zbunio javnost pričom o Jovanki Broz”, *Press*, 14.5.2009, 5.

⁶⁸³ D. Vukosavljević, „Titovoj udovici pasoš do kraja maja”, *Politika*, 14.5.2009, A5.

Kuća spolja deluje u redu, ali je unutra katastrofa. Jednom je luster pao pored nje, zamalo na glavu. Osam godina nije imala grejanje, a još iz cevi curi voda. Sve vreme su na nju prebacivali krivicu, da ona ne dozvoljava da joj pomognu. Jedino su nedavno sređivali kanalizaciju – kaže Fila.

Treći i ključni problem, prema rečima advokata, jeste ostavinski spor koji još traje.

Jugoslovensko rukovodstvo je posle Titove smrti tvrdilo da on nije imao platu, a postavljeno je i pitanje njegove penzije što je takođe ostalo nerešeno. Govorili su da ga je država izdržavala. Jedva sam našao jedan službeni list na kome je zaista pisalo da je Tito imao platu, koja je za ono vreme bila velika. Prema Jovankinim rečima, taj novac je ona koristila za kujnu, za intimno domaćinstvo. Ne znači da svaku kafu mora da plati Predsedništvo – kaže Fila.

Kada je advokat dokazao da je Tito imao platu i zatražio penziju za Jovanku, krajem osamdesetih prošlog veka pred raspad Jugoslavije, Vlada je odlučila da joj se daje novac u visini plate predsednika skupštine.

Ona i dan-danas dobija neki koverat s novcem, za koji više niko ne zna odakle stiže. Pitanje penzije, koju bi imala kao supruga predsednika države, nije rešeno – ocenjuje Fila.

Svojevremeno je državna vlast tvrdila i da, po zakonu o poklonima, Tito nije smeo da prima i daje poklone, zbog čega oni nisu potpadali pod ostavinsku raspravu. Advokat je u *Službenom listu* našao taj zakon po kojem je svima zabranjeno da primaju i daju poklone, osim Titu, što je precizirano u drugom članu. Kada je tadašnja vlast videla koliko je uporan, kako kaže advokat, krajem osamdesetih uoči proslave Nove godine, donet je zakon po kojem se sve što je Tito imao proglašava društvenom imovinom, osim čuvena četiri spiska. Advokat je vodio ustavni spor i uspeo da ospori ovaj zakon.⁶⁸⁴

Toma Fila je i u memoarima precizno objasnio svoje viđenje mesta Jovanke Brozu srpskoj javnosti: „Kada je prikazana emisija *Da Možda Ne* Olivera Kovačević,

⁶⁸⁴ *Isto*, T. Фила, *Завршна реч...*, 206, 215–216.

pre tri-četiri godine, anketa RTS-a je pokazala da dve trećine građana smatra da Jovanka treba da ostvari svoja građanska prava: pravo na status, pravo na penziju, na ostavinu. Mislim da je to bila ona „crvena linija” koja je učinila pozitivan odjek u javnosti – ona više nije bila „omražena”, ni „politički opasna” i odjednom se pojavljuju i drugi ljudi koji se svesrdno trude da budu u njenoj blizini.”⁶⁸⁵

Nerešeni status Jovanke Broz podstakao je vlasti da prvi put u istoriji srpske i jugoslovenske republike regulišu status supružnika šefa države. Jovanki Broz je, zbog pravno neregulisanog pitanja radnog statusa jedinog predsednika socijalističke Jugoslavije, dodeljivana nekakva nadoknada (apanaža) pošto joj nikada nije izdato rešenje o penziji. Ipak, Tatjana, supruga Borisa Tadića, postala je 2007. prva supruga predsednika Srbije koja je dobila izvesna zakonska prava.⁶⁸⁶

Javnost je bila nepodeljena u oceni da su Jovanki Broz (bez obzira da li je zahtevala da joj bude dodeljena lična penzija na osnovu majorskog čina i Partizanske spomenice ili nije) uskraćena prava. Tako je Savet za monitoring zahtevao od Vlade Srbije da u slučaju udovice Josipa Broza bude donesen poseban zakon (*lex specialis*).⁶⁸⁷

Posle posete prvog potpredsednika Vlade Republike Srbije Jovanki Broz činilo se da će njen status konačno biti rešen. Tim povodom *Politika* je ponovo donela hronologiju slučaja Brozove udovice: „Suve činjenice iz njene biografije posle smrti supruga Josipa jesu: uklonjena je iz rezidencije u Užičkoj 15 i preseljena, posle mnogih peripetija, u vilu predratnog trgovca Petrovića, u tadašnjem Bulevaru Oktobarske revolucije 75. Tu kuću od 650 kvadrata dodelili su joj nadležni iz saveznih organa.

Iz vile u Užičkoj, kako je napisala u pismu funkcioneru Borisavu Krajini u decembru 1985, odnela je lične stvari, ponešto od pokućstva, ali joj nije bilo dozvoljeno

⁶⁸⁵ Т. Фила, *Завршна реч...*, 218.

⁶⁸⁶ „Skupština je, naime, 3. decembra 2007. izglasala Zakon o predsedniku Republike koji je, prvi put u istoriji Srbije, delom regulisao i status supružnika predsednika. Tako supružnik predsednika Republike koji je u radnom odnosu ima pravo na odsustvo s rada dok ima protokolarnu i druge društvene obaveze i za to vreme ima pravo na naknadu plate u iznosu plate koju bi primao da radi na svom radnom mestu. Uz to, ima pravo da mu radni odnos miruje dok supružniku traje mandat i mesečno prima 20 odsto plate predsednika Republike. Iako se predsednik Boris Tadić zalagao da se te odredbe izbace iz Zakona, one su ostale. Supruge bivših predsednika, po ovom zakonu, ne baštine bilo kakve posebne privilegije, a pravo da naslede imovinu svojih supruga ili, pak, njihove penzije, regulisane su drugim zakonima i važe za sve druge građane.”; P. Klaić, „Tatjana Tadić prva ušla u državni budžet”, *Dnevnik*, 14.5.2009, 14.

⁶⁸⁷ „Leks specialis za Jovanku”, *Press*, 15.5.2009, 5.

da odnese lični nakit – poklone koje je dobijala od, recimo, etiopskog cara Hajla Selasija ili iranskog šaha Reze Pahlavija. Bile su tu ogrlice, narukvice, dijademe, grivne... Zbog toga je presavila tabak i tužila državu SFRJ, taksativno nabrajajući šta je sve ostalo u staroj rezidenciji. Gojko Prodanić, tadašnji zamenik saveznog sekretara za pravosuđe, kao član komisije koja je popisivala imovinu u Užičkoj 15 u julu 1980. godine, potvrdio je navode Jovanke Broz kao tačne i precizne. Taj sudski predmet je posle 25 godina suđenja, kako je svojevremeno rečeno u Četvrtom opštinskom sudu u Beogradu, jednostavno nestao iz sudskih odaja. Tako je, zvanično, do danas.

Posle Titove smrti Predsedništvo SFRJ udovici Jovanki, majoru JNA, dodelilo je mesečnu apanažu u visini primanja članova kolektivnog šefa države. To, doduše, nije bila zakonom određena penzija, ali su primanja bila redovna. U novom domu, u pomenutom bulevaru, Jovanka Broz je imala i ima kućnu posluhu – sobaricu, kuvaricu i vozača, doduše iz Službe državne bezbednosti. Tu je bio, iza visokih zidina i policajac u uniformi kao obezbeđenje.

Prema rečima Borislava Jovića, pretposlednjeg šefa države SFRJ, za sve što je snašlo Jovanku Broz kriva je ona sama. Jović je mišljenja da je ona izabrala samoizolaciju, da se ne pojavljuje nigde, da odbija pomoć koja joj je nuđena, da nije ništa tražila i da joj niko ništa nije nudio. Gotovo istovetno odgovorio je svojevremeno na novinarsko pitanje zašto Jovanka Broz nema pasoš i zašto je u kućnom pritvoru i dr Vojislav Koštunica, bivši predsednik Savezne Republike Jugoslavije. Na isto novinarsko pitanje, u pisanoj formi, postavljano još u vreme Predsedništva SFRJ, sredinom osamdesetih godina, odgovor je, takođe, u pisanoj formi glasio da su za lična dokumenta nadležni opštinski organi uprave. Ovi su opet upućivali na gradske nadležne, gradski na republičke, republički na savezne i tako, beskrajno, ukруг.

Na kraju ostaju otvorena pitanja: Ko plaća ljude koji opslužuju i obezbeđuju Jovanku Broz? Po čijem se to tajnom nalogu radi kada za njega ne znaju ni šefovi država? Da li će uz, nadajmo se skorije uručenje pasoša, stići i detaljno obrazloženje ko je taj koji Titovu udovicu tri decenije nije udostojio osnovnih građanskih isprava: lične karte, pasoša, zdravstvene knjižice? Višegodišnje čaršijske spekulacije da je Tito bio vlasnik dela akcija (30 odsto) bečkog hotela „Imperijal”, da je Jovanki, i samo njoj, ostavio u Švajcarskoj poveću svotu novca zasad zvanično niko nije proveravao. Da li je

to mogući razlog što ona nije mogla da dobije pasoš ili je opet nešto drugo posredi, nezahvalno je reći i još nezahvalnije baviti se insinucijama.”⁶⁸⁸

Mediji su prepoznavali interesovanje javnosti za tajanstveno bogatstvo i makar ostatke raskoši porodice Broz. Jedno od pitanja koje je otvoreno posle početka rešavanja statusa Jovanke Broz bila je i sudbina sefa u koji su pohranjene dragocenosti Josipa Broza, uglavnom pokloni koje je dobio kao šef države. U prvo vreme, Jovanki Broz oduzete su sve stvari da bi kasnije nešto ipak dobila nazad. Vraćena su joj lična odlikovanja, neki šalovi... Ipak u sefu vile Mir ostale su mnogobrojne ogrlice, minđuše, prstenje, Brozove muštikle, tabakere... Najavljivano je da vlasništvo nad ovom imovinom bude regulisano ostavinskim postupkom.⁶⁸⁹

Najava rešavanja pitanja pasoša Jovanke Broz otvorila je prostor za razna nagađanja i neizostavnu teoriju zavere. Tabloid *Kurir* je tako na „poverljivim” izvorima zasnivao sledeću konstrukciju: „Pozadina susreta ministra policije Ivica Dačića i Jovanke Broz, supruge Josipa Broza Tita, na kome su se dogovorili da Titova supruga posle više od trideset godina dobije pasoš, može biti dogovor u vezi sa oko dve milijarde dolara koje joj je, navodno, suprug ostavio na računu u Švajcarskoj, saznaje Kurir! Naime, kako tvrdi naš dobro obavešten izvor, godinama se priča da je u periodu između dva svetska rata Tito stekao oko 30 odsto akcija bečkog hotela „Imperijal”, kao i dve milijarde dolara u kešu!

Uvek se pričalo da Josip Broz Tito ima deo akcija bečkog hotela „Imperijal”, tačnije 30 odsto. Reč je i o ogromnom iznosu u kešu od oko dve milijarde dolara, što je gotovo naučna fantastika za nas. Taj novac se nalazi na računu u Švajcarskoj i verovatno je to razlog zbog kojeg Jovanka Broz već trideset godina nema pasoš – tvrdi naš izvor, koji je insistirao na anonimnosti . Naš sagovornik dodaje da je i nekadašnji

⁶⁸⁸ D. Vlahović, „Jovanka Broz: Život u tajnama”, *Politika*, 15.5.2009, A9.

⁶⁸⁹ „U trezoru se, između ostalog, čuva zlatna kutija za cigarete teška 155 grama, drvena kutija sa ugraviranim motivima '1001 noći', ogrlica od lešnika, zlatan sat, kutija sa šnalama, šljokicama, dugmetom za manžetnu i jednom metalnom rubljom. Kompleti zlatnog nakita teški su i po nekoliko stotina grama. Jedan, na primer, čine ručno izrađeni ogrlica, narukvica, minđuše i broš sa čačavim topazom, težine 327 grama. Drugi komplet, koji ima i zlatni pojas, težak je 373 grama. Najviše je zlatnog nakita. Ali, Jovanka Broz nije mogla da uzme te dragocenosti. Na popisu njene imovine zabeležena su i tri svilena šala koja je dobila na poklon. Oni su joj, začudo, vraćeni!” M. Marković, I. Mićević, „Trezor čuva tajnu”, *Večernje novosti*, 15.5.2009, 19.

predsednik Srbije Slobodan Milošević pokušao da se dogovori s Jovankom o transferu novca u Srbiju.

Pre deset ili petnaest godina Milošević je pokušavao da privoli Jovanku Broz na neku vrstu dogovora, ali su to bili bezuspešni pokušaji. Sada, međutim, posle izjave ministra policije Ivica Dačića da će Jovanka dobiti pasoš, izgleda da je taj dogovor postignut. Nadalje, zanimljivo je i to što bi Jovanka mogla da obelodani i neke druge nerazjašnjene stvari, budući da je prvi deo biografije Josipa Broza Tita ostao nerasvetljen. Tu se, prevashodno, misli na datum njegovog rođenja, pa da li ima prst ili nema, da li svira klavir ili ne, i tako neke detalje. O svemu tome bi moglo sada da se sazna – tvrdi naš izvor i dodaje da ne bi trebalo zaboraviti ni enigmnu u vezi sa Bertom Tičkom, direktorom firme „Jelena” u Slavoniji.

On je 13 godina službovao u Švajcarskoj na pripremama proslava 29. novembra, a posle smrti Josipa Broza 1980. godine boravio je u Srbiji pokušavajući da stupi u Jovankom, ali mu je to zabranjeno. Bio je, inače, uključen u transakciju šest miliona maraka koje je fabrika „21. maj” u Rakovici uplatila preduzeću „Jelena” u Slavoniji za korišćenje kompleksa bašte Belog dvora, na čemu je insistirala Jovanka Broz – kaže naš izvor i dodaje da bi sada istina možda mogla da ispliva u javnost.”

U izjavi objavljenoj u istom članku Dačić je opovrgao ove navode.⁶⁹⁰

Kurir je kasnije nastavio da objavljuje slične tekstove. Uskoro je otvorio i pitanje nasleđa tri luksuzne kuće koje je Broz dobio kao lični poklon od monarha Maroka i Etiopije. Pored vile u Adis Abebi car Hajle Selasije navodno je poklonio i kuću na Lemanskom jezeru u Švajcarskoj.⁶⁹¹ Pitanja novinara su međutim nailazila na

⁶⁹⁰ Izjavom da nije bilo reči o novcu, Dačić je u stvari možda i nenamerno podstakao spekulacije. „Stižu dolari”, *Kurir*, 17.5.2009, 5; Posledice ovih glasina dobile su političku dimenziju u zemljama bivše Jugoslavije. Mediji u Bosni i Hercegovini preneli su navode o spomenutom sporazumu između Dačića i Jovanke Broz. U Ljubljani je Slovenačka demokratska stranka tražila od vlade da se „angažuje na podeli... Titove novčane imovine od 2,5 milijardi dolara”. „Slovinci traže Titovih 2,5 milijardi dolara”, *24 sata*, 26.5.2009, 5; „Titov račun u Švajcarskoj uključiti u zaostavštinu SFRJ”, *Politika*, 26.5.2009, A2.; Opširne tekstove o ovome objavili su tih dana i *Blic*, *Borba* i *Kurir*.

⁶⁹¹ Indikativna optužnica. Na isti način su službe režima optuživale Vuka Draškovića, jednog od vođa opozicije 1990. godine, da je za rad protiv Slobodana Miloševića nagrađen vilom, ovoga puta, na Ženevskom jezeru.

ćutnju mnogobrojnih savremenika od kojih su većina već bili umrli i kao i na odbijanje vlasti.⁶⁹²

Večernje novosti su krajem maja 2009. objavile intervju sa bivšim jugoslovenskim obaveštajcem Vinkom Kirbusom, koji je predstavljen kao osoba koja je u saveznoj Udbi, u svojstvu prevodioca i stenografa, analizirala obaveštajne podatke za Josipa Broza. Zanimljivo je da su ga, pored medijima uobičajeno privlačnih istorijskih pitanja o Dragoljubu Mihailoviću i Aleksandru Rankoviću, pitali i o Jovanki Broz. Kirbus je odgovorio prilično uzdržano, neodređeno; međutim, kontekst njegovog odgovora ipak sugerije diskurs u koji Kirbus smešta Jovanku Broz. Njegova analiza uloge Jovanke Broz u jugoslovenskoj politici i društvu potvrđuje i tvrdnje nekih komunističkih rukovodilaca iz osamdesetih godina, kada su Jovanku Broz doživljavali kao osobu sa snažnim političkim aspiracijama, koja želi da nasledi supruga i preuzme vlast: „Dosta je već napisano o supruzi Josipa Broza, i istina i izmišljotina. Lično se ne mogu osloboditi utiska da je u pitanju fenomen koji nije redak kada su u pitanju supruge harizmatičnih ličnosti. Supruga Mao Cedunga je želela da preuzme određene državne i partijske funkcije svog supruga. Helena Čaušesku, supruga rumunskog diktatora, želela je da u rumunskom vrhu dobije status koji ima njen suprug Nikolae. Supruga Todora Živkova je smatrala da joj bračni život sa šefom države daje za pravo da učestvuje u vođenju države. I supruga Envera Hodže je želela da nastavi rigidnu politiku svog supruga.”⁶⁹³

O Danu mladosti novine su prenele navode iz izjave Jovanke Broz *Politici*. Tvrdila je da „živi iz inata” i da su joj uskraćena osnovna prava ne samo kao udovici bivšeg predsednika već i kao učesnici rata od 1941. godine i potpukovnici JNA. Tvrdila je i da su joj posle 1980. s najvišeg mesta upućene ozbiljne pretnje.⁶⁹⁴

Za *Politiku* je, međutim, maja 2009. godine, pristala da, prvi put, odgovori na nekoliko novinarskih pitanja.

⁶⁹² Neke od tih vila bile su u vlasništvu Jovankine sestre. „Titove vile”, *Kurir*, 1.6.2009, 5.

⁶⁹³ S. Škoro, „Jugoslaviju još 1962. osudili na propast”, *Večernje novosti*, 24.5.2009, 12.

⁶⁹⁴ Preneta joj je poruka da „ćuti i bude srećna što je ostavljaju u životu”... „Jovanka Broz: živim iz inata”, *Dnevnik*, 25.5.2009, 3.

„P: Zašto ste prestali da svake godine, 4. maja, na dan Titove smrti, odlazite u Kuću cveća i na mermernu ploču koja pokriva grob položite svoj buket?

J. B: Ne idem, jer ne želim da me tamo, ispred Kuće cveća, dočekuje Ognjen Grković, nekadašnji sekretar generala Nikole Ljubičića, koji mi je odmah posle Titove smrti tražio da potpišem papir na kome piše da sve ostavljam državi, što sam ja odbila. Rekla sam da to niti mogu niti hoću, jer moram od nečega živeti, a on mi je preneo Ljubičićevu poruku da ćutim i budem srećna što su me ostavili živu?! Ne želim da se sa osmehom, kao da ništa nije bilo, slikam za novine i sa Maricom Trljin i Rankom Bugarčićem koji su kasnije učestvovali u toj prljavoj raboti. Kako ih nije sram da me pogledaju u oči? Da tim slikama u novinama javno operu svoj obraz. Godinama sam pisala protestna pisma, molila da me ti ljudi ne dočekuju, ali uzalud. Eto, zašto me nema na grobu svog supruga – rezignirano i ogorčeno prvi put objašnjava Jovanka Broz.

P: Da li su to jedini razlozi za nedolazak?

J. B: Već godinama nemam kola kojima bih mogla da dođem na grob. Doduše, ona koja su mi pre dosta godina povremeno bila na usluzi jesu bila stara, ali je neobično da su na popravci već nekoliko godina. A ako bih zamolila nekog rođaka da me odveze, morala bih to da prijavim i da tražim dozvolu...

P: Sećamo se, vaš buket na suprugovom grobu se uvek izdvajao?

J. B: Da, ali ne zadugo, jer su ga pokrivali ostalim cvećem, nabacivali na njega bukete ostalih posetilaca, tako da su oni koji su bili zaduženi za protokol najmanje brinuli o njemu.

P: Ovih dana se ponovo podseća da ste lišeni osnovnih građanskih prava?

J. B: Odmah posle Titove smrti izbacili su me kao kofer iz Užičke 15, u spavaćici, bez ičega, bez prava da uzmem bar neku našu zajedničku fotografiju, neko pismo, knjigu, odeću, i bez moje volje „strpali” u kuću, rekoše privremeno, u kojoj živim gotovo tri decenije. S jedne strane, za javnost je bio priređen veličanstven pogreb na koji su došli skoro svi državnici sveta da tom velikom čoveku odaju poštu, a s druge, imate ljude koji su sa mojim mužem poslednjih godina njegovog života radili šta su

hteli, takođe i sa mnom, i na kraju me pokrali. Imate takve kao što je spomenuti Grković, koji je nagrađen činom, valjda za nedela koja je počinio prema meni.

P: Ni do danas niste dobili rešenje o penziji?

J. B: Da, ne mogu da dobijem Titovu penziju, jer nemam dokumenta, a i zato što Tito „nije imao platu”, saopštio mi je u prisustvu nekih nazovipravnika, 12. jula 1982. Fadilj Hodža. Nikada nisam dobila bilo kakvo rešenje o penziji. Tačno je da dobijam neku apanažu, ali koju i od koga nikada nisam saznala. Gospodin Ljajić je prvi političar koji se zainteresovao za moj slučaj. A kao supruga predsednika zemlje, ali i kao borac, kao potpukovnik i nosilac Spomenice imam pravo, kao i svaki građanin, na penziju i imam pravo na adekvatan smeštaj, a ne privremeni, odakle uvek neko može da me izbaci kad hoće. Srećom, služilo me je zdravlje, pa sam sama mogla da vodim računa o sebi, kao i da živim iz inata. Snalazim se kako umem i moram.

P: Nadate li se da bi uskoro moglo da bude drugačije?

J. B: I sad će pljuvati po meni da bi sebe zaštitili i prikrili svoje prljave tragove i nedela. Već godinama se ovde vodi strašna kampanja protiv Tita, godinama se raspiruju strasti, umesto da se smiruju...⁶⁹⁵

Jovanka Broz ni 2009. godine nije lično donela venac na muževljevi grob. Novine *Alo!* javile su da je izostala „zbog raznih ljudi koji su joj nekada pretili”.⁶⁹⁶

U razgovoru sa Žarkom Jokanovićem, u delu pod naslovom *Ja sam borac zauvek*, takođe se, kao i u prethodnom tekstu, može uočiti taj jak i odlučan zaista nesalomiv duh borkinje i *prve drugarice*: „Ja sam tvrdoglava, inadžija neki. U meni toga ima. I sad se ja toga ne mogu osloboditi, koliko god bi htela, ali eto ne da se... Ja mislim da ne bi trebalo da odustanemo da se borimo. Samo sad je došla neka nova situacija u kojoj je vrlo teško, nekako, s nekim stvarima izlaziti na kraj, vrlo teško... Ja sam se od početka, od kada sam postala svesna, počela boriti i takva ću valjda ostati do kraja života. Ja se i danas sećam reči svoje pokojne majke da čovek mora biti spreman da izdrži sve ono što mu sudbina donese, a meni je sudbina donosila i dobro i zlo, i sreću i patnju. Svašta sam proživela i svašta mi se desilo. I još se dešava ovaj zulum i

⁶⁹⁵ N. Torlak, „Jovanka Broz: snalazim se kako umem i moram”, *Politika*, 24.5.2009, A1.

⁶⁹⁶ *Štafeta od testa, Alo!*, 26.5.2009, 6.

progon mene kao ličnosti, kojoj hoće da oduzmu svako dostojanstvo. Ali ne mogu. Ne dam! Sve se to mora izdržati. Nema druge.”⁶⁹⁷

U to vreme u javnosti je vođena polemika oko istorijata javnih obraćanja Jovanke Broz. Vlasnik nedeljnika *Svedok* je tako pisao: „...pročitah u nekim novinama informaciju državne agencije *Tanjug* kako prenosi *Politiku* i razgovor novinara *Politike* s Jovankom Broz. Istina kratak, mali, manji ne može biti, al' opet ekskluzivan. Uvek sve pročitam o Joki. Jer, eto, govori Jovanka Broz. Titova supruga. Ali, novinaru *Tanjuga* potkrala se automatska greška, pre bi se reklo, debelo neznanje i neobaveštenost, ali da ne napadam mnogo... U najavi vesti, taj *Tanjug* kaže, kako je Jovanka Broz i to baš u *Politici* PRVI PUT prekinula, „posle tridesetak godina" ćutanje i prozborila koju za štampane medije. Što je, naravno, čista laž. I neistina. A ko laže taj i krade.

Dakle, sličnu varijantu lažnog predstavljala pokušala je svojevremeno i moja draga kolegunica Mira Adanja Polak, objavivši intervju sa Jovankom u tisku uz kapu: PRVI INTERVJU Jovanke Broz. I to je, a to je dobro znala i Mira Adanja Polak, bila laž, masna, debela, ali čista. Ali, reklama je reklama. Dakle, početkom devedesetih, moja malenkost, Vladan Dinić i kolega iz *Novosti* Jovan Kesar probili smo višegodišnje ćutanje Jovanke Broz i uspeali smo da „nateramo" Jovanku Budisavljević Broz, iliti Joku da progovori za novine!

Taj, u to doba zaista ekskluzivan intervju, danas bi to bio podvig već, objavili smo u više nastavaka u *Novostima* i važio je i tada, dakle mora da važi i sada, za PRVI intervju Jovanke posle smrti njenog supruga Josipa Broza Tita.

To je istina, jedina i prava, dok se nije oglasila, negde 1996, godine, pola decenije posle mog i Kesarevog intervjuja, Mira Adanja Polak, kada je u svojoj „ispovesti *Svetu*" i Saši Miloševiću ustvrdila da je ona, Adanja, bila BAŠ PRVA koja je razgovarala sa Jovankom Broz?!

Činjenica je bila da smo Jovan Kesar, ja, a tu je bio i kolega Andrej Dornik, satima pričali, snimali, beležili, vraćali traku... Istina, ručali smo, jeli smo, pili smo. Razgovor je trajao dugo. Ogladni se. Joka je bila sjajno raspoložena, pričala je o svemu. Deo sam objavio, deo nisam. Čuvam. Dogovoreno je bilo šta se "može, a šta ne".

⁶⁹⁷ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 161.

Ispoštovao sam datu reč Jovanki Budisavljević. I nisam se pokajao. Zato, je l' to i kod mene radi sujeta? Pa, jeste, ja i Kesar smo PRVI prekinuli Jovankino ćutanje... Ko ne veruje, postoje kompleti.

Uostalom, valjda je novinaru Tanjuga sama činjenica da je Jovanka nešto uopšte rekla, bila dovoljna da objavi da je posle trideset godina „progovorila“. Na žalost i Adanje, još 1996. i sad novinara *Politike*, prvi je uvek prvi! Pitajte Adanju!”⁶⁹⁸ Vladan Dinić je u uvodu knjige *Šta mi je govorila Jovanka Broz, Osuđena bez suđenja*, koja je izašla 2013, neposredno pred smrt Jovanke Broz, takođe u opširnom uvodu ponovio sve ove stavove.

Opozicioni list *Pravda* anketirao je građane oko mogućeg imena za mamuta čiji su ostaci nedavno bili pronađeni. Zanimljivo je da je nekoliko ispitanih, uglavnom penzionera, predlagao da se ženka mamuta čiji su ostaci pronađeni nazove „Jovanka” – po Jovanki Broz, ali i Jovanu Krkobabiću predsedniku Partije ujedinjenih penzionera i potpredsedniku srpske vlade, poznatom po dubokoj starosti (mada je bio znatno mlađi od Jovanke Broz).⁶⁹⁹

Uprkos spekulacijama Jovanki Broz je do 10. juna 2009. ipak dodeljen pasoš.⁷⁰⁰

Zaječarski muzej tražio je tih dana da mu Jovanka Broz vrati pozlaćene srebrne minđuše iz 14. veka. Ove minđuše poklonjene su 1961. godine prilikom posete predsednika i njegove supruge ovom gradu. Lokalne vlasti tada su poklonile Josipu Brozu mozaik iz Feliks Romulijane (Gamzigrada). Tadašnji direktor muzeja, Vekoslav Popović, protivio se poklanjanju mozaika, ali mu je naređeno da ga prenese kamionom u Beograd. Svedoci su tvrdili da je usput plakao. Mozaik je vraćen 1995. godine, ali minđuše – iako su bile na jednoj izložbi, više nisu bile u katalozima poznatih muzeja.⁷⁰¹

Zanimljivo je da se 2010. i 2011. godine u temama u kojima se Jovanka Broz pojavljuje u štampi još jednom polemise o uzrocima razlaza Brozovih, njenoj izolaciji, a takođe se i mistifikuje njena uloga i mesto u Drugom svetskom ratu iznoseći izmišljene (ne)istorijske fakte. Zvanična prepiska američkih diplomata, medijima u Srbiji, postala

⁶⁹⁸ V. Dinić, „Na suđenje kod Falkonea!”, *Svedok*, 26.5.2009, 5.

⁶⁹⁹ „Utisak dana”, *Pravda*, 8.6.2009, 8.

⁷⁰⁰ I. Pejčić, „Jovanki Broz pasoš i lična karta”, *Danas*, 10.6.2009, 4.

⁷⁰¹ S. Marković, „Titov nakit”, *Kurir*, 10.6.2009, 15.

je dostupna preko Wikiliksa.⁷⁰² Tako je novinar *Politike*, oslanjajući se na izvore sa Wikiliksa saznao sledeće: „U depeši ambasade Amerike u Beogradu od 3. septembra 2010. godine, koja je otpremljena u Vašington, ambasada je jedan ceo tajni izveštaj posvetila Jovanki Broz, udovici bivšeg predsednika Jugoslavije Josipa Broza Tita. U izveštaju se navodi da Tito nikada nije voleo Slovence, jer oni nisu bili posvećeni jugoslovenskoj ideji. Jovanka je, kako navode, držana u kućnom pritvoru od 1977. Ambasada ističe da je u kućnom pritvoru boravila jer je bila osumnjičena za učestvovanje u zaveri protiv svog muža. Navodi se da se ona poslednjih nekoliko meseci najpre pojavila sa Rasimom Ljajićem, koga nazivaju „srpskim muslimanom”, a potom i u jednom popularnom šouu. Amerikanci kažu da su joj 1977. godine konfiskovana sva dokumenta, koja su joj vraćena 2009. Ambasada navodi da su joj tada oduzeta dokumenta sa kojima je, zajedno sa Titom, putovala u državne posete širom sveta, ali i na raskošne prijeme, od cara Hajla Selasija pa do Ričarda Niksona. U depeši je opisuju kao ženu koja ima um oštar kao žilet i veliku harizmu. Tajni dokument poslat iz Beograda navodi da je njen otac bio američki državljanin. Kao glavnog krivca za njen kućni pritvor ambasada navodi slovenačkog komunistu Staneta Dolanca. U depeši stoji da Tito nije bio protiv Srbije, i da je najveću štetu naneo ostalim republikama bivše SFRJ.”⁷⁰³

U *Vremenu i Blicu*, takođe su objavljeni tekstovi u kojima su predstavljeni podaci sa Wikiliksa, a jedan od podnaslova glasio je *Jovanka: Organizovala sam susret Tita i Draže*., „Udovica Josipa Broza Tita septembra 2009. godine vodila je sat i po vremena dug razgovor sa otpravnikom poslova američke ambasade⁷⁰⁴, tokom kojeg je napala Ruse i istakla da ih Tito nikada nije voleo, da Slovenci nikada nisu bili posvećeni jugoslovenskoj ideji i napala i one koji su zaslužni za njen kućni pritvor pre 32 godine i time negirali da je ona Titov naslednik. Sastanak u ambasadi organizovan je na ideju ministra Rasima Ljajića, jedinog čoveka koji je po mišljenju Jovanke Broz sposoban da

⁷⁰² Wikiliks (WikiLeaks) je neprofitna organizacija koja na internetu objavljuje informacije iz tajnih dokumenata, elektronske pošte...

⁷⁰³ P. Jeremić, „Ameriku interesuje Titova udovica”, *Pravda*, 5.9.2011, 2.

⁷⁰⁴ U to vreme otpravnica poslova američke ambasade u Beogradu bila je Dženifer Braš. Ona je razgovarala s Jovankom Broz. Braš pored netačnih istorijskih činjenica koje je iznela u izveštaju, takođe nije ni primetila senilnost sagovornice, već je hvalila njen „britki um”, uprkos činjenici da je Jovanka Broz tada izjavila kako je Milovan Đilas bio ambasador u Moskvi, što svakako nije bila istina; D. Žarković, „Srbija u očima američke ambasade”, *Vreme*, 8.9.2011. Toma Fila u svojim memoarima takođe potvrđuje, da je sa godinama njeno sjajno pamćenje počelo naglo da slabi i opada; Т. Фила, *Завршина реч...*, 216.

vodi Srbiju. To je bio prvi sastanak Titove udovice sa jednim stranim diplomatom još od 1977. godine, kada je stavljena u kućni pritvor. Jovanka je posle decenija izolacije ponovo došla u žižu javnosti, kada je ponovo dobila ličnu kartu i pasoš, prvi put posle 1977. Titova udovica je istakla tokom razgovora da je zaveru da bude u pritvoru 1977. skovao slovenački komunista Stane Dolanc, član Predsedništva. Dolanc i tadašnji general Ljubičić plašili su se da bi ona mogla da iskoristi Titov uspeh za svoje pozicioniranje. Ona je dodala i da je tada bio trend da žene uspevaju zahvaljujući muževima i da je njena popularnost zbog Tita bila logična, ali da ona sama nikada nije manevrisala na taj način. Tito je, kako kaže, bio suviše slab da bi sam preokrenuo stvar, a da je sa njim tokom njegovog boravka u Ljubljani na lečenju razgovarala samo tokom prve godine pritvora.

Brozova je ispričala zanimljivu priču da je tokom rata organizovala dva sastanka između Tita i Draže Mihailovića, jedan u njenom selu u Kninu. „Oni su pričali i spavali jedan pored drugog na prostirkama od slame”, rekla je Jovanka. „Sledećeg jutra, ipak, Titov ceo krug saradnika bio je skoro potpuno izbrisan kada je dignut u vazduh most kojim su prolazili. Jovanka je rekla da je bilo jasno da su Mihailović i četnici želeli da iskoriste pregovore da uklone Tita i da posle toga više nije bilo pregovora.”⁷⁰⁵ Sama Jovanka je govorila o ratnim susretima Broza i Mihailovića, u razgovorima sa Žarkom Jokanovićem, ali tu ona isključivo prepričava i prenosi Titova sećanja, pa su se tako, prema njoj, tokom rata njih dvojica dva puta sreli, ali sebe nikako ne spominje u bilo kom kontekstu kada govori o Brozovim ratnim godinama.⁷⁰⁶

Poslednja godina

U jednoj godini, poslednjoj koju je doživela Jovanka Broz nekako se sakupilo sve ono što je proživela tokom tri decenije izolacije. Jovanka Broz brinula je tokom 2013. godine o ostavinskom postupku koji se i dalje otezao u nedogled uz vesti da je pokretna imovina delom pokradena. Pitanje njenog stanovanja i izdržavanja ponovo je

⁷⁰⁵ I. Mastilović-Jasnić, „PaHOR: Biće pakao ako hrvatska uđe u EU pre Srbije”, *Blic*, 5.9.2011, 4; D. Žarković, „Srbija u očima američke ambasade”, *Vreme*, 8.9.2011.

⁷⁰⁶ Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 35–36.

došlo u fokus javnosti pružajući vrednom ministru Ljajiću priliku da ponovo uverava građane da će sve biti rešeno na najbolji mogući način. Na televiziji je puštan tonski zapis razgovora Mire Adanje Polak s Jovankom Broz. Neumorni Vladan Dinić, sada već vlasnik i glavni urednik dvonedeljnika *Svedok*, intervju, koji je dve decenije ranije uzeo od Jovanke na slavi njenih rođaka, pretvorio je u knjigu, neumesno je nazivajući „Joka”, zadovoljan što je uspeo da sve to objavi pre velike izdavačke akcije *Blica* koji je objavio intervju što ih je Žarko Jokanović, novinar i bivši političar, uradio sa Jovankom Broz. Tokom proleća otvoren je tajanstveni sef u kome je Josip Broz držao i neke dragocenosti, tada se ispostavilo, dinastije Karađorđevića. Konačno, u maju su u Oplenac vraćeni i sahranjeni članovi doma Karađorđevića koji su umrli u progonstvu. Sahrane su tako na čudan način povezale tokom proleća i jeseni dve kuće, jednu preko puta druge u Bulevaru kneza Aleksandra (nekada Bulevaru mira i Bulevaru Crvene armije), obe vezane za život Jovanke Broz. Druga sahrana bila je njena.

Iako su vesti učestale i zanimanja postala snažnija, bila je to uobičajena godina Jovanke Broz nakon što je 2006. godine javnost ponovo počela pomno da prati njen život. Stvari su se promenile kada su u subotu 24. avgusta 2013. novine i elektronski mediji preneli vest da je Jovanka Broz primljena u Urgentni centar Kliničkog centra u Beogradu. Udovica Josipa Broza Tita dobila je u tranzicionoj Srbiji status supruge šefa države, neviđen do tada. Prvog dana boravka u bolnici, posetili su je tadašnji premijer Ivo Dačić i ministar trgovine, turizma i telekomunikacija Rasim Ljajić. U svim medijima, štampanim i elektronskim, pojavila se vest o njenom stanju. Dnevni list *Alo*, štampao je opširnu vest, uz potpuno odsustvo minimuma etike i humanosti: „Jovanka Broz (89), udovica predsednika SFRJ, primljena je juče u 13.30 u beogradski Urgentni centar (UC) u veoma teškom stanju, sa zapuštenim karcinomom i živim ranama na telu. Kako saznajemo, lekari su joj odstranili dojku i do zaključenja ovog broja borili su se za njen život! Jovanka Broz primljena je u teškom stanju, sa niskom tenzijom i lošom krvnom slikom, u polusvesnom stanju, sa problemima sa mokrenjem, otvorenim dekubitalnim ranama i većom ranom na grudnom košu, za koju još ne znamo kog je porekla. Odmah su preduzete mere reanimacije i prebačena je na intenzivnu negu, gde se borimo za njen život – kazao je Zlatibor Lončar, direktor Urgentnog centra. On je rekao da početni rezultati ukazuju na septično stanje, odnosno početak sepse, da je i dalje u polusvesnom stanju i da reaguje samo na grube draži. Lončar nije mogao da

potvrdi da li je dovezena vozilom Hitne pomoći, ali je rekao da je došla u pratnji dva rođaka. Ona nije mogla da hoda. Dovezena je u momentu kada više nije mogla da se protivi tome da ide u bolnicu. Prema informacijama koje imamo, prethodnih dana i nedelja nije želela da dođe u bolnicu da se leči, nego tek kada je dospela u to stanje, dovedena je ovamo. Jednom rečju, to je zapušteno stanje – precizirao je Lončar. Međutim, prema informacijama koje su se juče mogle nezvanično čuti, Jovanka je teško obolela od karcinoma koji nije lečen. Njoj je odmah juče urađena operacija, a hirurzi su odstranili rak. Jovanka je na aparatima i lekari pomno prate njenu situaciju.

Kako *Alo!* saznaje, Jovanki je pomoć pružila njena sestra Nada Aleksić, kojoj je Brozova udovica, odbijajući da je pregledaju lekari, rekla: „Ne vodi me u bolnicu, hoću da umrem u svojoj kući”. Jovanku su juče u Urgentnom centru obišli i premijer Ivica Dačić i ministar Rasim Ljajić.⁷⁰⁷

Mediji su u to vreme, pozivajući se na bolničke izvore, javljali da je Jovanka Broz u bolnicu primljena „gladna, žedna, zapuštena i sa sepsom”.⁷⁰⁸ Zanimljivo je da se autori članka ni u jednom trenutku nisu zapitali kako se Jovanka Broz, čija su mesečna primanja četiri puta premašivala prosečnu zaradu i čiji infostan (troškove održavanja stana) je plaćala vlada, koja je pri tom imala žive i brižne rođake... našla u takvom stanju. Nije razmatrano ni da li se obraćala za pomoć nekoj od nadležnih ustanova koje pružaju pomoć svim socijalno osiguranim starim licima.

Alo! je već sutradan počeo da razmatra pitanje mesta sahrane Jovanke Broz. Glavni sagovornik bio je sin njenog pastorka, politički aktivni Titov unuk Josip Joška Broz. Da stvar bude čudnija on se zalagao da Jovanka bude sahranjena pored njegovog dede, priznajući, međutim, da se sa njom nije video od svoje sedamnaeste godine.⁷⁰⁹

Tabloidi su „uzeli pod svoje” bolest Jovanke Broz, pa je tako čudnovata igra oko ozbiljnosti njenog stanja nastavljena. Uz pomoć lekara iz Urgentnog centra novinari lista *Alo!* saznali su celokupnu anamnezu. Kako Jovanka Broz ima zapušteni rak kože,

⁷⁰⁷ R. Kantar, M. Keranović, „Jovanka Broz u živim ranama ! Udovica SFRJ u živim rana primljena u Urgentni centar”, *Alo!*, 24.8.2013, 4.

⁷⁰⁸ „Jovanku u bolnicu doneli žednu, gladnu, zapuštenu i sa sepsom”, *Naše novine*, 24.8.2013, 4.

⁷⁰⁹ „Joška: Jovanki je mesto uz Tita!”, *Alo!*, 25.8.2013, 4; Tri dana kasnije novine su prenele opširnu izjavu Joške Broza prema kojoj je Jovanka Broz prema njemu bila blaža nego deda, kao i da se svakodnevno raspituje za njeno zdravlje; M. Leskovic, „Joška Broz: Jovanka bila blaža prema meni od Tita”, *Blic*, 28.8.2013, 13.

njeno lečenje je neizvesno, ali je ona navodno stabilizovana. Novinarima je preneseno i da je udovica Josipa Broza zadovoljna što mnogi brinu zbog nje i raspituju se za njeno zdravlje. U ustanovi se za Jovanku Broz raspitivala i izvesna Radisava Jović sve sa majicom s Titovim likom na grudima. Ona je novinaru dala emotivnu izjavu:

„Tito je bio ključ uspeha bivše Jugoslavije, a iza njega je stajala uspešna žena, koja je našu zemlju prezentovala na pravi način. Umesto da joj se odužimo za to, mi smo je degradirali i na strašno loš način se poneli prema njoj.”⁷¹⁰

Istog dana za *Alo!* je o Jovanki Broz govorila jedna njena neimenovana rođaka iz Grocke, kao i njena pravna zastupnica. Osim da je njena rođaka nedavno operisala kataraktu, nije iznosila više pojedinosti o savremenom trenutku, rođaka je uglavnom govorila o njenoj hrabrosti, vitalnosti, privrženosti pokojnom suprugu, lošem odnosu države... Advokatica je povezivala nedavnu provalu u kuću Jovanke Broz sa ostavinskim postupkom iza Josipa Broza koji je bio u toku. Umesto o raku kože, novine su prenosile ranije Jovankine privatno izrečene tvrdnje o tome da će preživeti sve bolesti pošto je „tvrdo glava Ličanka”.⁷¹¹

Istog dana, *Blic* (novine iz iste grupacije kao i *Alo!*) objavio je izjavu direktora Urgentnog centra dr Zlatibora Lončara. Lončar je rekao da se rak razvio iz mladeža na leđima, da nije na vreme dijagnostikovao i da su male šanse za oporavak Jovanke Broz.⁷¹² Istog dana, novinari *Blica* intervjuisali su i osoblje vile u kojoj je Jovanka Broz živela. Pripadnik obezbeđenja je rekao da je za sve vreme koliko je radio tamo – pet meseci – nije video. Dolazila je samo Jovankina sestra, a starica nije izlazila ni na prizemlje.⁷¹³ Novinari *Blica* su anketirali petoro poslanika Narodne skupštine. Svi su se saglasili da Jovanka Broz treba sama da odluči gde će biti sahranjena, kao i da bi joj trebalo dozvoliti da bude sahranjena pored supruga.⁷¹⁴

Alo! je zauzeo stav: Jovanka Broz je bila žrtva i naslednici SFRJ bi trebalo da se stide. O tome je tako u autorskoj kolumni pisao novinar ovog lista Milan S. Prelić:

⁷¹⁰ Jovićeva, R. Kantar, „Hvala vam što se raspitujete za mene!”, *Alo!*, 25.8.2013, 5.

⁷¹¹ D. Čuruvija, „Neće mi biti ništa! Ja sam tvrdo glava Ličanka!”, *Alo!*, 25.8.2013, 4.

⁷¹² „Lončar: Tumor se razvio iz mladeža na leđima”, *Blic*, 25.8.2013, 17.

⁷¹³ „Osoblje vile: Jovanku Broz nismo videli pet meseci”, *Blic*, 25.8.2013, 17.

⁷¹⁴ Izjave su dali Zoran Babić iz SNS-a, Borislav Stefanović iz DS-a, Milutin Mrkonjić iz SPS-a, Dubravka Filipovski iz Nove Srbije i Vladimir Ilić iz URS-a. Zanimljivo je da nisu pitali nikoga iz DSS-a ili LDP-a. *Isto*, 4.

„Busali su se u grudi 20 godina da je SRJ, potom SCG, a na kraju balade i Srbija „pravni naslednik SFRJ“. Ali, izgleda da su „naslednici“ zaboravili na jednu bitnu stavku – da se u tom nasledstvu nalazi i nekadašnja prva dama iste te SFRJ, Jovanka Broz. Bez obzira na to šta ko misli o Josipu Brozu Titu, u normalnim državama bi udovica predsednika koji je umro za vreme svog mandata (dakle, nije svrgnut kao Sloba, ubijen kao Čaušesku, niti je pobjegao tokom nekog prevrata ili tome slično i srodno) imala doživotnu zaštitu države. Imala bi obezbeđenje, vozača, posluhu, medicinsku negu... Ili barem adekvatnu apanažu kojom bi pokrila te troškove. Proživela bi poslednje godine života onako kako zaslužuje kao nekadašnja prva dama, a Jovanka takav tretman zaslužuje. Ona, za razliku od nekih naših drugih prvih dama, nije gurala nos u državne poslove (sada se zaboravlja i „oprašta“ sve što je ranije implicirano, a u vezi sa njenim političkim ambicijama, prim I. P.). Bila je ono što je i trebalo da bude – dama. I nije u redu da kao poslednji pustinjak umire u samoći i raspada se od raka i rana nastalih usled ležanja, u kući koju su joj „naslednici“ renovirali tek kada se neko od njih setio da je živa. U normalnim državama je sasvim normalno da prve dame imaju poseban tretman. To je propisano zakonom, koji se u normalnim državama poštuje. Takav tretman, primera radi, imaju prve dame SAD. I tamo je to za svakog sasvim normalna stvar. Ali ne i kod nas. Jovanku su sklonili u stranu jer je smetala. Ogrešili su se o nju, nepopravljivo i neoprostivo. I to je naša velika sramota. Ako nekadašnja prva dama nema pravo na ono što joj sleduje, šta tek da očekujemo mi, obični mali i bedni crvi?! Pa valjda vam je jasno...”⁷¹⁵

Zanimljivo je da autor izgleda uopšte nije pratio događaje u vezi sa Jovankom Broz pošto je sve ono što je tvrdio da ona nema ona u stvari imala, posebno u razdoblju posle 2006. godine. I drugi listovi, recimo *Naše novine*, kao negativan utisak izdvojile su tih dana „nebrigu o Jovanki Broz”.⁷¹⁶

Samo dan nakon što je primljena u Urgentni centar, uprava ove zdravstvene ustanove smatrala je da treba da apeluje na građane da ne pokušavaju da je posete i da joj donesu poklone.⁷¹⁷

⁷¹⁵ M. S. Prelić, „*Naslednici, sram vas bilo!*”, *Alo!*, 26.8.2013, 2.

⁷¹⁶ „Out”, *Naše novine*, 26.8.2013, 3.

⁷¹⁷ „Jovanka u fokusu celog regiona”, *Dnevnik*, 26.8.2013, 7.

Lavina novinskih tekstova podstakla je već drugog dana boravka Jovanke Broz u Urgentnom centru Poverenika za informacije od javnog značaja Rodoljuba Šabića da se oglasi. Šabić je „medijima zamerio na neodgovarajućem izveštavanju o zdravstvenom stanju Jovanke Broz”. On je apelovao da se ubuduće, bez njene saglasnosti, ne iznose podaci koji zadiru u njenu privatnost i intimu, kao i da se interesovanje javnosti zaustavi na osnovnim informacijama – tome da je hospitalizovana, da je pod lekarskim tretmanom i da li se nalazi u životnoj opasnosti.⁷¹⁸

Samu Jovanku Broz, čijoj su se mentalnoj svežini divili njeni lekari, zanimanje javnosti nije ostavljalo ravnodušnom. Njen odnos je bio, međutim, sasvim pozitivan: „Kao da nije osećala gotovo ljudoždersko zanimanje za sudbinu i konačni usud nekada slavni i moćnih koje po pravilu, poput groznice obuzima kapitalistička i demokratska društva u takvim situacijama. U svojoj svesti ona je još bila supruga jedinog predsednika SFRJ i još je vodila ratove protiv generacija vlastodržaca i birokrata koji su odavno bili u penziji ili su već umrli. Zato je informacije o interesovanju javnosti i posetama propratila komentarom: 'To mi greje i srce i dušu'”.⁷¹⁹

Pored sahrane, koju su pokretali mediji i političari, prijatelji su se bavili razlozima zapuštenosti zdravlja Jovanke Broz i njenog „velikog pitanja”⁷²⁰ – ostavinskog postupka. Jedan od njenih malobrojnih prijatelja svedoči: „Potpuno se razočarala, ponajviše zbog odugovlačenja sa ostavinskom raspravom, ona smatra da to nikako nije zaslužila”. Zdravstveno stanje Jovanke Broz je nepromenjeno, njen pritisak je i dalje nestabilan, a dežurne ekipe Urgentnog centra primenjuju sve neophodne mere kako bi je stabilizovali, saopšteno je juče iz ove zdravstvene ustanove. Kako *Nashe novine* saznaju, još se čekaju histopatološki rezultati, koji će pokazati koliko su se proširile maligne ćelije, s obzirom na to da je ona obolela od raka kože. Ovako teškom zdravstvenom stanju u znatnoj meri je, kako kažu malobrojni ljudi koji su sa Titovom udovicom održavali kontakt, doprinelo i njeno razočaranje u državne institucije, koje su je dovele u položaj osobe bez identiteta, što ju je odvelo u depresiju. Ovo tim pre što je ona u nekim svojim retkim javnim istupanjima davala signale da živi u neprimerenim

⁷¹⁸ O. Popović, „Zdravstveno stanje Jovanke Broz”, *Politika*, 26.8.2013, A8.

⁷¹⁹ B. Radivojević, V. C. Spasojević, „Besna na državu i sud”, *Večernje novosti*, 26.8.2013, 4.

⁷²⁰ Da parafraziramo „Veliko pitanje” (drugi brak) engleskog kralja Henrija Osmog.

uslovima, da joj je zdravlje narušeno i da se ne rešava za nju tako važno pitanje ostavinskog postupka. Ovo poslednje ju je najviše i bolelo.

Osim brige pojedinaca u vlasti, pre svega Rasima Ljajića i Ivice Dačića, zvanične institucije su ostajale neme. Duboko je povređena. Jedan od njenih malobrojnih prijatelja koji je mogao da komunicira sa njom kaže za *Naše novine* da ju je takav odnos duboko povređivao i da je patila, posebno posle 2009. godine.

Višedecenijska izolacija ubila bi i najjačeg čoveka, a psihička tortura države ovu ženu je odvela u bolest. Uručivanje lične karte i pasoša ona je dočekala sa nadom da će se njen status promeniti, odnosno da država i zvanično tim činom želi da ispravi nepravdu koja joj je načinjena. Vremenom je počela da gubi nadu jer se deo koji je za nju bio veoma važan, a to je ostavinska rasprava, nije pomerao s mesta. Ona je jako ponosna Ličanka i smatrala je da je opet prevarena, a nije joj svojstveno da bilo koga moli za bilo šta – kaže naš sagovornik. On tvrdi da gotovo niko nije znao u kakvom je zdravstvenom stanju, odnosno da je, pored njene duše, i telo bilo u ranama.

Poslednjih meseci je malo razgovarala, ignorišući čak i svoju malobrojnu porodicu. Izgubila je svaku nadu da će uspeti da dokaže da je nepravедno odvojena od Tita i ostavinski postupak joj je bio motiv da dokaže da je vredelo tridesetak godina živeti kao u logoru – kaže naš izvor. I pravnom zastupniku porodice Broz Goranu Petronijeviću nejasno je zašto država odugovlači ostavinski proces:

Država nema vidljive zakonske prepreke da odlaže ovaj proces, a šta se iza brda valja, to ne znam. Ali, ako država čeka da Jovanka Broz umre i misli da će se time ostavinska rasprava završiti, greši, jer ona ima svoje naslednike.

S njim se slažu i psiholozi, a za Aleksandru Janković celokupna ova ujdurma koja se u javnosti vodi oko zdravstvenog stanja Jovanke Broz jeste neprimerena predstava. 'Podaci o njenoj bolesti treba da ostanu u posedu njene porodice i nje. Ovakva nagla briga za njeno zdravstveno stanje je naknadno pranje savesti kod mnogih u državi' – kaže ona.

Psihoterapeut Zoran Milivojević ne isključuje mogućnost da iza svega stoji politika. 'Ona je dugo bila u čeljustima visoke politike i odbijanje lečenja može da bude

povezano i sa strahovima da neko želi da joj se osveti i da je ubije, što je jedna vrsta nepoverenja prema svemu, pa i državi. Tu ima i elemenata uvređenosti i inata zbog nebrige države prema njoj jer je Jovanka Broz dugo godina bila prva dama, a onda je dovedena na dno društvene lestvice. To su teške psihološke traume, koje treba izdržati – kaže Milivojević.’

Antrfile:

Lekari zapanjeni

Čuveni srpski onkolog, profesor Momčilo Inić, kaže da mu i kao lekaru i čoveku teško pada ova situacija sa zdravstvenim stanjem Jovanke Broz.

’Za mene je ovo jako ružan momenat, da žena bivšeg predsednika Jugoslavije mesecima nije lečena i da je dovedena u situaciju da je bolest uznapredovala jer je niko nije odveo kod lekara. To je nedopustivo – kaže Inić’’.⁷²¹

I dok je Poverenik za informacije od javnog značaja pokušavao da zaštiti privatnost Jovanke Broz, iz Urgentnog centra su požurili da saopšte kako za sve istupe u vezi sa ovom pacijentkinjom imaju njeno odobrenje. Nekadašnji advokat Jovanke Broz, Toma Fila, tražio je javno da joj bude omogućeno lečenje na Vojnomedicinskoj akademiji onako kako je omogućeno i njenom suprugu.⁷²²

Prošla su tek četiri dana lečenja Jovanke Broz, i jedva da su iz „konzilijuma” njenih lekara nagovestili da se njeno zdravstveno stanje poboljšava a *Politika* je već poredila njeno lečenje sa lečenjem Nelsona Mandele ili Arijela Šarona.⁷²³

Večernje novosti posvetile su istog dana rubriku sa komentarima svojih čitalaca Jovanki Broz. Tema nije bila bolest već ostavinska rasprava iza Broza i odnos Jovanke Broz prema ovome. Komentari su bili očekivani i a ideološki jednodušno ostrašćeni.⁷²⁴

„Jovanka Broz je u bolnicu otišla rezignirana zbog ostavinskog postupka. Advokati tvrde da su najvrednije stvari pokradene. Mnogi su zbog njenog muža umrli u

⁷²¹ S. Vukašinović, „Jovanka je mesecima bila u teškoj depresiji”, *Naše novine*, 26.8.2013, 6.

⁷²² T. Fila: „Jovanku lečiti kao Tita”, *Danas*, 27.8.2013, 4.

⁷²³ O. Popović, „Borba za svaki atom snage Jovanke Broz”, *Politika*, 27.8.2013, A7.

⁷²⁴ „Pisma čitalaca”, *Večernje novosti*, 27.8.2013, 26.

najgoroj bedi, u nekom jarku, na Golom otoku... Šta je sa članovima njihovih porodica, jesu li i oni besni? Mom dedi je Titova vlast oduzela kuću i zemlju ...

Ortodoks

Molim poštovaoce lika i dela Jovanke Broz i njenog supruga JBT da joj poklone svoju kuću da u njoj živi a moju da vrate, koju su oteli!

Ratomir Jevđović

Tito je više voleo da živi u Srbiji nego u Hrvatskoj. Ima razloga, jer ga sopstveni narod nije oduševio u Drugom svetskom ratu.

Istoričar

Srbima u Hrvatskoj Tito nije dao pokrajinu i tako je pripremio teren za potpuno uništavanje Srba u lepoj njihovoj.

Dušan Vuković

Jovanka Broz Budisavljević je venčana supruga bivšeg predsednika SFRJ. Države, koja se davno u krvi raspala, o čijem se doživotnom predsedniku toliko još uvek, sa opravdanjem piše, da ne znamo ni ko je a ni odakle je. Nažalost, to je naša istorija, koja se prelama i kroz Jovankinu sudbinu, kao što se prelomila preko leđa miliona građana bivše nam zemlje.

Ozrenac

Jovanka Broz bi mogla da bude (a neće, očigledno), veoma važan svedok događaja iz vremena Josipa Broza. Najveći srbomrzac, koji nam je naneo zlo.

Arsa

Što se tiče poklona, oni koje je dobila kao Jovanka Broz treba da joj budu vraćeni, ali oni koje je dobila kao supruga predsednika države treba da ostanu u državnoj svojini.

Svojina”⁷²⁵

Kolumnisti, individualni tvorci javnog mnjenja, po pravilu nisu imali dilema kad je reč o Jovanki Broz i držali su se predrasuda i opštih mesta. U nedavno osnovanim *Našim novinama* o ovoj temi je pisao i urednik Đoko Kesić. Kesić veteran *Pressa* i *Večernjih novosti* dovodio je sudbinu Jovanke Broz u vezu sa odnosom srpskog društva prema celokupnoj istoriji: „Naspram svih teorija, opet verujem da je, u nizu loših „astroloških” znakova, osnovni srpski problem u odnosu nacije prema sopstvenoj eliti. Jer samo kod nas Srba ne važi ona latinska sentenca: „Što je dozvoljeno Jupiteru, nije...” Volu je u Srbiji sve dozvoljeno!

Na ovu misao vratila me sudbina Jovanke Broz. Gospođa Broz je simbol jednog vremena, naša sugrađanka, supruga predsednika zemlje u kojoj smo živeli, supruga čoveka koji je u svoje vreme uživao ozbiljan ugled u svetu i ovim prostorima obezbedio sličan tretman na sve četiri strane sveta.

Posle je svako od nas uzeo sebi za pravo da prekraja istoriju, da je piše po sopstvenom neznanju. Gospođa Broz nije kriminalac, nije se ogrešila o zakon, a mi smo joj uzeli sva građanska prava, ostavili je bez ličnih dokumenata, bilo kakvih primanja, držali je trideset godina u kućnom pritvoru. Sopstveni pisci naše istorije veruju da to pripada gospođi Broz, jer Tito i Jovanka su im krivi što su oni, pisci istorije, nepismeni, bahati, alavi i bez skrupula. Ti isti pisci su hteli da u Brozov grob zabiju glogov kolac i da ga potom presele u Zagreb. Ali nije ovo prvi put da se samozvani kreatori naše sudbine obračunavaju s našom elitom. U tzv. intelektualnim miljeima prisutna je teorija da nam je za sve kriv Sveti Sava. Jer „da njega nije bilo, mi bismo danas bili rimokatolici i živeli bismo mnogo bolje!” Nije bolje prošao ni Vuk St. Karadžić, koji je „jezik ratara i govedara proglasio za književni, pa sad svaka šušta zna da čita i piše”. Ubili smo Karađorđa da bismo se dodvorili Turcima i uzeli vlast, ubili Mihaila Obrenovića zato što je hteo da ujedini sve Srbe i odvede ih u Evropu. Dozvolili smo da

⁷²⁵ „Jovanka besna na državu i sud, Pisma čitalaca“, *Večernje novosti*, 27.8.2013, 26.

vojvoda Živojin Mišić⁷²⁶ živi u nemaštini, da prodaje svoj vojvodski šinjel da bi pokrpio kućni budžet, bili veoma zadovoljni što Crnjanski nije ušao u SANU, i dalje tvrdimo da je Krleža veliki pisac, po Ćosiću, najvećem živom srpskom piscu, pljučkaju anonimusi, a publika im histerično aplaudira. Tvrdimo da Dušan Kovačević posle „Maratonaca”, „Balkanskog špijuna” i „Ko to tamo peva” nije odavno ništa vredno napisao, ljuti smo što je neko izabrao Matiju Bečkovića u SANU... Pa Novak Đoković, tvrdimo zlurado, gotov je i neće više uzeti nijednu grand slam titulu ... i dosta je tih Đokovića.

O izvesnoj pevačici Gogi Sekulić desetostruko je više napisa u novinama nego o našem najvećem glumcu Mikiju Manojloviću, Kusturica je sumnjiv jer je pristao da bude jedan od nas, šta će nama one Palme, kome gradi Mokru goru i Andrićgrad. Uostalom, oterali smo ga jer je nenamenski potrošio neke sitne budžetske pare, da je ukrao milion puta više sedeo bi u vladi. Imajte na umu – Boris Tadić, bivši predsednik, je podstanar, svaka dva meseca u štampi licitiraju ko će mu platiti kiriju...

Uništili smo elitu, ili se sklonila u beli svet, ili je umukla. Bez elite nema valjanog i izglednog razgovora, mudre ideje i saveta. Još dugo ćemo živeti u gasnomaglovitom stanju kao nepoznata planeta, što je pesnik Petar Pajić davno i bolno precizno definisao: „... a iz svake srpske glave, teku mutne tri Morave!”⁷²⁷

Dok je Urgentni centar tvrdio da javnost obaveštava po dozvoli Jovanke Broz, neumorni poverenik za informacije od javnog značaja Rodoljub Šabić nekoliko se puta oglasio ubrzo pokrenuvši nadzor nad Urgentnim centrom zbog nepoštovanja Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Podaci o zdravstvenom stanju su u ovom zakonu navedeni kao „naročito osetljivi”.⁷²⁸

Činilo se da će uskoro vesti o Jovanki Broz ponovo postati vezane za nemedicinske teme. Već 27. avgusta procenjivano je da će za dvadesetak dana biti

⁷²⁶ Reč je o tri netačna stereotipa koji su posebno postali popularni tokom devedesetih godina i posle atentata na Zorana Đinđića.

⁷²⁷ Đ. Kesić, „Srbi i elita”, *Naše novine*, 27.8.2013, 2.

⁷²⁸ „Šabić pokrenuo nadzor u KCS zbog osetljivih podataka o zdravstvenom stanju”, *Politika*, 27.8.2013, A7; Šabić je pozivajući se na zakon tražio pismeno odobrenje od Jovanke Broz kao uslov da bi Urgentni centar objavljivao informacije o njenom zdravstvenom stanju. Na drugoj strani udruženje Nova komunistička partija tražilo je redovne i potpune vesti. Njegov predsednik, izvesni Petar Šušnjar izjavio je: „Hoćemo informacije o Jovanki Broz! ... Ne slažemo se s načinom na koji se javnosti uskraćuje pravo na informacije o Jovanki. Nju poznaje ceo svet i ona je Titova supruga, koja je i sama učestvovala u narodnooslobodilačkoj borbi.”, Šušnjar: „Hoćemo informacije”, *Dnevnik*, 28.8.2013, 7.

puštena na kućno lečenje. Postavljalo se pitanje gde će se vratiti. Pojedine novine i posebno osobe naklonjene Jovanki Broz (recimo njeni advokati) zahtevale su novu kuću za nju i posebno osoblje da je neguje za vreme oporavka.⁷²⁹

I internet zajednica je stala na stranu udovice Broz. Komentator pod pseudonimom „Slobodan Milošević” ocenio je položaj Jovanke Broz sledećim rečima:

„Vidi se da Jovanka Broz uopšte ne razume moderne medije. Umesto da se skine gola, namaže čokoladom i tako trči po Beogradu ona se krije...”⁷³⁰

Ali dok je zatvorenost Jovanke Broz izazivala simpatije, nisu sve javne ličnosti delile je stav poverenika za informacije od javnog značaja da Urgentni centar ne može da daje podatke o zdravstvenom stanju Jovanke Broz ni uz njenu saglasnost. Lekari koje je anketirala *Politika* tvrdili su da se Urgentni centar čak i „zatvorio” pred javnošću. Pozivali su se na praksu u vreme lečenja bivšeg predsednika SAD Regana, Hilari Klinton u vreme dok je bila prva dama... Jovanka je, utvrdila je novinarka, imala pravo da se leči na Vojnomedicinskoj akademiji već i zato što je bila nosilac Partizanske spomenice 1941. godine. Zanimanje za Jovanku Broz bilo je iznad očekivanja. Tako je dr Milena Jauković, bivša sekretarka Etičkog komiteta Srpskog lekarskog društva i predsednica odbora za zdravstvo Demokratske stranke u vreme vladavine Miloševićevog režima, prenela svoj utisak koji mnogo govori o odnosu javnosti i stanju duhova krajem leta 2013. godine: „Mi nemamo predstavu koliko je ljudima još stalo do Jovanke. Zvali su me i ljudi koji nemaju veze sa medicinom i sa kojima se i ne čujem često, samo da čuju kako je. Jedna moja poznanica, koja je ceo život bila protiv komunista se i rasplakala.”⁷³¹

Uprkos vestima o boljem zdravstvenom stanju, javnost koja je do 2013. već godinama bila kreirana i od strane društvenih mreža, podsticala je drugačije impulse. Upravo su pojedini portali i društvene mreže proneli krajem avgusta vest da je Jovanka Broz umrla.⁷³² Jedan komentator u *Politici* je vest o prodaji kuće u ulici Andre Nikolića

⁷²⁹ S. Vukašinović, „Jovanka će moći kući za 20 dana?”, *Naše novine*, 27.8.2013, 7.

⁷³⁰ „S. Milošević”, *Naše novine*, 28.8.2013, 2.

⁷³¹ O. Popović, „Titova udovica, ako želi, može da se leči na VMA”, *Politika*, 28.8.2013, A8.

⁷³² Autorka rubrike u *NIN*-u isključivo je pisala o vestima sa društvenih mreža komentarišući; M. Janjić, „Ha ha ha!”, *NIN*, 29.8.2013, 69.

5, u kojoj je navodno Jovanka Broz živela pred smrt, shvatio kao da su je vlasti „već sahranile”.⁷³³

Stav prema Jovanki Broz definisala je i akademska zajednica. Profesor sociologije, Vladimir Vuletić, sa Filozofskog fakulteta pisao je u kolumni za *Politiku*: „Samo po sebi se postavlja pitanje zašto je zdravstveno stanje jedne osamdesetdevetogodišnje dame izazvalo toliko pažnje medija i običnih ljudi širom bivše Jugoslavije. Da li je u pitanju samo tragična sudbina žene koja je iz ličkog krša preko trnja stigla do zvezdanih visina prve dame druge Jugoslavije, a zatim se suočila sa životnim sunovratom i (samo)izolacijom? Nesumnjivo da ovakvi melodramski zapleti predstavljaju poslasticu za tabloide i njihove čitaoce. Međutim, ovom temom se mnogo manje bave tabloidi, a mnogo više takozvana ozbiljna štampa i informativne emisije. To otvara prostor za drugu pretpostavku – da Jovanka Broz, kao jedan od simbola SFRJ, predstavlja (još jedan) izraz obnovljenog interesovanja za tu zemlju.

Postoji i tumačenje da smo se kao ljudi i čitavo društvo ogrešili o Jovanku i da je to možda razlog ovako velike pažnje. Iz simboličke perspektive to bi se, međutim, moglo čitati kao ogrešenje o zemlju koju ona simbolizuje. No, ako je ova pretpostavka tačna, postavlja se važnije pitanje: zbog čega je gotovo četvrt veka nakon što je nestala sa političke mape sveta, priča o toj zemlji na bilo koji način važna i značajna? Da li se to može objasniti samo nostalgijom?

Nesumnjivo da nostalgija predstavlja deo objašnjenja. Ali snaga nostalgije proističe iz činjenice da oni koji su srušili socijalističku Jugoslaviju nisu uspeli da naprave ništa bolje. Uprkos tome što je SFRJ bila bremenita različitim protivrečnostima i daleko od idealne zemlje, malo je objektivnih pokazatelja društvenog razvoja prema kojima bi čak i najuspešnije zemlje naslednice – a o ostalima da se i ne govori –

⁷³³ U *Politici* od 24. avgusta 2013. godine je objavljeno da „kuću u kojoj je stanovao Ranković, u ulici Andre Nikolića 5, grad prodaje za 4,5 miliona evra” (strane 1 i 15) i da je u toj istoj kući stanovala do odlaska u Urgentni centar – Jovanka Broz (strana 8). Žao mi je, iskreno, svake osobe koja je životno ugrožena. I nemam ništa protiv drugarice Jovanke. Protivim se maniru oslovljavanja Jovanke Broz sa „gospođa” i „prva dama socijalističke Jugoslavije”.

Izrugivanje ili menjanje istorije? U toj Jugoslaviji nije bilo ni gospođa ni dama. Svi su bili drugovi i drugarice, sa izuzetkom protivnarodnih elemenata. Njene bivše partijske kolege to mogu da potvrde. A kada to potvrde, možda ih treba pitati zašto je te kolege nisu bolje i više pomagale dok je živela u ulici Andre Nikolića 5, u „ruini... koju je bilo teško zagrejati” (strana 15 D.M.). Dodajem komentar na članak „Kuću u kojoj je stanovao Ranković grad prodaje za 4,5 miliona evra” (strana 1 D. M.). Da li to znači da će Jovanku Broz opet iseliti? Ako je to tačno, to je bruka za grad! Kao da su je već sahranili?, V. M. Lepetić, „Drugarica, gospođa, prva dama”, *Politika*, 30.8.2013, A15.

nadvisele svoju prethodnicu. Razloga za to ima više. Neki su u vezi s veličinom teritorije i mnogobrojnošću populacije, a neki s karakterom društvenog sistema. Ovde nema prostora za detaljniju razradu ovog zaključka, pa je dovoljno reći da većina običnih ljudi u gotovo svim novonastalim državama živi lošije u odnosu na stanovnike drugih evropskih zemalja nego što je to bio slučaj sa prethodnom generacijom koja je živela u SFRJ... Naime, nacionalisti iznutra i liberali izvana svakako ne predstavljaju ideološki skladan spoj. Sve rečeno ne treba, međutim, shvatiti kao lament nad nečim čega više nema. Ono što je izgubljeno, retko kada ima smisla vraćati, a ono što je razbijeno, najbolje je ponovo ne sastavljati. Međutim, podsećanje na SFRJ, pa čak i njeno mitologiziranje ima smisla iz drugih razloga.

Oni kojima danas nedostaje imaginacije za političke programe možda bi trebalo da se oslone na nasleđe te zemlje koja se rukovodila vrednostima i ciljevima zbog kojih je danas sve izraženija nostalgija za njom.

Otvorenost prema svetu i prezir parohijalnosti; okrenutost ka budućnosti umesto ka prošlosti; isticanje solidarnosti kao bazičnog principa funkcionisanja društva; zalaganje za ravnopravnost u svakom pogledu, zalaganje za društvenu jednakost i socijalnu pokretljivost; podsticanje obrazovanja i praćenje civilizacijskih trendova, mada nisu uvek u praksi dosledno realizovani, predstavljali su poželjne društvene vrednosti. Zahvaljujući tome napravljen je civilizacijski iskorak koji je u značajnoj meri poništen tokom protekle dve decenije. Manje ratno razaranje, a više vrednosni zaokret ka obnovi tradicionalizma, zatim nekritičko prihvatanje konzumerizma i potrošačkog mentaliteta doveli su do paradoksalnih suprotnosti koje se kristališu u socijalnom darvinizmu koji je prepoznat kao nužan model preživljavanja.⁷³⁴

Najbliža rodbina Jovanke Broz tvrdila je da joj nije bilo dozvoljavano da se leči. Zanimljivo je da je upravo njena sestričina Nada Torlak u vreme Jovankine bolesti govorila o trideset godina kontinuiranog progona njene tetke.⁷³⁵

Pitanje prava Jovanke Broz razmatrala je i „desnica” srpskih levičara odana senima Slobodana Miloševića. Iako je u uvodniku jednog od avgustovskih brojeva *Pečata*, Milorad Vučelić otvorio staru istorijsku temu – pitanje uloge Aleksandra

⁷³⁴ V. Vuletić, „Testament”, *Politika*, 29.8.2015, A15.

⁷³⁵ A. Vušović-Marković, „Lažu da je Jovanka odbijala da se leči”, *Blic*, 29.8.2013, 13.

Rankovića i nastojanje srpskih konzervativnih komunista da u socijalističkoj Jugoslaviji razreše pitanje Kosova i Metohije. Napadajući kako Helsinški odbor, tako i „revizionistu” iz SPS-a Dačića, te pristalice Dragoljuba Mihailovića u ranijoj vlasti DS-a, ni prema Jovanki Broz nije bio blagonaklon: „Kada je već reč o grobovima i mrtvima više je nego užasavajuće što se vode čitave medijske ankete o tome gde bi trebalo, kada umre, sahraniti živu Jovanku Broz! Sugerisani rezultat tih javnih kampanja je da bi bilo najbolje sahraniti je pored njenog muža Josipa Broza. Da li je odista moguće da nikome ne pada na pamet da Kuća cveća na Dedinju nikako nije porodična grobnica Brozovih? Ili jeste. A ako jeste, po kojem je osnovu to postala, i hoće li onda svi iz te familije bivati sahranjivan u toj grobnici, i kako će, i ko plaćati zakup grobnog mesta ili grobarinu? Da li neko uopšte pominje tako omiljeni pojam restitucije kada je Kuća cveća u pitanju?”⁷³⁶

Poslednjeg dana avgusta, *Blic* je u razgovoru s rođacima Jovanke Broz rezimirao osam dana njenog lečenja. Iako u teškom stanju i pod stalnim nadzorom, Jovanka Broz se prema njihovim navodima ipak osećala bolje nego kada je primljena u bolnicu. Međutim, tvrdila je sestričina Brozove udovice Nada Torlak, uprkos Jovankinim pozivima niko se nije odazvao da joj pomogne, pa čak ni oni „koji sada brinu za njeno zdravlje”.⁷³⁷

Dan posle Vučelića, u *Danasu* se „gradu i svetu” obratio i Svetislav Basara, kritikujući demokratske vlade: „Ako su komunistički rukovodioci imali kakvog takvog razloga za pizmu na Jovanku, zašto su se na nju ispizmile nove, bajagi demokratske vlasti? Životna priča Titove udovice, Jovanke Broz, teško je shvatljiva čak i u Srbiji, prepunoj teško shvatljivih životnih priča. Hajde da sad ne ulazimo u bezbroj puta ispričanu priču o mladoj partizanki iz Like koja je posle rata uspela u životu i sa suprugom se vinula u visine svetske politike i svetskog džet-seta. Poznata je to priča, omiljena je to tema stotina reportaža i feljtona. Kao osoba bliska (jedno vreme možda i najbliža) Josipu Brozu, Jovanka je, sasvim razumljivo, izazivala podozrenje, zavist, pa i mržnju ondašnjeg "državnog vrha", čiji su se pripadnici prosto utrkiivali ko će Titu prići što bliže. Zli jezici su tvrdili da to nije bio brak iz ljubavi, ali ja u to čisto sumnjam, jer su u ono vreme Tita svi voleli, svu su želeli da se udaju za Tita, čak i mnogi muškarci,

⁷³⁶ M. Vučelić, „Povampireni Brionski plenum”, *Pečat*, 30.8.2013, 31.

⁷³⁷ L. Gedošević, „Jovanka se ponovo smeje”, *Blic*, 31.8.2013, 13.

pa zašto bi tu Jovanka bila izuzetak. To je, međutim, nebitno za našu priču. Visoki SFRJotovski rukovodioci bili su, dakle, ubeđeni da Jovanka ima preveliki uticaj na Tita (a koja to žena nema uticaj na muža) i da im tendenciozno mrsi konce, pa im je čisto laknulo kada se Tito pokarabasio sa suprugom Jovankom. Možda su i visoki rukovodioci imali udela u tom karabašenju, ko će to znati, istorija će pokazati, najverovatnije u mesecu limburgu nekog budućeg kukovog leta. Kada je Tito potegao i umro, visoki jugoslovenski rukovodioci dobili su određene ruke da se obračunaju sa Jovankom. Smestili su je u neku ruinu od vile, oduzeli joj lične stvari, između ostalog i ličnu kartu i pasoš, udelili joj neku majorsku penziju⁷³⁸ i prekrili je dubokim zaboravom. U kome je zakonita supruga najvećeg sina svih naših naroda i narodnosti životarila do takozvanih demokratskih promena. Ali te promene ništa nisu promenile u Jovankinom životu. Sve je ostalo po starom. Ono jeste, u neko doba su joj popravili razvaljeni krov, ponovo dobila dokumente, a u par navrata ju je posetio i Rasim Ljajić. U vazduhu je, bar za mene, sve vreme ostalo da visi jedno pitanje: Ako su komunistički rukovodioci imali kakvog – takvog razloga za pizmu na Jovanku, zašto su se na nju ispizmile nove, bajagi demokratske vlasti? Sve se to dalo srediti. I to za sitne pare. Udovica je već bila stara žena sa minimalnim prohtevima i potrebama. Političkih ambicija (verovatno nikada) nije imala. Nije pisala memoare koji bi bilo koga mogli kompromitovati. Ali eto, nekako je svima bilo lakše da Jovanki bude što teže. A najteže joj je bilo onomad, kada je zbog bolesti smeštena u bolnicu. Majko mila, kakvo je samo lešinarenje nastalo po tabloidima serbskim. Dobro, tabloidima je to u opisu radnog mesta, ne može im se to zameriti. Ali u tabloidnosti su počeli da se utrkuju i srpski lekari, željni valjda svojih pet minuta slave. Nije bilo dana a da nisu višekratno kršili Hipokratovu zakletvu. Detaljno su, pa čak i sladostrasno, krvožednoj srpskoj javnosti opisivali Jovankinu kliničku sliku. Ja je ne bih ovde opisivao. Lešinarenje, dame i gospodo, eto, to je srce Srbije.”⁷³⁹

I hrvatska novinarka i spisateljica Vedrana Rudan iznela je pogled na stav srpske javnosti prema Jovanki Broz: „Zbog zdravstvenog stanja aktuelizovana je priča o

⁷³⁸ Ovaj podatak nije tačan. (prim. I. P.).

⁷³⁹ S. Basara, „Lešinarenje, Basara&komentari”, *Danas*, 31.8.2013, 28; „Srce Srbije” odnosi se na Kosovo i Metohiju, što je bila parola zagovornika odbrane suvereniteta Srbije nad otcepljenom pokrajinom. Međutim, u žargonu „Druge Srbije” to je i „srce tame” po ugledu na prikaz Konga u delu Džozefa Konrada; Z. Čirjaković, *Globalna Afrika*. Beograd: Arhipelag, 2013.

Jovanki Broz. Odvratno je kako ste se „vi” ponašali prema drugarici Jovanki Broz i kako se prema njoj još uvek ponašate. Najpre ste joj ukinuli sva ljudska prava, živela je poput sirotice u kući koja se raspadala, a danas na sva zvona preko medija objavljujete kako je i koliko rak izjeo njene grudi.⁷⁴⁰ Sve srpske lekare trebalo bi biti sramota zbog načina na koji se ponaša njihova struka. Pacijent u Srbiji, pa neka je to i Jovanka Broz, morao bi imati elementarno pravo na zaštitu privatnosti . Samo ljudi bez trunke kućnog vaspitanja mogu pacijentkinji Broz raditi ono što joj vaši lekari čine. Zaista mi nije jasno šta je vašoj zemlji učinila ta žena.”⁷⁴¹

Jovanku Broz posetio je u bolnici i njen izabrani biograf i hroničar Žarko Jokanović. U sentimentalnom izveštaju za *Blic* on je opisao skromnu staricu koja nije želela nikoga, pa ni njega, da opterećuje svojom bolešću. Istovremeno i Jokanoviću je rekla da joj interesovanje javnosti „grije dušu”. Pošto joj je doneo fotografije koje su joj nekada oduzete, a tada su se već nalazile u Muzeju, obećao je da će je i dalje posećivati sa novim fotografijama i tako joj, prema njenom mišljenju, vraćati deo po deo prošlosti. Jovanka Broz iznela je svoje viđenje mesta koje zauzima u javnosti: „Treba i odavde da se čuje kako mi je. Treba da se zna istina, a ne da se nagađa”⁷⁴²

Sve navedeno podstaklo je državne organe, pre svega ministra Ljajića da ponovo počnu da daju izjave o novom smeštaju i garancijama udobnije starosti Jovanke Broz. Naravno, izvori vezani za Jovanku Broz neumorno su ponavljali kako je ona odlučna da se, kada je puste iz bolnice, ipak vrati u kuću na koju se ranije toliko žalila.⁷⁴³ Iako je kuća u međuvremenu, popravljana ponavljane su u medijima njene reči iz vremena kada su je Ljajić i Dačić posećivali u malom delu jedne sobe, koji ne prokišnjava.

Krajem septembra, mediji se više nisu bavili spekulacijama gde će Jovanka Broz živeti posle ozdravljenja. Javljeno je da su joj otkazala pluća. Problem sa plućnom maramicom, otkriven nešto ranije, doveo je do daljih komplikacija.⁷⁴⁴ Dan ranije iste novine javile su i o odluci vlade, za koju će se kasnije ispostaviti da predstavlja

⁷⁴⁰ Prema vestima u medijima bio je to rak kože.

⁷⁴¹ N. Bogović, „Tito je danas veći nego ikad”, *Blic*, 1.9.2013, 2.

⁷⁴² Ž. Jokanović, „Ćutala sam o bolesti da ljudi ne brinu, U poseti Titovoj udovici”, *Blic*, 1.9.2013, 8; Ž. Jokanović, *Jovanka Broz...*, 184–205.

⁷⁴³ K. Živanović, „Jovanka želi da se vrati u staru kuću”, *Danas*, 14.9.2013, 1.

⁷⁴⁴ R. Kantar, „Jovanki otkazala pluća”, *Alo!*, 27.9.2013, 4.

neformalni dogovor da Jovanka Broz bude sahranjena u *Kući cveća*, pored svog supruga.⁷⁴⁵

Tokom narednih mesec dana, posebna tema medija i javnosti bila je gde će u okviru Kuće cveća biti sahranjena Jovanka Broz. Konsultovani su stručnjaci, od inženjera (učesnika izgradnje) do istoričara umetnosti. Budući da veliku i tešku Brozovu grobnicu nije bilo moguće otvarati, mediji su zaključili da će biti sahranjena u blizini. Smesta su takvo rešenje predstavili kao kontinuitet njene „zle sreće”.⁷⁴⁶ Pojavila se i struja u vladi protivna zamisli da Jovanka Broz bude sahranjena u Kući sveća. Istina o tome nije debatovano javno ali izvori bliski Brozovoj udovici dojavili su *Našim novinama* da su protivnici ove zamisli državni sekretar u Ministarstvu kulture Dejan Ristić i v.d. direktorke Muzeja Jugoslavije Neda Knežević. Oni su navodno tvrdili da Kuća cveća nije grobnica već mauzolej, pa čak da Jovanka Broz nije bila Titova žena, te da nije sa njim ni stanovala.⁷⁴⁷

Novine iz Ringierovog medijskog koncerna s pažnjom su pratile i delovanje Žarka Jokanovića, autora knjige intervjuja Jovanke Broz. Jokanović je u intervjuu koji je dao listu *Alo!* početkom oktobra preneo čitaocima da je knjigu, za koju je u antrfileu uredništvo naglasilo da je u prodaji „na svim kioscima”, predao Jovanki Broz. Pun hvale za bolesnicu pohvalio se da je održao reč koju joj je dao i objavio knjigu koja je autentično prenela njene reči. Posećivao ju je svakodnevno, a ponekad i dva puta na dan. Indikativno je da u prvom delu intervjuja opisuje staricu koja mu osmehom daje na znanje koliko je zadovoljna i jedva razumevši o čemu se radi drži predatu knjigu u rukama... Ali ta nemoćna i bezglasna bolesnica na samrti, navodno mu je, upravo u bolnici, sasvim jasno, odlučno rekla i sledeće: „Treba i odavde da se čuje kako mi je. Treba da se zna istina, a ne da se nagađa. Hoće ljudi da imaju knjigu, da to bude sakupljeno na jednom mestu, jer to ima vrednost zato što je istinito”.⁷⁴⁸

Dok se u novinama i dalje raspravljalo o „teretu odgovornosti” i „dokazivanju normalnosti” u odnosu prema Jovanki Broz, vlada je od strane medija podsticana da

⁷⁴⁵ R. Kantar, „Jovanka će ipak počivati pored Tita”, *Alo!*, 28.9.2013, 5.

⁷⁴⁶ M. Keranović, „Jovanki prave u šiblju mesto pored Titovog groba”, *Alo!*, 2.10.2013, 4.

⁷⁴⁷ V. Marinović, „Jovanka Broz nije bila Titova žena?!”, *Naše novine*, 5.10.2013, 6.

⁷⁴⁸ Najavljeno je i objavljivanje Jokanovićeve knjige u Italiji i „možda” Engeskoj. R. Ćoralić, „Jovanka mi je sve rekla, svet će konačno čuti i njen glas!”, *Alo!*, 3.10.2013, 5.

reguliše pitanje sahrane Jovanke Broz. Pravni stručnjaci predlagali su donošenje podzakonskog akta kojim bi bio potvrđen i nadograđen zakon kojim je omogućena sahrana Josipa Broza u Kući cveća.⁷⁴⁹ Uredništvo *Informer* je istog dana pitalo svoje čitaoce šta misle o budućoj sahrani, još uvek žive Jovanke Broz u Kući cveća. Sasvim predvidivo šestoro komentatora bilo je podeljeno. Troje se zalagalo za sahranu u Kući cveća iz razloga reda i pristojnosti, troje je ili smatralo da zbog nepravdi i zločina prema srpskom narodu koje je počinio Broz ne treba da postoji Kuća cveća ili da ovo pitanje uopšte nije važno za javnost.⁷⁵⁰ Dva dana kasnije, iste novine objavile su procenu prema kojoj će sahrana, ukoliko bude poštovana želja Jovanke Broz, koštati državu pola miliona evra. Procena je izvršena na osnovu pretpostavke da bi zbog podizanja teškog bloka koji je nad rakom trebalo rušiti krov mauzoleja.⁷⁵¹ Protiv sahrane u Kući cveća bio je beogradski arhitekta, član Krunskog saveta i naslednik vlasnika vile u Užičkoj 15, Dragomir Acović. Acović se nije protivio da Brozovi budu zajedno sahranjeni, već je smatrao da u oblasti Kuće cveća nije mesto grobovima.⁷⁵²

Krajem septembra, mediji su počeli da javljaju o naglom pogoršanju zdravlja Jovanke Broz. Vest da je stavljena na medicinske aparate koji joj održavaju životne funkcije objavljena je ispod naslova „Nema nade za Jovanku Broz”.⁷⁵³

Najvredniji među srpskim kolumnistima književnik Svetislav Basara ozlojeđen zabranom još jedne Parade ponosa, kritikovao je pristup medija koji je video kao nekrofilski: „Toliko o tome. Sada natrag u pustinju realnosti, u kojoj je u toku direktan prenos umiranja Jovanke Broz. Godinama se ništa – ili gotovo ništa – nije čulo o Titovoj udovici, a onda je – kada je zanemogla i obolela – prekonoc dospelala u žižu javnosti.”⁷⁵⁴ U jednom joj trenutku beše bolje, pa je Jovanka – kao neinteresantna krvoločnim medijima – ponovo potonula u anonimnost. Na veliku radost žutara, udovičino zdravstveno stanje se dramatično pogoršalo i eto ti Jovanke na naslovnim stranama. V čjom djelo? Udovica je – po meni sasvim logično – izrazila želju da bude sahranjena pored odavno blaženopočivšeg muža, a to je novinčinama došlo kao kec na

⁷⁴⁹ V. Crnjanski-Spasojević, B. Radivojević, „Kuća cveća samo želja?”, *Večernje novosti*, 28.9.2013, 4.

⁷⁵⁰ „Narod se pita”, *Informer*, 28.9.2013, 4.

⁷⁵¹ A. Tadić, *Jovankina sahrana koštaće 500.000 evra*, *Informer*, 30.9.2013, 4.

⁷⁵² „Acović: loša odluka Vlade Srbije”, *Danas*, 22.10.2013, 4.

⁷⁵³ Lj. Račić, „Nema nade za Jovanku Broz”, *Naše novine*, 28.9.2013, 6.

⁷⁵⁴ Ova tvrdnja može biti tačna samo za osamdesete godine, kad je reč o osmogodišnjem razdoblju koje je prethodilo ovom tekstu ona je potpuno suprotna stvarnosti.

desetku. Jovanka možda jeste u komi, ali je još uvek živa, pa držim da je krajnje neukusno, pa i odvratno prevremeno je sahranjivati, kao što je to učinio subotnji Blic. Ostale štampane stvari nisam ni prelistavao, ali ne sumnjam da zaostaju u nekrofiliji. Redakcija se moje omiljene žutare, Blica, dame i gospodo, pretvorila u odbor za sahranu. Tamo se već razmatraju tehnologije (i troškovnik) smeštaja Jovanke Broz u Kući cveća. Koja bi – kako stvar stoje – trebalo da se zove Kuća korova i čkalja. Ua, pederi.”⁷⁵⁵

Indikativno je da je sa pogoršanjem stanja kod Jovanke Broz počelo da jenjava i zanimanje medija za nju. Povremeno bi bilo objavljeno da će njena ostavina biti samo nekoliko iscepanih haljina.⁷⁵⁶ Rasim Ljajić je objavio autorski tekst posvećen susretima s Jovankom Broz: „Živela je u nekoj vrsti straha. Nešto ju je kočilo da se pojavi u javnosti. Govorio sam joj da bi trebalo da izađe iz kuće, prenosio joj poruke ljudi koji su me bukvalno zaustavljali na ulici i raspitivali se kako je Jovanka, kako živi. Nema čoveka koji se nije pozitivno izjašnjavao o njoj, bez obzira na svoje političke ideologije. Ali nikada nije želela da napravi taj iskorak iz kuće. Zaključio sam da kod nje još postoji strah od nekih ljudi iz Jugoslavije, bez obzira na to da li su živi ili ne. Kao da se plaši njihovih porodica. Kao krivce za njen progon uvek mi je označavala Staneta Dolanca i Nikolu Ljubičića... Pričala mi je često o Titu. Uvek je govorila sa setom da ga je baš volela.” Tekst je završio rečenicom: „Posle svega što joj se dogodilo u protekle tri decenije, najmanje što možemo da učinimo za Jovanku jeste da ispunimo njenu želju da bude sahranjena u Kući cveća.”⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ S. Basara, „Državni peder”, *Danas*, 30.9.2013, 28.

⁷⁵⁶ Venčani prsten Josipa Broza „iz braka sa Jovankom” čuva se na Brionima; 2006. otvoren je jedan sanduk u depou iz kojeg je izloženo 150 predmeta... Vrednost predmeta je procenjivana oko million evra. „Samo za muštiklu 2.000 evra”, *Pregled*, 7.8.2006, 5.

⁷⁵⁷ „Moji susreti sa Jovankom”, *Nedeljnik*, 03.10.2013, 32–33.

Smrt i sahrana

Vest o smrti Jovanke Broz objavljena je iznenada i prvih dana, 20. i 21. oktobra samo kratko, telegrafski. Usledila je specifična reakcija javnosti: Zanimanje, tuga, nekrolozi, feljtoni i pojašnjenja.⁷⁵⁸

Već dva dana posle smrti javljeno je da neće biti preskupih građevinskih radova radi sahrane i da će država za samu sahranu platiti uobičajenu svotu koja bi pokrila trećinu vrednosti kovčega.⁷⁵⁹ Osim toga, najavljeno je da će sahrana biti javna, zvanična, uz prisustvo državnog vrha. Plan sahrane dostavljen je medijima već 24. oktobra.

Posle smrti o Jovanki Broz govorili su pozitivno svi koji bi se o njoj uopšte oglasili. Tako su predstavnici udruženja Srba iz Hrvatske izjavili kako je bila njihova zaštitnica u vreme dok je Broz bio živ. Na sahranu je delegaciju Srba iz Hrvatske doveo lično dr Milorad Pupovac, predsednik SDSS-a. Reči prekora, ovog puta prema narodu a ne državi, stigle su od Jovankine rođake, Olivere Svilar Đurđević (unuke njenog strica) koja je u opširnijem intervjuu za *Alo!* izjavila i sledeće: „Sa samo 17 godina Jovanka Broz je svojevajno ušla u vihor rata gde je pokazala izuzetnu hrabrost, zbog čega je u više navrata i odlikovana. Kasnije se udala za Josipa Broza Tita, jednu od najvažnijih osoba u istoriji Balkana, kojeg je obožavala do poslednjeg dana. Kao prva dama SFRJ bila je dostojna domaćica brojnim predsednicima, kraljevima, carevima, pa i holivudskim zvezdama, a umesto poštovanja dobila je tridesetogodišnji zatvor. Naš narod jednostavno ne ume da ceni prave vrednosti. Prvo te ubije, pa ti onda digne spomenik!”⁷⁶⁰

Sahrana je pored velikog broja Beograđana privukla ostarele partizanske veterane, jugonostalgičare i radoznalce iz Srbije i jugoslovenskih zemalja. Novine su javljale o gestovima i simbolima. Tako Zoran Ostojić, metalostrugar iz Novog Sada i nosilac poslednje štafete koja je ka Beogradu pošla marta 1980, nije dobio slobodan dan kako bi prisustvovao sahrani Jovanke Broz.

⁷⁵⁸ „Preminula Jovanka Broz”, *Večernje novosti*, 22.10.2014, 26.

⁷⁵⁹ R. Ćoralić, „Država plaća trećinu Jovankinog kovčega!”, *Alo!*, 23.10.2013, 4.

⁷⁶⁰ R. Kantar, „Jovanku smo prvo ubili, pa joj dižemo spomenik”, *Alo!*, 26.10.2013, 4.

„Najveća želja Zorana Ostojića (60) iz Novog Sada, nosioca poslednje štafete mladosti, bila je da lično upozna drugaricu Broz. Iako za njenog života nije ostvario želju, nadao se da će prisustvovati sahrani, ali nije dobio slobodan dan. Za Zorana Ostojića, metalostrugara iz Novog Sada, kao i sve ljubitelje Jugoslavije, bio je to događaj koji se pamti čitav život. Čast da ponesu štafetu te godine imalo je samo 35 ljudi. Poslednja štafeta, rad akademskog vajara Lasla Silanija, nikad nije uručena slavljenu Josipu Brozu Titu. Put bratstva i jedinstva, kojim je štafeta trebalo da prođe, prekinut je vešću o smrti doživotnog predsednika Jugoslavije...Štafeta je 23. marta 1980. krenula sa centralnog gradskog Trga slobode u Novom Sadu, gde je bilo prisutno oko 150.000 ljudi. Taj dan ću pamtiti dok sam živ. Put kojim sam hodao bio je posut laticama. A ja, držeći štafetu u rukama, pojavio sam se iz cveta koji se otvorio u trenutku kada se začula pesma „Godine su prošle pune muka“. Cvet je bio sastavljen od omladine. Taj prizor se nikada ne može zaboraviti – započinje svoju priču za *Alo!* Ostojić prisećajući se toga dana, do najsitnijih detalja...Prema rečima našeg sagovornika, oca dvoje velike dece, mladi u Srbiji danas i ne znaju kako se živelo za vreme Tita i šta je uopšte život. Radilo se, putovalo i uživalo. Za svoj rad si bio nagrađivan adekvatno. Sva srca su kucala za Tita i Jovanku, koja je na kraju vrlo bedno živela. Jovanka je posle tolike nepravde koja joj je pričinjena ipak zaslužila da bude sahranjena pored svog supruga u Kući cveća. Bila je to prava prva dama i predsednikova žena, od koje mnoge mogu samo da uče, nadajući se da će barem ličiti na nju – ističe Ostojić.

Čovek kome je pripala čast da 1980. godine prvi ponesu štafetu, koja je godinama dodeljivana Brozu povodom njegovog rođendana, kaže da je posle Tita sve propalo. Zaboravili su Jovanku Broz, a ne mene. Nekada su mi nudili kule i gradove. Hteli su da idem u Kumrovec u političku školu, ja sam želeo da budem majstor jer je to nekada bio ponos. Radio sam 36 godina u fabrici „Petar Drapšin“, nakon čega sam proglašen tehnološkim viškom. Danas radim u „Pobedi“ čekajući penziju. Supruga je na železnici ostala bez posla... To je slika vremena posle Tita – kaže prvi od 35 nosilaca Titove štafete 1980. godine.”⁷⁶¹

⁷⁶¹ N. Travica, „Nosilac poslednje štafete nije dobio slobodan dan da dođe na sahranu!“, *Alo!*, 27.10.2013, 6.

Svakako najzainteresovanije novine, kad je reč o poslednjim godinama života Jovanke Broz, *Alo!*, među desetinama novina i elektronskih medija prenele su najdetaljnije celokupnu ceremoniju sahrane⁷⁶²: „Uz vojne počasti⁷⁶³, tri plotuna i melodiju „Bela, čao”, *prva dama* Jugoslavije Jovanka Broz juče je sahranjena u Kući cveća, na manje od dva metra od grobnice u kojoj počiva njen suprug, predsednik SFRJ Josip Broz Tito. Na ploči od belog venčaćkog mermerskog mermera je zlatnim slovima, istim kao na Titovoj grobnici, ispisano „Jovanka Broz 1924 – 2013”. Umesto državnih, ideoloških i verskih simbola, kovčeg od hrastovine ukrašavali su samo crveni anturijumi, njeno omiljeno cveće. Poslednjem ispraćaju prisustvovalo je, prema policijskoj proceni, oko 10.000 ljudi!

Kovčeg s posmrtnim ostacima poslednje ikone Jugoslavije, koji je dovezen sa Centralnog groblja, postavljen je već u 10 sati ispred ulaza u Kuću cveća, gde su se od ranih jutarnjih časova okupljali njeni poklonici. Osim Garde Vojske Srbije, počasnu stražu postavili su i pripadnici Šeste ličke divizije, u kojoj se Jovanka Broz borila u Drugom svetskom ratu. Skrušeni, u suzama, držeći se zajedno, oko 11.30 na sahranu su došli članovi njene najuže porodice – sestre Nada Budisavljević i Zora Aleksić, sestrići Goran i Zoran Aleksić, Titovi unuci Joška i Zlatica Broz.

Sahrana je počela tačno u podne, kada je oproštajni govor održao prvo premijer Srbije Ivica Dačić, zatim predsednik SUBNOR-a Miodrag Zečević, a na kraju se u ime porodice od Titove udovice oprostio njen sestrić Goran Aleksić. Njihove govore povremeno su prekidali aplauzi. Kako saznajemo, porodica je u poslednjem trenutku prenela organizatorima sahrane Jovankinu želju da na večni počinak bude ispraćena uz klavirsku melodiju „Bela, čao”. Kada su se začuli taktovi ove italijanske pesme iz Drugog svetskog rata, među okupljenim ženama prolomio se plač. Ovu kompoziciju, svojevrsan simbol celog antifašističkog pokreta, Tito je često pevao i svirao Jovanki. Tada je Garda Vojske Srbije ispalila i tri počasna plotuna, s obzirom na to da je Jovanka

⁷⁶² Program celokupne sahrane objavljen je u *Politici*, *Blicu* i svim drugim dnevnim novinama uoči sahrane. N. Belić, „Jovanka okuplja bivšu Jugoslaviju”, *Politika*, 25.10.2013, A1; M.R. Petrović, „Bez opela i petokrake”, *Blic*, 25.10.2013, 3; N. Anđelković, „Zbogom, Jovanka”, *Informer*, 26.10.2013, 4; Sahrani je prisustvovala i aktuelna prva dama Republike Srbije Dragica Nikolić, K. Živanović, „Poslednji oproštaj od Jovanke Broz”, *Danas*, 26.10.2013, 9.

⁷⁶³ Pitanje uloge počasnog stroja na ovoj u formalnom i pravnom pogledu potpuno neobičnoj sahrani rešeno je tako što su se organizatori pozvali na pokojničina prava kao nositeljke Partizanske spomenice. „Vojne počasti, špalir, pratnja”, *Politika*, 25.10.2013, A7.

Budisavljević Broz bila nositeljka Partizanske spomenice i dva puta je odlikovana za hrabrost.”⁷⁶⁴

Sahrana Jovanke Broz svakako nije bila velika kao velike sahrane našeg doba – sahrana Josipa Broza, Zorana Đinđića, patrijarha Pavla pa i Slobodana Miloševića. Ipak, okupilo se 10.000 građana što je svakako vrlo mnogo, imajući u vidu starost Jovanke Broz i izolaciju u kojoj je živela. Pored građana, sahrani je prisustvovao sam vrh srpske države: premijer Dačić koji je govorio, nekoliko ministara, izaslanici diplomatskog kora, pre svega vodećih nesvrstanih država (Alžira, Palestine, Indonezije, Irana, Indije, Egipta, Južne Koreje, Crne Gore, Japana, Rusije, Belorusije).

Govornici su se obratili nad odrom u ime države, boračke organizacije i porodice: „Premijer Srbije Ivica Dačić je u oproštajnom govoru rekao da je prilika da ispraćajući poslednju ikonu Jugoslavije priznamo sebi da smo počinili greh i prema njoj i prema sopstvenoj istoriji, „istoriji u kojoj nacije i narodi grade svoj identitet” – Jovanka Broz bila je i naša prva dama, ponos i predstavnik države. Zaboravljajući Jovanku, zaboravili smo nas... Pred smrt je niko nije pominjao, iako je bila prva dama, institucija i važan deo naše istorije, koju smo, kao i nju, brzo odbacili i zaboravili... Ovo je odlazak poslednje ikone bivše Jugoslavije.”⁷⁶⁵

Predsednik republičkog odbora Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) Miodrag Zečević poručio je u svom oproštajnom govoru da Jovankin život nije bio lak, ali da joj se država odužuje time što će biti sahranjena kraj čoveka kojeg je volela: „Hvala ti, Jovanko Broz, za sve učinjeno i oprosti sve i svima... Jedno malo oduženje duga države jeste sahrana pored voljenog čoveka, kome si poklonila mladost i posvetila život”, poručio je Zečević.

Opraštajući se u ime porodice od pokojnice, Goran Aleksić je rekao da je Vlada Srbije ispunila poslednju želju njegove tetke – da bude sahranjena pored supruga, koga je neizmerno volela. Ona će danas, posle više decenija zaborava i svog nemira, konačno pronaći spokoj... Jovanka Broz, kao usamljena žena, 36 godina je gordo, ponosno i prkosno bila posvećena čuvanju časti, ugleda, ideala jednog vremena, jedne velike zemlje i jednog čoveka... Bila si starija sestra i majka svojim sestrama, voljena tetka,

⁷⁶⁴ M. Dakić, I. Kljajić, „Ispraćena uz pesmu koju je pevao Tito!”, *Alo!*, 27.10.2013, 2.

⁷⁶⁵ *Isto*.

baka i prijatelj. Hvala za lepe dane, za ljubav i pažnju. Mirno počivaj pored čoveka kojeg si neizmerno volela – rekao je Aleksić.”⁷⁶⁶

„Poslednja jugoslovenska ikona”

Posle ceremonije sahrane, nastao je stampedo posetilaca u kome nije bilo povređenih ali je intervenisala policija koja uspostavila kordon. Novine su javile da je sahrana „ujedinila Jugoslaviju”, mada su sudeći prema posetiocima s kojima su razgovarali, to uglavnom bili Srbi iz okruženja, nešto Makedonaca i retki Hrvati i Slovenci.

Informer, čije je uredništvo ranijih godina kritikovalo vladu zbog pomoći Jovanki Broz, objavio je šaljivu anketu „zašto je Ivica Dačić plakao za vreme sahanе”.⁷⁶⁷

Među pojedinostima o sahrani nije ostalo jasno ko stoji iza njene organizacije: država, Subnor, porodica ili svi zajedno. U pojedinim novinama sasvim je diskretno spomenut Organizacioni odbor za sahranu. Važna vest bila je da će nadgrobna ploča biti slična kao ploča na nepuna tri metra udaljenom grobu njenog supruga. „Ni krst, ni petokraka”, otprilike su poručivali novinski naslovi.⁷⁶⁸ Anketa upornog *Informera* pokazivala je da manjina, od šestoro ispitanih, podržava da bude poštovana pokojničina volja, ali su ostali bili ideološki i generacijski podeljeni.⁷⁶⁹ Novinari *Blica* su sutradan oko ovog pitanja tražili izjavu druge ličnosti SPC, arhiepiskopa Amfilohija. Arhijerej je tvrdio da je pre nekog vremena bio u kontaktu sa Jovankom Broz, na osnovu njene knjige (verovatno je mislio na knjigu Žarka Jokanovića, prim I. P.), i zaključio da je budući da je potekla iz religiozne porodice koja je dala čak sedamdesetoricu sveštenika i veliki broj oficira, Jovanka Broz „zasluživala opelo”. Naravno, potvrdio je da ona versku ceremoniju nije tražila, niti je to učinio neko od članova porodice. Novinari su ga

⁷⁶⁶ V. Crnjanski Spasojević, B. Radivojević, „Sahrana Jovanke uz vojne počasti”, *Večernje novosti*, 22.10.2013, 10.

⁷⁶⁷ „Zašto je Ivica Dačić plakao na sahrani Jovanke Broz?”, *Informer*, 28.10.2013, 2.

⁷⁶⁸ „Sahrana bez krsta, ali i petokrake”, *Naše novine*, 24.10.2013, 6.

⁷⁶⁹ „Treba li na grobu Jovanke Broz da stoji krst, petokraka ili nešto treće”, *Informer*, 26.10.2013, 4.

pitali da li je tačno da je sama Jovanka Broz odbila da ga primi dok je boravila u bolnici, ali je arhiepiskop Amfilohije opovrgao te navode.⁷⁷⁰ Nada Budisavljević, takođe je potvrdila da je mitropolit Amfilohije posetio Jovanku, tokom njene izolacije. Prema njenim rečima ponudio se da je poseti i u bolnici i da održi opelo na sahrani, ali je njena sestra to odbila, pošto nije bila vernica.⁷⁷¹ Ona takođe navodi da je iduće, 2014. na njegovo insistiranje Amfilohije Radović, u njenom i prisustvu njenog sestrića Gorana, posetio Kuću cveća tj. Jovankin grob i održao opelo: „Amfilohije je došao u pratnji dva-tri čoveka, stali smo kod Jovankinog groba i on je počeo da stavlja epitrahiju i krst. Uzeo je dve male sveće, jednu stavio meni u ruke, drugu stavio Goranu u ruke. I počeo da poje. Obilazi oko groba. Blagosilja grob... On je pričao nešto iz Biblije, ja nešto iz Šekspirovih dela.”⁷⁷²

Razmišljanja običnog sveta verovatno je dobro sažeo Zoran Dragišić profesor na Fakultetu bezbednosti u Beogradu. Na tviter nalogu je objavio a novosadski *Dnevnik* preneo: „Predsednik Pokreta radnika i seljaka Zoran Dragišić se „čudi”: „Neverovatno, Jovanka Broz, koja je živela bez dokumenata u bedi, sada se sahranjuje uz državne počasti. Oj, Srbijo međ’ šljivama!”⁷⁷³

Upravo na dan sahrane Jovanke Broz *Naše novine* objavile su i jedini kritički tekst na račun ovog čina iza koga je na mnogo načina stala Vlada Srbije. Poslanik SPO Mirko Čikiriz je 23. oktobra od Vlade zvanično zatražio izjašnjenje o tome šta je učinjeno da bi ostareli čuvar srpskog vojničkog groblja Zejtinlik dobio naslednika. Za novine je Čikiriz izjavio da bi vlada pre trebalo da se bavi ovim pitanjem nego sahranom Jovanke Broz.⁷⁷⁴

Kritičan je, ali iz drugih razloga, bio i profesor Filozofskog fakulteta Milan Brdar: „U Srbiji koja promovise vladavinu prava zbog iracionalnih razloga krše se najosnovniji zakoni (...) U kratkom roku Srbija koja deklarativno teži ka Evropi krši elementarne civilizacijske propise o sahranjivanju i od toga, da bude još gore, pravi spektakl. Prvo u slučaju Slobodana Miloševića, koji je sahranjen kod tazbine u dvorištu

⁷⁷⁰ M. R. Petrović, „Amfilohije: *Bila je verujuća*”, *Blic*, 25.10.2013, 2.

⁷⁷¹ Ž. Jokanović, *Nada Budisavljević, Moja sestra...*, 350.

⁷⁷² *Isto*, 367–368.

⁷⁷³ „Tvit crtica”, *Dnevnik*, 25.10.2013, 2.

⁷⁷⁴ A. Isailović, „Vladu baš briga za srpske junake sa Solunskog fronta”, *Naše novine*, 26.10.2013, 8.

koje je postalo kultno mesto, a sada i u slučaju sahrane Jovanke Broz. Zaboravlja se da ovo nije 1980. ni hladnoratovska Evropa u kojoj je Tito bio saveznik Zapada, kome je tada odgovarao spektakl njegove sahrane u funkciji propagandnog rata protiv Sovjeta. Posebno je pitanje poštovanja pokojnice koja je bila žrtva ljudi od kojih će se neki pojaviti na sahrani, jer smatraju to renesansom sopstvenog kulta.”⁷⁷⁵

Posle sahrane, o sudbini Jovanke Broz pisali su političari. Maja Gojković, uticajna članica sada SNS-a, koja će godinu dana kasnije postati predsednica Narodne skupštine, pitala se u komentaru na tviteru zašto Jovanki Broz nije pomogao nijedan srpski premijer koji se proteklih godina doseljavao na Dedinje.⁷⁷⁶ Istovremeno, premijer Unsko-sanskog kantona Federacije BiH Hamdija Lipovača tvitovao je: „Jovanka Broz, dostojanstvo bez obzira na cijenu. Damu ne određuju vlast i moć. Dama se rađa. I smrću je porazila mnoge. Naša sramota. Bela ćao...” Srpski pokret obnove je, posredstvom pokrajinskog odbora tražio da se država jednako „posthumno oduži” Jelici, supruzi komandanta JVO generala Dragoljuba Mihailovića.⁷⁷⁷ Mihailović u to vreme još uvek nije bio rehabilitovan, a pripadnici JVO su još osam godina ranije bili izjednačeni pred zakonom sa učesnicima NOV-a.

Svega dve sedmice posle smrti Jovanke Broz ministar Rasim Ljajić izjavio je da bi jednu ulicu u Beogradu trebalo nazvati po preminuloj udovici predsednika SFRJ. Nije bilo naznaka da je i formalno pokrenuo ovu inicijativu, niti obrazloženja...⁷⁷⁸

Četiri sedmice posle sahrane novine su prenele vest o 9.000 poseta Kući cveća. Bilo je to, međutim, samo dvostruko više nego tokom istog razdoblja prethodne godine.⁷⁷⁹

Nakon sahrane Jovanke Broz, 26. oktobra, u Kući cveća, u knjige žalosti tj. *Spomen knjigu* i *Knjigu utisaka*⁷⁸⁰, kako se od stvaranja *Memorijalnog centra* nazivaju ovi dokumenti, zvanične delegacije, kao i građani mogli su da upisuju svoje utiske i

⁷⁷⁵ B. Subašić, „Ispračaj daleko od muža i dvora”, *Večernje novosti*, 27.10.2013, 12.

⁷⁷⁶ „Tvit crtica”, *Dnevnik*, 28.10.2013, 2.

⁷⁷⁷ „SPO: Državna počast i za Dražinu ženu”, *Blic*, 29.10.2013, 9.

⁷⁷⁸ „Rekli su...”, *Politika*, 03.11.2013, A6; Mesec dana kasnije inicijativu da u njihovom gradu jedna ulica ponese ime po Jovanki Broz podneli su Centar „Tito” i Društvo za istinu o NOB-u iz Subotice. „Jovanka”, *Večernje novosti*, 20.12.2013, 5.

⁷⁷⁹ N. Belić, „Grob Jovanke Broz posetilo 9.000 poštovalaca”, *Politika*, 20.11.2013, A16.

⁷⁸⁰ *Spomen knjiga* namenjena je za ostavljanje poruka državnih delegacija, zvaničnika, diplomata, dok je *Knjiga utisaka* rezervisana za posetioce koji dolaze u privatne posete *Memorijalnom centru* 25. maj.

sećanja, sada ne samo isključivo vezano za Tita, već i Jovanki su mogli i na ovaj način odati poštu i počasti. Interesantno je da u *Spomen knjizi*, koja je rezervisana isključivo za zvanične posete, ne postoje upisi vezani za Jovanku, čak se ne spominje ni u kontekstu zajedno sa Titom, ali se zato u *Knjizi utisaka*, pronašlo mesta i za *prvu drugaricu* socijalističke Jugoslavije. Naime u periodu od 29. oktobra do 07. novembra, skoro sve poruke građana odnose se ili isključivo na nju ili su vezane za Tita i nju, gotova da ni jedno sećanje nije upućeno maršalu lično. Ali, već nakon 7. novembra ponovo preovladavaju posvete Titu, da bi ubrzo Jovanka bila ponovo zaboravljena ili se spominje samo retko ili isključivo uz Tita.⁷⁸¹ Najveći broj posetilaca koji su u *Knjigu sećanja* uneli svoja sećanja, emocije i impresije o Jovanki Broz dolaze iz Srbije, tj. pišu ekavicom, mali broj je i građana iz Makedonije, Slovenije i drugih bivših jugoslovenskih republika. Takođe, desetak zapisa su na stranim jezicima: engleskom, grčkom, ruskom i španskom.

Analizirajući poruke građana posvećene Jovanki, primećuje se dominantan narativ sveprisutne jugonostalgije, žalost za SFRJ koju svi posetioci doživljavaju kao državu blagostanja, ravnopravnosti i jednakosti, a Jovanku Broz poistovećuju s tom i takvom državom:

„Na žalost s Jovankinim odlaskom definitivno je završena jedna epoha. I lepo i srećno smo živeli u njoj. Počivaj u miru.”⁷⁸² „Poslednji pozdrav drugarici Jovanki, najlepšoj dami Jugoslavije koja je svojim najlepšim osmehom dostojanstveno predstavljala najlepšu i najpoštovaniju državu na svetu. Slava joj i hvala.”⁷⁸³ „Draga drugarice Jovanka, eh kada bi moglo da se vrati ono vreme kada ste drug Tito i vi bili naš ponos i naša vodilja. Nama, generacijama koje su rasle uz vas, ostaje tuga što vas više nema. Počivajte u miru i neka vam je večna slava.”⁷⁸⁴ „Drugarica Jovanka Broz je u pravom smislu reči bila i ostala Jugoslovenska majka”⁷⁸⁵ (u originalnom zapisu podvučena je reč „majka”, prim. I. P.)

⁷⁸¹ Ljubaznošću osoblja Muzeja istorije Jugoslavije, dobila sam na uvid Knjige žalosti iz Kuće cveća u periodu oktobar 2013 – maj 2014.

⁷⁸² *Knjiga utisaka* 29.10.2013, MIJ.

⁷⁸³ *Isto*.

⁷⁸⁴ *Knjiga utisaka* 02.11.2013, MIJ.

⁷⁸⁵ *Isto*.

Pored jugonostalgичnog diskursa prisutne su i poruke u kojim se posetioci poistovećuju sa njom po zemljačkoj liniji, pa je tako obraćanje Jovanki Broz kao „Ličanki” često: „Zbogom naša draga Ličanko, bila si i ostaćeš ponos tvojih zemljaka. Beše ti žena stena, izdržala si što ni jedna žena nije, zato si još više dika i ponos naše krševite Like. Mnogo ti je nepravde i zla naneseo, zato u miru počivaj jer si sve svoje zadatke ispunila na najbolji način, a neki neka se stide. Ti si simbol i zvezda najsjajinja na nebu. Zbogom!”⁷⁸⁶

Interesantna su i sećanja na partizanske dane Jovanke Broz, i možda pomalo neočekivano poređenje sa heroinom Prvog rata, Milunkom Savić: „Poput legendarne Milunke Savić, umrla je i druga legenda ali svetskog glasa (Jovanka Broz). Njenom smrću završena je epoha Brozove vladavine.”⁷⁸⁷ „Počivaj u miru velika ratnice u borbi protiv fašizma i okupatora za bolji život svoga naroda. Sve što smo lepo proživeli, to je život za koji smo vam zahvalni.”⁷⁸⁸

Nemali broj posetilaca *Kuće cveća* negodovao je zbog izgleda i veličine groba Jovanke Broz, smatrajući da ona svakako zaslužuje i da na taj, vizuelno-simbolički način, bude izjednačena sa Titom: „Tužna sam i nesretna viđenjem groba naše hrabre i lepe Jovanke. Kako je bedno živela posle smrti Tita tako izgleda i njena grobnica. Zar nije zaslužila uglednu grobnicu a ne ovo minimizirano da je neugledno pored grobnice našeg voljenog Tita. Ne znam koji iskren čovek može ostati ravnodušan kad ovo vidi?”⁷⁸⁹ „Bilo bih (u originalu tako piše, prim I. P.) časno ispraviti ovu grešku i udostojiti grobnicu njenom liku. Bila sam na sahrani.”⁷⁹⁰ Čak su i strani posetioci imali potrebu da iskažu nezadovoljstvo zbog ove nepravilnosti: „Ella Tili and Engulushe Marion were here together on a visit. Mi misloimo da kuća Cveća je mnogo lepa and we want to ask zašto žena od Tita ima manje ili niži grob? Ako imate odgovor molim vas pišite nas na ovu e-mail adresu:..... Hvala i Thank you!”⁷⁹¹

U *Knjizi sećanja* mesto je našla i jedna veoma posebna, specifična, netipična i sasvim neočekivana poruka Jovanki Broz: „Ličanko moja draga, nadam se da Si srela

⁷⁸⁶ *Knjiga utisaka* 29.10.2013, MIJ.

⁷⁸⁷ *Isto*.

⁷⁸⁸ *Isto*.

⁷⁸⁹ *Knjiga utisaka* 30.10.2013, MIJ.

⁷⁹⁰ *Knjiga utisaka* 31.10.2013, MIJ.

⁷⁹¹ *Knjiga utisaka* 18.3.2014, MIJ.

„onog velikog Inženjera koji će jednoga dana sve da popravi, koji je spor ali dostižan” – kako si ti doživljavala Boga. Neka Ti On sagrešenja tvoja. Igumanija Makarija (velika slova su u originalu teksta, prim. I. P.).⁷⁹²

Kako je *Knjiga sećanja* rezervisana isključivo za beleženje poruka sećanja privatnih lica, veoma je dragocen izvor upravo za diskurs javnosti i sećanja na Jovanku Broz, ali i za jugoslovenski socijalizam i život u njemu. Prema svemu gore navedenom, nameće se zaključak da je početkom druge decenije 21. veka, sećanje na *prvu drugaricu* pozitivno i afirmativno, bar za posetioce njenog groba! Ona je viđena kao heroina jednog i mučenica drugog vremena. Heroina socijalističke Jugoslavije a mučenica postsocijalističkih društava, da bi u 21. veku ipak ponovo simbolički rehabilitovana i upamćena kao pozitivna ličnost.

U javnosti je u ovo vreme bilo i događaja koji su oslikavali kritiku Brozove vladavine, pa samim tim kritički predstavljali i ulogu Jovanke Broz u socijalističkom društvu. Tako je početkom decembra 2013. u Nacionalnoj galeriji u Dositejevoj ulici prvi put su izlagane slike Miće Popovića, koje su bile zabranjene za vreme vladavine Josipa Broza. Na jednoj od njih je zajedno sa Brozom i nizozemskom kraljevskom porodicom bila prikazana i Jovanka Broz. Umetnik je kritikovao kult ličnosti, socijalne razlike i loš položaj radništva. Zanimljivo da je ova slika, o kojoj je ranije bilo pisano, mesec dana posle sahrane Jovanke Broz bila i izložena u javnosti.⁷⁹³

Početkom novembra u jednim novinama i jednom nedeljniku pevačica Lepa Brena označena je kao „poslednja Jugoslovenka” posle smrti Jovanke Broz.⁷⁹⁴

Interesovanje za Jovanku Broz možda je bilo manje od očekivanog kad je reč o poseti sahrani, ali se zanimanje međutim prenelo u sajber sferu. Sredinom decembra 2013. pretraživač Gugl objavio je listu najpretraživanijih ličnosti u raznim zemljama za tu godinu. Jovanka Broz je bila treća po interesovanju, iza Sare Jovanović, učesnice u takmičenju *Tvoje lice zvuči poznato*, i pevačice Goge Sekulić. Novinarima je bilo

⁷⁹² *Knjiga utisaka* 29.10.2013, Memorijalni centar 25. maj.

⁷⁹³ M. Dimitrijević, „Cenzurisana slika Miće Popovića prvi put pred publikom”, *Politika*, 3.12.2013, A1.

⁷⁹⁴ N. B. Odalović, „Bum, cile, bum!”, *Danas*, 8.11.2013, 9.

zanimljivo što se poznate pevačice Svetlana Ceca Ražnatović i Severina nisu našle na listi.⁷⁹⁵

Sećanja i odnos prema Jovanki Broz kada poredimo sadržaje iz *Knjige sećanja* u Kući cveća sa novinskim člancima objavljenim posle njene smrti, velikim delom se poklapaju u kontekstu pozitivne valorizacije Jovanke Broz i njenog mesta u socijalističkom i postsocijalističkom vremenu. Takođe im je zajednički i veoma prisutan martirijski diskurs u koji je smeštena ona i njen život posle Brozove smrti.

Antonije Kovačević, urednik *Naših novina* dao je saopštenje o smrti Jovanke Broz i ocenu njenog života bezmalo dve sedmice pre nego što je umrla: „Nema dana, a da se neko u medijima ne pozabavi zagrobnim životom još uvek žive bivše prve dame, zapravo jedine koju smo ikada imali. Te sahraniće je levo od Tita, te ukopaće je desno, među fikusima, te nema para da se diže mermer, te nema volje da se ubogoj starici ispuni poslednja želja. A tražila je, ni manje ni više, nego da je vrate pored onoga od kojeg su je nasilno, zaverom, odvojili, ima tome već 37 ili 38 leta. Nadam se samo da gospođa Jovanka ne čita novine ovih dana. Inače bi znala da je odavno mrtva, kao Džoni Dep u onom Džarmušovom filmu...

Zbog ovoga i zbog mnogo čega drugog, Jovanka Broz zaslužuje da je ispratimo dostojanstveno, kako dolikuje. Da je ne guramo u raku pre vremena, pa makar to bilo i pored njenog voljenog Tita. Imajmo na pameti da će se s njom upokojiti i jedan veliki i važan deo naše istorije, koji bi neki najrađe da zaborave i izbrišu, a bez kojeg smo sakati i nedovršeni. Jer, narodi koji prošlost ne pamte, budućnost ne dočekaju. S tim u vezi, ako za nju i ne bude mesta u Kući cveća, svakako bi ga trebalo naći u Aleji velikana. Onima koji svemu traže razlog i dlaku u jajetu postaviću jedno prosto pitanje: „Znate li ženu koja je duže i direktnije imala uticaj na sudbinu ove zemlje od Jovanke Broz?“ Ja ne znam.”⁷⁹⁶

Dva dana posle smrti Jovanke Broz, poznati srpski teatrolog, režiser i dugogodišnji upravnik Jugoslovenskog dramskog pozorišta Jovan Ćirilov objavio je

⁷⁹⁵ „Sara najtraženija”, *Blic*, 18.12.2013, 31.

⁷⁹⁶ Kovačević je dugo vremena bio na uredničkim pozicijama u raznim tabloidnim novinama. Sa mesta u novinama *Alo!* smenili su ga vlasnici pod pritiskom predsednika Tadića, navodno zbog pisanja u vezi sa generalom Ratkom Mladićem; A. Kovačević, „Ubijanje Jovanke, poslednji čin, Mo’š misliti”, *Naše novine*, 8.10.2013, 2.

njen nekrolog u nedeljniku *NIN*. Ćirilov je ranijih godina, prisećajući se starih vremena i razvoja JDP-a, u svojim tekstovima često pisao o Josipu i Jovanki Broz. Dok je ranije spominjao pojedine anegdote, u nekrologu, koristeći svoju redovnu kolumnu objašnjavanja nepoznatih reči, ocenio je da je Jovanka Broz obavljala uspešno svoju ulogu, da je bila prirodna i štitila protokol, činila da Tito, „hodajući spomenik koji je sa sobom na Vi”, dobije jednu prirodnu i ljudsku crtu i pozadinu. Ćirilov je kao dokazanu smatrao tezu da je Jovanka Broz stradala zato što su određeni krugovi želeli da je iskoriste kako bi došli na vlast.⁷⁹⁷

Posle smrti Jovanke Broz mnoge javne ličnosti su pokušavale da u vezi sa njenim životom i sudbinom pruže objašnjenja koja ona sama nije davala. Milomir Marić je tako objašnjavao da je Jovanka skrajnuta i posle 1990. zbog vlastoljubivosti i porodičnih interesa Mirjane Marković, sestričine Brozove ratne ljubavi Davorjanke Paunović.⁷⁹⁸ U istim novinama, penzionisani general, poznati funkcioner UDB-e, Jovo Kapičić dao je izuzetno topao i ljudski intervju posvećen sudbini Jovanke Broz. Ocenio je da je Jovanka Broz uklonjena zbog straha pojedinih krugova da bi „Srbi mogli preuzeti vlast” posle Titove smrti. Tako je posle smrti Nehrua vlast preuzela Indira Gandhi. Tvrdio je još, na osnovu svojih sećanja, da se Jovanka Broz nije mešala u politiku, da je bila privržena Titu i da su se međusobno voleli.⁷⁹⁹

U dnevniku *Danas*, tumačenje sudbine Jovanke Broz konstruisala je i ideološkinja „Druge Srbije”, poznata istoričarka i intelektualka Latinka Perović. Jovanku je predstavila kao žrtvu državnog nasilja, zaborava i odnedavno zloupotreba koje su bile i nacionalističke: „Ko bi se nje još sećao u vreme raspada Jugoslavije, ratova devedesetih godina, režima Slobodana Miloševića, koji se i sam nastanio u Užičkoj ulici? U tim smutnim i tragičnim vremenima, Jovanka Broz je živela u izolaciji: bez ličnih dokumenata, zdravstvene zaštite i penzije. Ali, ona je ostala zaboravljena i od svih vlada posle Slobodana Miloševića, koje su se izjasnile za vladavinu prava, za neprikosnovenost ličnih prava – svojinskih i političkih. Niko se, međutim, nije pitao kako je moguće da jedna građanka, uz to supruga bivšeg predsednika Republike, bez optužbe, sudskog procesa i presude može da bude jednostavno „izbrisana”. Zatim je

⁷⁹⁷ J. Ćirilov, „Jovanka, Reč nedelje”, *NIN*, 24.10.2013, 79.

⁷⁹⁸ „Mira Marković kriva za Jovankine muke”, *Kurir*, 22.10.2013, 6.

⁷⁹⁹ „Jovo Kapičić o Jovanki Broz: udaljili su je od Tita da Srbi ne bi preuzeli vlast!”, *Kurir*, 22.10.2013, 8.

sadašnja koaliciona vlada, bez ikakvog objašnjenja odnosa svojih prethodnika, počela da najavljuje: vraćanje lične karte, zdravstvene legitimacije, penzije Jovanke Broz, na koju je ona imala pravo ne samo kao supruga predsednika republike, već i kao borac narodnooslobodilačkog rata. I popravku kuće koja joj je data „na uživanje”, a prokišnjavala je. Opet tišina: kao da je dirigovana. Najzad, odsustvo profesionalnog dostojanstva i etike u medijima i medicini. Počeli su se pojavljivati razgovori sa njom, u kojima je ona govorila o svojoj „istorijskoj” ulozi. Naglašavano je i njeno etničko poreklo, koje je, valjda, trebalo da objasni njena stradanja. Ubrzo su mediji bili zasuti vestima da je, u teškom stanju, prebačena u Klinički centar. Lekari su, grubo narušavajući njenu privatnost, detaljno opisivali bolest i, ne stideći se, govorili o njenoj ličnoj zapuštenosti. Opet tišina, koju je prekinula medijska „priprema” njene smrti: agonija ali pre nje želja da bude sahranjena uz Tita, u Kući cveća, koja time, šta god to značilo, gubi status istorijskog mesta i postaje porodična grobnica. Pošto su ih razdvojili (prema izvorima, Tito nikada nije pristao na razvod), Tita i Jovanku sada mrtve spajaju... Verujem da će istorijska nauka rekonstruisati sudbinu Jovanke Broz: ona to već čini kroz biografije Josipa Broza Tita. Kakva god bila, ta će sudbina biti jedno od važnih ogledala u kojima se ogledamo mi, jučerašnji i dojučerašnji savremenici Jovanke Broz, u kojima je žudnja za političkom osvetom utulila osećanje za složenosti života i istorije, za tragiku čoveka. Bez tog osećanja, mi smo u slepoj zoni moralnog relativizma kao osnove svekolikog nasilja nad čovekom: živim i mrtvim.”⁸⁰⁰

Za stilistu Ašoka Murtija Jovanka Broz bila je jugoslovenska verzija Žakline Kenedi. Sa tom razlikom što je bila skromna, okrenuta Jugoslaviji, kreatorkama iz Rijeke i Zagreba, „Narodnoj radinosti”... Pa čak, kako je tvrdio Murti, i sopstvenom rukotvorstvu.⁸⁰¹

Emotivni nekrolog dao je Ivan Ivanji, književnik i nekadašnji Brozov prevodilac. Sećao se Jovanke Broz kao skromne i prijazne osobe. Predstavio ju je kao „deo institucije”, citirajući Latinku Perović, kao ljudsku stranu režima. Ideološki i dalje odan Brozovom vremenu, Ivanji je dao nekoliko ocena koje svakako predstavljaju plod dugoročnog razmišljanja. Među njima je i ona o stvarnom značaju, odnosno precenjivanju, Staneta Dolanca. U zaključku Ivanji kaže: „Životni put mlade seljanke

⁸⁰⁰ L. Perović, „Okrutna priča o odsustvu dostojanstva”, *Danas*, 23.10.2013, 14.

⁸⁰¹ M. Mitrović, „Balkanska Džeki Kenedi”, *Naše novine*, 23.10.2013, 24.

rođene u selu Pećanima u Lici pre 89 godina zaista liči na bajku, zaslužuje knjige i filmove. Nikakav senzacionalizam tu nije potreban, sve što je zaista doživela samo po sebi dovoljno je fantastično. Sa sedamnaest godina je postala skojevka. Nikada nisam čuo ko ju je i pod kakvim okolnostima pridobio za tu sudbonosnu odluku. A to bi bilo ne samo zanimljivo nego i važno. Bila je prvoborac sa oružjem u ruci i ranjavana u borbama. Odbacujem legende i prepričavanja. Ne znam kako se dvadesetnekoligodišnja devojka našla posle rata uz više od trideset godina starijeg Tita – Tita pobednika, Tita idola – koji je neposredno pre toga izgubio svoju najveću životnu ljubav⁸⁰², Davorjanku Paunović. Posle toga za Jovanku slede glamurozne godine. Devojčica iz ličkog sela upoznaje careve i kraljeve, holivudske zvezde, postaje jedna od prvih dama sveta, celog sveta, i Istoka i Zapada, ne samo njene Jugoslavije. A posle toga slede decenije zagrižene, nezamislivo strašne usamljenosti. Takva usamljenost jeste bolest i rana bolesti. Svako ko želi da zna upoznat je sa činjenicom da je odlukom Saveznog izvršnog veća posle Titove smrti određena takozvana „izuzetna penzija“ za njegovu udovicu u visini prihoda šefa države. Možda joj je trebalo dodati i penziju visokog oficira, što je takođe bila. Srpska vlada je samo obnovila taj zakon, kada su zakoni jugoslovenske federacije prestali da postoje. O tome neka bez senzacionalizma referišu oni koji znaju činjenice, raspoložu dokumentacijom i neka iznesu sve. Poslednjih nedelja se često pominjala njena porodica. Znam da je imala mlađu sestru, Nadu. Kad su mi je na jednoj književnoj večeri pokazali kao gimnazijalku pomislio sam: ona je još lepša od Jovanke. Sada nije vreme da se na nju upere kamere i reflektori, shvatam da to odbija, dosta joj je teško i bez toga, ali zaista dragoceno bi bilo da ona jednog dana, kad smogne snage, kaže nešto više o Jovankinim poslednjim nedeljama, mesecima, godinama. Zašto se opirala da ranije prihvati lekarsku pomoć?⁸⁰³

I poznati „TV Manijak“, Dragan Ilić, u to vreme ugledni voditelj Radio Beograda, posvetio je svoju redovnu kolumnu u nedeljniku *Vreme* Jovanki Broz. Začuden opstrukcijama oko sahrane, nekrofilnim nagađanjima oko svega u vreme dok je Jovanka Broz još uvek bila živa, Ilić se zapitao:

⁸⁰² Nije jasno na osnovu čega ovo Ivanji tvrdi.

⁸⁰³ I. Ivanji, „Gašenje jugoosmeha“, *Vreme*, 24.10.2013, 13; Nada Budisavljević je 2015. objavila knjigu uspomena.

„Bože, zar je najveći Sin Naroda i Narodnosti sahranjen u objektu bez potpune dokumentacije – u divljoj gradnji i nelegalnom objektu.

E moj družo Stari...

Sad bi se sa Jovankom taj lanac podzemnog nadziđivanja nastavio, a to ne biva. Tek sa njenom smrću shvatili smo u kakvoj bedi je živela, ali nismo shvatili ko su ti famozni moćnici koji i danas mogu da vas drže u kućnom pritvoru. Zastrašujuće mi deluje činjenica da neki "Pušać" iz Ozne, kao u seriji *X-files* i danas u poznim devedesetim – vuče konce putem svojih političkih unučića iz tajnih službi.”⁸⁰⁴

Tekst Svetlane Vasović-Mekine objavljen u *Pečatu* otkrio je nova saznanja o osamdesetim godinama i sudbini Jovanke Broz, koja je ova vredna novinarka konstruisala na osnovu istraživanja u slovenačkim arhivima. Tumačenja raskida bračnog para Broz predstavljena su u ovom tekstu kao potpuno negativna po Jovanku, pre svega sa stanovišta interesa partijskog rukovodstva za očuvanje vlasti posle Brozove smrti i nacionalnih težnji slovenačkog komunističkog vrha. Zanimljivo je da autorka citira jednog od savremenih slovenačkih istoričara, Božu Repe, koji je Jovanku Broz zbog sukoba sa Dolancom nedavno, „bez pijeteta prema umrloj osobi”, okarakterisao kao „spletkarušu”.⁸⁰⁵

Na dan sahrane Jovanke Broz, Borka Pavićević, intelektualka i direktorka Centra za kulturnu dekontaminaciju, u autorskom tekstu za *Danas* pod naslovom imena i prezimena preminule, prisećala se velikih sahrana iz nedavne prošlosti i njihovih umetničkih, estetskih i političkih dimenzija. O Jovanki Broz je, zaključujući tekst, napisala sledeće: „U prošlu nedelju, nakon vesti o smrti, na RTS-u prikazana je emisija načinjena 2010. o Jovanki Broz. Imali smo "saznati" kakav je bio njen odnos prema „podređenima”, kako je nemoguća bila, sem istoričara Tvrtka Jakovine i Joške Broza, koji su govorili o prvoj dami Jugoslavije na osnovu istorijskih činjenica, ili sa odnosom prema supruzi Josipa Broza Tita, slušali smo ogovaranja. (Obeležavala je crtom na flaši dokle je vino popijeno). Malograđanska projekcija, da ne kažem tabloidna, i prema veličini i prema istoriji, ili, očitovanje ovoga vremena prema vremenu Jugoslavije. Međutim, cela ta "priča" (valja primetiti da je reč "priča" i "pričam ti priču", ili "to je

⁸⁰⁴ D. Ilić, „Nasleđeno i stečeno”, *Vreme*, 24.10.2013, 59.

⁸⁰⁵ S. Vasović-Mekina, „Jovanka, obespravljena do smrti”, *Pečat*, 25.10.2013, 22.

moja priča", „svako ima pravo da priča" zamenila svaku dramu, a o tragediji i da ne govorimo) u potpunoj je diskrepanciji sa fotografijama i filmskim materijalom koje smo videli. Kreirane tobožnje usamljene šetnje Jovanke Broz pokazuju da autori nisu ništa naučili od Bi-Bi-Sijevih emisija o istorijskim događajima i ličnostima.

Takva kakva je na fotografijama i filmovima jeste ona ista koja plače, tako kako plače na snimcima sa sahrane Josipa Broza. I je li ili nije „već tri godine sa njim u vezi"? Kao da su ljubav i odanost time merljivi.

Odnos komunističkih elita prema Jovanki Broz, i odnos postkomunističkih elita jesu posledica odnosa prema Jugoslaviji, te i prvoj dami te zemlje, odnos „gospona i gospode", ("dame i gospodo"), prema drugarici Jovanki Broz, nositeljki Partizanske spomenice, sedamnaestogodišnjoj devojci koja je otišla u narodnooslobodilačku borbu protiv nacizma.”⁸⁰⁶

U *Blicu* se s patosom od Jovanke Broz oprostio i Žarko Jokanović, autor njene ispovesti, koji će nedugo potom po izboru časopisa *Hello* postati ličnost godine u Srbiji. Jokanović je lamentirao: „Ispraćena suzama svojih obožavanih sestara Nade i Zore, svojih voljenih sestrića Gorana i Zorana, svojih rođaka, saboraca i prijatelja, brojnih znanih i neznanih poštovalaca iz svih krajeva bivše Jugoslavije i sveta...” Tvrđio da je Jovanka Broz smrću „kao da je iz pepela podigla antifašistički pokret”. Nazvao ju je i modernom antičkom heroinom, citirao govornike na sahrani, a zatim i reči pesme „Bella ciao...” i konačno se i sam oprostio od pokojnice: „Nadam se da je pronašla večni mir pored čoveka kojeg je beskrajno volela. Ispunjena je njena najveća i poslednja želja, ono što sam joj pre dvadesetak dana i obećao u bolnici – da će i u večnosti biti pored njega. Do poslednjeg trenutka ostala je svoja, ponosna i uspravna. Moja divna prijateljica, nesalomiva Jovanka Broz.

Zbogom, draga moja Jovanka. Sećanja onih koji vas vole neka vam i dalje „griju dušu”.⁸⁰⁷

⁸⁰⁶ B. Pavićević, „Jovanka Budisavljević Broz”, *Danas-Vikend*, 26.10.2013, 13; Ovo viđenje Jovanke Broz sasvim se razlikuje od izjave koju je Borka Pavićević dala nedeljniku *Novosti* 8.10.1990. godine

⁸⁰⁷ Ž. Jokanović, „Bela, ciao...”, *Blic*, 27.10.2013, 4.

Možda najprecizniju ocenu novog doba u kome je Jovanka Broz umrla dao je književnik Radoslav Petković. Zanimljivo je da je, pišući dan posle sahrane Jovanke Broz izbegao da piše o njoj samoj: „I tako stižemo do drugog doba, onoga u kojem je Jovanka Broz umrla, a u kojem mi živimo, doba u kojem, sada sasvim sigurno prividno, nema embarga ni tabu tema. Ispostavlja se nešto drugo: mnoštvo informacija, informatički haos, isto je tako malo znakovit kao i apsolutni nedostatak iz vremena Titove vladavine. Sve vezano za život i smrt Jovanke Broz, kao i bilo šta što jeste u nekom trenutku važno, biva iskrivljeno prolazeći kroz prizmu raznih motiva i interesa, od nacionalističkih do prizemno predizbornih. Dozvoljeno je pitati šta god se hoće: problem je u odgovoru.

I čovek se tek tužno mora zapitati: postoji li, između dve krajnosti, muklog ćutanja i nesuvislog brbljanja, još neka mogućnost?“⁸⁰⁸

Kolumnista-veteran *Danasa* Aleksej Kišjuhas svakako nije čuo za kraljicu-majku Elizabetu kojoj su na ispraćaj i sahranu u Londonu došli milioni ljudi. Ponesen euforijom, napisao je sledeće rečenice: „Odnos prema Jovanki Broz je, svakako, i odnos prema komunizmu i prema socijalističkoj Jugoslaviji. Jer nije Jovanka bila nikakva *Prva dama* – damama na sahranu ne dolaze hiljade ljudi. Dok drugaricama već dolaze. Dakle, ona je bila i ostala 'drugarica', za sve one malobrojne koji dobro razumeju šta to zapravo znači. I borila se za to da svi budemo drugovi i drugarice, a mi smo dopustili da danas 'dama i gospode' ima i previše. Zatim, ona je još manje bila nekakav 'poslednji simbol' ili 'svedočanstvo kojeg više nema'.”⁸⁰⁹

Kišjuhas je dalje razvio tezu Latinke Perović (mada je ne citira) o Jovanki Broz kao delu institucije, tvrdeći da nazivajući SFRJ „Jugoslavijom Josipa i Jovanke”.

„Uz 'Bella ciao' je bila sahranjena Jovanka Broz, po sopstvenoj želji, uz prisustvo oko 10.000 ljudi. Preminula je na dan oslobođenja Beograda, grada u *kojem je ona bila lišena slobode duže od Nelsona Mandele* (istakla I. P.). Privedena je kraju žalosna bajka o usamljenoj starici koja sedi u svom zamku dok armija zlih ljudi čeka da umre kako bi razgrabila escajg – bajka koja je bila naša sramota i stvarnost u koju smo odbijali da pogledamo. Srećom, na poslednjem pozdravu ovoj heroini je bilo i njenih

⁸⁰⁸ R. Petković, „Dva vremena Jovanke Broz”, *Blic*, 27.10.2013, 14.

⁸⁰⁹ A. Kišjuhas, „Zbogom, draga”, *Danas-Vikend*, 2.11.2013, 7.

ratnih drugova, partizana, kako bi održali javni čas iz kulture sećanja. Grubih muškaraca pogleda večno zaustavljenog u daljini, kako donose cveće i plaču jer je otišla jedna od njih. Ratnih veterana i invalida koji su izgradili manje-više sve što imamo danas. Mi, ostali i nedostojni, zanimali smo se trivijalnostima. Od banalnih nostalgičara koji u Jovanki vide (jedino) nekakav pluskvamperfektni džet-set i sliku Jugoslavije u svetu kroz modnu kolekciju, do bednih antititoista koji u njoj vide kosovsko-srpsku žrtvu zlog komunizma. Uz neizostavne lešinare samoprozване novinarima kojima je bilo zanimljivije da li Jovanka ima rane na grudima i među nogama, te da li u njenom zatvoru postoje grejanje i mokri čvor. "U partizane, ja moram poći, o zbogom, draga, zbogom, draga, zbogom, zbogom, u partizane ja moram poći, i tamo naći topli dom."

Kišjuhasov zaključak možda najrečitije sažima odnos „Druge Srbije” prema Jovanki Broz:

„Svaki tekst, svaka analiza posvećena Jovanki Broz morala bi da počne i završi se sledećim: 'Jovanka Broz je sa 17 godina uzela oružje i otišla u šumu da bi pucala na fašiste . Šta (bi)smo mi uradili?' Mi smo za svoje fašiste glasali na izborima, više puta. A pošto duboko u sebi taj odgovor dobro znamo, ponašamo se sramotno i nedostojno kako se ponašamo, ali i dešava nam se sve što nam se dešava. 'I ovo je cvet partizana, o zbogom, draga, zbogom, draga, zbogom, zbogom, i ovo je cvet partizana, koji je umro za slobodu.'”⁸¹⁰

Nešto ranije u *Pečatu* je kolumnista Miodrag Zarković izneo stav koji se duboko razlikovao ne samo od Kišjuhasovog već i od dominantnog „neorankovićevskog” diskursa nedeljnika u kome je sam pisao: „Kada smo već kod patetičnog odavanja pošte pokojnicima, ne bi trebalo zaboraviti ni horsku buku o Jovanki Broz koja se, posle 33 godine, pridružila „čoveku kojeg je volela i kojem je posvetila život” – tako su njenu i Titovu vajnu „ljubav” opisivali nebrojeni novinari, pa i u TV izveštajima sa njene sahrane. Samo još da nam objasne kakva je to ljubav koju je, na početku njihove veze, mlada 28-godišnja žena mogla da oseća prema tada 60-godišnjem diktatoru kojeg je, inače, po sili zakona morala da voli cela država...O „boljim vremenima” Brozovog razdoblja, koja su spominjali mnogi komentatori, među njima i na sahrani prisutna supruga predsednika Republike Srbije, Dragica Nikolić, Zarković je ostavio lapidaran

⁸¹⁰ Isto.

zapis kojim je i zaključio deo teksta posvećen sahrani Jovanke Broz: „Bolja vremena?! Jednopartijski sistem, diktatura, progoni disidenata, ustavna izživljavanja nad Srbijom – to su, kažete, bolja vremena?”⁸¹¹

Istoričar Predrag J. Marković, u vreme sahrane Aleksandra Tijanića, obavljene neposredno posle sahrane Jovanke Broz, primetio je kako je s Tijanićem (a ne Jovankom Broz) sahranjena i Jugoslavija ali i kako posle „Titove sahrane nijednu nismo napravili kako treba”. Glavni urednik *Nedeljnika* Veljko Lalić, svedok ovih Markovićevih reči nije mogao da odoli a da temu ne vrati na Zorana Đinđića, čija je sahrana bila jedna od velikih srpskih sahrana od kojih su sahrane Aleksandra Tijanića i Jovanke Broz ipak bile manje: „Nema zemlje na svetu gde se bivša prva dama kojoj su se svi klanjali 30 godina, sahranjuje u vazni, i nigde se nad grobom ideološkog neistomišljenika ne kopaju pseće kosti kako bi se i dalje sprdali njegovom sudbinom. Nema na svetu uspešnog društva koje ne poštuje svoje simbole. I svoju istoriju. I na kraju krajeva, najobičniji protokol. Zato je Predrag Marković bio u pravu. Jer, recite mi gde se tako sahranjuje Jovanka Broz. Pa da smo je poslali u Indiju, dali bi joj više prava. Da je iko nad Kenedijevim telom mogao da izgovori da ga je streljao brat. Gde postoji sahrana kao Đinđićeva na koju ne sme da dođe nijedan strani državnik kako ne bi rizikovao da ga skine snajper. Srbi se tada, ipak, nisu uplašili. Bio je to prvi i poslednji put od Titove do Jovankine sahrane da su ljudi izašli na ulicu i dostojanstveno i „veliko” ispratili čoveka koji je pokušao da im uvede red.”⁸¹²

⁸¹¹ M. Zarković, „Šta zna B92 šta je to Venecuela”, *Pečat*, 1.11.2013, 23.

⁸¹² V. Lalić, „Sahrana za Srbiju”, *Nedeljnik*, 7.5.2013, 5.

ZAKLJUČAK

Retke su istorijske ličnosti za koje je odnos javnosti prema njima bio tako važan kao za Jovanku Broz, koja je više od šest decenija bila supruga i kasnije udovica Josipa Broza Tita, jedinog predsednika socijalističke Jugoslavije. U vreme dok je njen suprug bio živ Jovanka Broz je jedini javni značaj i imala u svom doprinosu upravo slici koja je o jugoslovenskom predsedniku imala da nastane u javnosti Jugoslavije, njenih republika i država koje je posećivao u inostranstvu.

Tokom prvih decenija Jovanka Broz ostala je nema pratiteljka supruga. Intervjui koje je davala bili su retki, strogo usmereni i kanalisani kako bi pokrili jedan segment predsednikove ličnosti o kom se najmanje znalo – njegovu privatnost i teme o kojima se u socijalističkoj Jugoslaviji manje govorilo – uloga žene (izvan insistiranja na ravnopravnosti), kućne teme, moda, cveće...

Od samog početka, a posebno od kraja šezdesetih godina i vremena kada je počela da se češće pojavljuje u javnosti, nemoguće je posmatrati odnos celokupne jugoslovenske javnosti prema Jovanki Broz pošto je konfederalizacija zemlje učinila besmislenom samu ideju jedinstvene javnosti koja je postala samo veštački zbir koji bi tek postavio nekakav matematički prosek odnosa javnosti šest republika prema bilo kom pitanju.

Jovanka Broz takva nije bila predmet dubljih interesovanja i razmatranja ne samo kontrolisane javnosti, već ni opozicionih krugova. Niko nije osuđen za uvredu supruge predsednika SFR Jugoslavije. Disidentski umetnici – kakav je bio slikar Mića Popović ili književnik Aleksandar Popović – spominjali su je uzgred zajedno sa njenim suprugom i u kontekstu širem od njene ličnosti, individualnog delovanja i porodice.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina upravo se ulazak Jovanke Broz u prvu starost poklopio sa velikim krizama vlasti njenog supruga koje su trajale od 1968. do 1974. i njegove delimične političke marginalizacije. Ušavši u sukob među republikama, ali više među strujama u partijskoj oligarhiji i predsednikovoj kamarili,

Jovanka Broz pokazala je određene političke ambicije. Javnost nije bila upoznata sa tim kretanjima sve do osamdesetih godina. Izvesno je da optužbe koje na račun Jovanke Broz izriču gotovo svi odreda članovi predsedničkog kabineta, nisu dokaz njenog sistematičnog stremljenja ka najvišoj vlasti ili udelu u njoj. Ipak, ona je želela da zadrži ulogu i uticaj koji je imala, očekivala je vreme posle suprugove smrti; posvećena njegovom životu i ulozi, prirodno je nastojala da zadrži nešto od toga i nakon njegove smrti. Iako neformalna, njena uloga svakako je bila značajna i samo je delimično iskazana u činjenici da je u to vreme upravljala nad šezdeset objekata i čak 2.000 zaposlenih u sistemu posvećenom životu i radu predsednika Republike. Razdvajanje supružnika Broz i progon Jovanke ostali su nepoznati javnosti sve do sredine osamdesetih godina. Tada se javnost zainteresovala pre svega u kontekstu demokratizacije i otvaranja zemlje. Jovanka Broz i njena sudbina imali su tada istovremeno funkciju disidentstva i pravoverja. Ona je zahtevala, pismom javnosti, posredstvom poslanika u Saveznoj skupštini i preko advokata zakonita prava. Time je ušla u red onih koji su se bunili protiv režima. Istovremeno, ona je od strane pristalica Brozovog režima i partizanskih veterana i veteranki bila viđena kao predstavnica dobre i uspešne prošlosti koju su posvađani naslednici izneverili. Iako je kao Srпкиnja iz Hrvatske sa u poznim godinama posebno izraženom nacionalnom svešću i odnosom prema kosovskim korenima privlačila pažnju svojim izjavama, nije bila vezana za nacionalne sukobe. Jedini delimični izuzetak bio je prelaz između osamdesetih i devedesetih godina. Čak i tada je kontradiktornim izjavama (s početka i jednom s kraja vremena rata u Hrvatskoj) obesmislila takav pogled na nju. Zanimljivo je da je njen nemoćan položaj i dostojanstvena ćutnja u javnosti, koja kao što smo videli nije bila ni dosledna, već je naprotiv bila prekidana manje ili više sistematičnim oglašavanjima i nastupima (samo ne na televiziji) stvarala simpatije. Ankete iz osamdesetih godina, posebno među javnim ličnostima jasno pokazuju tu opštu odlučnost da ostarela udovica bude zaštićena i da pitanje njenih prava bude stavljeno izvan konteksta političkih sukoba.

O Jovanki Broz se malo čulo u vreme radikalne detitoizacije srpskog društva. Intervjui koje je davala 1993. i 1996. imali su u većoj meri nacionalni prizvuk. Ona u javnosti nije kritikovana, posebno ne na način na koji su kritikovani Josip Broz i ostali rukovodioci socijalističke Jugoslavije. Za većinu tvoraca javnog mnjenja Jovanka Broz

bila je bezopasna starica, veza sa dobrim starim vremenima. Iako je da je postojala odlučnost vrha Republike Srbije i SR Jugoslavije da pitanje statusa Jovanke Broz ne bude trajno regulisano, a ona sama je u javnosti rehabilitovana. Izvesni izvori govore da je postojao negativan odnos Mirjane Marković, predsednice JUL-a i supruge predsednika Miloševića, prema Jovanki Broz. Konačno je Jovanka Broz gotovo zaboravljena posle 1999. rata NATO sa Srbijom i demokratskih promena posle 2000. godine. Do novog zanimanja dolazi u vreme raspada DOS-a 2003. godine. Razlozi tom novom interesovanju bili su nekoliko: umor javnosti od sukoba nastalih posle 1990. godine, sećanje na sedamdesete godine 20. veka kao na „zlatno doba”, poistovećivanje i takve jedne generacije obespravljenih i napaćenih sa sudbinom izolovane i navodno napaćene ostarele udovice. Za deo političke elite Jovanka Broz bila je oličenje nacionalnog i državnog uspeha, ali i ličnog uspona, u vreme sedamdesetih kao i pripadnosti Jugoslavije, posebno Beograda, najrazvijenijem delu sveta, gradu koji je dovodio najveća imena politike, ekonomije i kulture u Beograd.

Konačno je 2006. Jovanka Broz postala gotovo svakodnevna tema srpske javnosti. Bilo je to vreme raspada poslednjeg ostatka jugoslovenske države – Državne Zajednice Srbija i Crna Gora. Takođe, u to doba postavilo se pitanje novog definisanja srpske političke scene u vreme krize evropskih integracija i donošenja novog ustava. Velika zima te godine i problem sa grejanjem u delu ulice u kojoj je stanovala Jovanka Broz učinili su da sudbina Jovanke Broz postane nacionalna tema u Srbiji. Pored jugonostalgičara iz Srbije, Makedonije, Crne Gore i Istre, njena sudbina sada je prvi put javno (ranije je bilo neformalnih kontakata) privukla i političare – ministra Ljajića, potpredsednika vlade Dačića, zamenicu gradonačelnika Hrustanovićevu. Jovanka Broz tada je regulisala pitanje primanja, održavanja kuće, dokumenata. Javnost je sistematski pogrešno obaveštavana kako Jovanka Broz decenijama nije primala penziju, niti izlazila iz kuće. Međutim, kao i osamdesetih godina, i sada je u javnosti stvorena i izvesna opozicija Jovanki Broz. Nju sada nisu činili samo ideološki protivnici, koji su okupljeni oko rojalističkog SPO-a sada ipak priznavali Titu i njegovoj supruzi izvesne zasluge, zahtevajući samo jednaku pažnju javnosti za porodicu Dragoljuba Mihailovića ili neke nacionalne teme iz vremena Kraljevine Srbije. Tu je sada bila i mala kritička platforma u pojedinim tabloidima nenaklonjena privilegovanim i negativno nastrojena prema

političarima koji su podržavajući Jovanku Broz, sticali podršku dela javnosti između ostalog naklonjenog totalitarizmu.

Osim novina i elektronskih medija, sliku Jovanke Broz kreirali su i razni autori uglavnom publicističkih monografija. Reč je o novinarima ili ranijim službenicima savezne administracije. Iako se već krajem osamdesetih godina spekulisalo da je „i poslednji baštovan” napisao uspomene o Jovanki Broz izvesno je da ove knjige, osim poslednjih – Jokanovićeve i Dinićeve – nisu ključno uticale na sliku javnosti o Jovanki Broz. Jovanka Broz do sada nije bila predmet naučnog razmatranja, osim kada je reč o nekoliko članaka posvećenih modi ili pojedinim posebnim događajima vezanim pre svega za Josipa Broza.

Bolest i smrt Jovanke Broz desile su se 2013. u vreme prve godine naprednjačko-socijalističke vlade, prve posttranzicione vlade, koju su do tog vremena činile samo stranke bivšeg režima, ovog puta potpuno naklonjenje reformama i opredeljene za uključivanje u Evropsku uniju. Aprila 2013. srpske vlasti su pod pritiscima prihvatile Briselski sporazum kojim je gotovo bezuslovno prihvaćeno uključivanje severa Kosova u sastav samoproglashene kosovske države kao i njeno državno zaokruživanje bez smetnji iz Srbije. Upravo u maju vlasti su pomogle da u Srbiju budu preneseni i sa svim državnim počastima sahranjeni posmrtni ostaci prognanih članova kraljevskog doma Karađorđevića. Spremnost vlasti da se založe da ovaj događaj dobije najvišu državnu pažnju, za razliku od njihove uobičajene politike prema monarhiji i državnim tradicijama, budili su sumnje javnosti da je reč o nastojanju da tema Briselskog sporazuma bude skrajnuta i makar delimično zaboravljena. Kada je krajem oktobra iste godine umrla Jovanka Broz, njena sahrana sa izvesnim učešćem države kao da je označila uspostavljanje ideološke ravnoteže u Srbiji.

Jovanka Broz prešla je tokom šezdeset i jedne godine svog prisustva i delovanja u srpskoj javnosti put od pasivnog objekta – nemog „priveska” starijeg predsednika i glamurozne slike socijalističke Jugoslavije i njene mlade generacije izašle iz rata ovenčane pobedom, preko uloge u ostarelom, sklerotičnom i oligarhizovanom Brozovom režimu uz glasine o raskoši u kojoj je živela i osiono ponašanje prema službenicima u Brozovom okruženju, do aktivnog subjekta – statusa žrtve i oponenta režimu predsedništva tokom osamdesetih godina, povremenim podsećanjima iz

devedesetih i nove popularnosti i afirmacije tokom decenije javne rehabilitacije od 2003. do 2013. godine. Tajnovitost i pritisci koji su na nju bez sumnje godinama vršeni učinili su da Jovanka Broz konačno postane robinja sopstvenih umišljanja i uspomena. Verovatno je, međutim, da je upravo ta činjenica, njeno uporno, pomalo paranoično i za javnost, dostojanstvu dosledno ćutanje, učinilo da postane toliko popularna. Da je nastupala u javnosti počela bi i sama da predlaže i kreira vesti, morala bi da sama pruža odgovore i prošla bi možda kao unuk njenog supruga Josip Joška Broz koji je potpuno politički ali i medijski marginalizovan. Političari iz režima Predsedništva nasledili su problem Jovanke Broz od svog uzvišenog prethodnika na vlasti u SFR Jugoslaviji. U času kada nisu bili spremni da reše njen status ali i zakonska prava u skladu sa važećim zakonima oni su od nje stvorili opozicioni centar moći koji su uspeali da izoluju, ali ne i da unište. Makar u javnosti, Jovanka Broz, a ne Brozovi potomci, ostala je drugi (neophodni) član koji čini dinastiju. Brozova politička dinastija nastavila se u političkom smislu do njene smrti. Ona je simbolično objedinjavala Jugoslaviju,

ali – budući lišena nove i moderne ideologije ili političkog programa ona je ostala vezana za sliku javnosti i postojanje Jovanke Broz.

Tako je u godini kada su sahranjeni poslednji vladajući Karađorđevići, u muzeju koji je postao porodična grobnica i mauzolej sahranjena Jovanka Broz a tako i nastala „Dinastija Broz”, i žive tradicije jugoslovenske države. Simbol, dok je bila živa, Jovanka Broz je ubrzo posle smrti postala deo velikog mozaika kolektivne slike o prošlosti i ništa više od toga.

IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENI IZVORI:

Arhiv Jugoslavije (AJ), fondovi

- Kabinet maršala Jugoslavije (KMR)
- Kabinet predsednika republike (KPR)
- Ličnom fondu Josipa Broza (LF)
- Predsedništvo SFRJ

Muzej istorije Jugoslavije

- Spomen knjiga Memorijalnog centra 25.maj
- Knjiga utisaka Memorijalnog centra 25.maj

ŠTAMPA i PERIODIKA:

Dnevne novine

- Alo!: 2009, 2013.
- Balkan: 2004.
- Blic: 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2011, 2013.
- Borba: 1963, 1969, 1976, 1977, 1988, 1989.
- Čačanski glasnik: 1969.
- Čačanski glas: 2005,
- Danas: 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2013.

- Dnevnik: 1990, 2005, 2006, 2008, 2009, 2013.
- Ekspres Politika: 1989, 1995.
- Glas javnosti: 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009.
- Građanski list: 2006.
- Informer: 2013.
- Kurir: 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2012, 2013.
- Naše novine: 2013.
- Politika: 1956, 1961, 1983, 1989, 1990, 1992, 1995, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2013.
- Pravda: 2008, 2009, 2011.
- Press: 2006, 2007, 2009.
- 24 sata: 2009.
- Slobodna Dalmacija: 1990.
- Večernji list: 1970.
- Večernje novosti: 1989, 1990, 1992, 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2013.

Časopisi

- Akter: 2012.
- Arena: 1975.
- Bazar: 1969.
- Blic News: 2004, 2005.
- Blic-novac: 2009.
- Duga: 1982.
- Ekspres: 2004.
- Evropa: 2005, 2006, 2007.

- Globus: 1996, 2007.
- Ilustrovana politika: 1983, 2005.
- Intervju: 1988, 1989, 1992, 1993, 1996.
- Nedeljnik: 2012, 2013.
- Nedjeljna Dalmacija: 1988.
- Nedjeljni telegraf: 2004, 2005, 2007.
- NIN: 1968, 1990, 2004, 2005, 2006, 2007, 2013.
- Novosti 8: 1988, 1989, 1990.
- Novosti plus: 1990.
- Pečat: 2013.
- Pregled: 2005, 2006, 2008.
- Svedok: 2006, 1008, 1009.
- Svet: 1991.
- Tribuna: 1989.
- Vijesnik: 1969.
- Vreme: 2005, 2006, 2007, 2009, 2011, 2013.
- Žena danas: 1954, 1956.

MEMOARSKA GRAĐA

- Adamović, Miladin. *Brioni, raj i pakao, I tom*, Beograd: Autorsko izdanje, 2004.
- Adamović, Miladin. *Brozovi strahovi, Kako je čuvan Tito i pokušaji atentata (Prema kazivanju i dnevniku generala Milana Žeželja, komandanta Titove garde i maršalovog ađutanta)*. Beograd: Autorsko izdanje, 2004.
- Adamović, Miladin. „*Galeb*“ *mira i razdora, 72 dana oko Afrike, najskuplje Titovo putovanje*. Beograd: Autorsko izdanje, 2001.
- Bilandžić, Dušan. *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945–2005*. Zagreb: Prometej, 2006.
- Божовић, Лука. *Двадесет година на обезбеђењу ита*. Београд: Цицерио, 2004.
- Cencić, Vjenceslav. *Titova poslednja ispovijest*. Beograd: Orfelin, Ecological world medi, 2001.
- Ћосић, Добрица. *Пишчеви записи (1951–1968)*. књ. 1. Београд: Филип Вишњић, 2000.
- Ћосић, Добрица. *Пишчеви записи (1969–1980)*. Београд: Филип Вишњић, 2001
- Ђilas, Milovan. *Druženje s Titom*. Beograd: Svedočanstva, 1990.
- Ђilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Zagreb: Novi Liber, 2009.
- Ђukić, Slavoljub. *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*. Beograd: Filip Višnjić, 1989.
- Ђukić, Slavoljub. *Političko groblje*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Фила, Тома. *Завршна реч*. Београд: Вукотић медиа, 2015.
- Glišić, Venceslav. *Susreti i razgovori, Prilozi za biografiju Petra Stambolića*. Beograd: JP Službeni glasnik, 2010.
- Hodža, Enver. *Titoisti, Istorijski zapisi*, Tirana 1982. (prevod na srpsko-hrvatski za internu upotrebu), http://www.enverhoxha.ru/Archive_of_books/SerboCroatian/enver_hodza_titoisti_pic_srb_hrv.pdf
- Jokanović, Žarko. *Moja sestra Jovanka Broz*. Beograd: Laguna, 2015.

- Jokanović, Žarko. *Jovanka Broz, Moj život, moja istina; Od rođenja do bolničkih dana*. Beograd: Blic, 2013.
- Kranjc, Marijan F. *Zarote in atentat na Tita*. Grosuplje: Grafis trade, 2004.
- Lukić, Vojin. *Brionski plenum: Obračun sa Aleksandrom Rankovićem – sećanja i saznanja*. Beograd: Stručna knjiga, 1990.
- Mandić, Blažo. *Tito u dijalogu sa svijetom*. Novi Sad: Agencija Mir, 2005.
- Mandić, Blažo. *S Titom, Četvrt veka u kabinetu*. Beograd: Dan Graf, 2012.
- Марковић, Михаило. *Јуриш на небо*, том 1. Београд: Просвета, 2008.
- Mićunović, Veljko. *Moskovske godine 1969/1971*. Beograd: Jugoslovenska revija, 1984.
- Popović Koča, i Nenadović Aleksandar. *Razgovori s Kočom*. Zagreb, Ljubljana: Globus, Delo, 1989.
- Ранковић, Александар. *Дневничке забелешке*. Београд: Југословенска књига, 2001.
- Stupica, Mira. *Šaka soli*. Beograd: Udruženje dramskih umetnika Srbije, 2013.
- Subota, Minja. *Kako smo zabavljali Tita*. Beograd: Čigoja štampa, 2006.
- Štaumbringer, Zvonko. *Maršal mira*. Zagreb: Globus, 1980.
- Šuvar, Mira (prired.). *Vladimir Velebit svjedok istorije*. Zagreb: Razlog d.o.o., 2001.
- Udovički, Danilo. *Treći juni 1968: Od kritike svega postojećeg, do uništenja svega postignutog*. Novi Sad: Prometej, 2008.
- Tomašević, Nebojša. *Orlov krš*. Podgorica: CID, 2006.
- Vrhunec, Marko. *Šest godina sa Titom (1967–1973)*. Beograd: Društvo za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, 2000.

LITERATURA

- Antić, Milorad Miša. *Udovica komunizma*. Beograd: Generalpublic, 1990.
- Antić, Slobodan. *Gutanje žaba: rasprave o srpskoj tranziciji*. Beograd: Nova srpska politička misao, 2005.
- Antić, Slobodan. *Zarobljenazemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd: Otkrovenje, 2002.
- Apostolski, Milan. *Mihailo Basta, Rat je završen 7 dana kasnije*. Zagreb: Globus, 1976.
- Bogetić, Dragan. *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike: 1956–1961*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Bondarev, Nikita. *Misterija Tito, Moskovske godine*. Beograd: Čigoja štampa, 2013.
- Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*. Beograd: Devedesetčetvrta, *Žene u crnom*, 1996.
- Cutlip, Skot, Center, Alen, i Glen Broom. *Učinkoviti odnosi sa javnošću*. Zagreb: Mate, 2003.
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića – Politička represija u Srbiji 1953–1985*, tom 2. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Službeni glasnik, 2011.
- Чалић, Мари-Жанин. *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Клио, 2013.
- Ćirjaković, Zoran. *Globalna Afrika*. Beograd: Arhipelag, 2013.
- Dedijer, Vladimir. *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*. Beograd: Kultura, 1953.
- Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. tom 2. Rijeka: Liburnija, 1981.
- Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. tom 3, Beograd: Rad, 1984.
- Dedijer, Vladimir. *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, Beograd: Prosveta, 1991.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 194–1952*. Beograd: Rad, 1988.
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности*, књ. 3. Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак, 2001.

- Dimić, Ljubodrag. „Jovanka Broz”. u *Srpska enciklopedija*, tom I, knjiga 2, Novi Sad, Beograd: Matica srpska, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike, 2011.
- Љубодраг Димић. *Срби и Југославија: простор, друштво, политика: поглед с краја века*. Београд: Стубови културе, 1998.
- Dinić, Vladan. *Šta mi je pričala Jovanka Broz osuđena bez suđenja*. Beograd: Novmark, 2013.
- Đukić, Ranko. Topli zec u Oslu – Neuspeli pohod Josipa Broza Tita na Nobelovu nagradu za mir, 1973. Beograd: Građevinska knjiga, 2004.
- Eden, Anthony, *Full Circle*. Boston: Houghton Mifflin, 1960.
- *Enciklopedija Jugoslavije*, tom 6, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1990.
- Eterović, Ivo. *Tito i Jovanka na fotografijama Ive Eterovića*. Beograd: Čugura print, 2009.
- Galović, Alen (ur.). *Titovi transkripti – Zabranjena ljubav*. Zagreb: 24sata, 2012.
- Gordi, Erik. *Kultura vlasti u Srbiji. Nacionalizam i razaranje alternativa*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
- Гверо, Младен. *Јованка Броз – време изолације*. Београд: Правда&ЈМГ 2011.
- Ivačković, Ivan. *Kako smo propevali, Jugoslavija i njena muzika*. Beograd: Laguna, 2013.
- Jović, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla*. Beograd: Samizdat B92, Zagreb: Prometej, 2003.
- Kangrga Milan, Golubović Zagorka, Kuvačić Ivan, Jakšić Božidar, Popov Nebojša, Lešaja Ante. *Sloboda i nasilje, Razgovori o časopisu Praxis i Korčulanskoj letnjoj školi*. Beograd: Res Publica, 2003.
- Kovač, Svetko, Dimitrijević Bojan, i Irena Popović. *Slučaj Ranković, Iz arhiva KOS*. Beograd: Odbrana, 2014.
- Luković, Petar. *Bolja prošlost – Prizori iz muzičkog života Jugoslavije 1940–1989*. Beograd: NIRO „Mladost” 1989.
- Manojlović, Pintar, Olga (ur.). *Tito – viđenja i tumačenja*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije, 2011.
- Marković Nataša, i Vlahović Dragan. *Jovanka Broz – život na dvoru*. Beograd: Autorsko izdanje, 1990.

- Marković Predrag J, i Marković-Ćurčija Magdalena. „Jugoslovenski i srpski identitet stanovnika Beograda u ogledalu ličnih imena”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 1, (1999), 42–56.
- Matunović, Aleksandar. *Jovanka Broz Titova suvladarka*. Beograd: Interpress, 2007.
- Менковић, Мирослава. „Савремена жена, однос међу половима у Србији у XX веку у светлу антрополошких проучавања одевања и женске штампе”. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију, 2013.
- Милошевић, Срђан. *Аграрна политика у Југославији (1945–1953)*. Докторска дисертација одбрањена на Одељењу за историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду, 2016. године.
- Montefjore, Simon Sibeg. *Staljin, Dvor crvenog cara*, tom 1. Laguna: Beograd, 2007.
- Montgomery, Paul L. *Eva, Evita: Život i smrt Eve Peron*. Beograd: Pešić i sinovi, 1997.
- Mrđen, Aleksa. *Jovanka Broz – Lepota carice*. Beograd: Zenit, 2011.
- Николић, Коста. *Србија у Титовој Југославији (1941–1980)*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Очак, Иван. *Jugoslovenski oktobarci, likovi i sudbine*. Zagreb: Školska knjiga, 1979.
- Pantelić, Ivana. *Partizanke kao građanke: Društvena emancipacija partizanki u Srbiji (1945–1953)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011.
- Pantelić, Ivana. „Yugoslav Female Partisans in World War II”, *Cahiers Balkaniques* 41 (2013), (preuzeto 16. februara 2016), <http://ceb.revues.org/3971>
- Pavlović, Stevan. K. *Tito the Yugoslavia's gerat dictator: Reassessment*. London: Hurst&Company, 1992.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. knj. I–III. Beograd: Nolit, 1988.
- Petrović, Vladimir. *Titova lična diplomatija; Studije, dokumentarni i prilozi*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010.
- Pirjevec, Jože. *Tito i drugovi*, tom 2. Beograd: Laguna, 2013.
- Ridli, Džasper. *Tito*. Novi Sad: Agencija Mir, 1998.
- Simčić, Miro. *Tito bez maske*. Beograd: Mladinska knjiga, 2008.
- Simčić, Miro. *Žene u Titovoj sjeni*. Zagreb: VBZ, 2008.

- Simić, Pero. *Tito fenomen 20. veka*. Beograd: Službeni glasnik 2012.
- Simić Pero, i Despot Zvonimir (ur.). *Tito strogo poverljivo* (Beograd: Službeni glasnik. 2011.
- Stojaković, Gordana. *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena: (1945–1953)*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova, 2012.
- Todorović, Uzelac, Neda. *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*. Beograd: Naučna knjiga, 1987.
- Tomić Zoran. Skoko Iko, i Milas Zdeslav. „Odnosi s javnošću: javnost i javno mišljenje”, *Godišnjak fakulteta političkih nauka*, br.2, (2007), 211–224.
- Trud, Žil. *Etničkisukobiu Titovoj Jugoslaviji*. Sremski Karlovci, NoviSad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010.
- Velikonja, Mitja. *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.
- Velimirović, Danijela. „Moda, ideologija i politika”, *Antropologija*, br. 1. (2006), 50–60.
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam, Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Zagorac, Đuro. *Jovanka*. Beograd: Dosije, 1990.

BIOGRAFIJA

Rođena 1977. godine u Beogradu. Diplomirala istoriju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2003. godine. Magistrirala je na Interdisciplinarnoj katedri socio-kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2009. godine. Stekla je diplome Otvorenog i Glavnog programa Beogradske otvorene škole (2000. i 2001), kao i Centra za ženske studije u Beogradu (2002). Od 2002. do 2006. radila je kao savetnica za obrazovanje u Beogradskoj otvorenoj školi. Od 2006. godine zaposlena je kao istraživač-saradnik na Institutu za savremenu istoriju u Beogradu.

Bavi se proučavanjem istorije roda, a posebno procesima emancipacije žena tokom 20. veka. Diplomski rad *Politička prava za žene – britanski sifražetski pokret od 1906. do 1914. godine*, napisala je na osnovu istraživanja u Britanskom nacionalnom arhivu i Britanskoj biblioteci. U magistarskom radu bavila se periodom posle Drugog svetskog rata, proučavajući položaj bivših partizanki, kao i njihovu integraciju u novo društvo od oslobođenja 1945. do 1953. godine. Od 2009. radi na doktorskoj disertaciji koja za temu ima mesto Jovanke Broz u srpskoj javnosti od njene udaje za Josipa Broza 1952. pa do smrti 2013. godine.

Samostalno je objavila monografiju *Partizanke kao građanke – društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953*, a kao koautorka sa Danilom Šarencem objavila je monografiju *Dve polovine sećanja: partizanski dnevници kao izvor za istoriju Drugog svetskog rata*. Bila je urednica i koautorka, sa koleginicama Ljubinkom Škodrić i Jelenom Milinković, knjige *Dvadeset žena koje su obeležile 20. vek u Srbiji*. Naučne radove na temu emancipacije žena objavljuje u relevantnim domaćim i inostranim časopisima.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ивана Пантелић

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ЈОВАНКА БРОЗ И СРПСКА ЈАВНОСТ ОД 1952. ДО 2013. ГОДИНЕ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ивана Пантелић

Број индекса _____

Студијски програм Историја Југославије

Наслов рада ЈОВАНКА БРОЗ И СРПСКА ЈАВНОСТ ОД 1952. ДО 2013. ГОДИНЕ

Ментор Проф. др Мира Радојевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ЈОВАНКА БРОЗ И СРПСКА ЈАВНОСТ ОД 1952. ДО 2013. ГОДИНЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.